Alexey Petrovici Lebedev
Istoria cărților interzise în clerul italian occidental într-una din epocile medievale
Istoria cărților interzise în Occident înainte de începutul secolului al XVII-lea [1]

Profesorul de teologie istorică din Bonn, Heinrich Reisch, a publicat recent o carte curioasă intitulată „Indexul cărților interzise — o carte de studii bisericești și literare" (Erster Band, Bonn, 1883). Această lucrare este amplă (S. XII+624) și se distinge prin asemenea merite științifice încât pare că nu se mai poate dori nimic mai mult, cel puțin în stadiul actual al științei.

Faptul că opera lui Reusch merită atenția iubitorilor de iluminare spirituală reiese clar din următoarele cuvinte ale prefeței cărții: „Sarcina pe care mi-am propus-o în execuția acestei lucrări", spune autorul, „este de a oferi o imagine de ansamblu coerentă asupra dezvoltării legislației bisericești privind publicarea de cărți până la sfârșitul secolului al XVI-lea." Din aceasta este evident că o relatare a cărții lui Reusch ar fi potrivită în paginile unei reviste spirituale.

Înainte de a prezenta conținutul cărții, să ne permitem să citățm câteva dintre comentariile autorului, plasate de acesta în introducere, întrucât aceste comentarii vor servi la clarificarea conținutului cărții. În 1559, sub Papa Paul al IV-lea, scrie Reisch, a apărut la Roma o „listă de scriitori și cărți" (index auctorum et librorum), împotriva căreia Inchiziția romană și generală îi avertizează pe toți creștinii sub amenințarea interdicțiilor și pedepselor. Succesorii imediați ai lui Pavel au publicat în mod repetat același index, mărind numărul de cărți și autori supuși interdicției. De atunci, la Roma au fost publicate din când în când noi indexuri - al căror număr se ridică la patruzeci - în care, la scriitorii și cărțile anterioare supuse interdicției, au fost adăugate altele noi, condamnate fie prin decrete papale, fie prin decrete ale congregației indexului (adică a congregației al cărei scop era să ia în considerare ce cărți ar trebui interzise), ale Inchiziției sau ale altor congregații. Indicele Papei Paul este primul index al cărților interzise, dar chiar înainte de publicarea acestui index, până în 1559, existau numeroase liste de cărți interzise, doar că acestea nu erau numite „indexuri", ci cataloage; Astfel, în afara Romei, astfel de cataloage au fost publicate de Universitatea din Louvain (în Belgia) în 1546, 1550 și 1558, Sorbona din Paris în 1544, 1547 și 1551, legatul papal Casa din Veneția în 1549 etc. Însă liste mici de cărți interzise au fost găsite mai devreme, de exemplu, în decretele lui Carol al V-lea, iar interzicerea unor lucrări individuale sau cazuri izolate de astfel de interdicții au fost găsite cu mult înainte de Reformă și de tipărirea cărților, chiar și în secolul al IV-lea. În indexul Papei Paul și în indexurile ulterioare, unele cărți nu sunt absolut interzise, ci doar cu cerința formulei „donee corrigatur" (până la corectare) sau a uneia de acest fel, adică utilizarea altor cărți este permisă cu condiția ca anumite locuri din ele din edițiile existente să fie șterse sau corectate cu pixul, iar în edițiile noi - omise sau modificate, cu condiția ca anumite cărți de acest fel, așa cum spune termenul tehnic, să fie „expurgate" (curățate). Listele în care a fost indicată și publicată expurgarea pentru un număr mai mare sau mai mic de cărți au fost numite, spre deosebire de indexurile în sens propriu, indexuri expurgatorii. Există o opinie, scrie autorul, că din indexuri aflăm care cărți au fost cele mai remarcabile în momentul în care au fost publicate indexurile, dar consideră această opinie ca fiind o exagerare și o unilateralitate. În acest sens, el consideră necesar să facă următoarea observație: nu există nicio îndoială că multe dintre cărțile care au ajuns în indexuri aparțin într-un fel sau altul celor mai interesante cărți și, prin urmare, istoricul indexului, care introduce în mod firesc conținutul unor astfel de cărți, nu este o contribuție nesemnificativă la istoria literaturii, în special a literaturii teologice. În aceeași introducere, autorul subliniază faptul că, la începutul istoriei dezvoltării indexului, majoritatea cărților interzise erau diverse lucrări ale unor scriitori eretici (protestanți) care, ex professo, tratau subiecte religioase.Însă, ulterior, odată cu începutul secolului al XVII-lea, numărul lucrărilor protestante incluse în index scade și crește datorită compozițiilor scriitorilor catolici, care au tratat subiecte neplăcute Papei și, mai mult, în așa fel încât au stârnit dizgrația Bisericii Romane. În istoria indexului, potrivit autorului, trebuie distinse două perioade principale: în prima perioadă, cuprinzând epoca de până la sfârșitul secolului al XVI-lea, lupta Bisericii Romane este îndreptată împotriva Reformei; în a doua, Biserica Romană, cu ajutorul indexului, duce o luptă în principal împotriva diferitelor tendințe din catolicism înșuși care nu sunt pe placul Bisericii. În concluzia introducerii, autorul explică

de ce nu se limitează la istoria cărților interzise de la tipărire și apariția Reformei, ci trece în revistă și istoria aceleiași probleme în Evul Mediu și chiar vorbește despre interdicțiile care au fost impuse cărților în Biserica antică.

Așa cum este firesc, autorul își începe recenzia cărților interzise cu Biserica antică. Dar autorul povestește istoria acestei probleme pentru această perioadă de timp în câteva pagini. Și este clar de ce. Biserica antică era foarte puțin familiarizată cu acest tip de cenzură. Autorul spune că analizează istoria Bisericii antice și studiază problema care îl interesează doar pentru a „arăta cum practica Bisericii ulterioare s-a îndepărtat mult de practica Bisericii antice". Nu vom enumera, după autor, acele cărți care au fost supuse interdicției în Biserica antică; sunt bine cunoscute. Acestea sunt lucrările lui Arius, dușmanul creștinismului Porfirie, Nestorie, mai târziu lucrările lui Origen etc. Este curios, însă, să știm că unul dintre papii Bisericii antice s-a declarat editorul a ceva de genul unui index ulterior. Reisch spune: decretul Papei Gelasius (sfârșitul secolului al V-lea), publicat în numele Conciliului Roman, este de obicei considerat cel mai vechi index al cărților interzise. În acest decret sunt enumerate acele lucrări patristice pe care Biserica Romană le acceptă, apoi se adaugă: „Biserica Romană Catolică și Apostolică nu a acceptat niciodată alte lucrări scrise de eretici și schismatici". După aceea, decretul oferă o listă destul de lungă de lucrări apocrife și eretice sau care au fost recunoscute la Conciliul Roman ca fiind contrare credinței. Despre aceste lucrări și autorii lor, decretul spune: „Acestea și toate lucrările similare nu sunt doar respinse de întreaga Biserică Romano-Catolică, ci și autorii lor și adepții autorilor sunt supuși anatemei veșnice și condamnați". Este păcat că Reisch nu oferă lista cărților condamnate de Papa Gelasie: în această listă istoricul întâlnește multe lucruri interesante și complet neașteptate. Printre lucrările interzise, printre altele, sunt enumerate următoarele: lucrările celebrului Tertulian, nu mai puțin celebrul Clement din Alexandria, lucrările lui Fascius Ciprian (alții cred că aceasta nu se referă la Sfântul Ciprian, ci la un alt Ciprian, dar istoria nu cunoaște un astfel de Ciprian), „Istoria Bisericii" a lui Eusebiu Pamphilus; dintre lucrările lui Origen, sunt acceptate prin decret doar acele puține lucrări pe care „preafericitul om Ieronim nu le-a respins"; printre lucrările interzise sunt enumerate lucrările lui Hermas („Păstorul"), Arnobiu, Lactanțiu, Cassian Romanul; în final, „Regulile (Sfinților) Apostoli" (!) sunt, de asemenea, clasificate ca lucrări de același fel. Reisch remarcă despre acest decret: „Este clar că acest decret nu este un index în sensul ulterior al cuvântului, deoarece unele lucrări sunt respinse și condamnate aici, dar nu este exprimată nicio interdicție generală de a le citi."

După o scurtă examinare a problemei în perioada Bisericii antice, Reisch se îndreaptă către Evul Mediu. Să-l urmărim, dar aici vom acorda atenție doar la foarte puțin, deoarece cel mai interesant abia urmează. La Conciliul de la Vercelli din 1050, învățătura despre Euharistie a lui Berengar de Tours a fost condamnată, iar o carte veche despre Euharistie, atribuită lui Ioan Scotus, dar care, de fapt, aparținea lui Ratramnus Corvey (secolul al IX-lea), a fost ruptă. La Conciliul de la Sens, cartea lui Ioan Scotus „De divisione naturae" a fost respinsă. Papa Honorius al III-lea a confirmat această decizie și a ordonat ca această carte să fie căutată peste tot, să fie cerută oricui i se dă în termen de 15 zile sub pedeapsa excomunicării și arsă public, sau să fie trimisă la Roma pentru a fi supusă aceleiași soarte acolo. Celebrul Abelard a fost forțat să-și ardă „Introductio in theologiam" la Conciliul de la Soissons (1120), iar Papa Inocențiu al III-lea a ordonat ca el să fie închis într-o mănăstire. Conciliul de la Paris din 1210 l-a excomunicat pe Amalric de Benan, care murise cu șase ani mai devreme, și a ordonat ca oasele sale să fie dezgropate și aruncate. Același conciliu, sub amenințarea excomunicării, a interzis citirea lucrării „De metaphysica" de Aristotel. La mijlocul secolului al XIII-lea găsim deja un număr mare de interdicții privind cărțile, interdicții anunțate în numele papilor cu observația expresivă că o anumită carte era interzisă după ce fusese examinată și investigată de anumiți cardinali sau cardinali și teologi - aici se pot observa începuturile unor instituții ulterioare precum congregațiile Inchiziției și Indexul. Din acest moment, interdicțiile au început nu doar asupra operelor. Astfel, îndemnat de o scrisoare a Papei Ioan al XXI-lea , episcopul Stephen Tempier de Paris, după ce s-a consultat cu unii prelați și teologi, a publicat o interdicție privind 219 teze care erau dezbătute în școlile din acea vreme - a publicat o interdicție sub pretextul că aceste teze, „fiind adevărate din punctul de vedere al filosofiei, nu sunt adevărate din punctul de vedere al credinței catolice". În bula Papei Ioan al XXII-leaÎn 1329, 28 de propoziții dezvăluite în predicile și scrierile dominicanului Eckhart au fost condamnate după o examinare preliminară a cazului de către teologi; 17 propoziții au fost declarate eretice, 11 suspecte, iar la aproximativ 26 de alte propoziții din bulă s-a adăugat că Eckhart le-a renunțat înainte de moartea sa. În secolul al XIV-lea, în Biserica Catolică a avut loc o lungă dispută cu privire la operele lui Raymond Lully, cu soartă variabilă pentru acesta din urmă. Au apărut multe lucrări „pentru" și „împotriva" lui Lully, disputa despre el căpătând un

caracter viu: franciscanii s-au pronunțat în favoarea lui Lully, dominicanii împotriva lui, spaniolii, împreună cu franciscanii, au cerut canonizarea lui Lully. Curia papală s-a alăturat alternativ uneia sau alteia dintre părți. Papii uneori l-au condamnat pe Lully, alteori i-au ridicat condamnarea. În ceea ce privește operele lui John Wycliffe, Conciliul de la Constance din 1415 a decretat că nimeni nu trebuie să le citească, să le studieze, să le explice sau să le citeze, cu excepția celor care le-ar respinge; Cei care se opuneau decretului erau supuși excomunicării; episcopii, sub amenințarea interdicțiilor și pedepselor, urmau să colecteze aceste lucrări și să le ardă. Același conciliu a decretat în mod similar cu privire la lucrările lui Ioan Huss. În Anglia, Richard al II-lea, deja în 1387, sub amenințarea închisorii și confiscării proprietăților, a interzis vânzarea și cumpărarea cărților eretice ale lui Wycliffe și Nicolae de Hereford și a ordonat confiscarea lor. În 1479, cu permisiunea papală, Pedro de Osma, profesor la Universitatea din Salamanca, a fost judecat de Arhiepiscopul de Toledo pentru lucrările sale despre sacramentul pocăinței. A fost forțat să renunțe la erorile sale. Cartea sa a fost arsă. Arhiepiscopul a ordonat ca toate copiile cărții să fie arse în termen de trei zile și a cerut Universității din Salamanca „cu autoritate apostolică" ca toate copiile aceleiași cărți din universitate să fie arse ceremonios în termen de nouă zile. Papa Sixt al IV-lea a confirmat această sentință printr-o bulă. În același an, Ioan Vessalia, fost profesor la Erfurt, a fost adus în fața inchizitorilor din Mainz. A atras atenția cu unele dintre tratatele sale. Deși Vessalia și-a renunțat la opiniile sale la proces, a fost închis pe viață. Cărțile sale au fost arse. Până la sfârșitul secolului al XII-lea, nu au fost emise reglementări privind citirea traducerii Bibliei și citirea Bibliei de către laici. În secolul al XIII-lea, în Franța, la unele concilii, laicilor li s-a interzis să citească cărți teologice sau, mai precis, traducerea Bibliei și Biblia în sine, cu excepția psalmilor. Dar se pare că aceste reglementări nu au fost puse în aplicare. În Anglia, la începutul secolului al XV-lea, traducerile făcute de Wyclef și, în general, traducerile Bibliei care nu meritau aprobare au fost interzise. Abia în Spania, până la sfârșitul secolului al XIII-lea, decretele regale au interzis peste tot utilizarea Bibliei traduse în limba maternă. Iacob IAragon, în jurul anului 1276, a emis următorul ordin: nimeni nu trebuia să dețină cărțile Noului și Vechiului Testament în traducere spaniolă; oricine le deține trebuia să le prezinte episcopului; în caz de rezistență - fie că este cleric, fie laic - acesta intră în suspiciunea de erezie. Ferdinand și Isabella (1474-1516) au interzis, sub amenințarea unor pedepse severe, traducerea Bibliei în limba vernaculară sau deținerea unor astfel de traduceri.

Invenția tiparului a contribuit încă de la început la răspândirea rapidă atât a cărților bune, cât și a celor rele, așa că autoritățile bisericești, la rândul lor, au început să acorde o atenție dublă comerțului cu cărți. Prima încercare de a restricționa libertatea presei a fost făcută de Papa Alexandru al VI-lea cu bula din 1 iunie 1501. O atenție și mai mare în acest sens a fost arătată de Papa Leon al X-lea , care a emis o bulă în numele Conciliului Lateran la 3 mai 1515. Printre altele, aceasta spunea: „De acum înainte și pentru totdeauna, nimeni să nu îndrăznească să tipărească cărți sau lucrări în orașul nostru sau în orice alt oraș, decât dacă a fost aprobat în prealabil la Roma de vicarul nostru sau de maestrul sacri Palatii, iar în alte orașe de episcop sau de o persoană cu experiență, în numele episcopului. Oricine îndrăznește să se opună acestui ordin va avea cartea confiscată și arsă solemn, va fi amendat cu 100 de ducați, va fi privat de dreptul de a tipări orice timp de un an, va fi excomunicat; „și dacă va rămâne încăpățânat, va fi pedepsit atât de aspru de episcopul său sau de vicarul nostru, încât alții, văzând acest exemplu, nu vor îndrăzni să facă nimic similar." La Augsburg, din 1515 încoace, a devenit o practică ca fiecare tipograf să depună jurământ în fața magistratului că nu va tipări nimic fără voința și știrea acestei din urmă instituții. Una dintre primele cărți tipărite care au fost supuse condamnării papale a fost celebra lucrare „Epistolae obscurorum virorum". Papa Leon al X-lea a emis o bulă în 1517 cu următorul conținut: „În această carte, printre altele, se spun multe lucruri rușinoase și dezonorante împotriva profesorilor de teologie sacră, dintre care unii sunt chiar numiți direct pe nume, iar textele Sfintei Scripturi sunt amestecate cu glume indecente, motiv pentru care, pentru onoarea religiei creștine, am decis să interzicem citirea acestei cărți cât mai curând posibil; pedepsele corespunzătoare trebuie folosite împotriva autorilor acestei cărți seducătoare." „De aceea, în virtutea autorității apostolice, îi îndemnăm pe toți creștinii de ambele sexe și de orice rang să se abțină pentru totdeauna de la citirea acestei cărți și să ardă ei înșiși copiile cărții, altfel cei neascultători fiind pedepsiți cu excomunicarea."

Din 1518, Papa Leon al X- leaîncepe să publice o serie de bulle împotriva liderilor și adepților Reformei - în special împotriva lui Luther. Din acest moment, indicele își capătă amploare. Merită menționat ceea ce spune papa în bula din 3 ianuarie 1521. Aici se afirmă că unii dintre adepții lui Luther s-au convertit (la catolicism) și că în alte locuri din Germania lucrările sale au fost arse public. Multe dintre universități au urmat inițial

exemplul papei. Facultățile teologice din Köln și Louvain au decis la sfârșitul anului 1519 să impună o interdicție și să ardă o carte mare de Luther și l-au îndemnat pe autorul acesteia să renunțe la opiniile sale. Locuitorii din Louvain au remarcat că în anul precedent interziseseră deja cumpărarea cărții la universitate. O interdicție similară a scrierilor lui Luther a fost promulgată de Sorbona în aprilie 1521. La o ședință a Facultății de Teologie din Viena din aprilie 1520, decanul a invitat facultatea să acționeze ca *pravitatis haereticae inquisitrix*, adică să se pronunțe împotriva scrierilor tipărite la Viena care erau ostile credinței creștine. Facultatea a decis mai întâi să facă o reprezentare adecvată episcopilor, iar dacă aceștia din urmă nu voiau să facă nimic, atunci facultatea, în virtutea datoriei încredințate de tronul apostolic, hotărâa să interzică tipărirea și vânzarea unor astfel de scrieri, sub pedeapsa pedepselor canonice pentru neascultare. În octombrie același an, Eck a trimis o bulă împotriva lui Luther la Universitatea din Viena, cerând ca aceasta să fie publicată printre persoanele aparținând universității și ca scrierile lui Luther să fie colectate și arse. La Ingolstadt, la insistențele lui Eck, scrierile lui Luther au fost arse de rector în octombrie 1520. Luther, la rândul său, a ars bula papală, jus canonicum și scrierile lui Eck în decembrie 1520. Aleander a contribuit, de asemenea, în mare măsură la arderea scrierilor lui Luther. „Am gestionat problema atât de inteligent de la bun început (în Belgia)", se laudă Aleander, „încât împăratul și consilierii săi au văzut mai întâi arderea cărților și abia apoi și-au dat seama că îmi dăduseră dreptul să fac acest lucru. Același lucru s-a întâmplat și la Köln: înainte ca ei să-și fi ajuns la idee, o frumoasă execuție era deja la fața locului." De asemenea, cardinalul de Mainz, în ciuda faptului că mulți oameni l-au descurajat să facă acest lucru, a hotărât să anunțe condamnarea cărților lui Luther în toată regiunea cu bătăi de tobe și să invite poporul la arderea solemnă a acestor cărți. Puterea imperială din Germania a acționat în aceeași direcție. Carol al V-lea, în Edictul de la Worms, spune că bula care ordona arderea operelor lui Luther a fost publicată din ordinul său în diferite locuri din Germania și că a fost pusă în aplicare la Louvain, Köln, Trier etc. La Köln, Aleander a încercat să-l convingă pe Frederic cel Înțelept să ordone arderea operelor lui Luther și ca el să fie executat sau cel puțin confiscat și trimis la Roma. Când cardinalul Wolsey din Anglia a ezitat să ardă operele lui Luther, Papa i-a trimis un brief special în aprilie 1521. Papa i-a trimis un exemplar al cărții lui Luther „Despre captivitatea babiloniană", cu observația adăugată: nu este o carte,ci mai degrabă autorul însuși merita să fie ars. Mai mult, papa a declarat că nu avea nicio intenție de a interzice citirea cărților lui Luther celor care aveau intenția pioasă de a le respinge. La Roma, a urmat arderea solemnă a scrierilor lui Luther în iunie 1521; Luther însuși a fost ars în efigie (adică, o păpușă care îl reprezenta pe reformator a fost arsă). Faptul că în cercurile strict ecleziastice interdicția scrierilor lui Luther a fost de fapt respectată este evident atât din faptul că în 1521 a apărut a opta ediție a lucrării „Instrucțiuni pentru cei care se apropie de spovedanie despre cărțile interzise", cât și mai ales din exemplul celebrului Erasmus: când Erasmus s-a adresat legatului Aleander cu o cerere de a-i permite să citească scrierile lui Luther, Aleander i-a spus că acest lucru necesită o permisiune specială din partea papei, iar Erasmus a trebuit să-l roage pe Paolo Bombasio să-l ajute să obțină permisiunea menționată mai sus. În iulie 1520, papaLeon al X-lea a adresat un scurt scris cardinalului Albrecht, arhiepiscop de Mainz, în care spunea: „Am văzut o carte compusă de un anume Ulrich Hutten, care conține blasfemii împotriva Sfântului Scaun; cei care ne-au adus această carte adaugă că acest Hutten a compus și alte cărți, mult mai rele; și totuși, acest om, așa cum ni s-a spus, este în relații strânse cu dumneavoastră, iar cărțile sale sunt tipărite la Mainz. El, Papa, nu înțelege cum a putut un arhiepiscop să aducă aproape de el un om atât de dăunător și sfătuiește să se ia măsuri stricte împotriva lui Hutten." Cardinalul i-a răspuns Papei: „El, arhiepiscopul, de îndată ce a aflat că unele dintre persoanele aparținând alaiului său au început să nutrească resentimente față de Preasfântul Papă, le-a îndepărtat de la el, inclusiv de Hutten. Împotriva lui Hutten el, arhiepiscopul, nu a mai putut face nimic, deoarece își stabilise reședința într-un loc fortificat și se înconjura cu o mulțime de călăreți înarmați." Cât despre tipografi, în ciuda opoziției unor persoane foarte influente, i-a închis și a interzis în cel mai strict mod cumpărarea și vânzarea de cărți care își permiteau să vorbească blasfemii despre Sfântul Scaun și, în special, despre cărțile lui Luther.

Aceste prime măsuri împotriva reprezentanților Reformei au fost urmate de o serie întreagă de măsuri și mai severe. Un loc proeminent în acest sens îl ocupă bula papală, așa-numita bulă Caenae Domini. Bula Caenae Domini, care înseamnă „bula de Joia Mare", este numele bulei care anterior era citită solemn la Roma în fiecare an de Joia Mare. Această bulă aduna diverse tipuri de excomunicări papale, pronunțate solemn de papi împotriva unor persoane celebre din trecut, precum și împotriva diferitelor tipuri de eretici. A fost emisă pentru prima dată de Urban al V-lea (în secolul al XIV-lea), apoi a crescut și

s-a multiplicat. Adrian al VI-lea a adăugat următoarea anatematizare, necesară de circumstanțele vremii: Îl anatematizăm pe „Martin Luther și pe cei care, fără permisiunea noastră apostolică, vor citi sau vor avea în mâini, vor tipări sau vor apăra cărțile acestui Martin sau ale unor persoane aparținând sectei sale din orice motiv, deschis sau în secret, cu orice intenție sau sub orice pretext". Ulterior, în timpul domniei Papei Grigore al XIII-lea (la sfârșitul secolului al XVI-lea), această parte a bulei a luat următoarea formă: „Îi anatematizăm... pe toți luteranii, zwingliștii, calviniștii, hughenoții, anabaptiștii și antitrinitarienii și pe toți ereticii, indiferent de numele lor și de orice sectă ar aparține, și pe adepții, apărătorii și protectorii lor, precum și pe cei care, fără permisiunea autorității noastre apostolice, citesc sau au, sau tipăresc sau apără cărțile lor, care conțin erezii și tratează religie." Din vremea Papei Iulius al II-lea s-a rânduit ca această bulă Caenae Domini să fie proclamată solemn cel puțin o dată pe an de către toți episcopii, iar din vremea lui Grigore al XIII-lea toți preoții și mărturisitorii trebuiau să dețină o copie sau o retipărire a bulei și să o studieze cu sârguință. Proclamarea solemnă anuală a bulei a avut loc în foarte puține țări în secolul al XVI-lea, cu excepția Italiei; această bulă a fost proclamată, ca la Roma, în bisericile catedrale, în Joia Mare. Opiniile cazuiștilor catolici cu privire la interzicerea cărților conținute în bula Caenae Domini sunt interesante; aceste opinii sunt culese de Ferraris. Cazuiștii au argumentat: pentru a se abate de la anatematizarea declarată de bulă pentru citirea cărților, este necesar: 1) ca respectiva carte să fie scrisă în mod necesar de un eretic și nu de o persoană nebotezată sau de un catolic care, din neglijență sau ignoranță, cade în erezie; 2) cartea trebuie să conțină erezie și să vorbească despre religie; 3) cititorul trebuie să știe că respectiva carte a fost scrisă de un eretic sau tratează despre religie; 4) trebuie să citească cartea fără permisiunea tronului apostolic; 5) trebuie să citească atât de mult din ea încât să i se impute ca păcat de moarte. Dar cât anume trebuie citit cineva dintr-o carte interzisă pentru a cădea în păcat de moarte, în această privință, cazuiștii au avut opinii diferite. Ferraris consideră opinia lui Tolet că este suficient să citești două rânduri prea strictă, iar Ferraris consideră opinia lui Sanchez că este necesar să citești atât de mult încât să se poată face o carte din ceea ce s-a citit prea indulgentă.Unii cazuiști credeau că oricine citește o singură pagină dintr-o operă interzisă este supus anatemei. Ferraris însuși refuză să exprime o opinie care ar servi drept regulă generală, dar exprimă ideea că a citi câteva rânduri care conțin erezii este mai rău decât o serie întreagă de pagini care nu conțin nimic eretic (!). Alți cazuiști ajung la alte concluzii. Iezuitul Gretzer crede: din moment ce bula vorbește doar despre citirea cărților eretice, atunci nu intră în anatemă cel care ascultă o altă persoană citind o carte interzisă, însă, în cazul în care nu a forțat el însuși cartea să fie citită de acea persoană; prin urmare, dacă cineva își obligă slujitorul să citească o carte interzisă și îl ascultă, nu se va deosebi în niciun fel de cineva care citește o astfel de carte cu propriii ochi. Cazuistul Alphonsus Liguori privește acest ultim caz cu ochi mai indulgenți. El exprimă opinia că cel care poruncește altuia (unui slujitor) să citească o carte interzisă și ascultă ceea ce se citește nu este supus anatemei; O astfel de persoană nu cade deloc în păcat, atâta timp cât nu-și face rău citind. Dacă slujitorul care citește în același timp își atrage anatema asupra sa, cazuiștii tac în această privință.

Puterea imperială și regală din secolul al XVI-lea, la rândul ei, a contribuit mult la îndeplinirea dorințelor papale privind restricționarea tipăririi cărților dăunătoare. Edictul imperial din 1521, emis pentru Germania la Worms, a interzis scrierile lui Luther condamnate de papă și toate celelalte scrieri ale sale în latină, germană sau în orice altă limbă, fie deja scrise de el, fie probabil scrise de el, ca fiind proaste, suspecte și datorându-și originea unui eretic declarat și încăpățânat, interzicând vânzarea, cumpărarea, posedarea, citirea, copierea, tipărirea sau apărarea lor; edictul ordona prinților și conducătorilor de pretutindeni să le rupă și să le ardă sau să-i ajute pe nunții apostolici și pe comisarii lor în acest sens. Interdicția se extindea la scrierile lui Luther și la extrase din acestea, indiferent dacă erau publicate anonim sau sub orice alt nume, precum și la alte cărți, foi, imagini care contraveneau credinței ortodoxe, bunelor moravuri, obiceiurilor Bisericii Catolice, precum și la scrierile blasfemice îndreptate împotriva papei, prelaților, prinților, universităților, facultăților și persoanelor demne. În cele din urmă, sub amenințarea expulzării, s-a stabilit: nimeni nu va mai tipări de acum înainte cărți, nici măcar indirect legate de Biblie sau de credința catolică, fără permisiunea arhiepiscopului sau a adjunctului său, sau a facultății de teologie a celei mai apropiate universități; cărțile care tratează orice alte subiecte, precum și foile și imaginile erau interzise a fi tipărite și vândute fără permisiunea episcopului și a reprezentantului său autorizat. Edictul de la Worms era valabil doar în unele părți ale Germaniei și nu exista o aplicare generală a acestuia în practică. Înainte de convocarea Dietei de la Augsburg în 1530, un anume Compegio i-a înmânat împăratului Carol al V-lea o notă în care se recomanda: Edictul de la

Worms și bulele lui Leon al X-lea să fie puse în aplicare peste tot, prin decrete imperiale, sub amenințarea pedepsei, să se ordone ca toate cărțile apărute de la începutul ereziei luterane, care servesc în beneficiul ereziei, să fie închise; toate aceste cărți să fie arse și tipărirea lor din nou interzisă; celor care indică proprietarii unor astfel de cărți să li se promită o recompensă, precum și păstrarea secretă a numelor acestor persoane. Însă Dieta de la Augsburg nu a luat astfel de măsuri, ci s-a limitat la cerința ca nicio carte să nu fie publicată fără a se indica tipograful care a tipărit cartea și locul unde a fost tipărită. Să subliniem câteva fapte remarcabile care atestă cum și în ce țări ale Germaniei a fost pus în aplicare Edictul de la Worms. Scriitorul catolic al acelor vremuri, Cochley, spune: Regele Ferdinand și prinții catolici au ordonat confiscarea Noului Testament tradus de Luther și a celorlalte opere ale sale; în unele locuri ordinul a fost executat și aceste cărți au fost arse; împăratul și prinții catolici au încercat să se asigure că nu există tipărire și vânzare de opere luterane, dar, notează Cochley, funcționarii (magistratus et senatores), cărora li s-a încredințat supravegherea acestei chestiuni, nu au simpatizat cu ordinul și și-au îndeplinit îndatoririle cu reticență și neglijență.Librarii au găsit o oarecare protecție în rândul funcționarilor, au ținut cărțile secrete și au continuat în secret să le dețină, apoi le-au vândut cu profituri mari. Kochley se plânge că tipografii au tipărit de bunăvoie și pe cheltuiala lor lucrări luterane, dar lucrările catolice au fost tipărite cu reticență și rareori și-au asumat costurile și adesea au fost tipărite foarte prost. Ducele George de Saxonia a publicat imediat Edictul de la Worms, iar apoi, în 1523 și 1524, a încercat să consolideze și să sporească cererile acestuia. El a ordonat de mai multe ori să fie căutate lucrări luterane rușinoase în librăriile din Leipzig. În Breisgau, după publicarea Edictului de la Worms, s-a ordonat percheziționarea caselor cetățenilor privați, iar la Freiburg, 200 de cărți au fost arse în piață de mâna călăului. La Viena, facultatea de teologie a decis să interzică tipografilor și librarilor, sub pedeapsa excomunicării, să tipărească și să vândă cărți suspecte. În martie 1523, Ferdinand I a interzis operele lui Luther, Oecolampadius și Zwingli, iar în 1528 a decretat că tipografii și librarii care vindeau cărți sectare interzise în interiorul granițelor statului austriac trebuiau aruncați direct în apă și înecați, iar bunurile lor interzise trebuiau distruse prin incendiu. În aceeași Austrie, în 1548, un episcop a cerut ca librarii să furnizeze o listă a cărților pe care le vindeau. De asemenea, a fost introdusă o inspecție a librăriilor. Hans El, expulzat din Regensburg în 1525 pentru distribuirea operelor lui Luther, a fost decapitat în Steiermark în 1528 pentru aceeași crimă. Edictul de la Worms a fost aplicat foarte strict în Bavaria. Edictul religios din 1522 interzicea acceptarea doctrinei luterane respinse de Papă și Împărat, sau chiar dezbaterea pe marginea acesteia. Universitatea din Ingolstadt a fost autorizată să confișteze lucrări luterane de la librari. Librarilor li se permitea să trimită două sau trei exemplare ale acestor lucrări la universitate, dar li se interzicea strict să le vândă. Într-un discurs ținut în 1559, procancelarul Albert Gunger s-a lăudat că, în timpul lui Eck († 1543), universitatea închisese adesea librari pentru distribuirea operelor lui Luther și ale altor sectari și a expulzat doi librari, cu permisiunea ducelui Wilhelm, nu numai din oraș, ci din toată Bavaria. Mandatul religios din iulie 1548 a stabilit: cărțile și lucrările recunoscute de sfințenia papală și de tronul roman ca fiind scandaloase, precum și contrare credinței noastre creștine, învățăturii mântuitoare și definițiilor Sfintelor Sinoade, nu trebuie tolerate în case și nu trebuie vândute; oricine se opune acestei definiții, ca disprețuitor al Bisericii Creștine, al maiestății regale și al prinților, va fi pedepsit atât fizic, cât și financiar. Magistratul de la Augsburg a cerut ca librarii să depună jurământ că nu vor tipări nimic fără permisiunea corespunzătoare. A fost instituită o cenzură strictă a cărților. Cât de strictă era cenzura și în orașele protestante este evident din plângerea unui cleric catolic că cartea pe care a publicat-o în 1543...Opera filosofică a fost denaturată de voința magistratului de la Nürnberg în acele locuri care păreau să privească doctrina luterană. Este remarcabil faptul că în acele vremuri se repeta foarte des ordinul ca nicio carte să nu fie publicată fără numele autorului și tipografului. Scopul unui astfel de ordin era de a descoperi mai ușor persoana care compusese sau tipărise opera neautorizată. Dar acest ordin a avut doar consecința că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea numărul lucrărilor sub pseudonim cu desemnarea unor tipografii inexistente a crescut foarte mult.

După Germania, să vedem cum se desfășurau lucrurile în Olanda. Pentru a preveni răspândirea noii învățături în Olanda, Carol al V-lea a emis o serie de decrete din 1521 până în 1550, care au fost publicate în diferite provincii. Legislația a devenit din ce în ce mai strictă. Filip al II-lea a urmat cu fidelitate pașii tatălui său. În această legislație, găsim următoarele definiții generale privind comerțul cu cărți: după publicarea Edictului de la Worms în 1521, cererea de ardere sau eliberare a cărților eretice într-o anumită perioadă sub amenințarea „pedepsei corporale, de proprietate și de circumstanțe" (?), precum și sub amenințarea exilului și a morții, a fost repetată de mai multe ori în Olanda. În 1549, s-

a cerut ca librarii să ofere cărți eretice în termen de opt zile și ca persoanele private să le ardă singure. Rapoartele care au parvenit din acea vreme vorbesc despre arderi foarte frecvente și enorme de cărți, confiscarea lor etc. În aceeași legislație găsim următoarele definiții: dacă o carte tratează probleme ecleziastice, trebuie mai întâi examinată și aprobată de episcop sau de reprezentantul său; toate celelalte cărți necesită permisiune regală; oricui nu respectă această definiție, i se face un semn în formă de cruce pe eșafod cu un fier înroșit, sau i se scoate ochiul sau i se taie mâna, în funcție de ceea ce decide judecătorul. Dacă nu se găsește nicio eroare în prima carte publicată fără permisiunea corespunzătoare, atunci vinovatul este pedepsit cu exil perpetuu și i se ia o amendă de 300 de guldeni carolus. În aceeași legislație existau și astfel de definiții: depozitele de cărți trebuiau inspectate de cel puțin două ori pe an; baloturile de cărți trimise din străinătate puteau fi deschise doar în prezența funcționarilor. Nimeni nu putea înființa o tipografie sau vinde cărți fără permisiune. Tipografii trebuiau să jure prin jurământ că nu vor tipări nimic fără permisiune. Cu excepția librarilor care primiseră permisiunea, nimeni nu avea dreptul să vândă cărți, nici măcar cărți de rugăciuni, colecții de cântece bisericești și calendare, nici la ușile unei biserici, nici în alte locuri. Cât de strict erau respectate acum reglementările menționate mai sus este evident din următorul exemplu: în 1526, librarul Franz Birckmann din Anvers a fost închis de margraf pentru că a vândut cel de-al șaselea volum al lui Hrisostom din Traducerea lui Oecolampadius. În aceeași legislație găsim reglementări de alt fel: în 1546 și 1550, au fost publicate liste speciale de cărți permise pentru utilizare în școli. În această listă găsim următoarele: Dialectica și Retorica lui Melanchthon sunt interzise deoarece conțin exemple dubioase; Gramatica lui Melanchthon a fost permisă, dar cu avertismentul că ar fi mai bine să nu se menționeze că Melanchthon a scris-o, ca nu cumva numele autorului să-i determine pe elevi să citească alte lucrări ale aceluiași autor; de asemenea, indexurile întocmite de Oecolampadius pentru operele lui Ieronim au fost interzise; Utilizarea acestei din urmă lucrări a fost permisă numai cu condiția ca numele compilatorului să fie șters din carte.În aceeași legislație a lui Carol al V-lea găsim în final următoarele definiții: întâlnirile religioase (nu liturgice) erau interzise sub amenințarea celor mai aspre pedepse; laicilor le era interzis să dispute cu privire la cărțile Sfintei Scripturi. Oricine era găsit vinovat de erezie, și aceasta includea pe oricine deținea sau citea o carte interzisă, se putea scăpa de pedepse severe prima dată renunțând la eroarea sa; dar dacă cineva nu voia să facă acest lucru, atunci bărbații erau decapitați și capetele lor erau puse pe stâlpul stâlpului, iar femeile erau îngropate de vii într-un mormânt; dacă cineva era odată condamnat de erezie și renunța la eroarea sa, și apoi era găsit vinovat de erezie a doua oară, o astfel de persoană era arsă de viu.

Primul catalog de cărți, care se apropia prin caracter, volum și aranjament de indici în sensul propriu, a fost publicat de facultatea teologică din Louvain în 1546. Acest catalog a fost tipărit din ordinul împăratului Carol al V-lea. Acesta conținea o enumerare a Bibliilor latine, olandeze și franceze și a Noului Testament; o listă alfabetică a cărților latine, o enumerare a cărților olandeze și franceze. Desigur, toate aceste cărți erau interzise. În prefața catalogului, facultatea spunea: împăratul i-a însărcinat să examineze toate bibliotecile și depozitele de cărți și să îndepărteze din ele cărțile eretice, cărțile care se apropie de erezie și sunt periculoase pentru cei neînvățați; cărțile înscrise în catalog, facultatea notează nu numai toate cărțile eretice sau suspecte de erezie, ci și o parte din cele de un fel pe care în aceste vremuri periculoase „este mai bine să nu le citești” și să nu le dai în mâinile oamenilor de rând și tinerilor. După observațiile privind interzicerea Bibliei, se mai afirmă: Unii vor ajunge la concluzia că facultatea ar fi putut introduce mai multe cărți în acest catalog, dar, pe de o parte, unele dintre ele nu au ajuns cu adevărat în atenția facultății, iar pe de altă parte, unele cărți trebuie reconciliate pentru a evita să se provoace mai mult rău decât bine prin prea multă prudență. În concluzia catalogului, facultatea notează: aceste cărți i-au fost indicate împăratului ca atare, încât meritau să-i fie interzise, iar el le-a interzis de fapt supușilor săi.

De remarcat sunt și activitățile Conciliilor de la Köln din 1549 și 1550, care vizau interzicerea diferitelor cărți. La Conciliul de la Köln din 1549, ținând cont de faptul că „preoții simpli și neînvățați care nu știu să facă distincția între pur și impur și care cumpără cărți cu subiecte religioase, oricare ar fi acestea”, s-a stabilit: toți credincioșii, în special predicatorii, sub amenințarea anatemei, să se ferească de cărțile publicate în atelierul lui Luther, Bucer, Calvin, Oecolampadius, Büllinger, Melanchthon, dar și de unele lucrări de istorie bisericească. Același conciliu a stabilit: nicio carte seducătoare, suspectă și neortodoxă nu trebuie folosită în școli, niciun autor, decât dacă este aprobat de decanus artium al celei mai apropiate universități catolice sau de un prelat învățat sau alt om numit în acest scop prin voința episcopului. Utilizarea unor cărți care par să fi fost scrise pentru a-i induce pe tineri în eroare este interzisă sub pedeapsa anatemei, și anume anumite

manuale de gramatică, dialectică și retorică, în care exemple sunt împrumutate din domeniul dogmelor pervertite ale ereticilor, astfel încât tinerii neavizați, împreună cu știința, să nu poată absorbi învățăturile ereticilor și sectanților. Conciliul de la Köln din 1550 tratează, printre altele, problema cărților permise și nepermise în școli; aici, printre cărțile utile pentru școală, operele poetice ale lui Terence nu sunt numite, dar sunt indicate lucrările lui Prudentius, Juvencus și Baptist Mantuan. De altfel, să menționăm: iată un plan de predare a autorilor latini care a fost dezvoltat ceva mai târziu pentru școlile din Bavaria: în loc de Virgil, s-a ordonat să se citească niște Hieronymus Vida, Baptist Mantuan; în loc de Horațiu - Prudentius, Flaminius, John Pedioneus; în loc de Ovidiu - niște Ambrozie Novidius; în loc de scrisorile lui Cicero și Pliniu, s-a recomandat să se citească scrisorile lui Hieronymus. În planul școlar menționat mai sus, care a fost aprobat de Consiliul de la Köln, există o astfel de cerință: în zilele de sărbătoare, Evangheliile și Epistolele ar trebui explicate „doar în sens gramatical", în zilele de sărbătoare și duminici, este permisă cântarea doar a imnurilor „pure", adică exclusiv în latină.

În Spania, Inchiziția a jucat un rol deosebit de activ în persecutarea cărților. Numeroase reglementări privind problemele legate de cărți, datând din secolul al XVI-lea, ne-au parvenit de la ea. Inchizitorii spanioli aveau dreptul de a inspecta toate bibliotecile și de a distruge cărțile eretice. Erau autorizați să-i excomunice pe cei care se opuneau măsurilor sfintei instituții, pe cei care aveau cărți interzise în bibliotecile lor, le citeau sau nu-i denunțau pe cei care își permiteau acest lucru. În 1549, inchizitorii înșiși au fost privați de dreptul de a acorda oricui permisiunea de a deține și citi cărți interzise; nici măcar consultanții Inchiziției nu aveau voie să citească cărți interzise, fără a le exclude pe cele pe care le aveau în mâini datorită poziției lor de consultanți ai Inchiziției (dar se pune întrebarea: cum se putea stabili atunci dacă o carte era dăunătoare și în ce măsură?). Inchizitorul general spaniol Fernando Valdés a publicat un index în Spania, care se baza pe Indexul de la Louvain.

Reisch a colectat informații foarte interesante pentru a caracteriza starea industriei cărților din Franța. Ordinele referitoare la această chestiune erau emise de obicei de rege sau de parlamentele pariziene, în special de cel parizian. În anii 1525–1555, mai mulți inchizitori au fost foarte activi în acest sens, ca inițiatori ai interzicerii cărților, dar nu erau demnitari bisericești, ci doi consilieri parlamentari și doi doctori în teologie. Ei au fost cei care l-au determinat pe Arhiepiscopul Parisului și pe alți episcopi să intre în planul lor. Interdicțiile anumitor cărți au fost publicate de parlamentul parizian, la insistențele episcopilor sau ale inchizitorilor. Un rol important în acest caz l-a jucat Sorbona. În 1521, regele Francisc I, la insistențele Universității din Paris, a ordonat ca nicio carte nouă în latină sau franceză despre religie și Sfintele Scripturi să nu fie tipărită înainte de a fi examinată de facultatea teologică sau de adjuncții acesteia. În 1523, Parlamentul de la Paris a decretat că toate scrierile lui Luther, sub pedeapsa exilului și a confiscării proprietăților, trebuiau predate de bunăvoie și arse în piața din fața Notre Dame în vinerea următoare; oricine apăra învățătura lui Luther sau deținea cărțile sale, ca persoană suspectată de erezie, trebuia prezentat episcopului; acest decret urma să fie anunțat cu sunet de trâmbițe pe străzile Parisului, Lyonului și ale altor orașe, precum și oriunde se considera necesar. Același ordin al Parlamentului prevedea ca heralzii să meargă pe străzile Parisului, anunțând că toată lumea era obligată să predea de bunăvoie scrierile lui Melanchthon în termen de opt zile, sub pedeapsa unei amenzi de 100 de mărci de argint și a altor sancțiuni; cărțile lui Melanchthon urmau să fie prezentate arhiepiscopului de la Paris, care urma să le examineze cu asistența facultății teologice. Este de la sine înțeles că scrierile lui Melanchthon au fost considerate dăunătoare și demne de ardere. În 1542, același parlament a decretat că toate baloturile de cărți care sosesc la Paris trebuie deschise în prezența a patru librari jurați, că respectivele cărți trebuie examinate de rectorul universității împreună cu doctori numiți în acest scop și că o listă cu cărțile permise trebuie apoi înmânată procurorului regelui. În februarie 1543, parlamentul, la insistențele inchizitorului și pe baza opiniei Sorbonei, a ordonat ca un număr destul de mare de cărți, inclusiv operele lui Melanchthon, Biblia de la Geneva și o lucrare de Calvin - aceste cărți au fost principalul motiv pentru cele ce au urmat - „să fie arse în piața Notre Dame de Paris la sunetul unui clopot mare, iar cenușa să fie împrăștiată, pentru zidirea poporului și creșterea credinței creștine și catolice". În 1551, parlamentul a publicat mai multe reglementări generale privind comerțul cu cărți, printre care sunt remarcabile următoarele: cărțile tipărite la Geneva și în alte locuri care s-au îndepărtat în mod evident de credință nu trebuie importate în Franța; cărțile pe care Sorbona le-a inclus sau urmează să le includă în cataloagele sale nu trebuie tipărite, vândute sau deținute de nimeni,Aceste cărți trebuie returnate de proprietarii lor în termen de o lună; le pot păstra doar persoanele care, conform definițiilor canonice, au dreptul să le respingă. Cărțile referitoare la Sfânta

Scriptură și la religia creștină, care au apărut în ultimii patruzeci de ani, nu trebuie retipărite și puse în vânzare decât dacă au fost aprobate în prealabil de adjuncții facultății de teologie. Cărțile unui autor decedat referitoare la Sfânta Scriptură nu trebuie puse în vânzare decât dacă au fost examinate de adjuncții facultății. Legăturile de cărți provenite din străinătate trebuie deschise în prezența a doi adjuncți ai facultății de teologie sau, în locurile unde nu există, în prezența a doi funcționari.

După cum am spus mai sus, Sorbona a jucat un rol deosebit de activ în problema analizată. În 1542, Sorbona a obținut de la parlament dreptul de a întocmi o listă de cărți pe care considera util să le interzică. Sorbona a întocmit de fapt astfel de cataloage, care au fost publicate prin edicte regale în 1547 și 1551 ca fiind obligatorii. Direcția strictă în care a acționat Sorbona este evidentă din următoarele fapte. În circumstanțele acelei vremuri, Sorbona a considerat periculoasă publicarea traducerilor Bibliei și a unor cărți biblice individuale: considera că este mai bine să restricționeze traducerile care deja apăruseră decât să le tolereze. În conformitate cu insistențele Sorbonei, parlamentul a stabilit că toată lumea trebuie să predea Psalmii, Evangheliile, Epistolele lui Pavel și alte cărți din Vechiul și Noul Testament în traducere franceză, precum și „o carte franceză care conține Evangheliile de sărbătoare și de duminică, Epistolele citite în timpul anului, cu adaosul unor rugăciuni"; perioada de predare a cărților a fost stabilită la 8 zile. Aceste cărți nu puteau fi retipărite sau vândute sub pedeapsa confiscării proprietății și a exilului. În 1537, la Paris a apărut cartea „Cymbalum mundi", al cărei autor era o persoană apropiată Reginei Navarei. Cartea conținea o batjocură la adresa păgânismului; dar unii au înțeles-o în sensul unei batjocuri la adresa unor aspecte ale creștinismului. Etienne Pasquier a spus despre ea: „Acesta este lucianismul, care merită să fie aruncat în foc împreună cu autorul său, dacă este în viață." Li s-a propus să își exprime opinia despre carte și despre Sorbona. Aceștia din urmă au pronunțat următoarea judecată: „Deși cartea nu conține erori clare privind credința, totuși, fiind periculoasă, trebuie interzisă." Restrângerile privind cărțile din Paris s-au răspândit și în provincii. Inchizitorul de la Toulouse, Vidal de Becanis, sub influența indexurilor Sorbonei, a emis propriul său ordin privind cărțile, publicat în 1549. Ordinul impune ca toți să-i denunțe pe cei suspectați de erezie, precum și pe cei care, în ultimii trei ani, au tipărit, cumpărat, vândut, legat, permis să fie tipărite sau legați cărți interzise.

Strictitudinea papilor în ceea ce privește citirea cărților interzise crește mai ales după 1550. Iată ce se spune în bula lui Iulius al III-lea, care a apărut în aprilie 1550: „Unora li se permite să dețină și să citească cărți eretice și suspecte în scopul respingerii erorilor conținute în ele. Dar, întrucât în loc de beneficiul așteptat au apărut consecințe nefaste, retragem orice permisiune acordată oricui de a citi și de a deține cărți luterane și alte cărți eretice și suspecte, indiferent dacă această permisiune a fost dată de predecesorii noștri, de noi, de legații tronului apostolic, de asemenea, de legați de latere, sau de oricine altcineva; oricine este privat de dreptul de a citi și de a deține cărțile menționate anterior, oricine, indiferent de statutul sau rangul pe care îl are cineva, chiar dacă ar fi fost episcop sau arhiepiscop sau alt înalt demnitar bisericesc"; o excepție a fost făcută doar pentru inchizitori și comisari ai Inchiziției în timpul îndeplinirii atribuțiilor lor. Prin urmare, concluzionează bula, „toți cei care dețin cărți interzise, chiar și cu permisiunea specială a tronului apostolic, trebuie să prezinte cărțile Inchiziției în termen de 60 de zile". Bulele sau brefurile similare au fost emise de mulți papi ulteriori – Paul al IV-lea, Pius al IV-lea, Paul al V-lea etc. Desigur, uneori papii, având în vedere o nevoie sau alta, au acordat unor persoane dreptul de a citi cărți interzise, dar acest lucru a fost însoțit de mari dificultăți. Foarte caracteristic în acest sens este breful lui Iulius al III-lea din 4 iunie 1551, cu care papa s-a adresat cardinalilor numiți să prezideze faimosul Conciliu de la Trento. Aici s-a spus: „Întrucât cea mai importantă sarcină a conciliului este de a elimina, analiza, respinge și depăși opiniile, zicerile și scrierile ereticilor, atunci noi, pentru ca conciliul să poată atinge mai ușor acest scop, în virtutea autorității apostolice, pentru timpul prezent vă dăm autoritatea de a permite acelor prelați, doctori în teologie și drept canonic pe care doriți, pe parcursul conciliului și pe durata participării la acesta, să aibă și să citească în scopul menționat mai sus cărți ale luteranilor și ale altor eretici, precum și alte cărți interzise. Mai mult, vă permitem (cardinalilor, președinților conciliului) și celorlalte persoane menționate mai sus să aveți relații, să vă adresați și să conversați cu toți protestanții, precum și cu ereticii evidenți care vor veni la conciliu, vă permitem, eliminând pericolul de a cădea sub interdicții ecleziastice." Legații Papei Pius al IV-lea au primit o autoritate similară printr-un scurt scurt datat 25 martie 1561. Formularul prin care legații au primit permisiunea de a citi cărțile interzise sună astfel: „Faima excelentă a virtuții, moralității, religiozității voastre, precum și învățătura voastră teologică ne-au dispus... Întrucât Preasfântul nostru Domn și Scaunul Apostolic declară că toți cei care citesc în cărți opiniile false și pervertite ale

luteranilor sunt supuși anatemei și altor pedepse cunoscute, iar voi doriți cu ajutorul Sfântului„Pentru a expune spiritul și a-l respinge în direcția catolică, ceea ce este imposibil de făcut fără a citi opiniile menționate mai sus și pentru a nu cădea sub anatemă, ne cereți cu umilință să vă acordăm permisiunea de a citi cărțile interzise menționate mai sus, atunci noi, în speranța că lectura dumneavoastră a cărților luterane va aduce prin dumneavoastră un beneficiu considerabil religiei creștine, dorim, în virtutea autorității noastre apostolice, să vă acordăm permisiunea de a citi opiniile găsite în operele ereticilor numiți, declarând în același timp că nu veți fi supus anatemei și altor pedepse pentru o astfel de faptă." În virtutea opiniei curiei papale, exprimată în bulele citate, citirea cărților eretice, sub pedeapsa excomunicării, era interzisă fără permisiunea papală nu numai pentru teologii învățați înșiși, ci și pentru cei mai înalți demnitari ai Bisericii, episcopi și cardinali. Cardinalii Inchiziției aveau dreptul de a citi cărți interzise, dar numai pentru timpul în care dețineau această funcție. Cât despre alți episcopi și cardinali, aceștia nu puteau face acest lucru fără o autorizație specială - fie de la papa însuși, fie de la Inchiziție, fie de la Index-Inchiziție, sau de la alte autorități, în toate aceste din urmă cazuri nu fără consimțământul papei. Episcopii puteau comunica acest drept persoanelor aparținând diecezelor lor atunci când și în măsura în care aveau o autorizație specială în acest sens, din nou de la papă. Episcopii, conform definiției lui Clement al VIII-lea, puteau da permisiunea unor persoane de încredere să citească doar cărți care nu erau absolut interzise, ci cu rezerva „până când sunt corectate" (donec corrigatur), și chiar și în acest caz episcopii dădeau permisiunea doar pentru trei ani. Faptul că interdicția cărților își avea vigoarea în raport cu cardinalii este dovedit de faptul că, în timpul procesului Inchiziției privind cardinalul Morone (Mogope), una dintre acuzații era următoarea: deținea cărți ale ereticilor, le citea și le dădea altora să le citească. Morone a răspuns la aceasta: pe baza permisiunii care i-a fost acordată, a studiat cărți eretice pentru a le respinge; mai târziu, le-a trimis învățatului Sirleto pentru biblioteca papală; El a păstrat doar Biblia interzisă a lui Sebastian Munster, dar, poate printr-o omisiune, acuzatul s-a justificat, alte câteva cărți de același fel au mai rămas în casă.Cardinalii Inchiziției aveau dreptul să citească cărți interzise, dar numai pentru perioada în care dețineau această funcție. Cât despre alți episcopi și cardinali, aceștia nu puteau face acest lucru fără o autorizație specială - fie de la papa însuși, fie de la Inchiziție, fie de la Index-Inchiziție, fie de la alte autorități, în toate aceste din urmă cazuri nu fără consimțământul papei. Episcopii puteau comunica acest drept persoanelor aparținând diecezelor lor atunci când și în măsura în care aveau o autorizație specială în acest sens, din nou de la papă. Episcopii, conform definiției lui Clement al VIII-lea, puteau da permisiunea unor persoane de încredere să citească doar cărți care nu erau absolut interzise, ci cu rezerva „până când sunt corectate" (donec corrigatur), și chiar și în acest caz episcopii dădeau permisiunea doar pentru trei ani. Faptul că interdicția cărților și-a avut vigoarea și în ceea ce-i privește pe cardinali este dovedit de faptul că, în timpul procesului cardinalului Morone (Mogope) de către Inchiziție, una dintre acuzațiile împotriva sa era următoarea: deținea cărți ale ereticilor, le citea și le dădea altora să le citească. Morone a răspuns: pe baza permisiunii care i-a fost dată, s-a ocupat cu cărți eretice pentru a le respinge; mai târziu, le-a trimis învățatului Sirleto pentru biblioteca papală; a păstrat doar Biblia interzisă a lui Sebastian Munster, deși, poate printr-o omisiune, acuzatul s-a justificat, alte câteva cărți de același fel au rămas în casă.Cardinalii Inchiziției aveau dreptul să citească cărți interzise, dar numai pentru perioada în care dețineau această funcție. Cât despre alți episcopi și cardinali, aceștia nu puteau face acest lucru fără o autorizație specială - fie de la papa însuși, fie de la Inchiziție, fie de la Index-Inchiziție, fie de la alte autorități, în toate aceste din urmă cazuri nu fără consimțământul papei. Episcopii puteau comunica acest drept persoanelor aparținând diecezelor lor atunci când și în măsura în care aveau o autorizație specială în acest sens, din nou de la papă. Episcopii, conform definiției lui Clement al VIII-lea, puteau da permisiunea unor persoane de încredere să citească doar cărți care nu erau absolut interzise, ci cu rezerva „până când sunt corectate" (donec corrigatur), și chiar și în acest caz episcopii dădeau permisiunea doar pentru trei ani. Faptul că interdicția cărților și-a avut vigoarea și în ceea ce-i privește pe cardinali este dovedit de faptul că, în timpul procesului cardinalului Morone (Mogope) de către Inchiziție, una dintre acuzațiile împotriva sa era următoarea: deținea cărți ale ereticilor, le citea și le dădea altora să le citească. Morone a răspuns: pe baza permisiunii care i-a fost dată, s-a ocupat cu cărți eretice pentru a le respinge; mai târziu, le-a trimis învățatului Sirleto pentru biblioteca papală; a păstrat doar Biblia interzisă a lui Sebastian Munster, deși, poate printr-o omisiune, acuzatul s-a justificat, alte câteva cărți de același fel au rămas în casă.

După cum am văzut mai sus, cardinalii Inchiziției aveau dreptul să citească cărți interzise cât timp dețineau această funcție, dar Papa Pius al IV-lea, în 1564, așa cum

spune el, „pentru a înlătura orice îndoială și ispită”, a declarat aceloraşi persoane că puteau citi toate cărțile interzise, fără a le exclude pe cele scrise împotriva noastră (a papilor). Cardinalii Inchiziției au dat, de asemenea, permisiunea de a citi cărți interzise funcționarilor lor, consultanților lor și inchizitorilor provinciali. Papa Pius al IV-lea, printr-o bulă din 1564, i-a autorizat pe cardinalii Inchiziției să acorde permisiunea străinilor de a citi cărți interzise pe viață sau pentru o anumită perioadă, dar nu altfel decât cu permisiunea așa-numitei adunări sau sesiuni complete a Inchiziției. Pe baza acestei autorități, patru cardinali ai Inchiziției, în 1567, printr-o „decizie unanimă”, i-au permis învățatului Cardinal William Sirleto „din respect față de zelul său pentru credința catolică, să aibă, să citească și, dacă dorea să infirme, toate cărțile plasate în index, de asemenea, cărțile ereticilor, precum și toate cărțile lipsite de Dumnezeu și superstițioase”, dar cu condiția să le păstreze secrete și să evite orice ispită către alții. Din vremea lui Sixt al V-lea, o astfel de permisiune generală a devenit dreptul doar al acelor întâlniri ale Inchiziției la care era prezidat însuși Papa și numai dacă cei care solicitau o astfel de permisiune nu erau italieni. Regula obișnuită a devenit că Inchiziția acorda un drept limitat de a citi cărți interzise; permisiunea era dată pentru a citi anumite cărți și, în plus, cel care dorea să citească trebuia să prezinte dovezi că era angajat în infirmarea ereticilor. Un exemplu extrem de interesant de permisiune de a citi toate cărțile, dar acordată de o ședință a inchiziției prezidată de papă, este dat într-un document datând din noiembrie 1602 și referitor la Justus Calvin sau, așa cum a fost numit după convertirea sa, Justus Baronius, care se convertise la catolicism. Se spune aici că dovada lui Baronius privind obținerea permisiunii de a citi cărți interzise în scopul respingerii lor a fost discutată într-o ședință prezidată de însuși Clement al VIII-lea. La această ședință s-a decis să i se acorde lui Baronius permisiunea de a citi și de a deține toate cărțile interzise timp de cinci ani, dar cu condiția să le păstreze în secret și să evite ispitele și pericolele pentru ceilalți. O listă cu această definiție și catalogul cărților pe care Justus dorea să le aibă și să le citească, trebuia să le comunice episcopului local. La sfârșitul celor cinci ani, precum și în cazul morții lui Baronius, cărțile urmau să-i fie luate, astfel încât să nu ajungă în mâinile altora, și urmau să fie arse. Mai târziu, secretarul congregației index putea acorda permisiunea de a citi cărți interzise (cu unele excepții), dar numai pentru maximum trei ani, iar după aceea, încă o dată pentru trei ani, și putea acorda permisiunea pe baza unui certificat de la un episcop, vicar general, general al ordinului sau o altă persoană respectabilă - despre credibilitatea solicitantului. Acesta din urmă trebuia să-și motiveze beneficiul și nu cu o referire generală la faptul căcă cărțile sunt necesare pentru studiile sale, dar indicând faptul că dorește să respingă cărți sau că deține o poziție care îi impune familiarizarea cu cărțile interzise. Citirea cărților de istorie bisericească sau a cărților care expun filozofie periculoasă era permisă cu mare prudență, iar citirea cărților dogmatice interzise era permisă doar celor mai faimoși teologi și nu altfel decât în scopul polemicii. Nunții papali au primit, de asemenea, ca urmare a unui mandat papal, permisiunea de a citi cărți interzise, dar cu o restricție expresă: „În scopul respingerii ereticilor și cu condiția ca aceste cărți să nu fie scoase din provincia dată”. În secolul al XVII-lea, nunții au dobândit autoritatea de a permite altora să citească cărți interzise, dar numai pentru cinci ani și, de asemenea, cu condiția ca cei care au primit permisiunea de a citi cărți interzise, în caz de pericol de moarte, să ia toate măsurile pentru a se asigura că, după moartea lor, cărțile nu ajung în mâinile unor străini.

Condiția în care permisiunea de a citi cărțile menționate mai sus era uneori acordată laicilor este remarcabilă: aceștia trebuiau să facă „folos de această permisiune așa cum îi sfătuia duhovnicul lor”, adică trebuiau să citească doar cărțile pe care acesta din urmă le le permitea. Generalul Ordinului Iezuit a avut mult timp autoritatea de a acorda permisiunea de a citi cărțile enumerate în index iezuiților dependenți de el, dar mai târziu, sub Papa Urban al VIII-lea, Generalul Ordinului Iezuit a fost, de asemenea, privat de acest drept. Ulterior, a trebuit să ceară permisiunea de a citi cărți interzise chiar și pentru el însuși personal în fața Inchiziției.

Să arătăm acum cum au acționat prinții catolici dacă au cerut dreptul de a citi cărți interzise sau de a le avea în bibliotecile lor. Când cardinalul Morone a fost numit legat papal la Regensburg în 1576, ducele Albrecht al V-lea al Bavariei a început să-i ceară un indult privind cărțile interzise. Ducele nu intenționa să citească nicio carte eretică ex professo pe teme religioase; era interesat, se pare, doar de lucrări istorice și alte cărți de același fel, legate de cele interzise. Și cel mai important, a cerut o astfel de permisiune pentru a avea cărți interzise pentru biblioteca sa, care, fără îndoială, conținea multe cărți înscrise în index; mai mult, biblioteca trebuia completată cu diverse cărți și, în consecință, cu cărți interzise. Ducele a subliniat că chiar și interesele Bisericii impuneau ca biblioteca să conțină astfel de cărți, de a căror alcătuire autorii s-au căit în timpul vieții. Morone a

răspuns la o astfel de petiție: de fapt, ar fi mult mai corect și mai oportun dacă ducele nu ar include cărți interzise în bibliotecă, ci le-ar arde; pentru aceasta, „toți urmașii l-ar lăuda". Dacă deținerea unor astfel de cărți, a explicat legatul, nu-i provoacă lui însuși (Ducelui) niciun prejudiciu, atunci, totuși, poate fi periculoasă pentru urmașii săi sau pentru slujitorii săi, deoarece prezența cărților lui Huss în bibliotecă a dezvăluit deja unele consecințe nefavorabile. Dar dacă Ducele își menține ferm poziția, atunci el, legatul, îi dă permisiunea de a păstra cărți interzise în bibliotecă, dar cu condiția ca acestea să fie păstrate acolo într-un loc special și să fie inaccesibile vizitatorilor bibliotecii. În același timp, legatul a remarcat că ar fi mai bine să se elimine complet cărțile cu conținut teologic din bibliotecă, este mai permis să se păstreze cărți cu conținut istoric și similar. Ducele Albrecht a primit permisiunea de a deține și citi cărți interzise pe tot parcursul vieții sale. Succesorul său, William al V-lea, a primit în 1579 o permisiune similară de la Nunțiul Ningwarda, dar, în primul rând, Ducele trebuia să le păstreze în bibliotecă, într-o cameră specială, în al doilea rând, trebuiau încuiate cu două chei, una dintre ele trebuind să fie în posesia Ducelui, iar cealaltă în posesia unui teolog, și în al treilea rând, cărțile urmau să fie date doar persoanelor care aveau permisiunea de a citi cărțile interzise și care doreau să le folosească pentru apărarea credinței catolice. Mai târziu, Ducele William a adresat o scrisoare Papei Clement al VIII-lea, în care i-a cerut să permită deținerea cărților interzise în condițiile acordate acum nu numai lui (William) personal, ci și moștenitorilor săi, declarând că „moștenitorii săi ar comite cel mai mare păcat, demn de răzbunare divină, dacă s-ar abate chiar și cu un centimetru de la calea (în ceea ce privește indicat) urmată de William însuși și de strămoșii săi pioși". Dar Inchiziția a considerat o astfel de „permisiune absolută și nelimitată" ca fiind dubioasă și a acordat permisiunea solicitată în februarie 1598 doar Ducelui însuși și moștenitorului său, Maximilian.„în ceea ce privește evlavia și zelul lor pentru credința catolică."

Să observăm câteva fapte caracteristice de același fel din istoria Spaniei. În lucrarea lui Cordona, episcop de Dertosa, despre biblioteca din Escurial din 1587, se notează: permisiunea papală era necesară pentru ca regii spanioli să poată păstra în bibliotecă cărți interzise de papi și inchizitori și, în plus, aceste cărți trebuiau păstrate într-un loc secret, unde nimănui nu i se permitea să intre fără o permisiune specială din partea Inchiziției. Care era poziția profesorilor de teologie din universitățile catolice în astfel de condiții, următorul fapt vorbește mai elocvent decât orice cuvinte. Andreas Zall, profesor de der controversen (adică profesor de teologie acuzatoare) în celebra Salamanca, în iunie 1652 a primit permisiunea de a citi cărți interzise doar pentru un an și era obligat să informeze Inchiziția dacă dădea peste pasaje suspecte în cărți care nu erau marcate în index. Când același profesor a cerut permisiunea de a studia cărțile interzise încă un an, Inchiziția și-a exprimat nemulțumirea față de el pentru că nu indicase niciun pasaj seducător din cărțile pe care le citise. Profesorul de „controverse", după cum spune el însuși, nu a văzut nicio scriere protestantă la Salamanca.

În 1554, inchizitorul general spaniol, arhiepiscopul Sevillanei Fernando Valdés, a publicat un al doilea index. Acest index este remarcabil prin faptul că este primul index de expurgare, deoarece a ordonat ca anumite cărți să fie luate de la proprietarii lor și apoi, după corectare (expurgatio), să le fie returnate. Chestiunea se referea la diverse ediții ale Bibliei. Iată ce spune Valdés în indexul său: „Edițiile Bibliei care circulă în rândul publicului și sunt tipărite în mare parte din 1528 conțin multe erori. Inchiziția a ordonat arderea lor. Dar, întrucât erorile nu sunt introduse în textul biblic în sine, ci sunt conținute doar în rezumate, note și indexuri și întrucât multe biserici, mănăstiri, universități, librari și persoane private se plâng de pierderile cauzate de distrugerea cărților, Inchiziția, după consultarea membrilor Universității din Salamanca și a altor persoane învățate și cu permisiunea Prințului Regent Philip, a decis să pregătească o «cenzură» în care vor fi indicate erorile și cuvintele suspecte, după distrugerea căreia Bibliile și Noul Testament vor fi din nou lăsate proprietarilor lor. Prin urmare, se hotărăște: oricine deține exemplare ale edițiilor menționate mai sus, în termen de 60 de zile de la publicarea acestui edict, este obligat să le prezinte inchizitorilor locali, sau adjuncților acestora, sau episcopului, sau vicarului său general. Aceștia din urmă, în conformitate cu «cenzura», distrug locurile și rezumatele scandaloase, adică ele" tăiați-le astfel încât să nu mai poată fi citite. Dacă o anumită carte a fost expurgată, trebuie întocmit un proces-verbal în fața unui notar în prezența martorilor. La începutul și la sfârșitul unei astfel de cărți trebuie să existe semnătura personală a inchizitorului și a comisarului său, episcopul sau vicarul general, și data la care a avut loc expurgarea (fără a se percepe nicio taxă pentru aceasta). De asemenea, copiile confiscate trebuie expurgate și returnate proprietarilor lor. După șaizeci de zile, expurgarea este declarată completă. Această expurgare are loc în ceea ce privește cărțile aflate deja în Spania; importul altor copii ale acelorași cărți este interzis. Oricine,

după expirarea perioadei menționate, îndrăznește să dețină copii care nu au fost expurgate, intră în excomunicarea majoră latae sententiae și va fi tratat ca persoane suspectate de erezie; copiile persoanei vinovate vor fi confiscate, aceasta va fi amendată cu 30 de ducați, dintre care 10 vor merge la informator, 10 la judecător și 10 la vistieria Inchiziției. Același lucru... „Se va aplica o pedeapsă librarilor care vor importa din străinătate cărți supuse expurării. Decretul trebuie publicat de către inchizitori de pretutindeni. Aceștia îi amenință cu pedepse corespunzătoare pe cei care nu informează despre proprietarii Bibliilor care nu au fost expurgate." - Ulterior, alte cărți, pe lângă edițiile Bibliei, au început să fie supuse aceleiași expurări și în aproximativ aceleași condiții. Gândurile și judecățile unor celebri savanți catolici din acele vremuri cu privire la expurarea cărților sunt remarcabile.În prefața la Indexul de expurgare din Anvers, Arian Montanus spune: „Trebuie admis că mulți dintre autorii cărților supuse expurgării, care sunt deja morți și au învățat mai bine adevărul într-o altă lume, dacă ar învia din morți, ar fi foarte recunoscători cenzorilor; acei scriitori care sunt încă în viață își pot exprima bucuria că scrierile lor, după îndepărtarea seducătorului, au devenit general acceptate, iar unii dintre ei s-au exprimat în scrisori tocmai în acest sens." Cunoscutul savant catolic Graetzer încearcă să înlăture obiecțiile care au fost făcute cu privire la expurgarea cărților. Obiectorii au întrebat: „Ce ar spune autorii morți despre schimbările aduse scrierilor lor, dacă ar învia?" Graetzer răspunde: „Dacă ar veni din paradis sau din purgatoriu, ar fi foarte recunoscători; dacă ar veni din iad, s-ar exprima precum fiul risipitor; și dacă nu ar fi tratat problema în acest fel, atunci ar trebui ascultați la fel de mult cum îi ascultăm pe obiectori." Cei care au obiectat au mai spus: „Cumpărătorii sunt înșelați cumpărând cărți care au fost expurgate." Gretzer: „Ar trebui să fie bucuroși că primesc bunuri bune în loc de unele rele." Cei care au obiectat: „Biserica nu are nicio putere asupra cărților altor oameni." Gretzer: „Totuși, ea a ars mii dintre ele. Are autoritate atât pentru aceasta, cât și pentru cealaltă, prin porunca: «Paște oile mele» etc.

În Indexurile din Milano și Veneția, publicate în 1554, unele caracteristici sunt, de asemenea, demne de menționat. Aici se spune: „Oricine deține cărți eretice și interzise, în special pe cele marcate în index, și le dăruiește în termen de o lună, este scutit de toate pedepsele și sancțiunile; după această perioadă, nimeni nu va fi iertat, ci va fi tratat conform legilor. Numele informatorilor vor fi ținute secrete, iar aceștia vor primi o treime din amenzi. Oricine cunoaște un eretic sau o persoană suspectată de erezie în Milano și în dioceza de Milano trebuie să-l denunțe în termen de 30 de zile, iar oricine nu face acest lucru este pasibil de excomunicare și de o amendă de 50 de scuzi de aur. Aceeași pedeapsă îi așteaptă pe cei care ajută luteranii și alți eretici. Un eretic luteran sau alt eretic care vine de bunăvoie și oferă penitență și denunță voluntar pe cel vinovat, se poate aștepta ca numele său să fie ținut secret și să primească un sfert din banii amenzii." „Acest edict va fi bătut în cuie pe trei biserici din Milano și pe principalele biserici din alte orașe." - Într-unul dintre aceste indexuri, următoarele persoane sunt enumerate printre autorii interziși: Adam Rieser, aritmetician, Heinrich Vogtherr, pictor care nu știa latină, John Saxe, care a scris versuri germane, Matthew Greiter, muzician, Jacob Dachser, care a stat în închisoare timp de câteva săptămâni ca luteran și apoi a fost eliberat de acolo fără să scrie nimic etc.

Primul index publicat la ordin papal, primul index în sensul propriu-zis, a apărut în 1559. Autorul său a fost Paul al IV-lea. În fruntea indexului lui Paul se află un decret al Inchiziției (care, de fapt, a întocmit indexul); acest index urma să fie bătut în cuie pe ușa Bisericii Sfântul Petru din Roma, pe palatul Inchiziției și în acie campi florae. Se spunea: „Poruncim tuturor credincioșilor creștini, de orice rang și condiție s-ar afla și oriunde ar locui, sub pedeapsa suspiciunii de erezie, să fie privați de toate demnitățile, funcțiile și beneficiile pe care le dețin și sub pedeapsa incapacității permanente de a dobândi aceste funcții și beneficii și altele (apropo, se observă că într-un index al Ducatului de Lucca se adaugă că o astfel de amenințare se extinde la copii și nepoți. - A. L.), și, de asemenea, sub pedeapsa rușinii veșnice și a altor pedepse: ca nimeni să nu îndrăznească de acum înainte să scrie, să publice, să tipărească sau să permită tipărirea, să vândă sau, sub orice pretext, să dea, să primească sau, în mod deschis sau în secret, să salveze sau să permită salvarea vreuneia dintre cărțile sau scrierile marcate în acest index al curții sacre (Heil. Officium), sau a oricăror alte scrieri despre care se știe că au fost compuse eretice sau contaminate cu vreo învățătură falsă. Oricine nu se supune acestei invitații sau nu prezintă cui ar trebui vreo carte sau o scriere pe care o are și care este interzisă, este amenințat cu excomunicarea etc. Indexul considerat al autorilor interziși și Cărți similare sunt prezentate în ordine alfabetică și împărțite în trei clase: prima include autori ale căror scrieri sunt interzise; a doua - aceia cărora doar unele scrieri le sunt interzise; a treia clasă include scrieri anonime care conțin învățături false și dăunătoare. În ceea ce privește scriitorii din

prima clasă, indexul notează: toate cărțile, traducerile, comentariile, istoriile, scrisorile, dialogurile, apologiile lor - pe care le-au scris acum sau le vor scrie în viitor - sunt interzise, chiar dacă nu există nicio mențiune a credinței și religiei în operele lor.

Indicele Papei Paul al IV-lea interzice, printre altele: toate Bibliile, adică edițiile Noului Testament, în limba vernaculară - germană, franceză, italiană, engleză, flamandă etc.; acestea nu trebuie tipărite, citite sau deținute fără permisiunea scrisă a Inchiziției Romane. În acest index, lucrările autorilor care nu au scris nimic sau aproape nimic despre chestiuni teologice sunt clasificate ca lucrări interzise: lucrările filologului Joachim Camerarius, juriștii Hieronymus Schurff, Melchior Kling etc. Un anume Gaspar Göldelin este inclus în acest index deoarece a tradus operele lui Plutarh și Lucian. Conrad Dasypodium, inventatorul ceasului, care a scris doar lucrări matematice, a ajuns și el în index. Prima clasă de autori interziși, adică cei mai periculoși, alături de Luther, din indexul analizat includ trei teologi greci din Evul Mediu care au murit de mult: Marcu al Efesului, Nicolae Cabasilas și Nilus Cabasilas. Indexul a interzis, de asemenea, unele apocrife foarte importante și foarte vechi, care au în primul rând o semnificație științifică: așa-numitele „Clementine" și „Evanghelia lui Nicodim". Indexul nu a lăsat fără atenția cuvenită tipografii în ale căror stabilimente „au fost tipărite diverse cărți eretice"; indexul numără 61 de astfel de tipografi. După ce le-a enumerat, indexul concluzionează: „Toate cărțile, tratatele și lucrările oricărui autor, de orice conținut și în orice limbă, dacă sunt tipărite de tipografii menționați mai sus care și-au permis anterior să tipărească lucrări eretice - toate aceste cărți și tratate trebuie considerate interzise." Toate aceste cărți și tratate, mai notează indexul, ar trebui considerate suspecte; nu ar trebui vândute, cumpărate sau citite, deoarece au fost tipărite de tipografi care s-au ocupat până în prezent cu tipărirea de cărți eretice.

Impresia pe care indexul lui Pavel a lăsat-o asupra savanților romano-catolici este demonstrată de o scrisoare pe care un anume Latinus Latinius i-a scris-o lui Andreas Mazius în 1559, la scurt timp după publicarea indexului: „Ce ți-a venit în minte să pregătești lucrări noi pentru publicare într-o perioadă ca a noastră, când toate cărțile care au apărut până acum tipărite sunt retrase din uz? Cred că timp de mulți ani niciunul dintre noi nu va scrie altceva decât scrisori. Tocmai a apărut un index de cărți, pe care suntem obligați să nu-l avem sub sancțiunea excomunicării. Atât de multe cărți au fost interzise încât ne-au mai rămas doar câteva, în special cele tipărite în Germania. Prin urmare, te sfătuiesc să abandonezi traducerea lui Demostene și versiunile Bibliei. Fern a fost ocupat să-și curețe biblioteca timp de câteva zile, iar eu o voi face și mâine, ca să nu găsesc nimic ce nu este permis să fie avut. Cum să numim asta, un naufragiu al cărții sau un incendiu de carte?" Inchiziția, după publicarea indexului papal, pe cât au putut ajunge mâinile sale, a luat, confiscat sau ars, fără îndoială, foarte multe cărți. Însă Reisch consideră totuși o exagerare retorică atunci când Natalis Comes spune: „O asemenea masă de cărți a fost arsă peste tot, încât dacă ar fi fost arse într-un singur loc, ar fi fost aproape incendiul Troiei. Nu există nicio bibliotecă privată sau publică care să fi fost cruțată și care să fi fost aproape complet abandonată. În multe orașe din Italia, cărțile au fost arse nu fără numeroase plângeri din partea oamenilor cu privire la pierdere." Potrivit lui Reisch, decretul papal nu a fost executat cu toată severitatea nicăieri, cu excepția Romei. Avviso di Roma din 14 ianuarie 1559 relatează: Un anumit cleric aparținând unui ordin spiritual a atras atenția președintelui Inchiziției asupra faptului că în Spania nu se tratează cărțile foarte strict și a recomandat ca strictețea să fie relaxată și la Roma, pentru a nu cauza pierderi prea mari librarilor și cărturarilor prin distrugerea cărților. Președintele, însă, a răspuns: Roma dă legi Spaniei și întregii lumi, iar nu Spania romanilor; Însă alți membri ai Inchiziției au considerat propunerea paternității oportună și și-au exprimat speranța că, în practică, decretul va fi relaxat și nu toate cărțile interzise vor fi condamnate la foc. Referitor la Bologna, Avviso-ul din 11 februarie 1559 relatează: Indexul a fost efectuat aici. Nimic altceva nu este permis în afară de thesaurus linguae latinae și comentariile lui Dolet; nimic nu este permis să fie reținut din operele lui Erasmus, cu excepția unor traduceri ale Sfinților Părinți și chiar și atunci numele traducătorului a fost șters din cărți.

Paul al IV-lea a murit în același an 1559, iar după aceea nu s-a mai putut vorbi despre executarea strictă a decretului. În afara statelor papale, decretul a fost executat la întâmplare. La Veneția și Genova, la insistențele Inchiziției, indexul a fost tipărit și publicat, dar cel puțin la Veneția nu a fost executat. Viceregele din Napoli și guvernatorul din Milano nu au permis publicarea indexului. Ducele de Toscană, Casimo, s-a opus mult timp implementării indexului și numai datorită cererilor persistente ale cardinalului a permis arderea cărților îndreptate împotriva religiei și care tratau magie și astrologie, în timp ce celelalte au fost cruțate. Benino Arias Montanus spune: „Indicele i-a alarmat pe

toți savanții imediat ce au aflat de el. Dar în Franța și în cea mai mare parte a Italiei nu a întâmpinat nicio ascultare, iar în Spania nu i s-a permis deloc publicarea."

Pe lângă indicii enumerați și examinați de noi, Reisch în cartea sa vorbește despre mulți alți indici și oferă informații interesante despre aceștia - despre indicii celebrului Conciliu de la Trento, Belgia, München, Lisabona, Papa Sixt al V-lea, inchizitorii generali spanioli Valdes și Quirochi, dar nu vom vorbi despre ei, nedorind să lungim eseul nostru. Vom face doar o remarcă în două sau trei cuvinte despre indicele Conciliului de la Trento. Acest indice este, în esență, o ediție revizuită a indicelui lui Paul al IV-lea. Cea mai importantă diferență față de Pavlov este că aici, în multe lucrări, se adaugă formula „donec corrigatur", care aproape niciodată nu se găsește în indicele lui Paul. Indicele Conciliului de la Trento este, de asemenea, remarcabil prin faptul că taie mulți autori incluși în indicele lui Paul, constatând că aceștia fuseseră introduși anterior din greșeală, și anume, cei care au fost tăiați, așa cum spune indicele de la Trento, „care au trăit cu pioșenie, au gândit în mod catolic", și, de asemenea, acele cărți „care sunt utile științei seculare și nu spun nimic despre religie și credință" au fost tăiate. Indexul Conciliului de la Trento a fost publicat în 1564.

Să analizăm cele două părți ale indexului pentru câteva minute și să vedem care autori catolici celebri au fost incluși în index și care dintre scriitorii seculari mai remarcabili au fost, de asemenea, incluși. Dintre scriitorii catolici eminenți, primul inclus în index a fost faimosul Erasmus din Rotterdam. În indexul lui Paul al IV-lea, Erasmus a fost inclus în prima clasă de autori interziși, adică cei mai periculoși; sub numele său se adăuga că toate comentariile, scholia, dialogurile, scrisorile, traducerile și cărțile sale erau interzise, „chiar dacă nu vorbeau deloc despre religie". Indexul lui Sixt al V-lea repeta această interdicție, menționând că toate lucrările lui Erasmus, „indiferent de conținutul lor", erau respinse. Numele lui Nicolae Clemangis și Savonarola au fost incluse în index. Papa Paul al IV-lea, după ce a luat cunoștință de lucrările acestuia din urmă, a exclamat: „Acesta este însuși Martin Luther, această învățătură falsă și extrem de otrăvitoare!" Autoritarul erudit iezuit Bellarmine a fost, de asemenea, indexat. Papei nu i-a plăcut lucrarea sa intitulată „Controverse", care vorbea despre puterea papilor în treburile lumești, deși această lucrare fusese scrisă în apărarea intereselor papale. Sixt al V-lea a interzis-o cu formula „donec corrigatur", în ciuda faptului că Inchiziția nu dorea acest lucru. În Spania, numele lui Ioan de Avila a fost adăugat în index, care era „numit de obicei apostolul andaluz și era considerat una dintre stelele strălucitoare de la orizontul ecleziastic al Spaniei". Lucrurile au ajuns la punctul în care breviarul „Ordo baptisandi" a fost adăugat în index, deoarece au găsit în el o învățătură despre credință care se presupunea că era favorabilă luteranilor. Dintre cei mai remarcabili scriitori seculari, Machiavelli nu a scăpat de index. Până în ziua de azi, catolicii îl consideră un scriitor care nu poate fi citit fără permisiunea specială a Papei. Este numit într-un index ca ateu, pseudo-politician și om rău care vrea doar să pară creștin. Boccaccio: Decameronul său este inclus în index cu formula „donec corrigatur". Nuvelele sale au fost, de asemenea, șterse și publicate în această formă. Această ediție, potrivit unui scriitor, a fost castratissima. Aceeași soartă au avut-o Ariosto cu „Orlando Furioso" și Dante cu „Divina Comedie". „Divina Comedie" este plasată în același index împreună cu unele lucrări „Despre misterele femeilor", cu formula „donec corrigatur" adăugată la ambele. Nici operele faimosului medic învățat Paracelsus nu au scăpat de index.

În concluzia (Schluss) lucrării sale, Reusch trage următoarele concluzii generale: scopul indexurilor era de a preveni răspândirea lucrărilor eretice și de altă natură inacceptabile pentru Biserica Catolică și de a plasa toate tipăriturile de cărți sub supravegherea Curiei Romane. Dar acest obiectiv a fost puțin atins de la bun început: a fost urmărit doar acolo unde exista Inchiziția. Reusch povestește următoarea anecdotă, care arată că arderea cărților ar fi putut contribui chiar mai mult la distribuirea lor: în Mainz, un librar și-a exprimat regretul față de un iezuit că a existat o stagnare în comerțul cu cărți, că existau foarte puțini cumpărători de cărți. Iezuitul i-a ordonat să ardă toate cărțile luterane pe care le avea în stoc, dar imediat ce a aflat acest lucru, librarul a vândut mai multe cărți în câteva zile decât reușise anterior să vândă în multe săptămâni. Cât de strict au respectat catolicii prescripțiile indexurilor este greu de spus, dar, fără îndoială, unii dintre ei au dezvoltat o pasiune pentru fructul interzis, urmând zicala latină: „nitimur in vetitum". Un scriitor catolic din secolul al XVI-lea spune despre teologii parizieni că mulți dintre ei nu auziseră niciodată de cărțile considerate interzise, ci aflaseră despre ele din indexuri; și, aflând despre ele, încercau să le obțină pentru ei înșiși, lucru la care nu s-ar fi gândit niciodată înainte. Savanții protestanți considerau includerea operelor lor în index un fel de recomandare. În general, Reisch constată că, deși indexul putea să-i protejeze pe catolici de citirea cărților considerate dăunătoare, acest beneficiu era cumpărat cu un preț mare:

1) citirea Sfintelor Scripturi era mai mult sau mai puțin dificilă; 2) studiul Bibliei și al Părinților Bisericii devenea dificil pentru savanți prin interzicerea anumitor publicații; 3) în general, cercetările științifice ale catolicilor se confruntau cu mari obstacole ca urmare a acestui fapt; 4) În țările în care exista o inchiziție, utilizarea literaturii străine pentru savanți devenea imposibilă; 5) Pallavacini spunea că frica de index îi împiedica pe scriitori să lucreze literar și pe tipografi să tipărească cărți. Câte cărți au rămas nescrise din cauza fricii de index, iar cele scrise - netipărite! La urma urmei, o carte ar putea ajunge în index din cauza unei singure expresii.

Opera lui Reisch se distinge prin numeroase calități. Cea mai bună dintre ele trebuie recunoscută ca fiind imparțialitatea. Autorul protestant descrie lupta Bisericii Catolice cu Reforma, dar vorbește despre ea atât de calm, ca și cum ar fi vorba de ceva complet străin autorului. Este ca și cum ar privi de undeva în jos la ceea ce se întâmplă în această lume. Ne putem imagina cum ar descrie un catolic epoca protestantismului din secolul al XVI-lea! O trăsătură specială a imparțialității autorului este aceea că acesta justifică Biserica Catolică de criticile acolo unde merită justificare, de criticile care vin din tabăra protestantă. El își pune întrebarea: au cerut indicii vreo modificare și substituire în edițiile scriitorilor bisericești antici de dragul intereselor catolice? Și răspunde: indicii nu pot fi acuzați că au schimbat textul Părinților Bisericii. Mai departe: au dreptate polemiștii protestanți când cred că editorii catolici de opere patristice au permis falsificări? Și răspunde: pe nedrept, pentru că ceea ce este considerat falsificare este pur și simplu o consecință a lipsei de critică a editorilor. Examinând această ultimă întrebare – despre meritele edițiilor Sfinților Părinți – el nu se gândește să acorde preferință protestanților de aceeași credință, notând: „Păcatele se întâlnesc în mod egal atât în interiorul, cât și în afara zidurilor Ilionului.” Mai departe: se poate crede că edițiile Sfinților Părinți, realizate din ordinul papilor înșiși, sunt falsificate în ceva sau oriunde? Și răspunde: nu și nu. Pe de altă parte, după ce a descris activitățile Bisericii Romane și ale autorităților catolice, exprimate în diverse tipuri de interdicții privind cărțile, autorul nu ascunde faptul că în „țările protestante istoricul găsește multe analogii cu Inchiziția romană și legislația privind indexul”. Un partid de protestanți a interzis cărțile unui alt partid protestant; guvernul luteran a interzis tipărirea și distribuirea lucrărilor papiste. Chiar și odată ce autoritățile luterane au discutat despre un index, notează Reisch. Și arderea cărților a avut loc și în țările protestante, și, în plus, arderea la sunetul trâmbițelor și prin mâna călăului etc. Astfel, opera lui Reisch trebuie recunoscută ca fiind complet imparțială. Cât despre interesul cărții și erudiția autorului său, se pare că ne putem face o idee despre prima din extrasele pe care le-am prezentat mai sus, iar profunda erudiție a autorului va fi un fapt incontestabil pentru oricine deschide cartea și citește cel puțin câteva pagini din ea. Câte cărți istorice atât de utile și inteligente precum cele ale lui Reisch apar anual în Germania protestantă - nu știm. Dar dacă cel puțin o duzină de astfel de cărți sunt publicate în fiecare an, atunci știința care produce cărți de acest fel merită respectul deplin al fiecărei persoane iluminate.

Istoria cărților interzise în Biserica Apuseană de la începutul secolului al XVII-lea până în prezent [2]

În 1884 a fost publicat primul volum amplu al lucrării profesorului german Heinrich Reisch sub titlul „Index der verbotenen Bücher” [3] , iar anul trecut (1885) a apărut un al doilea și ultim volum și mai amplu al aceleiași lucrări [4] . Ne-am propus sarcina de a familiariza cititorul cu conținutul celui de-al doilea volum al lucrării lui Reisch despre index. Nu intenționăm însă să prezentăm conținutul respectivei cărți în ordinea și succesiunea în care este prezentat în aceasta din urmă; în acest caz, articolul nostru, cu concizia sa, ar fi doar un rezumat amplu al conținutului cărții, iar atenția cititorului ar fi extrem de obosită, iar caracterizarea cărții ar fi realizată doar într-o mică măsură. Prin urmare, lăsând deoparte obiectivele pur bibliografice, vom folosi conținutul cărții doar ca material pentru un studiu istorico-bisericesc, care ar oferi răspunsuri la întrebările: Ce este un index? Sub ce forme și-a dezvăluit efectul? Ce cărți în special au fost interzise la acea vreme? Cum s-au raportat societatea și persoane mai importante la acest fenomen etc.

Indexurile sunt denumite în general liste de cărți supuse interdicției. Astfel de indexuri în secolele al XVII-lea, al XVIII-lea și actualul al XIX-lea în Biserica Catolică, despre care vorbim, erau publicate de papi prin așa-numita congregație a indexurilor, Inchiziția, și uneori prin propriile bulele și brevele, dacă problema se referea la cărți care trebuiau interzise cât mai repede și mai impresionant posibil; apoi indexurile, deși mai rar, erau publicate de Inchiziția spaniolă, unele concilii occidentale și guvernul secular al unor țări (de exemplu, Austria). Nu este evident că astfel de indexuri au fost publicate de universități încă din secolul al XVII-lea, așa cum era cazul în secolul al XVI-lea și așa cum s-a întâmplat la universitățile din Paris și Louvain (în Belgia). Indexurile nu au încetat să

existe nici măcar în prezent. Astfel, actualul Papă Leon al XIII-lea a publicat în 1881 un index al tuturor cărților interzise de la începutul tipăririi cărților până în anul menționat mai sus: indexul lui Leon are 51 de pagini de prefață și 352 de pagini care conțin scurte indicații ale cărților interzise. Din aceasta se poate aprecia cât de extins este cel mai nou index. Dar deja în 1884 a fost publicat primul supliment la acesta, care cuprindea literatura interzisă din cea mai recentă perioadă, până în mai 1884.

Cerința indexului este ca niciun catolic să nu aibă dreptul de a citi, păstra sau retipări o carte care a fost interzisă, sub sancțiunea excomunicării; iar dacă vreun catolic deține deja o carte interzisă, este obligat să o predea fie episcopului local, fie Inchiziției, care trebuie să ardă respectivele cărți.

Papa Benedict al XIV-lea, la mijlocul secolului al XVIII-lea, printr-o bulă specială, a definit procedura de examinare a unei cărți supuse interdicției. Această procedură, însă, nu nouă, s-a păstrat în general până în zilele noastre. Iată procedura: dacă o anumită carte a atras atenția datorită conținutului său dăunător (din punct de vedere papal), atunci este predată unui cenzor special din Roma, numit calificator sau consultant; acesta pregătește o recenzie scrisă a cărții, indicând locurile din aceasta care conțin erori. Cartea cu recenzia este trimisă celorlalți consultanți însărcinați cu examinarea cărților periculoase, iar apoi toți acești consultanți se întâlnesc într-o ședință luni și elaborează o decizie specifică. Această decizie, împreună cu cartea, este trimisă cardinalilor, care, la rândul lor, într-o ședință miercuri, decid asupra cărții. Aceasta este o ședință a Congregației Indexului. În cele din urmă, toate actele sunt supuse Papei, iar de la el problema primește o decizie finală. Dacă o carte aparține unui scriitor catolic, nu este suficient ca un singur cenzor să fi scris o recenzie a acesteia; Dacă primul cenzor decide să condamne cartea, iar ceilalți cenzori sunt de acord cu el, atunci cartea cu recenzia, fără a menționa numele autorului recenziei, este trimisă unui alt cenzor, conform hotărârii congregației. Dacă al doilea cenzor este de acord cu recenzia primului, atunci ambele opinii sunt trimise cardinalilor. Dar dacă al doilea cenzor decide că nu trebuie interzisă cartea, atunci este numit un al treilea cenzor al cărții, căruia i se comunică ambele recenzii, fără a menționa numele autorilor lor. Dacă acest nou cenzor este de acord cu opinia primului cenzor, atunci problema este transferată spre examinare cardinalilor și, de îndată ce este de acord cu al doilea cenzor, atunci problema este încredințată unui al patrulea cenzor, iar cartea cu aceste recenzii este transferată în mâinile cardinalilor. După aceea, problema este trimisă la discreția papei. Membrii congregației index, conform bulei aceluiași papă, trebuie să fie mai mulți cardinali; unul dintre ei este numit prefectul congregației. Congregația are la dispoziție mai mulți consultanți, din rândul clerului secular și al clerului aparținând ordinelor, precum și un anumit număr de informatori, care indică faptul că o anumită carte sau alta este dăunătoare. Dacă vreunul dintre informatori face două sau trei rapoarte demne de atenție în ochii congregației, papa îl recompensează cu numirea consultantului. Bula lui Benedict impune respectarea următoarei reguli: dacă cartea care merită interzicerea aparține unui scriitor catolic de înaltă clasă și care și-a făcut un nume în literatură, chiar și cu această carte, atunci cartea nu trebuie interzisă necondiționat, ci cu dreptul de a publica o carte după corectare. Aceștia se plâng, notează Benedict, că cărțile autorilor catolici sunt interzise fără a se oferi autorului posibilitatea de a se apăra. Prin urmare, hotărâm ca autorul să fie înștiințat despre interdicția propusă, să explice, iar cenzorii și judecătorii să ia în considerare explicațiile sale.Dacă autorul este o persoană cu o învățătură renumită, atunci nu numai că poate oferi personal o explicație a cărții sale, dar poate și încredința apărarea cărții unuia dintre consultanți. În cazuri importante, conform bulei lui Benedict, locul de președinte în congregația index este ocupat de papa însuși. Informatorii, consultanții și cardinalii congregației index sunt obligați să păstreze tăcerea cu privire la cazurile de interzicere a cărților. Același lucru trebuie făcut și de către inchiziție. Dacă secretarul comunică comentariile făcute asupra cărții autorului sau reprezentantului său, atunci nu trebuie să dezvăluie nici numele cenzorului, nici numele informatorului. Bula lui Benedict nu stabilește numărul consultanților. În orice caz, printre aceștia trebuie să existe persoane de diferite specialități - teologi, avocați și persoane cu experiență în științe seculare, astfel încât să fie posibilă formarea unei judecăți corecte despre cartea supusă interzicerii. Consultanții și referenții Congregației Index trebuie să respecte, conform Bulei lui Benedict, următoarele reguli: nu trebuie să creadă că o carte le este dată spre examinare cu scopul expres de a o condamna, trebuie să cântărească cu calm și imparțialitate meritele cărții; nu trebuie să judece o carte din punctul de vedere al unei anumite națiuni, al unei școli sau al unui ordin anume, ci trebuie să țină cont de dogmele fundamentale ale Bisericii și de învățătura general acceptată a catolicilor; sunt obligați să citească întreaga carte, să compare diferitele pasaje din carte între ele, să înțeleagă obscurul din cel mai clar, nu trebuie să aleagă locuri din carte fără legătură cu întregul, să

privească scopul cu care vorbește autorul etc. Uneori, spune Benedict, apar și astfel de cărți în care opiniile sau sistemele false sunt pur și simplu expuse într-o manieră istorică și nu sunt însoțite de o respingere. Aceste cărți pot fi foarte periculoase pentru cititori și, prin urmare, dacă este dificil să se realizeze corectarea lor și să devină utile, sunt introduse în Index.ci trebuie să țină cont de dogmele fundamentale ale Bisericii și de învățătura general acceptată a catolicilor; sunt obligați să citească întreaga carte în întregime, să compare diferite locuri din carte între ele, să înțeleagă ceea ce este neclar din ceea ce este mai clar, să nu aleagă locuri din carte fără legătură cu întregul, să privească scopul cu care vorbește autorul etc. Uneori, spune Benedict, apar astfel de cărți în care opiniile sau sistemele false sunt pur și simplu expuse într-o manieră istorică și nu sunt însoțite de o respingere. Aceste cărți pot fi foarte periculoase pentru cititori și, prin urmare, dacă este dificil să se realizeze corectarea lor și să se facă utile, acestea sunt introduse în index.ci trebuie să țină cont de dogmele fundamentale ale Bisericii și de învățătura general acceptată a catolicilor; sunt obligați să citească întreaga carte în întregime, să compare diferite locuri din carte între ele, să înțeleagă ceea ce este neclar din ceea ce este mai clar, să nu aleagă locuri din carte fără legătură cu întregul, să privească scopul cu care vorbește autorul etc. Uneori, spune Benedict, apar astfel de cărți în care opiniile sau sistemele false sunt pur și simplu expuse într-o manieră istorică și nu sunt însoțite de o respingere. Aceste cărți pot fi foarte periculoase pentru cititori și, prin urmare, dacă este dificil să se realizeze corectarea lor și să se facă utile, acestea sunt introduse în index.

Desigur, aceste reguli în sine ar fi putut garanta că o carte care nu merita condamnarea nu va fi condamnată; dar, în practică, Congregația Index și Inchiziția au respectat regulile în mod superficial și și-au permis să se abată de la ele, în detrimentul autorilor: plângeri despre acest lucru sunt foarte des auzite în istorie. Înainte de publicarea regulilor lui Benedict și după acestea, se pot găsi numeroase plângeri cu privire la ignoranța cenzorilor și neglijența lor. În secolul al XVII-lea, printre membrii Congregației Index și ai Inchiziției, cardinalii, existau puțini oameni care își făcuseră un nume în știință și erau capabili să-și conducă activitatea. Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea, iezuitul Daubenton i-a scris celebrului Fenelon: „Inchiziția are atât de multă muncă și atât de puțini oameni care ar fi dispuși sau capabili să facă munca încredințată ei, încât trec ani înainte ca o carte cunoscută să fie condamnată, dacă este groasă.” Și Arnold, teologul francez, scrisese puțin mai devreme: „Cea mai mare parte a membrilor Inchiziției sunt oameni ignoranți; dacă Papa, din respect pentru petițiile autorităților seculare, numește în funcția de cardinali persoane incompetente, atunci cel puțin ar trebui numiți în Inchiziție doar acei cardinali care sunt adevărați teologi.” Un alt scriitor, Luca Golstenius, el însuși membru al Consultanților, i-a scris în 1633 unui prieten din Roma: „Există aici mai mulți oameni învățați care ar putea face mult bine dacă ar vedea că eforturile lor sunt apreciate. Dar aici orice altceva este prețuit, nu știința; datorită conspirației cenzorilor ignoranți împotriva celei mai bune literaturi, studiile învățate nu își pot ridica capul aici. Recent, în Congregația Indexului, când problema era despre corectarea «Bibliotecii» lui Gesner, un cardinal influent, în prezența mea și a altora, a vorbit foarte dezaprobator despre mulți scriitori celebri, spunând: «Dacă ar trebui să-mi exprim opinia despre afacerea cu cărți, aș declara că majoritatea cărților, în special cele umaniste, ar trebui arse și doar câțiva teologi și avocați ar trebui lăsați». Imaginați-vă cum m-am simțit ascultând asta. Am înghițit aceste cuvinte, dar nu am îndrăznit să vorbesc în apărarea literaturii împotriva unei astfel de prejudecăți. Dar am făcut cel puțin asta, când am văzut că aceste cuvinte deschideau calea directă către distrugerea cărților bune: de atunci nu am mai pus piciorul în Congregația Indexului. „Vei afla în curând că cele mai erudite cărți ale lui Scaliger și Rivia vor fi interzise. Îți spun asta la ureche, căci aici nu se pot exprima fără pericol plângeri despre astfel de lucruri.” Vom avea ocazia să menționăm mai târziu plângerile legate de incapacitatea membrilor Congregației Index de a distinge între cărțile care erau cu adevărat dăunătoare și cele care păreau a fi așa.

Atât în trecut, cât și astăzi, interzicerea cărților este responsabilitatea Inchiziției și a Congregației Index din Roma. În 1882, Inchiziția era formată din 13 cardinali, cu 25 de consultanți și doar trei așa-numiți calificatori la dispoziție. În același an, Congregația Index era formată din 36 de cardinali. Printre aceste persoane, găsim mai multe personalități cunoscute în știință: Hergenrether și Pitru. Congregația Index avea la dispoziție 39 de consultanți și 5 informatori (delatores).

Nemulțumindu-se cu activitatea unor organisme speciale care supravegheau conținutul și direcția cărților, Biserica Catolică invita uneori publicul pios să participe la căutarea cărților considerate dăunătoare și a persoanelor care citesc astfel de cărți. În 1851, Inchizitorul General a publicat următorul decret la Roma: Poruncim, sub pedeapsa excomunicării, ca toată lumea să ne denunțe formal nouă, vicarului nostru sau episcopului

local, în termen de o lună, pe oricine știe că compune satire sau distribuie lucrări împotriva Papei, a Sfântului Colegiu, a autorităților sau ordinelor ecleziastice, sau să compună și să distribuie lucrări în care se abuzează de cuvintele Sfintei Scripturi sau să păstreze, fără permisiunea cuvenită, cărți care conțin erezii sau scrierile ereticilor care, ex professo, atacă religia, sau să citească, să tipărească, să permită tipărirea sau să distribuie în vreun fel astfel de cărți. Acest decret a fost bătut în cuie în toată sacristia; în plus, copii ale acestuia au fost distribuite tuturor tipografilor, librarilor, vameșilor, hamalilor și hangiilor, astfel încât aceștia să poată lipi decretul în anumite locuri, astfel încât toată lumea să-l poată vedea și citi. Succesul acestui decret al Inchiziției este necunoscut.

Mai mult, Biserica Catolică, în persoana Congregației Index, a făcut recent apel la toți episcopii, cerându-le să depună eforturi pentru a promova lucrarea Congregației Index. În 1864, Congregația Index s-a adresat tuturor episcopilor catolici cu următorul apel: „În prezent, apar multe cărți cu conținut dăunător, în special broșuri și ziare mici; Congregația Index este inundată de diverse tipuri de denunțuri ale cărților dăunătoare și nu are timp să rezolve rapid enormitatea lucrării, astfel încât uneori nu are timp să facă o interdicție corespunzătoare a unor cărți deosebit de dăunătoare; prin urmare, Congregația Index le cere episcopilor în special să raporteze toate cărțile care necesită o interdicție imediată." Se știe că episcopii catolici sunt reticenți în a face uz de acest nou drept și, pentru aceasta, primesc reproșuri din partea scriitorilor ultramontani zeloși.

Includerea unei anumite cărți în index duce uneori la faptul că respectiva carte interzisă este condamnată la foc, iar autorii cărților suferă tot felul de necazuri. Într-un seminar teologic francez, timp de aproximativ o jumătate de secol, un manual de dogmatică și teologie morală de Louis Belly a fost folosit sub titlul „Theologia dogmatica et moralis as usus seminariorum". Într-o zi, Papa Pius al IX-lea a aflat dintr-o conversație cu un profesor al seminarului menționat mai sus că acest manual promova opinii despre sacramentul căsătoriei care erau inadmisibile din punct de vedere ultramontan. Drept urmare, Pius al IX-lea a emis un scurt în 1851, prin care cartea a fost supusă interdicției pentru că conținea învățături false. În zadar au cerut autoritățile seminariilor franceze Papei permisiunea de a folosi cartea menționată mai sus ca manual cel puțin pentru o perioadă mai lungă de timp, având în vedere dificultatea de a o înlocui cu altceva. Papa a fost inexorabil. Editorul cărții a anunțat în ziare că se supune sentinței papale și retrage lucrarea lui Belli de la vânzare. Studenții seminarului unde cartea era mai populară, la rândul lor, și-au ars ceremonios manualul, care fusese interzis, alegând în acest scop a doua zi a sărbătorii Nașterii lui Hristos din 1852. Ziarul „Le Monde", descriind acest eveniment, a afirmat că, cu această ocazie, seminariștii au repetat scena relatată de Sfântul Luca (Faptele Apostolilor 19:19), al cărui suflet era Apostolul Pavel. Astfel, după cincizeci de ani de slujire, manualul lui Belli și-a găsit moartea în flăcările focului. Desigur, au încetat să-i mai ardă pe autorii cărților interzise sau să-i pedepsească în alte moduri delicate, dar totuși, includerea unei cărți cunoscute în index este adesea însoțită de consecințe neplăcute pentru autori. Dacă o carte aparținând unui cleric cunoscut ajungea în index, aceasta era ținută minte mult timp; iar dacă aceeași persoană, chiar dacă își ispășise ofensa prin multe lucrări excelente, era candidată la scaunul episcopal, i se refuza acest lucru sub pretextul că numele său era pângărit. Și profesorii catolici, ca urmare a interzicerii unora dintre lucrările lor, au fost deposedați de catedre. Acesta a fost cazul în secolul actual cu profesorul de filosofie Froschammer și Huber, autorul celebrei cărți „Filosofia Părinților Bisericii", care a ajuns în index.

După ce am explicat condițiile generale ale indexului, să facem în final câteva observații despre cine are permisiunea de a citi cărți interzise de papi și în ce condiții. Vorbim, desigur, despre catolici. În revista „Catholic" din 1862 se menționa că episcopii pot da permisiunea de a citi cărți interzise doar acelor preoți care manifestă o preocupare specială pentru mântuirea sufletelor turmei lor; dar laicii care doresc să obțină același drept trebuie să solicite permisiunea exclusiv tronului papal. Într-o altă revistă catolică se spune că episcopii care au dreptul să permită altora să citească cărți interzise acordă această permisiune clericilor, dar numai celor care se disting prin cunoștințele și evlavia lor, și este permisă citirea doar a cărților interzise din motive religioase, nu și a cărților cu conținut scandalos. Aceste persoane sunt obligate să țină cărțile interzise sub cheie. Studenților la jurisprudență și medicină li se permite să citească cărți legate de specialitatea lor, iar studenților la limbi orientale și moderne li se permite să citească lexicon etc. Dacă un episcop acordă permisiunea de a citi cărți interzise, el este obligat să declare că acordă acest drept pe baza autorității papale.

Să trecem la o trecere în revistă a diferitelor tipuri de cărți interzise ca fiind dăunătoare din punctul de vedere papal. Desigur, nu intenționăm să trecem în revistă toate cărțile care au fost supuse acestei pedepse. Vom vorbi doar despre acele cărți care au fost interzise în

circumstanțe excepțional de curioase sau care, în sine, sunt caracteristice concepției catolice asupra lumii cu diversele sale modificări. Trebuie spus că cel mai mare număr de lucrări catolice au fost introduse în index. Acest lucru este de înțeles. Nu are rost să introducem în index lucrările scriitorilor protestanți, deoarece autorii nu își vor schimba activitățile din această cauză. Cărți cu cel mai divers conținut, din toate ramurile științei, au fost introduse în index. Dar pentru noi, fără îndoială, cel mai interesant lucru este interzicerea cărților de natură teologică. Vom vorbi despre această clasă de cărți interzise mai în detaliu.

Desigur, este greu de așteptat ca lucrările unui om atât de faimos precum Fenelon, un episcop francez din vremea lui Ludovic al XIV-lea, să fie indexate, și totuși, acest lucru s-a întâmplat cu una dintre lucrările teologice ale acestui faimos prelat. Acest fenomen este remarcabil prin circumstanțele în care s-a produs și, prin urmare, ne gândim să ne oprim asupra lui cu o atenție deosebită. În 1695, un alt faimos episcop francez, Bossuet, a publicat o lucrare îndreptată împotriva misticismului, în special împotriva lucrărilor mistice ale celebrei Madame Guyon. Dar Fenelon a fost nemulțumit de această lucrare a lui Bossuet și el însuși a scris o lucrare pe tema vremii, misticismul, sub titlul „Explicarea regulilor sfinților (oamenilor) despre viața interioară". Între cei doi faimoși prelați a apărut o dispută cu privire la care dintre ei avea viziunea mai corectă asupra problemei misticismului. Fiecare dintre ei și-a trimis cartea la Roma pentru a fi examinată de Papă. Fénelon i-a cerut și regelui permisiunea de a merge la Roma și de a-și apăra cauza acolo personal, dar a fost refuzat: regele era nemulțumit de opera lui Fénelon. În iulie 1697, Louis i-a trimis papei o scrisoare în care critica vehement cartea lui Fénelon, numind-o rea, dăunătoare, deja condamnată de episcopi și mulți teologi. În septembrie, papa a ordonat o investigație a operei lui Fénelon. Bossuet și Fénelon au numit apărători speciali ai intereselor lor la Roma, de partea lui Fénelon această persoană fiind abatele Chanterac, iar de partea lui Bossuet - nepotul său, abatele cu același nume, și abatele Phélippo. Acești avocați ai celor doi episcopi s-au dovedit a fi oameni foarte inteligenți, astfel încât, în ciuda secretului profund în care se desfășurau ședințele colegiilor din Roma care se ocupau de cartea lui Fénelon, s-a dovedit că știau multe despre această chestiune și i-au informat prompt pe patronii lor despre detalii. În perioada în care cazul era examinat la Roma, Bossuet și Fenelon au scris o serie întreagă de lucrări în apărarea opiniilor lor, încercând să dezvăluie în ele latura intimă a cazului, iar toate aceste lucrări au fost trimise la Roma, parțial în traducere latină. Revelațiile în care Bossuet s-a lansat în lucrările sale i-au făcut mult rău lui Fenelon la Roma. Nepotul lui Bossuet i-a scris unchiului său că relațiile de prietenie ale lui Fenelon cu Madame Guyon, despre care episcopul Bossuet a relatat unele informații în lucrările sale polemice, au făcut o impresie mai mare în capitala papală decât douăzeci de argumente teologice. Examinarea operei lui Fenelon a fost încredințată la zece calificatori. Aceștia au găsit în Fenelon 64 de propoziții demne de condamnat. Discuția acestor propoziții de către calificatori a avut loc într-o ședință din 25 septembrie 1698 și a durat 6-7 ore. Dar ședința a dat un rezultat nedefinit. Când cei prezenți au început să voteze pentru și împotriva lui Fenelon, cinci dintre cei care au votat cu calificativul au votat pentru condamnarea cărții, iar ceilalți cinci au votat în favoarea acesteia. Chestiunea examinării cărții a trecut acum în mâinile cardinalilor. Aceștia din urmă urmau să studieze opiniile celor care au votat cu calificativul și materialul aferent acesteia în cursul lunii octombrie și să își exprime opinia.

Între timp, la Paris, se căuta să obțină opinia doctorilor de la Sorbona împotriva lui Fenelon; aici, 12 propoziții au fost extrase din cartea lui Fenelon ca fiind demne de condamnare; 60 de doctori de la Sorbona au semnat condamnarea. Acuzatul era convins că aceste semnături erau forțate și a declarat ceva de genul acesta într-o scrisoare adresată Papei. La Roma, se pare că intervenția Sorbonei a făcut o impresie nefavorabilă. Pentru a apăra puritatea învățăturii sale, Fenelon a vrut și a decis să se adreseze Universității din Louvain și a propus să se întoarcă de la Roma cu o cerere similară către alte universități. Mai mult, dorea să facă o denunțare către Congregația Inchiziției cu privire la lucrările dușmanului său Bossuet, doar că ar fi vrut să facă acest lucru în așa fel încât el însuși să rămână pe margine, nefiind implicat în denunțare. Cu toate acestea, nici cererea lui Fenelon către universități, nici aducerea lui Bossuet în fața instanței Inchiziției nu au fost duse la bun sfârșit. Pe 12 noiembrie 1698, cardinalii au început să se întâlnească pentru a discuta opera cenzurată a lui Fénelon. Dar problema a tergiversat mult timp. Caracterizarea dată cardinalilor din Congregația Indexului de către confidentul lui Bossuet, Phélippo, este curioasă. El a scris: „Rezolvarea chestiunii dogmatice nu ar trebui transferată la Roma: oamenii de aici sunt foarte ignoranți și înclinați spre intrigi. Dacă problema ar fi fost mai întâi decisă în Franța prin intermediul episcopilor sau al Sorbonei, atunci nu ar fi îndrăznit să o contrazică aici. Se știe că Franța este foarte

învățată, iar romanii, cu ignoranța lor, sunt puși în dificultate de fiecare chestiune dogmatică. Fiecare doctor al Sorbonei este mai bun decât teologii de aici."

Nu se știe cât de repede ar fi lămurit cardinalii romani problema lui Fénelon, dacă aceasta nu ar fi primit un nou și foarte puternic impuls din exterior. În decembrie același an, Ludovic al XIV-lea a trimis o scrisoare Papei, în care se plângea de lentoarea întârzierii, sublinia că astfel de întârzieri erau în avantajul unora și cerea ca problema să fie terminată rapid pentru pacea credincioșilor și slava Sanctității Sale. De asemenea, a scris o scrisoare de amenințare unuia dintre cardinali, pe care regele îl bănuia că amână în mod deliberat problema. Regele era împotriva lui Fénelon și și-a arătat clar antipatia față de el privându-l de titlul de tutore al prinților și de salariul pentru această funcție în ianuarie 1699. Chanterac, avocatul lui Fénelon, văzând aceste circumstanțe, i-a scris acestuia din Roma: „Toată lumea de aici are teribila impresie că atât scrisoarea regelui, cât și ordinele sale au plecat; consideră că este imposibil ca Roma să reziste; «Se pare că toți cardinalii au decis să condamne prevederile extrase din cartea dumneavoastră, iar întrebarea acum este doar cum să facem acest lucru și în ce termeni să enunțăm verdictul»."

Într-adevăr, pe 17 februarie, cardinalii și-au încheiat dezbaterile. Apoi, timp de trei zile la rând, au avut loc sesiuni solemne sub președinția papei, în timpul cărora fiecare dintre cardinali și-a exprimat votul separat, motivându-și opinia. Toți cardinalii s-au exprimat în unanimitate că ar trebui condamnată cartea lui Fénelon, dar problema nu fusese încă decisă: dacă să se emită o condamnare din partea Inchiziției sau din partea Papei, și dacă din partea Papei, atunci prin bulă sau scurt, și cum mai precis să se formuleze condamnarea - opiniile au fost diferite în toate acestea. Anume, s-a discutat dacă Fénelon ar trebui numit ca persoana căreia îi aparțin erorile condamnate sau nu; dacă era necesar să se dea o explicație pentru fiecare propoziție condamnată, de ce era condamnată sau să se pronunțe condamnarea în general, fără a intra în detalii. Însuși Papa Inocențiu al XII-lea, după ce a ezitat să condamne cartea, s-a înclinat personal spre cea mai blândă formă de condamnare a lui Fénelon. A trimis chiar un asesor și un comisar al Inchiziției la unii cardinali, recomandându-le să cruțe persoana lui Fénelon, dacă este posibil. Știind că mulți dintre cardinali nu împărtășeau indulgența sa față de Fénelon, papa a remarcat că, dacă „el (papa) păcătuiește printr-un exces de iubire creștină", atunci „voi (cardinalii) păcătuiți prin lipsa de iubire față de aproapele vostru". Abatele Bossuet a scris la Paris că cineva i-a spus papei: „Nu-l poți condamna pe Fénelon, căci atunci ar trebui să-l condamni și pe Sfânta Tereza". Drept urmare, potrivit lui Bossuet, papa era atât de favorabil față de Fénelon încât trebuie să fim surprinși că a permis să se întâmple ceea ce i s-a făcut lui Fénelon. Un alt corespondent a scris la Paris: „Papa este foarte bine dispus față de Fénelon și a decis să-l condamne doar pentru că nu a vrut să-i facă nimic neplăcut regelui francez". Fie ce-o fi, s-a ordonat în cele din urmă elaborarea unui decret papal împotriva lui Fénelon. Dar chiar și în acest moment, Papa încă ezita cu privire la cea mai bună modalitate de a-l trata pe Fénelon. El ajunsese la concluzia că ar fi suficient să formuleze în 12 propoziții erorile quietiștilor, în favoarea cărora înclinau opiniile lui Fénelon, și să-l oblige pe Fénelon să semneze pur și simplu acest act. Dar această opinie a Papei a fost respinsă de cardinali, care se temeau mai mult decât orice de mânia regelui francez. Abatele Bossuet, aflând de această propunere a Papei, s-a speriat și a trimis imediat un curier special la Paris pentru a-l determina pe rege să protesteze împotriva unei astfel de intenții. Și într-adevăr, Ludovic al XIV-lea a trimis imediat la Roma „memoriul fulgerător" compus de prelatul Bossuet. Dar acesta era deja un pas zadarnic. Deoarece cu câteva zile înainte de a primi acest „memoriu", papa semnase un decret împotriva cărții lui Fénelon, după ce mai întâi săvârșise rugăciuni solemne și împărtise pomeni. Decretul a fost emis sub formă de scurt, nu de bulă, adică într-o formă mai modestă și mai blândă. Se spunea aici că cartea lui Fénelon era interzisă în toate edițiile și traducerile, deoarece din ea credincioșii erau introduși în erori care fuseseră deja condamnate de Biserică; 23 de propoziții au fost găsite în carte,care sunt numite obraznice, seducătoare și jignitoare pentru urechile pioase. Tipărirea, copierea, citirea și deținerea cărții erau interzise sub pedeapsa excomunicării. Fenelon a aflat despre acest decret papal în martie 1699, chiar în momentul în care dorea să urce la amvonul bisericii pentru a predica. De data aceasta, Fenelon a ales învățătura creștină a supunerii față de autoritate ca subiect al predicii sale. Apoi a trimis o scrisoare papei în care declara că se supune deciziei papale. Fenelon este considerat de Biserica Catolică un exemplu de fiu cel mai ascultător al acesteia din urmă.

Operele de istorie bisericească ale scriitorilor catolici au fost supuse unor pedepse deosebit de frecvente și severe. Cei mai faimoși istorici bisericești au fost supuși celor mai decisive atacuri și reproșuri din partea diverșilor cenzori de cărți. Nici istorici precum Baronius, Natalis Alexander, Memburg, Dupin, Fleury, Mabillon și, mai recent, Goette și Pichler, nu au scăpat de probleme pentru lucrările lor de istorie bisericească. Să vorbim

despre conflictele pe care Baronius, Dupin și Goette au trebuit să le îndure din cauza operelor lor erudite.

Baronius este cunoscut pentru opera sa în mai multe volume, publicată sub numele de „Anale ecleziastice". Primele cinci volume ale analelor au apărut la sfârșitul secolului al XVI-lea și au stârnit nemulțumire în Inchiziția spaniolă. În 1594, Baronius i-a scris prietenului său Antonius Talpa: „Au ajuns zvonuri din diferite părți că inchizitorii din Spania mi-au interzis lucrările. Dar sper la protecția papei însuși, care tratează analele cu aprobare. Prefectul congregației indexului din Roma mi-a promis, de asemenea, sprijin. Am auzit că inchizitorii spanioli, fără niciun motiv, adaugă pe oricine doresc la index; toată lumea se plânge de asta." Cu toate acestea, nimic neplăcut nu s-a întâmplat cu primele volume ale analelor din Spania. Nu a fost cazul când a apărut cel de-al unsprezecelea volum al analelor lui Baronius. Acestui volum i s-a adăugat un tratat despre monarhia siciliană, care nu a fost plăcut în Spania pentru tonul său dur. Viceregele Siciliei, aflat sub conducerea suveranilor spanioli, a depus două plângeri împotriva lui Baronius - către Papă și către adunarea cardinalilor, și a cerut interzicerea lucrării istorice a lui Baronius. Acesta din urmă s-a apărat, subliniind că tratatul despre monarhia siciliană a fost tipărit cu permisiunea Papei și aprobat înainte de tipărire de mulți cardinali. Baronius i-a scris însuși regelui spaniol Filip al III-lea: laicii ar trebui să considere periculoasă condamnarea unei astfel de lucrări care a primit aprobarea Scaunului Apostolic. El a mai remarcat: tratatul, care nu a fost plăcut în Spania, deși dezvăluie ceva nedemn de laudă despre slujitorii regelui, vorbește cu respect despre rege însuși. Dar toate acestea nu l-au scutit pe Baronius de necazuri. Cronicile lui Baronius au fost tipărite simultan în diferite orașe, inclusiv la Anvers. Dar editorul cronicilor din Anvers a cerut în zadar permisiunea guvernului spaniol (Olanda se afla sub stăpânire spaniolă) să tipărească integral al unsprezecelea volum al cronicilor; guvernul nu a permis acest lucru. Prin urmare, editorul a cerut permisiunea lui Baronius de a tipări volumul fără tratatul despre monarhia siciliană. Însă Baronius considera un astfel de lucru ofensator la adresa onoarei sale. I-a scris editorului: fie tipărește volumul în întregime, fie nu-l tipărește deloc. „Este de nemaiauzit", a scris Baronius, „să desfigurezi o carte deja tipărită cu permisiunea papală; din pana unui cardinal al Bisericii Romane (Baronius era cardinal) - să o desfigurezi pentru a fi pe placul persoanelor aflate la putere." Cu toate acestea, volumul de cronici din Anvers a fost publicat fără tratatul disputat.

Dar problema nu s-a încheiat aici. În 1610, regele Filip al III-lea a emis un decret care interzicea distribuirea celui de-al unsprezecelea volum: pentru distribuirea (adică vânzarea) acestui volum pentru prima dată se percepea o amendă de 500 de guldeni, pentru recidivă persoanele nobiliare erau supuse la cinci ani de exil, iar persoanele din alte clase sociale erau condamnate la muncă silnică pe galere. Pedepse similare erau amenințate cu cei care nu prezentau cartea pentru expurgare (adică pentru curățarea ei de erori) în termen de douăzeci de zile. Decretul a motivat interzicerea lucrării prin faptul că cardinalul vorbește în tratat (despre monarhia siciliană) mai mult ca acuzator decât ca istoric, folosește expresii nepotrivite pentru rangul său, demonstrează ignoranță față de adevărul istoric etc. Al doisprezecelea și ultimul volum al Cronicilor Baroniene a dat naștere și el la critici la adresa autorului, dar deja la Roma însăși. Aici multora nu le-a plăcut faptul că autorul a negat autenticitatea istorică a așa-numitei „donații a lui Constantin" către Papă, adică a dovedit natura legendară a știrii că Constantin cel Mare a dat Roma papilor spre posesiune veșnică, motiv pentru care și-a creat o nouă capitală. În știința modernă, povestea „donației lui Constantin" nu are nici cea mai mică semnificație. Dar nu era așa pe vremea lui Baronius. Bellarmine a scris într-o scrisoare către Baronius din 9 aprilie 1607: „Odată, Papa mi-a spus într-o ședință de consistoriu: am auzit că Baronius respinge vestea «donației lui Constantin». Am răspuns", notează Bellarmine despre sine, „că această poveste este nefondată, Baronius îi condamnă pe cei care acordă prea multă importanță acestei povești, ca și cum fără această «donație» Biserica ar trebui să piară. La aceasta, Sanctitatea Sa mi-a spus: toți canoniștii consideră vestea «donației» ca fiind de încredere și, prin urmare, doresc ca acest fapt să nu fie atacat." (Într-adevăr, la sfârșitul secolului al XVI-lea existau 22 de canoniști și 72 de avocați care s-au pronunțat în favoarea autenticității „donației lui Constantin".) Protestele împotriva celui de-al 12-lea volum au rămas însă fără consecințe.

Despre Dupin se știu următoarele. În 1691, au apărut cinci volume din lucrarea sa de istorie bisericească, „Noua Bibliotecă a Scriitorilor Ecleziastici". Lucrarea a provocat nemulțumire la Paris. La cererea lui Bossuet, Sorbona a numit o comisie pentru a examina lucrarea. Unul dintre benedictini a compus o lucrare critică împotriva lui Dupin. Dupin i-a răspuns benedictinului. Dar lui Bossuet i-a plăcut acest răspuns chiar mai puțin decât însăși lucrarea lui Dupin. El, Bossuet, i-a trimis cancelarului Boucher două memorii în care

contesta multe dintre opiniile istorico-dogmatice ale lui Dupin, critica descrierea sa a Sinoadelor al Treilea și al Patrulea Ecumenic și declara că opera lui Dupin ar trebui interzisă sau, cel puțin, autorul ar trebui să renunțe la opiniile sale. Celebrul Racine, o rudă a lui Dupin, și alte câteva persoane l-au apărat pe autor și au încercat să-l înmoaie pe adversar. De fapt, Dupin i se explicase lui Bossuet, iar problema a fost mușamalizată pentru moment. Dar acum a intrat în scenă Arhiepiscopul Parisului; În aprilie 1693, a emis o circulară care preciza: primele cinci volume ale operei lui Dupin au fost examinate de patru doctori ai Sorbonei și de mine; opera autorului trebuie interzisă, deoarece conține pasaje false și obraznice, capabile să slăbească autoritatea cărților canonice și a unor articole din Crez; în plus, autorul judecă Sinoadele Ecumenice, Scaunul Apostolic și Părinții Bisericii într-un mod ofensator. Cancelarul a interzis vânzarea operei lui Dupin. În același an, cinci volume ale operei lui Dupin au fost incluse de Inchiziție în lista operelor interzise. Dupin, însă, și-a continuat opera și a obținut permisiunea cancelarului de a publica o continuare, dar sub un titlu diferit, în ciuda protestului arhiepiscopului de Paris. Ulterior, interdicția a fost extinsă la întreaga operă a lui Dupin și introdusă în index. El însuși nu a avut o bună experiență. Papa Clement al XI-lea s-a plâns de Dupin regelui francez, iar acesta din urmă l-a expulzat pe Dupin din patria sa. După ce a făcut aceasta, regele a ordonat să i se spună nunțiului papal că i-a făcut asta doctorului pentru a-i face pe plac sfinției sale, papei. Papa l-a lăudat pe rege într-o scurtă scrisoare specială pentru zelul său față de Biserica Catolică.

Să vorbim și despre recenta interdicție a operelor de istorie bisericească ale abatelui francez Guette. În 1852, au fost publicate primele șapte volume ale „Istoriei Bisericii Franceze” compilate de abatele Guette. 42 de episcopi francezi au aprobat și lăudat lucrarea, mai mult sau mai puțin. Dar cardinalul Guette i-a spus autorului: „Urmezi tendințe antiromane, fii atent la asta. Dacă nu ești în dezacord cu noi, nu te vei căi de asta, iar dacă nu, te vom zdrobi.” Când Guette a aflat că opera sa a fost interzisă de papă, s-a plâns că, contrar regulilor Papei Benedict al XIV-lea, nu a fost informat în prealabil despre erorile sale și a cerut să i se arate comentariile consultantului, drept urmare cartea a fost interzisă. Dar cererea sa nu a fost respectată. Unele ziare ultramontane l-au declarat pe Guette rebel pentru că nu s-a supus interdicției papale a cărții; Guette a scris o explicație pe această temă și a publicat-o, dar, la cererea arhiepiscopului de Paris, și-a retras explicația de la vânzare. În 1854, Arhiepiscopul a cerut ca Guetté să accepte să se supună interdicției; Guetté i-a trimis o explicație, dar aceasta nu l-a mulțumit pe Arhiepiscop. După ce primele șapte volume ale Istoriei Bisericii Franceze au fost interzise, autorul însuși a trimis volumele 8 și 9 din aceeași Istorie Prefectului Congregației Indexului și volumul 10 Nunțiului. Întrucât autorul nu a fost informat despre ce era considerat ofensator în cărțile sale, a trimis la Roma o schiță a modificărilor pe care intenționa să le aducă în lucrarea sa. Dar nu a urmat niciun răspuns. În 1885, volumele 8-10 ale Abatelui Goetté au fost interzise. Indexul nu menționează volumele rămase. — Când Goetté și-a prezentat lucrarea Academiei (de Științe) pentru Premiul Gobert, Desalvandi l-a informat direct pe autor că lucrarea sa nu putea primi premiul, deoarece acest lucru ar fi însemnat exprimarea unei condamnări împotriva Congregației Indexului. Frații Guyot, librari din Paris, care aveau la comandă cărțile lui Goetté, și-au declarat trimiterea la Index și au refuzat să vândă lucrarea lui Goetté; Pentru aceasta, librarii menționati anterior au primit o medalie de aur din partea Papei drept recompensă (dar au dat curând faliment). Tribunalul comercial din Paris, la rândul său, a declarat că, imediat ce cartea era inclusă în Index, contractul dintre un autor care scria cărți religioase și un librar trebuia considerat distrus. În 1853, chiar conciliul provincial din Bordeaux a interzis volumul opt al operei lui Goethe, care nu era încă inclus în index, și a lăudat atât prudența librarilor creștini, cât și a judecătorilor seculari pentru acțiunea lor menționată mai sus. Ulterior, atât revista publicată de Goethe, cât și celelalte lucrări ale sale au fost incluse în indexul roman. Se știe că Goethe, sub presiunea nedreptăților curiei romane, a părăsit Biserica Catolică și s-a alăturat Bisericii noastre Ortodoxe.

Au existat chiar încercări din partea curiei papale de a interzice lucrări de istorie bisericească precum „Acta sanctorum” ale bollandiștilor și lucrările celebrului istoric bisericesc francez Tilmont. Tilmont a fost denunțat papei de către un oratorian, nemulțumit de faptul că acest istoric îl critica, declarându-l cel mai dăunător scriitor. Papa a ordonat ca lucrările lui Tilmont să fie supuse unei examinări stricte. Chestiunea amenința să pună în pericol autorul. Dar mai multe persoane l-au apărat. În primul rând, unul dintre cenzorii din Roma, care a participat la Congregația Indexului, Fontanini, i-a prezentat papei un raport cu următorul conținut: „Unii oameni încearcă să interzică operele unor scriitori celebri pur și simplu pentru că acești scriitori nu judecă așa cum ar dori alții în ceea ce privește probleme controversate, cum ar fi problemele filosofice sau nereligioase sau

problemele istorice. Astfel de interdicții pot ridiculiza decretele Scaunului Apostolic, pot dăuna științei și pot pune în dificultate oamenii învățați. Printre alte lucrări, lucrările lui Tilmont, „Memoriile sale despre istoria Bisericii" și „Istoria împăraților", au devenit acum subiect de calomnie; dar aceste lucrări au fost mult timp respectate de catolici. Tilmont însuși a fost un foarte bun catolic, un cleric pios și unul dintre cei mai modești și învățați scriitori care există. Operele sale sunt foarte utile Bisericii, sunt lăudate de catolici și sunt foarte neplăcute ereticilor. „Unii oameni, cărora le este dragă onoarea Romei și cărora adevărul le este la inimă, după ce au examinat imparțial lucrările lui Tilmont, au onoarea de a raporta cu cel mai respectuos respect Sfinției Voastre „că suprimarea acestor lucrări nu va aduce glorie Romei, ci dimpotrivă va provoca confuzie și va stârni nemulțumirea generală... Dacă cărțile sunt supuse cenzorilor spre examinare, aceasta înseamnă deja că sunt condamnate. Dar nu toți cenzorii, deși poate învățați în alte privințe, sunt pe deplin familiarizați cu problemele de care se ocupă Tilmont. Aici nu există nimeni care să-l poată apăra pe autor, iar cenzorii, prin însăși datoria lor, sunt mai înclinați să-l acuze și, desigur, nu le va fi dificil să găsească ceva demn de condamnat la autor; cenzorii constată că le sunt date cărți pentru a găsi erori în ele și nu pentru a-l apăra pe autor; ei chiar consideră acest lucru un mijloc de a se distinge." Mai mult, Passionei, care a devenit ulterior cardinal, i-a prezentat Papei un alt raport în numele său și în numele altor savanți romani, iar alte persoane influente au făcut, de asemenea, reprezentări la Papă în favoarea lui Tilmont. Având în vedere acest lucru, Papa a ordonat abandonarea cazului.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, „Acta sanctorum" a bollandiștilor, o lucrare istorică bisericească foarte importantă, a fost supusă unor atacuri foarte semnificative. La acea vreme, în această lucrare tocmai apăruse o descriere a vieților și faptelor sfinților atribuiți lunii martie. Membrii ordinului carmelit erau nemulțumiți de această secțiune a vastei lucrări a bollandiștilor, deoarece se argumenta, printre altele, că originea ordinului carmelit nu se întinde mai departe de secolul al XII-lea, în timp ce membrii ordinului menționat susțineau că originea ordinului lor era foarte străveche. Unii dintre carmeliți au intrat într-o polemică academică cu autorii „Acta sanctorum" și au încercat să găsească numeroase erori în publicație care erau periculoase pentru puritatea credinței. Astfel, polemiștii au subliniat că bollandiștii respingeau tradiția Veronicăi, nu admiteau autenticitatea icoanelor prezentate ca fiind pictate de evanghelistul Luca, respingeau autenticitatea circumciziei (praeputium) lui Hristos [5] la Anvers; În plus, le-au reproșat bollandiștilor faptul că au respins episcopatul de douăzeci și cinci de ani al Apostolului Petru la Roma, șederea lui Lazăr, Maria și Martea în Provence, activitatea misionară a lui Dionisie Areopagitul la Paris, martiriul său și autenticitatea operelor atribuite lui, botezul lui Constantin cel Mare de către Papa Silvestru, „darul lui Constantin" către Papă, originea Simbolului (Quecunque) de la Atanasie; A existat nemulțumire față de bollandiști pentru că au permis ca în opera lor să fie atașate nume onorifice ereticilor, de exemplu, Salmasius a fost numit eruditus et accuratus, Photius - vir erudissimus, Blondel a fost creditat cu o diligență incredibilă, iar cărțile incluse în index au fost citate, și anume Alexander Natalis și alții.

În 1691, Inchiziția spaniolă a fost informată că Acta Sanctorum conținea erori. Drept urmare, Inchiziția a adăugat la index 14 volume din Acta Sanctorum, care conțineau viețile sfinților care cădeau în calendar în martie, aprilie și o parte a lunii mai. Inchiziția a emis patru decrete, în toate acestea volumele interzise fiind recunoscute ca conținând erori, erezii sau o tendință spre erezie. În Roma însăși, atenția a fost atrasă asupra publicării bollandiștilor. Aici, atenția a fost atrasă doar asupra unui singur volum, care conținea propileul, o prefață care trata problema istoriei papilor; printre altele, trata și unele conclavuri papale, despre care s-au relatat departe de a fi știri edificatoare. Unii credeau că Papa ar trebui să emită un decret asupra acestui volum la fel de strict ca și cum problema i-ar fi vizat pe Luther sau Calvin. Examinarea volumului a trecut în mâinile Congregației Indexului. Volumul nereușit a fost indexat în 1700. Dar chiar și înainte de aceasta, bollandiștii erau obligați să ștampileze așa-numita protestatio la începutul și sfârșitul volumelor pe care le publicau. Această protestatio afirma următoarele: „Ceea ce este expus aici se bazează pe autoritatea umană și nu pe autoritatea divină a Bisericii Romano-Catolice și a Sfântului Scaun Apostolic". Acest tip de protest este cel puțin atașat primului volum din aprilie al „Acta sanctorum" al bollandiștilor. Se știe că enorma publicație bollandistă, „Acta sanctorum", nu a fost încă finalizată. În timpul domniei Papei Pius al IX-lea, printre altele, a apărut volumul al 12-lea pentru luna octombrie, un volum care a provocat nemulțumire în curia papală. Pe 29 octombrie, iezuitul Victor de Bouc a investigat martiriul a trei sfinți - Eusebia, Domnus și Domnion, și a dovedit că povestea despre acești martiri nu avea credibilitate. Acest lucru a fost raportat „Congregației Riturilor", care, cu tot respectul cuvenit pentru meritele bollandiștilor, a declarat că argumentele împotriva

martirilor, citate de de Bouc, nu dovedesc nimic. Aceasta se întâmpla în 1870. Papa Pius al IX-lea a aprobat acest decret, ordonând publicarea lui pentru informarea „tuturor celor ocupați cu istoria bisericii și arheologia bisericească".

Toată lumea trebuie să fie de acord că astfel de atacuri ale autorității Bisericii Romane, precum, de exemplu, cele împotriva bollandiștilor, par complet nepotrivite. Ceea ce este condamnat în operele bollandiștilor este același adevăr incontestabil pentru istoricul bisericesc. Dar uneori, cenzura papală ia armele împotriva unor astfel de lucrări de istorie bisericească care nu meritau cu adevărat indulgență și milă. Să subliniem câteva lucrări de Hardouin și Berruyer, caracteristice ordinului iezuit căruia îi aparțineau acești scriitori. În 1728, prima parte a operei lui Berruyer a apărut sub titlul „Istoria Poporului lui Dumnezeu de la începuturile sale până la nașterea lui Mesia". Spiritul cu care a fost impregnată această lucrare și direcția în care s-a distins sunt date de cunoscutul Jean-Jacques Rousseau, care a tratat lucrarea cu o ură hotărâtă. El scrie: „Indignarea mi-a permis să cumpăr doar primul volum. Nu înțeleg cum au putut permite publicarea unei lucrări atât de scandalos scrise. Sunt surprins că s-au găsit oameni care au aprobat publicarea unei cărți într-o țară în care cea mai strictă traducere a cărților sacre este abia permisă." Este greu de imaginat că autorul „nu a intenționat să ridiculizeze tot ceea ce este mai venerabil în religie". Cartea, sub titlul de istoria patriarhilor, descria aventurile lor amoroase; autorul, în plus, era sceptic în privința profețiilor mesianice. Cartea a fost interzisă de Congregația Indexului. Cu toate acestea, a fost tradusă din franceză în italiană, germană, poloneză, spaniolă. Papa a interzis chiar și toate lucrările care tratau această lucrare scandaloasă. Dar iezuiții păreau să nu știe nimic despre asta. După moartea colegului lor, Berruyer, au publicat una dintre lucrările sale, iar în prefață l-au glorificat pe autor ca pe un „om mare", „un apărător zelos al credinței", „un mărturisitor neînfricat" etc.

Un alt iezuit, celebrul editor al Actelor Conciliului, Hardouin, s-a distins la fel de mult. Un anume Daniel Hue a spus despre Hardouin: „Timp de patruzeci de ani a lucrat pentru a-i distruge reputația de om învățat și, totuși, nu a reușit." Hardouin, apropo, a scris lucrarea „De nummis Herodiadum", precum și „Numismata saeculi Constantiniani"; în aceste lucrări și în altele dezvoltă următoarele idei: teologul are doar trei surse de încredere - Vulgata (mai mult, el consideră textul latin al Noului Testament ca fiind originalul), actele Conciliului de la Trento și Tradiția orală; textul biblic grecesc, scrierile Părinților Bisericii, actele celor mai vechi concilii, precum și majoritatea operelor scriitorilor clasici - au fost fabricate de o mulțime de ticăloși în secolele al XIII-lea și al XIV-lea. În plus, Hardouin a susținut punctul de vedere dogmatic original conform căruia Logosul a devenit Fiul lui Dumnezeu numai din momentul întrupării. Este ciudat cum astfel de lucrări puteau apărea printre iezuiți, când, conform regulilor acestui ordin, niciun membru nu are dreptul să publice cărți fără permisiunea autorităților ordinului. Cărțile lui Hardouin au fost interzise. Când lui Hardouin i s-a cerut să-și exprime renunțarea la opiniile exprimate în cărțile sale, a făcut-o în următoarele cuvinte ambigue: „Condamn în cărțile mele ceea ce alții condamnă în ele; și anume, ceea ce spun despre mulțimea de oameni fără de Dumnezeu care, acum câteva secole, au fabricat cea mai mare parte a acelor opere ecleziastice și clasice care sunt încă considerate antice. Promit să nu scriu sau să nu spun nimic care să contrazică această renunțare."

În trecerea în revistă a lucrărilor teologice catolice care au fost suprimate, considerăm interesant să ne oprim asupra seriei de cărți catolice suprimate care se referă la mariologie sau la doctrina despre Maria, Maica Domnului. Această clasă de lucrări ne atrage atenția în două privințe: pe de o parte, vedem aici cât de inconsistentă a fost Biserica Catolică în suprimarea cărților și, pe de altă parte, la ce extreme a fost dusă mariologia în cadrul acestei Biserici.

În 1439, Conciliul de la Basel a emis un decret care le cerea tuturor catolicilor să mărturisească doctrina imaculatei zămisliri a Fecioarei Maria (immaculata conceptio). În conformitate cu aceasta, la Sorbona, în același secol, fiecare candidat la doctorat trebuia să depună un jurământ de a apăra această doctrină (și de a declara doctrina opusă falsă, lipsită de Dumnezeu și impie). La Roma, firește, nu au recunoscut semnificația decretului Conciliului de la Basel, deoarece conciliul se întrunise în sfidarea voinței papei. În general, papii și-au exprimat mult timp nemulțumirea față de cei care proclamau immaculata conceptio în scrierile lor. Astfel, în secolul al XVII-lea, au fost interzise scrierile care susțineau că Maria a fost concepută fără păcatul originar sau care afirmau că cei care credeau că a fost concepută în păcatul originar erau eretici și impie. În același secol, Papa Paul al V-lea, prin Inchiziție, a interzis afirmarea aceleiași doctrine în predici, prelegeri, teze etc., deși nu a condamnat doctrina în sine. Se știe că dominicanii erau apărători zeloși ai acestei doctrine, așa că Papa le-a permis să discute acest subiect între ei, dar nu în prezența unor străini. În secolul actual, opiniile papilor asupra aceleiași doctrine s-au

schimbat semnificativ și, în același timp, cărțile care respingeau immaculata conceptio au început să fie interzise. Papa Pius al IX-lea a ridicat, în 1854, această doctrină la rang de dogmă. Drept urmare, lucrările care nu erau de acord cu dogma nou inventată au început să fie incluse în index. Astfel, mai mulți preoți din Franța, Germania și Spania, care au scris lucrări împotriva immaculata conceptio, au fost excomunicați. O scrisoare pastorală cu același conținut, scrisă de trei episcopi ai Bisericii din Utrecht, a fost interzisă de Inchiziție etc.

La ce extreme și ciudățenii a mers mariologia în Biserica Catolică, ne putem forma o idee suficientă din următoarele lucrări care au meritat interzis. La mijlocul secolului al XVII-lea, Vincenzo Caraffa a scris o lucrare în care spune că Fecioara Maria, în timpul șederii sale în templu, a fost hrănită de îngeri cu nectar ceresc - că harul Mariei din primul moment al vieții sale a fost mai mare decât cel posedat de cele mai pure spirite - că Maria Fecioară trebuie numită zeiță (Dea). La sfârșitul aceluiași secol, Zephyrin de Someyre a scris o altă lucrare în lauda Maicii Domnului, în care afirma că în sacramentul Euharistiei primim nu numai sângele Maicii Domnului, deoarece acest sânge se afla în carnea și încheieturile lui Hristos, ci chiar o parte din sângele Maicii Domnului în propria sa formă și nu numai adevăratul ei trup, ci și lapte. Și mai absurdă a fost lucrarea iezuitului Juan Posa, intitulată „Elucidarium Deiparae", care a apărut în 1628. În această lucrare, printre altele, s-a dezvăluit că zămislirea Mariei a fost mai miraculoasă decât zămislirea lui Isus; aici autorul pune apoi următoarea întrebare: An Maria fuerit pater et mater sive matripater Iesu? (A fost Maria tatăl și mama sau mama-tatăl lui Isus? (latină) - ed.) și răspunde: Maria paternum simul et maternum concursum praestitit ut matripater ad formationem Iesu (Maria a arătat (a realizat) unirea ambelor tată și mamă ca mamă-tată în (pentru) formarea lui Isus (latină) - ed.); în plus, Posa a apărat în lucrarea sa următoarele poziții: Ana și Ioachim nu au comis nici cel mai mic păcat, în sfințenie interioară sunt superiori apostolilor; Maria în pântecele mamei sale a fost hrănită pe cale orală și nu ca alți copii; Trupurile Mariei și ale lui Isus au primit oase, nervi și alte părți ale cărnii din momentul concepției; în final, Posa a afirmat: Maria… numquam muliebria passa est aut fluxionem menstruam experta, sau: Maria hrănește rasa umană cu trupul ei în Euharistie. Nu fără motiv Reisch numește cartea lui Posa „cea mai rea dintre multele scrieri proaste" dedicate chestiunilor de mariologie. Majoritatea opiniilor dezvăluite în cărțile menționate mai sus au fost repetate în 1850, dar, desigur, într-o formă atenuată, de către profesorul catolic Oswald din Paderborn. Acesta a publicat o lucrare sub titlul „Mariologie dogmatică"; aceasta a dezvăluit următoarele gânduri: Maria a avut un rol activ în îndeplinirea lucrării de răscumpărare; ea este în esență prezentă în Euharistie cu întreaga sa persoană, trup și suflet.

În legătură cu opiniile extreme despre Fecioara Maria, în Biserica Catolică au apărut lucrări foarte ciudate, care au dezvoltat gânduri uimitoare despre părinții Fecioarei Maria - Ioachim și Ana. În 1667, a apărut o carte sub titlul „Mater honoroficata S. Anna" - o lucrare de Thomas a-Saint-Chiril. În ea, Ana este numită bunica lui Dumnezeu, dar au existat și alte lucruri ciudate: de exemplu, Sfânta Ana era numită soacra Duhului Sfânt. Iezuitul Peter Spinelli a scris în 1613 o lucrare „Maria Deipara thronus Dei", în care susținea că Ioachim și Ana au primit sfințirea în pântecele mamei lor. Jacob Imperiali, într-o carte tipărită la Roma, a dezvăluit ideea că Ana a conceput-o pe Maria păstrându-și virginitatea și a fondat o frăție în cinstea Sfintei Ana Fecioara. Un iezuit, într-o predică, a cerut ca toată lumea să primească împărtășania în sărbătoarea Sfintei Ana, deoarece în acea zi trupul Sfintei Ana este primit în Euharistie. Această predică a fost tipărită. În 1673, Congregația Indexului a interzis utilizarea tuturor cărților, ziarelor și rugăciunilor în care Ana este numită bunica lui Hristos sau este recunoscută ca rudă de sânge a Majestății Divine pe picior de egalitate cu Maica Domnului, sau Hristos este numit nepotul Sfintei Ana. Toate lucrările în care au fost dezvoltate gândurile menționate mai sus despre Fecioara Maria și părinții ei au fost interzise de Biserica Catolică, dar nu prea strict. Astfel, nedorind să-l aducă la cheltuiala menționatului Toma a-Sfântul-Chiril, Congregația Indexului i-a permis să scrie pur și simplu o corecție și să o atașeze cărții pe foaia de ieșire.

Ca și înainte, adică exact ca în Evul Mediu, papii privesc cu dezaprobare traducerea Sfintelor Scripturi în limba vernaculară. Și în unele țări, de exemplu în Italia, Spania, Portugalia, interdicția de a citi Sfintele Scripturi traduse în limba vernaculară este respectată cu strictețe. Regula generală cu privire la acest subiect este următoarea: nicio traducere în limba vernaculară nu poate apărea fără permisiune papală specială; la traducere trebuie adăugate note luate din scrierile patristice sau din lucrările unor teologi catolici celebri. Chiar și o traducere publicată cu permisiune papală nu ar trebui citită de un bun catolic decât cu permisiunea unui episcop sau a unui duhovnic. Gândurile teologilor

catolici care resping permisiunea traducerii cărților Sfintei Scripturi sunt interesante; Ei raționează după cum urmează: „Este foarte probabil ca cea mai mare parte a cărților Vechiului Testament să nu fi fost scrise în limba vernaculară (?); și este absolut sigur că aproape toate scrierile Noului Testament nu au fost scrise în această limbă. Matei și-a scris Evanghelia în ebraică, prin urmare într-o limbă pe care evreii nu o mai vorbiseră de pe vremea captivității babiloniene, când își formaseră o altă limbă, apropiată de siriacă și caldeeană. Marcu, Iacov, Pavel, acesta din urmă chiar și în Epistola sa către Romani, au folosit greaca, deși această limbă era necunoscută majorității romanilor și era disprețuită de evrei. Din toate acestea putem concluziona că intenția scriitorilor sacri era ca oamenii să învețe religia mai mult din instrucțiunile orale ale învățătorilor decât din propria citire a scrierilor sacre. Din acest motiv, traducerile în limba vernaculară nu erau cunoscute sfinților părinți, care se temeau pe bună dreptate de abuzul la care ar putea duce utilizarea unei traduceri.” Papa Pius al IX-lea, în enciclica sa din 1846, s-a pronunțat împotriva societăților biblice, iar în programa din 1864 a plasat societățile biblice la egalitate cu socialismul, comunismul și societățile secrete. Episcopii și conciliile catolice consideră în continuare util să-i împiedice pe creștini să citească Biblia în traducere. Astfel, arhiepiscopul de Mechelen a emis în 1845 o scrisoare enciclică care afirma: „Reînnoim interdicția de a citi Biblia în limba vernaculară fără permisiunea episcopului sau a duhovnicului.” Conciliul de la Utrecht din 1865 a emis un decret de același fel. A fost o surpriză faptul că, în 1883, Papa i-a permis părintelui Curci să publice o traducere a Psalmilor (în italiană) nu din Vulgata, ci din originalul ebraic, dar, bineînțeles, cu note.

Pentru o persoană aparținând Bisericii Ortodoxe Răsăritene, este, desigur, foarte curioasă să știe cum tratează cenzura papală operele scriitorilor ortodocși răsăriteni. Considerăm că este de datoria noastră să satisfacem această curiozitate legitimă. Din păcate, indexul este foarte puțin ocupat de lucrări scrise de scriitori ortodocși răsăriteni, precum și de lucrări legate de Biserica Ortodoxă Răsăriteană. Reisch observă pe bună dreptate că congregația indexului afișează sentimentele unei mame vitrege în raport cu respectiva Biserică, adică, îi pasă puțin de ceea ce se întâmplă acolo. Acesta este cel mai important lucru care se poate spune despre problema care ne interesează. Indexul a interzis adesea publicarea scriitorilor bisericești antici. La începutul secolului al XVII-lea, dintr-un anumit motiv, Cele Trei Dialoguri ale lui Teodoret al Cirului au fost incluse în index. Aceeași onoare a fost acordată publicării operelor lui Anastasie Sinaitul. În alte cazuri, publicarea operelor patristice a fost interzisă din cauza notelor și prefețelor care au fost făcute de editori.

Dintre lucrările scriitorilor greci de mai târziu, următoarele au fost incluse în index: „Istoria Conciliului de la Florența” de Sylvester Syropoulos - interdicția a urmat la începutul secolului al XVII-lea; Nectarie, Patriarhul Ierusalimului, „Refutarea autorității Papei în Biserică” - tot la începutul secolului al XVII-lea; publicarea scrisorilor lui Chiril Lucaris, Patriarhul Constantinopolului; mai multe lucrări ale unor greci uniați, de exemplu, Petru Arcudius. De mare interes este interdicția unei lucrări protestante referitoare la altarele din Kiev. În 1677, Papa Benedict al XIV-lea a scris despre cartea teologului protestant Herbinius, „Peșterile sacre din Kiev sau Kievul subteran”, după ce cartea a fost interzisă: „Oamenii din Kiev cred că orașul lor este antica Troie (?) și că în catacombele locale se află trupurile nestricăcioase ale lui Priam, Nestor (cu greu i-ar fi trecut prin minte vreunui kievenesc că cineva l-ar amesteca pe cronicarul lor Nestor cu «Iliada» lui Nestor, așa cum face Papa!)... Dar Herbinius”, continuă Papa, „din cuvintele unui arhimandrit rus, dimpotrivă, consideră aceste trupuri ca fiind moaștele sfinților, păstrate nestricăcioase timp de 600 de ani și încearcă să demonstreze că este vorba de un lucru miraculos. La Roma”, rezonează Papa, „un astfel de miracol nu va fi acceptat ca miracol, ținând cont de motivele pe care le invocă Herbinius.” Nu este nimic de spus, critica papală la adresa altarelor din Kiev este o critică înțeleaptă... Dintre scriitorii Bisericii Ortodoxe de Răsărit din timpurile moderne, aproape niciunul nu se află în index. Singura excepție notabilă este contele D. A. Tolstoi (actualul ministru de interne). Lucrarea sa în limba franceză sub titlul „Catolicismul romano în Rusia”, care a apărut tipărit în 1864, doi ani mai târziu, în 1866, s-a regăsit în index cu o atestare rară: „opus praedamnatum” - cu o atestare care este dată în index doar operelor celor mai teribili eretici. Este remarcabil faptul că editorul indexului, în ignoranță, a luat numele autorului, Dimitry, drept nume de familie și l-a plasat pe contele Tolstoi în ordinea alfabetică a indexului sub litera D.

Cât despre teologii protestanți din secolul al XVIII-lea și din prezent, indexul conține foarte puțini. Se pare că membrii indexului au renunțat la ei. Indexul îi include pe Mosheim, Viața lui Isus de Strauss, dar nici numele, nici lucrările lui Ferdinand Baur. Cu toate acestea, printre lucrările interzise sunt enumerate mai multe lucrări teologice protestante nesemnificative. Spre surprinderea considerabilă a celor familiarizați cu

literatura teologică protestantă, Real Theological Encyclopedia a lui Herzog-Plitt, o lucrare relativ neimportantă printre alte lucrări protestante, este inclusă în index, dintr-un anumit motiv. Cu toate acestea, trebuie menționat că caracterul aleatoriu și inconsecvența constituie trăsătura cea mai caracteristică a indexului: un lucru este interzis aici, altul nu, nesemnificativul este pedepsit, cel mai important este trecut sub tăcere.

Există și mai multă aleatorietate și mai puțină consecvență în index când vine vorba de lucrări non-teologice. Vom discuta acum despre lucrările non-teologice și relația indexului cu acestea, dar nu intenționăm să intrăm în detalii asupra acestei probleme.

Indexul a acordat o atenție considerabilă literaturii filosofice din vremurile anterioare, dar puțină atenție aceleiași literaturi din vremurile mai recente. Nu toate lucrările lui Descartes sunt interzise, și cu simpla adăugare: „până când autorul le corectează". Malebranche este categoric interzis. Indexul nu spune niciun cuvânt despre Leibniz și Wolff. Kant este interzis doar în traducere, iar indexul nu menționează originalul. Indexul nu știe nimic despre Hegel. Dar o lucrare atât de inocentă precum „Istoria filosofiei" a lui Schwegler, cunoscută și în traducerea rusă, este interzisă. Comte este interzis, Littré nu. Dar, în orice caz, filosofia este privită cu mare suspiciune în cercurile papale. O persoană informată a scris într-o scrisoare din Roma, în timpul domniei Papei Pius al IX-lea: „Dacă o carte despre metafizică va fi luată în considerare aici, va fi condamnată. Literatura filosofică nu a mai fost de mult timp în pericol așa cum este acum". Vorbim despre scriitori catolici minori de filosofie.

Literatura istorică era tolerată și de Congregația Indexului. Dar una sau alta era interzisă fără un sistem definit. Dintre cele mai noi lucrări istorice franceze, nu doar lucrările lui Renan (ca să nu mai vorbim de cele teologice) au fost incluse în index, ci și lucrările lui Aube, care examinează istoria persecuției creștinilor în primele secole. Publicul rus este familiarizat cu una dintre aceste lucrări interzise din traducerea sa în paginile Orthodox Review (pentru 1880). Se aud adesea plângeri din partea savanților catolici cu privire la atitudinea strictă a cenzurii papale față de lucrările istorice. În secolul al XVII-lea, scriitorul francez Arnold scria: „Aici au interzis lucrările istorice ale lui de Thou. Dar sunt foarte înșelați dacă cred că nu le vor citi cu adevărat. Cunoașterea istoriei a fost întotdeauna o parte esențială a educației generale și chiar și cei care scriu în favoarea Bisericii nu se pot lipsi de istorie. Este moral imposibil ca lucrări atât de fundamentale precum cele ale lui de Thou să înceteze să mai fie citite din cauza prohibiției romane." Fără îndoială, asta cred catolicii din zilele noastre.

Dintre științele naturii, astronomia a fost supusă celor mai mari atacuri din partea indexului. Când au apărut opiniile lui Copernic despre mișcarea Pământului și imobilitatea Soarelui, multe lucrări care dovedesc și explică sistemul heliocentric s-au regăsit în index, începând cu lucrările lui Copernic și Kepler. Papii, în decretele lor, au recunoscut acest sistem ca fiind „periculos pentru credință" și foarte contrar unor pasaje din Sfânta Scriptură. Procesul lui Galileo este bine cunoscut. În lucrările sale, teologii romani au găsit unele pasaje direct eretice, iar altele cel puțin false în termeni dogmatici. Ulterior, indexul nu a enumerat, în special, lucrările care apără sistemul astronomic al lui Copernic, ci a menționat în general: toate lucrările care dovedesc mișcarea Pământului și imobilitatea Soarelui sunt interzise. Abia în secolul actual curia papală a avut milă de astronomie. În 1822, Inchiziția a declarat oficial, contrar opiniilor anterioare, că la Roma se pot tipări cărți care, în conformitate cu cele mai recente opinii ale astronomilor, discutau mișcarea Pământului și imobilitatea Soarelui. Papa Pius al VII-lea a confirmat această definiție. Și în următoarea ediție a indexului, în 1835, Copernic, Kepler, Galileo etc. au fost eliminați de pe lista autorilor interziși. Foarte puține lucrări au fost interzise din alte ramuri ale științelor naturale. Ca de obicei, cele mai puțin importante au fost interzise, dar cele mai importante nu. De exemplu, Zoonomia lui Erasmus Darwin este listată în index, în timp ce lucrările celebrului său nepot Charles Darwin, autorul cărții Originea omului, nu sunt menționate deloc.

Congregația Indexului a pus o mare importanță pe ficțiune, și cu atât mai mult în vremurile anterioare. Dintre scriitorii de ficțiune mai faimoși, următorii sunt interziși: Dumas, tată și fiu, E. Sue, George Sand, Balzac, două romane de Flaubert, dar operele celei mai noi școli reale - Zola și alții - nu se regăsesc în index. Dintre scriitorii de ficțiune germani, unele dintre scrierile lui Heine sunt interzise. Cea mai nouă ficțiune engleză este cruțată de cenzura romană. Atitudinea Papei Benedict al XIV-lea și a unor cardinali față de celebrul Voltaire, ca scriitor-scriitor de ficțiune, și nu ca filosof, este foarte curioasă. În 1745, Voltaire a scris o tragedie, Mahomet, care a fost interzisă la Paris, și a trimis o copie a tragediei Papei Benedict cu următoarea scrisoare: „Sfinția Voastră, permiteți-mi, în calitate de conducător al adevăratei religii, să dedic o lucrare împotriva fondatorului unei religii false și barbare. Cui, într-adevăr, este cel mai potrivit să trimit o satiră la adresa

cruzimii și erorilor unui profet fals, dacă nu vicarului și imitatorului Dumnezeului păcii și adevărului? Permiteți-mi, așadar, Sfinția Voastră, să pun la picioarele dumneavoastră atât cartea, cât și autorul ei. Îndrăznesc să vă cer protecția pentru carte și o binecuvântare pentru autor. Cu un sentiment de profund respect, cad la picioarele dumneavoastră și le sărut." Papa a fost mișcat și i-a răspuns lui Voltaire cu o scrisoare care conținea următoarele: „Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Acum câteva săptămâni am primit de la dumneavoastră frumoasa dumneavoastră tragedie, Mahomet, pe care am citit-o cu cea mai mare plăcere. Apoi, cardinalul Passionei ne-a prezentat în numele dumneavoastră excelentul dumneavoastră poem. Am primit, de asemenea, un cuplu (a fost păstrat) pe care l-ați compus pentru portretul nostru. Vă oferim cele mai sincere mulțumiri pentru amabilitatea dumneavoastră față de noi și vă asigurăm că avem cel mai mare respect pentru serviciile dumneavoastră cele mai lăudabile. Voltaire a răspuns: „Trăsăturile Sfinției Voastre, care se află pe medalia pe care ați binevoit să mi-o oferiți, sunt la fel de bine imprimate ca trăsăturile spiritului și caracterului dumneavoastră în scrisoarea cu care m-ați onorat. Îmi aduc la picioarele dumneavoastră umila mea recunoștință. Recunosc infailibilitatea dumneavoastră în chestiuni de literatură, ca și în alte chestiuni, chiar mai importante." O scrisoare papală către un scriitor ale cărui „Scrisori filozofice" au fost arse prin ordin al Parlamentului în 1784 și interzise la Roma în același an nu poate decât să stârnească o uimire deplină. În 1745, Voltaire a trimis una dintre poeziile sale împreună cu o scrisoare extrem de respectuoasă cardinalului Querini. Querini, mișcat de o astfel de politețe, nu numai că i-a răspuns autorului, dar a și ordonat ca poemul să fie tradus în latină și tipărit. Într-o scrisoare către iezuiți scrisă cu această ocazie, Querini îl numește pe Voltaire „un profet frumos", „cel mai excelent", chiar „un poet divin".

Nici ziarele și revistele care au stârnit nemulțumire în rândul reprezentanților curiei papale nu scapă de interdicție. Desigur, nu are sens să interzici citirea unui ziar sau a unei reviste după ce a apărut - aproape nimeni nu citește ziare și reviste vechi. Prin urmare, în Biserica Catolică există interdicții în general de a citi un ziar sau altul, imediat ce se constată că este dăunător fiilor Bisericii Papale. Astfel, în 1871, Papa Pius l-a instruit pe Cardinalul Vicar Patrizi să insufle preoților din Italia prin circulară următoarele: aceștia din urmă sunt obligați să-și instruiască copiii spirituali că le este interzis să citească anumite ziare romane (se indică: care dintre ele) și că încălcarea acestei ordonanțe nu este un păcat iertabil, ci unul grav. - Uneori se dă permisiunea fiilor Bisericii Catolice de a citi ziare dăunătoare, dar cu condiția să fie citite doar secțiunile politice și financiare. Astfel, episcopii catolici belgieni au anunțat că permit turmei lor să citească doar secțiunile menționate mai sus. În februarie 1885, Arhiepiscopul de Genova a interzis turmei sale să citească ziarul italian Epoch. El a publicat o circulară cu următorul conținut: editorii, tipografii, vânzătorii și distribuitorii acestui ziar sunt supuși excomunicării; oricine cumpără, citește sau dă altuia spre citire chiar și un număr din ziarul interzis comite un păcat de moarte. În decembrie 1862, vicarul apostolic al Luxemburgului, Adames, a citit o scrisoare pastorală de la amvonul bisericii, prin care se declara că editorul ziarului local Courier și angajații săi erau supuși excomunicării, iar abonații, întrucât susțineau lucrarea lui Satan prin abonare, erau privați de sacramente. Editorul s-a plâns de Arhiepiscop în instanță, dar acesta din urmă i-a respins pretenția.

Scriitorii ultramontani au o părere înaltă despre semnificația și importanța Indexului și a lucrării Congregației Indexului. Ei încearcă să se convingă pe ei înșiși și pe alții că acesta este un lucru extrem de util și nu împiedică deloc munca științifică. „Katolik"-ul din Mainz din 1868 spune următoarele despre acest subiect: „Indexul are toată semnificația; este curtea autorității credinței asupra științei private. Este stindardul adevărului infailibil. Nu împărtășim teama că Indexul împiedică cercetările oamenilor de știință catolici. Dacă urmărim istoria Indexului, atunci, în ciuda întâmplării care l-a călăuzit uneori, recunoaștem în el un regulator cu adevărat universal al științei; și în ciuda conciziei sale laconice, Indexul este cel mai elocvent profesor de teologie." Episcopul Bellier de Luçon din Franța a vorbit în același sens în anii șaizeci. El a scris: „Indicele nu conține nicio carte a cărei interdicție să nu fie motivată de reguli generale. Indexul este o carte în care sunt indicate mai mult sau mai puțin expresiv toate erorile pe care spiritul ereziei și schismei a încercat să le introducă prin intermediul unor cărți dăunătoare, începând din vremea apostolilor până la gloriosul papalitate al lui Pius al IX-lea. Aceasta este o carte care servește tuturor oamenilor educați ca un fel de hartă maritimă pe care, cu o mână sigură și pricepută, sunt indicate toate capcanele, fără excepție, care se găsesc în mările nemărginite. «Indicele», spune el, «este incomparabilul Meisterstück al înțelepciunii. Datorită lui știi care carte ar trebui citită și care nu. Dintre toate cărțile critico-bibliografice, cea mai utilă, cea mai venerabilă și cea mai autoritară trebuie considerată cartea Indexului. Acesta, acesta din

urmă, le corectează pe toate celelalte, poate înlocui multe altele și el însuși nu poate fi înlocuit de nimic. Ar trebui să fie în fiecare bibliotecă." „Biografii, criticii și bibliofilii ar trebui, în fiecare ocazie, să citeze cu respect deciziile și interdicțiile găsite în această carte." Episcopul Plantier de Nîmes, în scrisoarea sa pastorală de Postul Mare din 1857, numește Congregația Indexului „tronul bunului simț, magistratura adevărului, tribunalul în fața căruia se revelează adevărata filozofie".

Catolicii care nu sunt impregnați de opinii ultramontane privesc indexul diferit. Mulți dintre ei se revoltă cu fermitate împotriva existenței indexului ca pe un fenomen deplorabil. Dintre numeroasele voci de acest fel, vom cita câteva. În anii '60, Rouland spunea la o ședință a Senatului francez: „Partidul ultramontan are un alt mijloc de a distruge tot ce în Biserică poartă pecetea libertății. Recure la ajutorul congregației indexului. Dar ce este congregația indexului?! Întruchiparea despotismului, un tribunal care condamnă fără să asculte apărarea. Nu există nimic mai periculos, mai nedrept decât un tribunal care condamnă fără să asculte acuzatul. Și totuși, un astfel de tribunal poate condamna un episcop, poate înfometa un preot." Alții consideră că adăugarea unei cărți la index, în loc să strice interesul pentru acesta, de fapt îl întărește. Un catolic spune: „Interziceți-mă și voi fi citit." „Cunosc multe cărți care sunt citite doar pentru că sunt interzise, deși nu merită deloc citite." De o importanță mai mare decât opiniile indivizilor sunt, fără îndoială, opiniile conciliilor provinciale catolice și declarațiile colective ale episcopilor, căci ambele încearcă să slăbească influența Indexului și să o reducă aproape la zero. Un jurnal ecleziastic francez din anii 1860 explica că pentru Biserica Franceză Indexul nu există și, ca dovadă, sublinia că conciliile de la Paris, Lyon și Clermont (1849-1850) cunoșteau doar constituțiile și decretele papale și nu doreau să cunoască Indexul. Conciliul de la Viena din 1858 vorbește atât de vag despre Index încât este evident că în Austria încetaseră să mai acorde vreo greutate interdicției ecleziastice a cărților. Un arhiepiscop irlandez a spus în 1825 într-o comisie a Camerei Inferioare engleze: „Indexul nu are nicio autoritate în Irlanda; „Nu a fost niciodată acceptat aici și mă îndoiesc foarte mult că există zece astfel de persoane care au văzut indexul." Înainte de Conciliul Vatican din 1870, unsprezece episcopi francezi au declarat Papei necesitatea unei transformări decisive a esenței indexului. Aceștia au cerut prudență extremă în includerea cărților printre cele interzise, au insistat ca Congregația Indexului să fie indulgentă față de opinii, deși tentante, dar nemeritând condamnarea formală, și au considerat indecent să condamne cărțile scriitorilor catolici la egalitate cu cărțile fără Dumnezeu. În același timp, episcopii germani au declarat Papei că cerințele indexului „din cauza relațiilor istorice schimbate pot fi cu greu respectate nicăieri". Aceste voci, însă, nu au avut o influență notabilă asupra curiei papale până în ziua de azi. Reisch observă faptul uimitor că nici măcar cel mai înalt cler catolic nu cunoaște conținutul indexului. Astfel, în 1883, cu cunoștința congregației indexului, au fost publicate lucrările unui scriitor al cărui nume apare în index.

Clerul italian într-una din epocile medievale [6]

Subiectul articolului: clerul italian din secolele al X-lea și al XI-lea în ansamblul său și observații preliminare. — Capitolul I: Clerul și Biserica: o explicație istorică a modului în care clerul italian din secolele al X-lea și al XII-lea s-a conformat strict în activitatea sa pastorală definițiilor canonice. — Simonia și extinderea ei. — Simonia regilor și prinților; exemple. — Cazuri de alegere a papilor însoțite de mită financiară. — Comerțul cu locuri și funcții ecleziastice de către papi. — Simonia episcopală: marea sa dezvoltare la Milano. — Amploarea simoniei în Lucca. — Simonia nepotică sau transferul funcțiilor ecleziastice de către unele persoane către altele prin rudenie. — Influența simoniei asupra nerespectării de către cler a prescripțiilor canonice elaborate pentru îndrumarea clerului. — Deturnarea de bunuri bisericești. — Mită pentru îndeplinirea sacramentelor și a altor acte liturgice. — Hirotonirea minorilor ca papi, episcopi și alte funcții bisericești. — Încălcări ale regulii privind nehirotonirea laicilor ca preoți. — Hirotonirea unui preot la mai multe biserici etc. — Dezolare neobișnuită a multor biserici (bisericile au fost transformate în câmpuri sau în piețe). — Lipsă de respect față de sfințenia bisericii de către cler. — Utilizarea laică, permisă de preoți, a potirelor euharistice, a veșmintelor sacre și a obiectelor prețioase bisericești. — Furtul obiectelor bisericești de către cler. — Neglijență extremă în săvârșirea serviciilor divine, însușirea de către cler a ofrandelor naturale bisericești (pâine, vin). — Secularizarea titlului episcopal. — Denaturarea și declinul instituției numite canonicat (capitol). — Starea monahismului: declinul vieții monahale. — Trăsături întunecate ale modului de viață al stareților: despotismul, cruzimea, zgârcenia față de ceilalți, luxul lor. — Revoltele călugărilor împotriva stareților etc. — Rezumat.

Ne-am propus sarcina de a descrie starea clerului italian, în special pentru două secole - al X-lea și al XI-lea, în diverse aspecte ale acestui cler. Tabloul prezintă, trebuie spus dinainte, multe lucruri curios, interesante și noi. Dacă am vrea să descriem starea clerului

Bisericii Răsăritene, de exemplu, clerul bizantin, pentru aceleași secole - al X-lea și al XI-lea - atunci noi - vorbesc despre istorici - am avea o dificultate mai mare în a îndeplini o astfel de sarcină; adevărul este că sursele care ne zugrăvesc situația Bisericii Răsăritene în secolele al X-lea și al XI-lea oferă foarte puțin material pentru clarificarea sarcinii indicate. Vedem contrariul atunci când ne familiarizăm cu situația clerului italian din secolele al X-lea și al XI-lea: sursele Occidentului latin oferă o mare cantitate de material necesar pentru studierea acum a laturii indicate a vieții istorice a Evului Mediu. Această idee a noastră este cel mai bine confirmată de lucrarea germană de istorie bisericească, recent publicată, a lui Albert Dresdner, sub titlul „Istoria culturii și moralei clerului italian în secolele al X-lea și al XI-lea" [7] , pe care o vom folosi în prezentarea articolului nostru. Dresdner a arătat clar prin lucrarea sa că este posibil să se formeze idei foarte cuprinzătoare despre clerul italian din aceste secole. Să observăm, de altfel, că aproape nimeni nu a acordat atenție acestei laturi a vieții istorice bisericești până în prezent.

Din scurta prefață a lui Dresdner la cartea sa, vom evidenția doar un gând care ni se pare profund just. Autorul se întreabă dacă nu cumva își asumă o sarcină prea mare, intenționând să descrie starea clerului timp de două secole întregi și din toate părțile - și răspunde: subiecte înguste sunt abordate de autori pentru a face mai puține greșeli împotriva științei, „dar nu este oare timpul să ne gândim la faptul", sugerează autorul, „că numai prin greșeli se realizează adevărata îmbunătățire (Fortschritt) și că curajul, care face ca cineva să nu se teamă de propriile greșeli, constituie un element necesar al unei munci științifice rodnice?"

Capitolul I

Când analizăm starea clerului italian în secolele al X-lea și al XI-lea, nu putem să nu constatăm că această stare reprezenta mult din ceea ce era trist și anormal, dar este greu să ne așteptăm la altceva din epoca întunecată a Evului Mediu. Pentru a facilita analizarea faptelor care descriu situația respectivului cler, vom grupa aceste fapte în anumite categorii.

1. Clerul și Biserica. Aici vom analiza mai întâi măsura în care clerul a respectat regulile privind accesul diferitelor persoane la funcțiile sacre. Accesul la funcțiile sacre era rareori în conformitate cu legile în secolele al X-lea și al XI-lea. Simonia, cea mai nerușinată simonie, își făcuse cuib în acele sfere de care depindea dobândirea demnității ecleziastice. În perioada analizată, s-au auzit voci neîncetate împotriva unui astfel de rău precum simonia, dar răul abia dacă s-a diminuat. Damiani, episcop de Ostia, un scriitor celebru al secolului al XI-lea, a spus direct că toate decretele canonice împotriva simoniei au căzut în uitare completă, astfel încât chiar și simonia a fost uitată ca păcat. Când, la un conciliu din 1049, Papa Leon al IX-lea i-a privat de funcțiile ecleziastice pe toți cei care își primiseră locurile prin cumpărare, o rebeliune formală a izbucnit în rândul clerului roman; Cu această ocazie, mulți episcopi și-au exprimat teama că poate aproape toate parohiile vor fi acum închise și riturile vor înceta. Aici găsim dovezi clare ale dezvoltării pe scară largă a simoniei. Un anume Ioan Gualbert a început să se plângă unui pustnic faimos că îi era greu să trăiască sub îndrumarea unui stareț simonist și că acesta hotărâse să-l părăsească; la aceasta, respectivul pustnic i-a spus lui Ioan că, în acest caz, va trebui să părăsească țara cu totul, întrucât simonia era răspândită peste tot aici (vorbea, de fapt, despre Toscana). Damiani, pe care l-am menționat deja, subliniază și el încăpățânarea și perseverența remarcabile a simoniștilor în păcatele lor; potrivit lui Damiani, este mult mai ușor să aduci un evreu la credință decât să faci un simonist să simtă pocăință.

Exemplul negativ de câștig bănesc în distribuirea pozițiilor spirituale în Italia a fost dat mai ales de regi și prinți. Atto, episcop de Vercelli, spunea despre prinți că nimeni în afară de ei nu îndrăznea să aleagă episcopi, altfel ar izbucni într-o furie de nedescris; iar când alegeau episcopi, regii îi întrebau pe candidați nu despre credință, dragoste și speranță, ci dacă aveau bani, cine erau rudele lor și dacă promiteau să fie ascultători. Exemplele de vânzare a pozițiilor bisericești de către regi și prinți erau numeroase. Astfel, tatăl unui episcop florentin, Petru, care a primit scaunul în 1062, a declarat următoarele cu jurământ: „Jur pe barba Sfântului Sirus! Fără mulți bani nici măcar nu poți merge la moara de la casa regelui nostru și cu siguranță nu poți obține episcopatul fără bani; eu însumi am numărat trei mii de lire (argint?) și le-am pus pe masa lui." Episcopul Guglielmo de Torino (în secolul al XI-lea), care era un adevărat monstru în termeni morali, nu-și putea obține poziția decât plătind o sumă mare de bani regelui. Arhiepiscopul Godfrey, care a devenit arhiepiscop de Milano în 1074, și-a obținut funcția plătind regelui în avans o mie de lire sterline. Toate acele fenomene în care prinții au distribuit scaune episcopale exclusiv din părtinire față de cei cărora le-au fost date aceste scaune și contrar decretelor canonice, pot fi, de asemenea, clasificate drept acțiuni bazate pe simonie. Astfel, un rege (Hugo) i-a dat

arhiepiscopului Manasseh trei scaune episcopale deodată; sau s-a întâmplat ca regii sau prinții să predea arhiepiscopia propriilor fii nelegitimi.

Însă cel mai răspândit rău rușinos al simoniei a fost în secolele al X-lea și al XI-lea printre arhipastorii italieni; aceștia din urmă au devenit un fel de comercianți în locuri bisericești. Acest rău apăruse în Italia cu mult timp în urmă. Chiar și în ultimul sfert al secolului al VIII-lea, unele scrisori ale lui Carol cel Mare și ale Papei Hadrian I (pe care și le-au scris unul altuia) mărturisesc că simonia a început să se răspândească în Tuscia și Ravenna. În secolele al X-lea și al XI-lea, simonia, am putea spune, a înflorit. Pentru secolul al X-lea, avem, printre altele, următoarea mărturie (Herbert): „Peste tot în biserici vedem preoți, lipsiți de orice demnitate și complet needucați, care și-au cumpărat locurile cu bani. Dacă îi întrebați politicos cine i-a făcut pastori, vă vor răspunde de bunăvoie și vă vor spune: arhiepiscopul m-a făcut episcop foarte recent și a primit de la mine o sută de soldi (aur) pentru aceasta; și dacă nu i-aș fi dat banii, nu aș fi primit acum rangul episcopal. Totuși, nu sunt în pierdere (a adăugat respondentul). Eu, la rândul meu, numesc preoți și iau aur de la ei; hirotonesc diaconi și primesc mult argint pentru aceasta; primesc bani din alte funcții, precum și din abații și biserici." În secolul al XI-lea, situația nu era mai bună. Papa Leon al IX-lea și succesorii săi și-au exprimat o puternică indignare la multe concilii împotriva simoniei episcopilor, dar fără niciun rezultat.

Este remarcabil că, în perioada respectivă, nici măcar alegerea papei nu era întotdeauna o chestiune gratuită. Mulțimea populară din Roma a început să joace un rol major în alegerile papale, iar candidații pentru tronul papal trebuiau să cheltuiască mulți bani pentru a o îmbuna. Dintre numeroasele exemple, vom cita câteva. Papa Benedict al IX-lea, potrivit unui contemporan, a fost ales mai mult pentru bogăția sa decât pentru sfințenia sa. Papa (sau mai degrabă, antipapa) Silvestru al III-lea, fost episcop al Sabinei, nu a ajuns la tronul papal cu mâinile goale. În timpul urcării aproape violente pe același tron a lui Benedict al X-lea, conform unor dovezi sigure, distribuirea banilor cui i se cuvenea a fost de mare importanță.

Cât despre simonia episcopală, această formă extrem de importantă a răului, aceasta a fost stabilită în perioada studiată aproape peste tot în Italia. Informațiile istorice indică faptul că arhipăstorii tuturor celor mai importante scaune italiene erau simoniști nerușinați. Să începem cu Roma. Mulți papi din acea vreme s-au pătat cu o simonie incredibilă. Acest lucru, însă, este de înțeles. Printre papii din secolele al X-lea și al XI-lea întâlnim cele mai jalnice persoane. Întâlnim papi numiți nu numai prin voința partidului nobiliar, ci și prin voința celebrelor hetaire din acea vreme; vedem papi care se gândeau doar la lucruri lumești și deșarte și deloc la lucruri spirituale; papi care purtau tiara papală timp de câteva luni și chiar câteva săptămâni. Astfel de papi nedemni și, ca să spunem așa, temporari, erau, desigur, cel mai preocupați de a face bani prin distribuirea funcțiilor ecleziastice. Urmele unei astfel de fărădelegi sunt clare și incontestabile. Cardinalul-diacon Benedict, mai târziu Papa Benedict al V-lea, și împreună cu el preoții și diaconii au declarat împăratului Otto I, la un conciliu solemn, că Papa Ioan al XII-lea a hirotonit episcopi doar pentru bani. Acesta a fost cazul și în secolul al X-lea. Mai târziu, au existat cazuri similare. Rudolf Graber s-a plâns că simonia deținea tronul roman. Pe 1 mai 1045, s-a întâmplat ceva complet nemaiauzit: un papă și-a vândut tronul apostolic unui alt papă - Benedict al IX-lea a fost vânzătorul în această tranzacție extraordinară, iar Ioan, protopopul Lateran (care a primit numele de Grigore al VI-lea în papalitate) a fost cumpărătorul. Simonia papală nu a încetat nici mai târziu. Petru Damiani, episcop de Ostia, a spus în timpul său că Simon a domnit la Roma.

Arhipastorii altor orașe italiene i-au imitat pe episcopii romani în chestiunea simoniei. Unii arhipastori i-au depășit cu mult chiar și pe papii romani în această privință. Astfel, se poate spune despre Milano cu o certitudine și mai mare decât despre Roma că simonia era un obicei și o regulă permanentă acolo. Tot clerul din Milano era vinovat de simonie într-un fel sau altul: abia cinci oameni din o mie au putut fi găsiți care să rămână liberi de răul adânc înrădăcinat. Cu o ocazie, milanezii, după ce au trimis o ambasadă la florentini, s-au plâns acestora din urmă că timp de mulți ani nimeni nu se apropiase de sacramentul pocăinței printre ei (milanezi), pentru că nu voiau să aibă comuniune cu simoniștii și nu aveau pastori adevărați. La Milano exista o taxă, care stabilea cu precizie cât trebuia plătit pentru admiterea într-o sau alta funcție ecleziastică. Postul de subdiacon era plătit cu 12 monede de aur, postul de diacon - 18, iar postul de preoțienesc - 24. Bisericile din Milano erau uneori pur și simplu vândute. Astfel, biserica Maria Fecioară (Sancta Maria Secreta) a fost odată vândută unui stareț pentru doisprezece livre de argint. Împrejurimile orașului Milano erau, de asemenea, pline de oameni vinovați de simonie. Alături de Milano, Lucca ar trebui considerată un cuib al aceluiași rău. Există motive să credem că aici simonia s-a extins la toate pozițiile bisericești. Papa Alexandru al II-lea (în secolul al XI-lea), care el

însuși fusese anterior episcop de Lucca, oferă informații despre amploarea răului din Lucca. Acest papă a intrat într-o luptă decisivă cu simonia orașului menționat anterior și a emis câteva dintre cele mai stricte bulle. Într-una dintre aceste bulle, Alexandru a scris: „Biserica și proprietățile sale au devenit un obiect de cumpărare în același mod în care orice alte bunuri sunt oferite spre vânzare de către negustori". Dar, indiferent cât de puternică a fost lupta lui Alexandru împotriva simoniei din Lucca, răul a rămas neeradicat. Dar simoniștii nu își făceau cuib doar în orașele menționate mai sus. Existau mulți dintre ei în Italia și mai ales în Lombardia. Odată, Papa Grigore al VII-lea le-a scris adepților săi: „Știți cât de deschis episcopii lombardi apără și hrănesc erezia lui Simon". Fără a oferi numeroase exemple, vom cita doar unul: părinții celui care va deveni celebru ulterior conducător al ordinului flagelanților, Dominic Loricatus, au fost forțați să-i ofere un dar episcopului când acesta a fost hirotonit preot. - Există relatări conform cărora simonia a fost primită cu ușurință și în Toscana. Vorbind despre simonia episcopală ca o practică răspândită în Italia, trebuie însă să observăm că, chiar și în locurile în care acest rău era înrădăcinat în mod special, apăreau uneori episcopi străini de numita „erezie". Dar, desigur, astfel de persoane erau o excepție. Damiani vorbește cu laude deosebite despre doi episcopi din vremea sa ca dușmani ai simoniei: Arhiepiscopul Gebhard de Ravenna și Iacob, Episcop de Fizola.

Un tip special de simonie era transferul ilegal de către preoți al funcțiilor lor și al beneficiilor asociate acestora către rudele lor apropiate sau îndepărtate. Acest fenomen este pe bună dreptate numit „simonie nepotică". Clerul italian din vremea respectivă se gândea mai ales la interesele lumești și foarte puțin la cele spirituale și, prin urmare, privea funcțiile sale bisericești și bisericile în sine ca pe un obiect care putea fi transferat rudelor în mod egal cu banii și alte bunuri. Transferul se făcea în favoarea unui fiu, frate, nepot, văr. Deși regulile bisericești interziceau strict transferul funcțiilor sacre de către unele persoane către altele, rude, regulile nu erau respectate. Exemplele de transfer al funcțiilor bisericești de la unchi la nepot erau foarte frecvente. Chiar și papii înșiși contribuiau uneori la o astfel de fărădelegi. Papa Grigore al V-lea i-a promis lui Alfan, arhiepiscopul de Benevento, că succesorul scaunului său va fi nimeni altul decât nepotul său, tot Alfan. Același lucru s-a întâmplat și în mănăstiri. Starețа unei mănăstiri din Lucca, Theuderatau, simțindu-și puterile slăbite, a considerat necesar să o facă pe nepoata sa Grima succesoare, iar episcopul local a îndeplinit de bunăvoie voința bătrânei starețe. Abatele Mănăstirii Sfântul Andrei din Ravenna, la mijlocul secolului al XI-lea, și-a predat fără nicio dificultate toiagul „nepotului său iubit". Vom explica mai jos că clerul italian din secolele al X-lea și al XI-lea, fără a-i exclude pe episcopi, uneori nu se opuneau căsătoriei legitime; și era chiar mai frecvent ca clerul să aibă fii nelegitimi. Prin urmare, nu va fi surprinzător dacă vom spune că episcopii și alți clerici făceau adesea din fiii legitimi sau nelegitimi moștenitori ai funcțiilor lor ecleziastice. Istoria consemnează, de exemplu, următoarele cazuri de acest fel. Alberich, episcop de Marsilia, își dă scaunul ca moștenire propriului fiu. Preotul Ioan lasă moștenire biserica Sfântul Gheorghe din Lucca fiului său, Philippran. Un membru al capitolului ecleziastic aretin, Petru, lasă moștenire titlul său fiului său, Martin. Lăsarea moștenirii bisericilor de către clerici rudelor lor se baza foarte adesea pe următoarea regulă: pe atunci, un preot care construise o biserică și o decorase avea dreptul să o lase moștenire după moartea sa fie unei rude apropiate, fie unuia dintre membrii familiei sale. Drept urmare, în unele locuri, în special în Toscana, unele biserici au devenit obiectul unor moșteniri ereditare, moștenitorul devenind preotul bisericii pe care a moștenit-o.

Dezvoltarea simoniei a adus cu sine multe consecințe triste. Cel care își dobândea funcția prin cumpărare rareori avea conștiința sfințeniei Bisericii, nu-i păsa nici de funcția pe care o primise, nici de proprietățile bisericești; un astfel de cleric, fără cea mai mică jenă, își păta titlul cu diverse vicii, iar proprietatea bisericească era aruncată în aer. Risipa proprietăților bisericești într-un astfel de caz se producea și pentru că negustorul încerca cu orice preț să recupereze banii pe care îi cheltuise pentru cumpărarea funcției sale. Dacă negustorul era episcop, își recupera cheltuielile vânzând diferitele locuri ecleziastice care îi erau la dispoziție; alți negustori vindeau sau ipotecau proprietăți bisericești - din nou cu scopul de a recupera banii cheltuiți. Papa Alexandru al II-lea pictează o imagine vie a jefuirii bisericilor de către negustori atunci când denunță răul în cauză. „În lăcomia lor", spune Papa, „nu cruță nici măcar sfintele altare; oh, nu! ei, ca niște hoți și sacrilegi, își pun mâinile nelegiuite și asupra lor. Zeciuielile și alte ofrande pioase, care aparțin, conform regulii, săracilor și sfintelor biserici, le jefuiesc ca niște tâlhari." Sacramentele și riturile sacre deveneau obiecte de vânzare. Dacă un enoriaș nu voia să plătească preotului ceea ce acesta din urmă cerea de la primul, în acest caz nou-născutul rămânea nebotezat, mortul zăcea neîngropat etc. Acestea erau consecințele sacrilegiei. Vido din Ferrara, un

contemporan al evenimentelor, avea într-un fel dreptate când spunea că simonia servește drept sursă a tuturor relelor care se strecoară în Biserică. Dominanța simoniei în general servește ca un simptom patologic care indică faptul că viața Bisericii în secolele al X-lea și al XI-lea era departe de idealul ei.

Multe dintre defectele care s-au strecurat în cler sunt mai mult sau mai puțin legate cauzal de dezvoltarea simoniei și, prin urmare, aceste defecte pot fi examinate imediat după analizarea faptelor legate de simonie. Foarte des, clerul italian din acea perioadă a făcut ceea ce nu ar fi trebuit să facă și nu a făcut ceea ce ar fi trebuit să facă. Cu alte cuvinte: dacă luăm în considerare în ce măsură clerul a păstrat în viața sa reglementările referitoare la cler tocmai ca slujitori ai altarului, vom vedea că aceștia din urmă acordau puțină importanță canoanelor. Clerul, în majoritatea cazurilor, își îndeplinea îndatoririle și slujba cu neglijență și neatenție. Arhipăstorii, care erau obligați să aibă grijă ca persoanele numite să slujească Biserica să corespundă pe deplin numirii lor, nu se preocupau prea mult de îndeplinirea acestei îndatoriri. Au fost frecvente cazuri în care băieți, aproape sugari, au fost numiți în funcții sacre. Întâlnim chiar și astfel de oameni printre papi: se știe că Benedict al IX-lea (în secolul al XI-lea) a fost încoronat cu tripla tiară papală când avea doar zece ani! Papa Ioan al XII-lea, la rândul său, a hirotonit și băieți de zece ani ca episcopi. Rater, episcop de Verona, l-a acuzat pe Martin, episcop de Ferrara, că nu se sfiește deloc în ceea ce privește hirotonirea minorilor. Succesorul aceluiași Rater, un denunțător al diverselor neajunsuri, episcopul Milo, a devenit arhipăstor când avea doar optsprezece ani. Și mai multe astfel de tulburări se întâlneau la hirotonirea oamenilor în alte funcții bisericești. Cu mult înainte de secolul al X-lea, a apărut obiceiul hirotonirii minorilor la preoție. Astfel, în secolul al VIII-lea, episcopul Peredeus de Lucca l-a făcut pe băiatul Atripert preot și i-a desemnat doi clerici ca tutori. Măsura în care această tulburare este acum răspândită este indicată de energia cu care lupta împotriva ei a fost uneori dusă în secolele al X-lea și al XI-lea. „Cei care încă nu cunosc cele mai simple reguli de viață”, strigă Atto de Vercelli, „sunt ridicați la demnitatea de învățători; cei care nu au nicio idee despre ce este sufletul sunt declarați judecători ai sufletelor omenești. Odinioară, episcopii sufereau insulte și lovituri din partea păgânilor, iar acum acești băieți îndură aceleași lucruri, învățând reguli păgâne (?)”. (După toate probabilitățile, Atto se gândește aici la pedepsele școlare care se abăteau asupra preoților care deveneau astfel în adolescență.) Același Atto zugrăvește o imagine veselă a modului în care avea loc „testul” unui băiat care urma să fie hirotonit într-o funcție ecleziastică. Cei din jurul persoanei testate erau amuzați de faptul că băiatul, fără nicio înțelegere, bolborosi vreo două capitole (din Evanghelie?), pronunțând cuvintele cu atâta frică, ca și cum nuiaua învățătorului ar fi atârnat asupra lui. Pentru a elimina tulburările menționate mai sus, Conciliul de la Melfi, sub Papa Urban al II-lea (la mijlocul secolului al XI-lea), a decretat că nimeni sub 14-15 ani nu trebuie hirotonit ca subdiacon, nimeni sub 24-25 de ani ca diacon și nimeni sub 30 de ani ca preot. Un alt conciliu, ținut la Ravenna (sub Gerbert),enumeră neajunsurile și viciile pe care persoanele consacrate funcțiilor ecleziastice nu ar trebui să le aibă. Acestea includ: un mod de viață vicios, vârsta imatură, lipsa de educație, o crimă comisă, ocupația necinstită, lăcomia și lipsa de castitate; era interzisă numirea bigamilor, neofiților, persoanelor de iobăgie și, în general, a laicilor în funcții sacre. Desigur, o astfel de listă nu ar fi avut o semnificație deosebită dacă realitatea nu ar fi confirmat în cel mai deplorabil mod că persoanele sacre din perioada studiată aveau adesea unul sau altul dintre neajunsurile sau viciile enumerate de Conciliul de la Ravenna. De exemplu, era interzisă numirea directă a laicilor în funcții sacre (evident, se cerea ca un candidat pentru astfel de funcții să treacă mai întâi prin serviciile ecleziastice inferioare), dar în practică această regulă nu era respectată. Printre papii epocii studiate, îi găsim pe cei care nu îndeplineau această cerință. Benedict al VIII-lea era laic înainte de alegerea sa ca papă, papii Ioan al XX-lea și Leon al VIII-lea sunt numiți neofiți în documente; la faimosul Conciliu de la Reims (din 991) referitor la papaÎn scrierile lui Ioan al XII-lea găsim o indicație că era cufundat în vicii; același conciliu spune despre Bonifaciu că era „o fiară teribilă, care îi întrecea pe toți ceilalți oameni în sălbăticia sa”. Alte tulburări, incompatibile cu chemarea pastorală, s-au strecurat și în cler. În unele districte episcopale, numărul preoților era sub numărul necesar: un preot administra două sau trei biserici. Motivul era dorința de a avea venituri mai mari. În alte locuri, în special în capitole, numărul clericilor era incomensurabil de mare, astfel încât unii dintre ei își petreceau timpul în lenevie. Trebuie spus că în capitole, canonicii primeau venituri bune. Tulburările nu se opreau aici. Se întâmpla ca, contrar regulilor, un „preot alb” să primească o mănăstire de administrat, iar administratorul să nu-și asume rangul monahal. Sau vreun cleric, contrar canoanelor, să dobândească dreptul de a numi în funcții clericale și de a le deposeda. Adesea exista chiar o îndoială rezonabilă cu privire la faptul dacă un anumit cleric avea hirotonirea corespunzătoare. Aceasta înseamnă că existau impostori în rândul

clerului. Mulți au căutat rangul episcopal cu aceeași dispoziție ca și cum ar fi fost vorba de o poziție seculară. Astfel, un nobil a mers la școală pentru a studia cu scopul de a dobândi dreptul de a ocupa scaunul episcopal, dar nu a fost călăuzit de dorința de a sluji lui Dumnezeu, ci de ambiție. Și a devenit cu adevărat episcop, în ciuda nevredniciei sale și fără nicio ispită.

Printre neajunsurile importante caracteristice clerului din secolele al X-lea și al XI-lea, este necesar să subliniem răceala și indiferența acestor oameni față de altarele unde slujeau. Nu erau pastori, ci mercenari. Este uimitor să dai peste fapte care arată că unii preoți au uitat complet ce este un templu, care era scopul său. Cardinalul Humbert (secolul al XI-lea) nu-și poate aminti fără să se cutremure câte biserici și mănăstiri erau în ruine pe vremea sa; s-a ajuns la punctul în care multe biserici erau complet pustii, iar animale periculoase și păsări necurate își găseau adăpost în ele, podelele lor fiind acoperite de iarbă. Cu o altă ocazie, același scriitor asigură că el însuși a văzut că unele biserici au fost transformate în câmpuri și semănate cu cereale, iar unele dintre biserici au fost transformate în hambare. De fapt, chiar și la Roma, mănăstirea Sfântului Apostol Pavel și celebra biserică Sfântul Petru erau atât de neglijate încât vitele intrau liber, iar femeile erau ocupate cu treburile casnice în refectoriu (mărturia Papei Grigore al VII-lea). În mănăstirea Farfassa, starețul Hubert trăia cu prostituate și câini; Călugării înșiși au deteriorat zidurile mănăstirilor lor pentru a-i priva pe stareți de posibilitatea de a respecta respectarea jurămintelor monahale de către cei care locuiau în mănăstire. În Italia Superioară a devenit o regulă generală să fie permisă plasarea roadelor recoltei în biserici; acest lucru era permis oamenilor săraci pentru a-și proteja produsele câmpului de jafurile tâlharilor. Dar acest lucru nu este suficient. În unele locuri, bisericile au devenit piețe; mâncau și dormeau în locul sfânt; toate discuțiile, disputele, remarcile inteligente puteau fi auzite aici. Clericii sau acoliții lor au fost primii instigatori ai unor astfel de ultraje. Iată, de exemplu, ce s-a întâmplat la Arezzo în biserica Sfântul Donatus: Când în zilele de sărbătoare canonicii veneau la biserică pentru a aduna ofrande de la credincioși sau când aceiași canoni își trimiteau slujitorii acolo în același scop, se iveau printre colectori „dispute, discuții inutile și chiar încercau să ascundă ceva unii de alții sau pur și simplu să-l fure”; la împărțirea ofrandelor, pâinea sau lumânarea era ruptă în patru părți. Un anume stareț Farfas, englez prin naștere, avea atât de puțin respect pentru sfințenia altarului, încât dacă călugării, în caz de mânie a lui, recurgeau la altar ca la un loc inviolabil (folosind așa-numitul drept de azil), atunci superiorul lor, fără să acorde atenție la nimic, îi alunga de aici. Nu numai atât. Istoria acestei vremuri ne vorbește despre astfel de „tartufi ai clerului”, care, sub pretextul evlaviei, se retrăgeau la templu și profanau sanctuarul noaptea, programând aici o întâlnire amoroasă cu femei.

Acțiunile liturgice și vasele sacre au încetat să mai fie obiecte de mare respect pentru unii clerici. A existat un astfel de caz: Arhiepiscopul Guidon de Milano a sosit la biserică pentru a celebra liturghia, dar clerul aflat sub comanda sa, dorind să-l jignească pe arhipăstor, a părăsit biserica, lăsându-l acolo singur, aruncând pe jos Sfintele Daruri destinate Euharistiei; iar când au părăsit biserica, și-au permis niște poznașe bufonești. Uneori, episcopii înșiși și-au permis să râdă în timpul citirii Evangheliei în timpul slujbei. Un cleric a îndrăznit să se exprime astfel despre Sfânta Evanghelie: „Citim chiar și ce este scris pe piele de oaie”. Papa Ioan al XII-lea a hirotonit diaconi într-un grajd; dacă celebra liturghia, nu primea întotdeauna împărtășania. Clerul și-a permis cel mai indecent tratament față de vasele și veșmintele sacre. Luau vasele sacre pentru masa lor și le foloseau ca pe niște căni obișnuite; dădeau veșmintele sacre femeilor pentru uz temporar și le dădeau acelorași femei ornamente bisericești de aur și argint pentru podoaba lor. Nepăsarea clerului în ceea ce privește vasele sacre a atins limite extreme: se puteau găsi cupe euharistice acoperite de rugină, văluri și giulgiuri murdare și veșminte rupte. Dar asta nu era tot. Clerul, fără nicio teamă, a furat din biserici tot ce avea vreo valoare: veșminte și cruci, cupe și coroane, peceți și cărți, fără a exclude lumânările. Papa Ioan al XII-lea a dat pur și simplu crucile și cupele de aur care aparțineau Bisericii Sfântului Apostol Petru favoritei sale, văduva cavalerului Rainer. Episcopul Alberich, temându-se de mânia strictului împărat Otto al III-lea, a hirotonit-o odată pe favorita sa în călugăriță, cu intenția ca mai târziu, când furtuna va trece, să o scoată din nou din ordinul monahal. Clerul era atât de puțin respectuos față de sfințenia templului încât a considerat permis să se execute aici cu pumnii represalii împotriva persoanelor care le erau cumva neplăcute. Un diacon veronez i-a ordonat odată slujitorului său să pălmuiască un preot aparținând capitolului chiar în fața lui, în timp ce intra în templu. Alți clerici și-au permis să-și blesteme proprii episcopi în față.

Slujba se desfășura la întâmplare, cu un dispreț demn de orice vină. Psalmii nu erau nici cântati, nici citiți în timpul slujbei, ci doar mormăiți; și chiar și astfel de mormăieli erau

considerate o chestiune împovărătoare. Liturghia fie nu era celebrată deloc, fie era celebrată cu extremă grabă. Clerul era preocupat în principal să ia cât mai multă pâine și vin posibil din biserici pentru propria lor parte; și luau atât de multe din aceste provizii încât, potrivit unui document, erau suficiente provizii pentru masa unui rege. Predica nu se mai auzea în biserici: episcopii și prezbiterii abia dacă se preocupau de iluminarea turmei.

Episcopii perioadei în cauză au uitat aproape complet de îndatoririle lor arhipastorale. Le plăcea să se implice în politică și erau complet absorbiți de preocupări lumești. Conform expresiei lui Rater din Verona, episcopii acelor vremuri doreau să fie vânători mai degrabă decât învățători, erau mai dispuși să fie îndrăzneți decât blânzi, vicleni decât simpli; doreau să fie considerați Macabei, nu episcopi. Acei episcopi care nu se gândeau la câștigul bănesc, în ochii fraților lor, păreau oameni inutili. Întâlnim multe abateri de la reglementările esențiale privind rangul spiritual în clerul aparținând canoanelor. Cu cât existau mai multe reguli, reglementări și restricții cu privire la canoane, cu atât viața acestor oameni corespundea mai puțin normelor stabilite. Ideea canonicatului era de a identifica un anumit număr de persoane desemnate acestei instituții, de a le distinge dintre altele ca modele de evlavie. Dar, de fapt, în cea mai mare parte a secolelor al X-lea și al XI-lea, nu vedem nimic de genul acesta. Canonicii trebuiau să ducă o viață apropiată de cea monahală, trebuiau să locuiască într-o singură casă, să ia masa și să doarmă împreună, să nu aibă proprietăți și să-și dedice tot timpul cultului și faptelor de iubire creștină. Însă acest ideal nu a fost realizat de canonii din secolele al X-lea și al XI-lea. Astfel, în majoritatea capitolelor italiene, canonicii aveau proprietate privată. Dar aceasta nu este singura caracteristică care mărturisește declinul canonicatului. În majoritatea cazurilor, nu se vorbea despre canonici care locuiau împreună într-o comunitate. Canonicii nu locuiau într-o comunitate, ci în oraș sau pe moșii, ca alți oameni liberi. Își neglijau complet îndatoririle spirituale; vicarul lor sau alt cleric făcea totul pentru ei. Adesea nu trăiau singuri, ci cu o femeie - o soție sau o prostituată - și cu copii, și jefuiau tot ce puteau. Povestea activităților episcopului Varin (1003-1020) mărturisește eforturile depuse pentru a-i forța pe canonici să renunțe cel puțin la concubinajul ilegal cu o femeie.

La fel ca și canoanele, monahismul din secolele al X-lea și al XI-lea a prezentat cele mai mari abateri de la regulile monahale stabilite de Biserică. Călugării din acea vreme aveau doar îmbrăcăminte care îi deosebea de ceilalți oameni, iar spiritul monahal aproape dispăruse. Toate aspectele vieții monahale erau la fel de pervertite. Cel mai dificil lucru pentru călugării italieni era să respecte moderația în mâncare și băutură și abținerea de la limbă. Posturile nu erau respectate și, dacă unii călugări se mulțumeau cu pește și vin, le consumau totuși în cantități atât de mari încât reprezentau o încălcare completă a regulilor. Călugării își permiteau adesea să organizeze ospețe luxoase, la care se auzeau constant conversații lumești, glume obscene și povești picante. Unora dintre călugări nu le plăcea să stea acasă, ci rătăceau. Astfel de călugări rătăcitori erau numiți batjocoritor „câini muți care au uitat să latre". În teorie, ordinul monahal era considerat un lucru măreț. Acceptarea monahismului era numită un al doilea botez; raționamentul era că oricine accepta monahismul trebuia să rămână în acest rang pentru tot restul vieții. Însă, în practică, se întâmpla adesea ca monahii să părăsească ordinul monastic fără jenă. În secolul al XI-lea, găsim următoarele exemple: un călugăr roman, care a fost educat într-o mănăstire și a făcut jurământul de a muri într-o mănăstire, a părăsit-o calm când s-a plictisit de viața monahală; Damiani mărturisește că fuga de la mănăstiri în lume a atins proporții mari; unii călugări și-au abandonat rangul pentru a deveni episcopi (ceea ce era considerat atunci incompatibil): asta a făcut și episcopul de Torbibolius. Unele mănăstiri erau mănăstiri doar de nume: asceții din ele trăiau la fel ca laicii. Într-o mică mănăstire (Maguzani), starețul trăia singur, fără frați; în loc de călugări, o femeie și rudele locuiau cu el. Toți se hrăneau pe cheltuiala mănăstirii. În general, starețiii mănăstirilor, prin comportamentul lor, le dădeau subordonaților lor un exemplu ispititor. Mulți starețiii, așa cum a remarcat Rater din Verona, doreau să fie doar stăpâni peste călugări, dar nu doreau să fie ei înșiși călugări. În același Rater găsim următoarele cuvinte remarcabile: „În această epocă a fierului, cine poate conduce o mănăstire fără să-și creeze pericol? Sau, mai precis: cine poate fi în același timp stareț și călugăr?" Au fost mulți astfel de starețiii care au devenit seculari, asemenea episcopilor lor, și au avut grijă de călugări și de mănăstire cu neglijență. Berald, starețul de Farfas (la sfârșitul secolului al XI-lea), se îmbrăca el însuși în cele mai luxoase haine și îi lăsa pe călugări să umble în zdrențe mizerabile. Todin, starețul de Monte Cassino (la începutul secolului al XI-lea), se preocupa atât de puțin de călugări încât nici măcar în cele mai solemne sărbători nu le dădea vinul necesar pentru celebrarea Euharistiei. Dacă voia să excludă vreun călugăr din frăție, pur și simplu ordona ca unei astfel de persoane să nu i se dea mâncare și ordona să fie aruncată în stradă. Transmund, care fusese crescut din copilărie în faimoasa mănăstire de Monte

Cassino, renumită pentru talentele și educația excelente ale locuitorilor săi,Devenind stareț al Mănăstirii Bogoroditsky din Tremiti, și-a permis următoarele lucruri uimitoare: a scos ochii călugărilor vinovați în fața sa și i-a tăiat limba unuia dintre ei. Este de la sine înțeles că, având superiori atât de cruzi, călugării nu au putut rămâne calmi. Au izbucnit revolte ale călugărilor împotriva stareților lor. Subordonații nu aveau încredere în superiorii lor. Fiecare faptă, chiar și neimportantă, a starețului, călugării, din neîncredere, au încercat să o interpreteze în dezavantajul său. Când, la sfârșitul secolului al XI-lea, un stareț, pe nume Ieronim, a început să copieze diverse cărți cu prea multă sârguință, călugării, neavând încredere în dragostea lui pentru cărți, au fost siguri că, având în vedere toate aceste cărți, Ieronim va fugi într-o zi de ele pentru a obține un loc de episcop. Nici călugării nu trăiau între ei așa cum ar fi trebuit. Un contemporan al lui Ramuald, simplul și smeritul călugăr Valerius, era considerat în mănăstirea sa un nebun, iar unii dintre frații săi îl pălmuiau peste obraji, în timp ce alții îi turnau apă murdară sau băuturi pe cap, îl batjocoreau și îl certau. În astfel de condiții ale vieții monahale, nu este surprinzător faptul că în secolele al X-lea și al XI-lea multe mănăstiri italiene se aflau într-o completă pustiire.

În încheierea primului capitol al articolului, trebuie să spunem că în perioada luată în considerare, fără îndoială, doar câțiva episcopi și stareți și puține biserici și mănăstiri se puteau lăuda cu o respectare exactă și neschimbată chiar și a celor mai importante prescripții canonice.

Capitolul II. Starea mentală a clerului și superstițiile. — Cerințele impuse atunci educației clerului. — Au fost acestea îndeplinite? — Educația inadecvată a clerului. — Exemple de ignoranță în rândul pastorilor, nu excepționale în rândul episcopilor. — Puține cărți în bisericile mănăstirilor. — În ce clase ale clerului era înrădăcinată în mod special ignoranța? — Anxietatea clerului superior pentru îmbunătățirea materiei. — Școlile în care studia clerul. Studiul științelor care constituie Triviumul și Quadriviumul. Cum au fost concepute atunci științele care constituie Triviumul și cum au fost studiate? Câți au învățat științele Quadriviumului? — Biblioteci ecleziastice; Caracteristici legate de aceasta. — Superstiții: Credința în vrăjitori și vrăjitori. Acuzații de vrăjitorie din partea pastorilor și a oamenilor mai puțin educați împotriva celor mai iluminați. Un exemplu de vrăjitorie în scopuri amoroase. Cărți necromantice. Venerarea superstițioasă a relicvelor și fenomenele stranii care decurg din aceasta. Cap. III. Viața morală a clerului. — Lipsa de onestitate și a iubirii de adevăr, lipsa de respect față de persoana altuia, atacuri asupra vieții aproapelui și crimă. Cruzimea papilor înșiși. Judecata morților. — Încălcarea regulilor celibatului de către cler și actul sexual extraconjugal cu femei. — Exemple care dovedesc ambele. — Numărul mare de preoți care au dus viața de căsătorit. — Episcopi căsătoriți, titlurile obișnuite ale soțiilor episcopilor. — Căsătoriile clerului erau în întregime legale, adică erau contractate cu condițiile necesare? — Apărătorii vieții de căsătorit a clerului. — Imoralitatea clerului necăsătorit. — Opiniile societății din acea vreme asupra legilor castității. — O imagine a desfrânării morale a clerului și a monahismului în raport cu porunca a șaptea. — Cartea Gomorei de Peter Damiani și conținutul ei. — Gradul de depravare al clerului. — Nepotism, delapidarea proprietăților bisericești, sacrilegiu ca consecințe ale concubinajului conjugal și extraconjugal al clerului cu o femeie. — Lupta conciliilor și a papilor împotriva căsătoriei clerului și a succesului acesteia. Cap. IV. Viața de zi cu zi a clerului. — Dorința ocazională de a nu purta haine clericale. — Clasa clerului superior: lux în îmbrăcăminte, splendoarea mitrelor și a bastonelor; utilizarea parfumurilor; locuințe — rafinament în bijuterii. — Servitori. — Conversații vesele la cină, un toast „în sănătatea diavolului” (un caz separat). — Cum călătorea clerul superior? — Pasiunea pentru tot felul de fast. — Lux și rafinament în mâncare. — Ospățuri care durează toată noaptea. — „Destul pentru trei urși.” — Satire care expun abuzul de băuturi alcoolice de către papi și cardinali. — Divertisment și jocuri. — Ca reacție, apariția unei sărăcii ostentative și ipocrite.

Capitolul II. Starea mentală a clerului și superstițiile

Un anumit grad de educație era, desigur, o condiție necesară pentru intrarea în rândurile persoanelor ierarhice. O persoană care accepta chiar și cel mai scăzut rang în cler trebuia să poată citi și scrie, mai ales să citească. Mai mult, nu putea să se descurce fără cunoștințe de latină, în care se citea Biblia, se țineau slujbele divine, se țineau predici și se scria toată literatura bisericească din acea vreme din Italia. Este de la sine înțeles că clericii nu puteau să se descurce fără un anumit grad de erudiție în Sfintele Scripturi, istoria bisericii și viețile sfinților. Trebuiau în special să cunoască esența învățăturii bisericești și tot ceea ce era important în ceea ce privește cultul practic. Cerințe similare au fost exprimate în vremea respectivă de acei scriitori care au dezvăluit ce constituia idealul unui pastor. Bonython cerea ca clericii să se angajeze neapărat în citirea Sfintelor Scripturi ale Vechiului și Noului Testament. Iar Atton din Verchel enumeră o serie de cărți cu conținut științific cu care preotul trebuia să fie familiarizat îndeaproape.

Dar se pune întrebarea: a îndeplinit clerul italian din secolele al X-lea și al XI-lea astfel de cerințe? Nu există nicio îndoială că era o regulă generală ca oricine se pregătea să devină preot să fie obligat să meargă la școală. Mersul la școală era un semn distinctiv al unei persoane destinate să devină cleric. Un anume Petru, stareț de Monte Caprario, dorind să se dedice clerului încă din tinerețe, și-a exprimat chemarea prin faptul că, împotriva voinței părinților săi, a început să meargă la școală pentru a studia. Spunem: studiul la școală era o condiție pentru intrarea în cler. Dar nu rezultă de aici că o persoană care se pregătea să intre în cler studia întotdeauna tot ce se preda la școală. Cerințele pe care Bonython și Attone le impuneau cu privire la educația clerului erau considerate foarte ridicate. În multe locuri, aceste cerințe erau mult mai modeste. În Umbria, conform obiceiului acelei țări, nu se cerea nimic mai mult de la cei hirotoniți în cler, cu excepția capacității de a citi și cânta. Și chiar și această cerință nu era întotdeauna îndeplinită de candidații pentru funcții clericale. Petru Damiani susținea că mulți preoți abia puteau citi pe silabe și, având în vedere această stare de fapt, a scris o lucrare intitulată „Împotriva ignoranței clerului". În orice caz, era imposibil să devii cleric fără a avea capacitatea de a citi. Capacitatea de a scrie era o altă problemă. Dar această capacitate de a scrie nu era neobișnuită. Acest lucru este confirmat de numeroase documente scrise sau, cel puțin, semnate de clerici; este evident că majoritatea clericilor erau capabili să scrie cu abilitate. Nu același lucru se poate spune despre clasa monahală din perioada analizată. Acest lucru poate fi ghicit din faptul că scriitorii din acea vreme lăudau uneori pe un călugăr sau altul pentru capacitatea sa de a scrie; un semn clar că nu toți călugării puteau fi lăudați pentru același lucru. Acest fapt este explicat suficient de faptul că în secolele al X-lea și al XI-lea monahismul italian a decăzut semnificativ: doar persoanele din clasa inferioară, lipsite de educație, au început să devină călugări.

Din cele de mai sus este deja evident că o parte considerabilă a clerului italian avea o educație extrem de nesemnificativă. Dar este posibil să citățm fapte și mai clare care vor dezvălui cât de departe se întindea uneori ignoranța clerului. Bonython a afirmat că uneori era imposibil să alegi un papă din rândul clerului roman, deoarece acesta din urmă era foarte needucat. Și într-adevăr, un contemporan al Papei Grigore al VII-lea, cardinalul Atto la Roma, a mărturisit că canonicii săi nu aveau nicio educație. El a explicat acest lucru prin faptul că clerul era prea sărac pentru a studia în afara Romei, iar Roma însăși nu era bogată în profesori care evitau să trăiască într-un climat atât de nesănătos. În același timp cu Atto, un conciliu roman a cerut în mod expres ca cei care intrau în cler să urmeze mai întâi studii școlare și să fie familiarizați cu regulile bisericii. Chiar și conducătorul clerului milanez, anterior atât de faimos pentru educația sa, arhiepiscopul Guido (secolul al XI-lea), conform mărturiei unanime a prietenilor și dușmanilor săi, avea o educație spirituală neglijabilă. În general, în rangul episcopal, la vremea studiată, știința rămânea la cel mai scăzut nivel de dezvoltare, așa cum se poate observa parțial din faptul că Papa Marin l-a copleșit pe episcopul de Capua cu cele mai amare reproșuri pentru ignoranța canoanelor și lipsa educației necesare. Desigur, nu vom fi surprinși de astfel de fenomene, când știm deja că băieții care stăteau pe banca școlii erau uneori hirotoniți episcopi și că persoane din cler erau ridicate la rangul de arhiepiscop fără nicio testare prealabilă în știință și educație bisericească. Printre monahi, se puteau întâlni și persoane cu o educație foarte slabă. În prima jumătate a secolului al XI-lea, starețul Bon a găsit o singură carte în mănăstirea Sfântul Mihail din Pisa - Cartea de Slujbă. Călugărul Teobald a fost obligat să copieze personal (începutul secolului al XI-lea) mai multe cărți pentru mănăstirea Mântuitorului și astfel să creeze cel puțin o mică bibliotecă. Chiar și faimoasa mănăstire Monte Cassino era foarte săracă în cărți. Și aceasta nu face excepție.

Unele dintre faptele de mai sus indică în mod clar analfabetismul existent în rândul clerului. Dar chiar și cei alfabetizați din rândul clerului nu erau adesea la înălțimea chemării lor pastorale, în sens intelectual. Unii clerici, deși știau să citească, nu înțelegeau ceea ce citeau. Episcopii Rater și Damiani mărturisesc în unanimitate, unul despre secolul al X-lea, celălalt despre secolul al XI-lea, că clerul nu înțelegea ceea ce citea. Despre Papa Benedict al X-lea, se spune că nu putea ține o predică corect, darămite să explice corect un psalm, deși acest lucru era de așteptat de la fostul episcop de Velletri. Rater relatează fapte foarte interesante despre dezvoltarea intelectuală a clerului inferior veronez - același cler veronez care în secolele anterioare se distingea prin educația sa științifică și era renumit pentru înțelegerea deosebit de bună a profeților, psalmilor și, de asemenea, pentru cântatul bisericesc. Rater, familiarizându-se cu starea mentală a clerului veronez, a aflat că majoritatea preoților nu cunoșteau Crezul Apostolic și a emis un ordin: oricine dorea să rămână sau să devină preot în dieceza sa trebuia să poată recita pe de rost cele trei Crezuri - cel Apostolic, cel Atanasianic (Atanasie cel Mare) și cel folosit la acea vreme în timpul serviciului divin. Același Rater atestă că unii clerici nu cunoșteau semnificația

duminicii în sine (dies Dominicus); dintr-un anumit motiv, credeau că pomenirea învierii Domnului se săvârșea doar o dată pe lună (!). Iar în ceea ce privește predicarea, aceiași oameni nici nu se gândeau la ea.

Din aceasta însă nu trebuie tragetă concluzia generală că întregul cler italian din secolele al X-lea și al XI-lea a fost cufundat în ignoranță. Există fapte de ordin opus. Se știe că la unele scaune episcopale și în mănăstiri au existat școli, fie temporare, fie permanente - în secolele al X-lea și al XI-lea - școli în care viitorii clerici studiau atât știința, cât și arta. Printre diversele orașe, Torino și Milano pot fi menționate cu o distincție deosebită ca locuri unde iluminarea spirituală nu a dispărut. În general, se poate afirma că în secolele studiate au existat atât pastori extrem de ignoranți, cât și pastori semnificativ educați. Ignoranța și iluminarea au mers mână în mână. Majoritatea relatărilor despre lipsa de educație a pastorilor ar trebui atribuite următoarelor trei clase de clerici: clerului rural și clerului din orașele mici, apoi monahilor și, în final, pastorilor care proveneau din clasa de rând și, în general, clerului inferior. - Ignoranța unei părți semnificative a clerului italian își găsește o explicație suficientă în următoarele. Școlile nu erau peste tot și era rar ca cineva să aibă mijloacele de a întreprinde o călătorie în scopuri științifice. Și nu exista niciun stimulent anume pentru a studia serios. Examenul cerut celor care doreau să ocupe o poziție clericală exista mai mult pe hârtie decât în realitate. Întotdeauna, sau aproape întotdeauna, era posibil să cumperi o poziție clericală. Biserica, desigur, nu privea cu indiferență o astfel de stare de fapt. Atât papii, cât și autoritățile seculare se ocupau de educația viitorilor clerici. Nici episcopii nu și-au abandonat preocupările în acest domeniu. Astfel, în dieceza Modenei exista o regulă conform căreia un preot, la intrarea într-o parohie rurală, își dădea obligația de a ține acolo o școală. Celebrul episcop Rater a acționat în mod similar. Papii au arătat și mai multă preocupare în această privință. Papa Eugeniu al II-lea a cerut ca și preoții să fie învățători. „Un episcop cu puțină educație", a ordonat papa, „trebuie să vină la mitropolitul său, iar ceilalți clerici până la subdiacon inclusiv trebuie să vină la episcopul lor, pentru a putea lua lecții". Este adevărat, aceste instrucțiuni nu au fost duse la îndeplinire, dar ele arată totuși preocuparea papilor pentru educația tuturor persoanelor ierarhice. Papa Leon al IV-lea a reînnoit rânduiala lui Eugeniu al II-lea. Din păcate, cei doi papi numiți au trăit ceva mai devreme decât epoca pe care o studiem, dar activitățile lor ar putea avea totuși un impact cel puțin asupra secolului al X-lea.

Mijloacele pentru educația clerului erau asigurate de aceleași școli în care studiau laicii. Nu existau școli exclusiv pentru cler. Acestea erau cunoscutele școli medievale, al căror curs era împărțit în trivium și quadrivium. Trivium însemna gramatică, dialectică și retorică, iar quadrivium însemna astronomie, geometrie, aritmetică și muzică. Să spunem câteva cuvinte despre natura predării științelor în aceste școli, pentru a ne face o idee despre iluminarea clerului care a trecut prin această școală. Dacă cineva dorea să fie considerat o persoană educată, atunci în perioada analizată studia gramatica, dialectica și retorica; în ceea ce privește științele incluse în cercul quadriviumului, studiul lor era foarte rar.

Educația italiană, așa cum era firesc, a rămas legată de educația care fusese dată odinioară romanilor. Romanul din vremurile de demult nu trăia atât acasă, cât în forum; aici își etala cunoștințele și aici le făcea diverse aplicații practice. Prin urmare, i se cerea în mod special capacitatea de a vorbi frumos și captivant. Profesorii medievali ai școlilor italiene nu se puteau desprinde de tradițiile învechite. Ei continuau să-i învețe pe elevi ca și cum aceștia s-ar fi pregătit pentru munca în forum. Acești profesori făceau din arta vorbirii principalul lor scop; numeau retorica o frumoasă lampă a rasei umane; încă vorbeau despre Cicero ca despre un model admirabil. Profesorilor le păsa puțin de conținutul discursului; forma înlocuia conținutul și devenea un scop în sine. Auzim doar de laude revărsate asupra concluziilor inteligente și iscusite, asupra stilului elegant, asupra florilor elocvenței etc. Dacă cineva dorea să arate respect față de un om educat, era numit retor. Adevărul, pe care oratorul trebuia să-l urmărească, nu era deloc prețuit; accesul liber era deschis minciunilor și invențiilor. Relația dintre cele trei științe ale triviumului era doar aceasta: gramatica învăța cum să înțelegi limba, dialectica învăța construcția logică a expresiilor, iar retorica era adevărata artă a vorbirii. Gramatica, ca adevărată știință, avea o valoare redusă în sine. Scopul principal al exercițiilor gramaticale consta în familiarizarea cu limba latină. Cât despre cler, acesta nu depășea, în general, studiul acestui strămoș al limbii italiene și se preocupa puțin de alte limbi. Foarte puțini clerici știau germana: cunoașterea ei era întâmplătoare. Se pare că nimeni din cler nu știa franceza. Pastorii din acea vreme nu erau complet familiarizați cu limba ebraică. Anselm din Bizanț folosea cuvinte și litere ebraice ca formule magice. Doar Damiani înțelegea ceva din alfabetizarea ebraică. Cu limba greacă, lucrurile stăteau mai bine. Bizanțul se bucurase de mult timp de

stăpânire asupra unei părți mai mari sau mai mici a Italiei, drept urmare a căruia a existat contact între italieni și greci, iar acest lucru a dus la faptul că mulți italieni înțelegeau greaca. Viața Sfântului Nil a fost scrisă inițial în greacă, unele dintre documente fiind compilate și în greacă. Importanța limbii grecești este deosebit de remarcabilă în rândul clerului secolului al XI-lea. Informațiile clerului în literatura clasică, în special latină, erau destul de semnificative. Oratorii clerici foloseau nume și fapte din mitologia și istoria clasică exclusiv în scopul de a-și înfrumuseța discursul. Istoria ca știință nu exista: era folosită în scopuri retorice sau pentru a demonstra cutare sau cutare propoziție. Pe vremea lui Damiani, se pare, existau chiar și oameni care respingeau utilitatea istoriei și considerau cunoașterea trecutului complet superfluă. Retorica domnea, iar toată lumea se închina în fața ei.Dialectica însăși nu era decât slujitoarea retoricii, iar tot ceea ce se numea atunci filozofie era legat de dialectică.

În ceea ce privește științele sau artele care alcătuiau cvadrivium-ul, acestea erau rareori studiate de laici și chiar mai rar de clerici. Este adevărat, unii clerici cunoșteau, de exemplu, astronomia, dar cunoștințele lor se limitau la faptul că știau să facă un horoscop. Clerul studia științele matematice doar în măsura în care era necesar în scopuri astronomice sau, mai precis, astrologice. Cât despre studiul ultimei arte liberale, muzica, trebuie spus că, deși școlile de canto nu au încetat să existe în Italia, în secolele al X-lea și al XI-lea acestea erau departe de a fi înfloritoare.

Nu credem că este superfluu să spunem câteva cuvinte despre bibliotecile aflate la dispoziția clerului și a călugărilor. Având în vedere faptul că educația era scumpă la acea vreme - orice educație serioasă necesita o mie sau mai mulți solidi - bibliotecile trebuiau să servească drept mijloc de a umple golurile din educația clerului. Bisericile și mănăstirile au devenit locuri naturale unde se alcătuiau biblioteci, căci nicio biserică sau mănăstire nu se putea lipsi de cărți, cel puțin de cele liturgice. Stareții mai zeloși au avut mare grijă să organizeze biblioteci în biserici și mănăstiri. La unii clerici, o astfel de preocupare s-a transformat într-o pasiune. Astfel, biograful lui Benedict de Chiusa spune despre acesta din urmă că niciun prinț sau cavaler nu admira arme magnifice și cai frumoși la fel de mult cum Benedict admira o multitudine de cărți. Această înclinație a lui Benedict era împărtășită de bibliotecarul din Chiusa, Gerald, care a întreprins călătorii cu persoana menționată mai sus pentru a îmbogăți mănăstirea lor cu noi comori de cărți. Unul dintre cei mai zeloși colecționari de cărți a fost starețul Ieronim de Pomposa; el colecta fără discriminare pentru bibliotecă toate cărțile pe care le putea găsi. Cu toate acestea, el a întocmit o bibliotecă atât de remarcabilă cum nu exista nici măcar la Roma - spre marea tristețe a călugărilor mănăstirii sale, care au bombănit la starețul lor, constatând că acesta irosește bani pe fleacuri. Bogăția cărților, desigur, varia în funcție de mănăstire. În mănăstirea Bobbio existau 666 de cărți (desigur, scrise de mână), iar mănăstirile și bisericile mai puțin importante se mulțumeau cu două sau trei duzini de cărți sau chiar mai puține. Unele biblioteci aveau bibliotecari specializați. Cât despre copiști, cei buni erau foarte apreciați și căutați cu zel. Unii clerici se străduiau din răsputeri să aibă o scriere caligrafică. Și având-o, copiau cu zel cărți. Astfel, arhidiaconul veronez Pacificus a copiat personal peste 200 de cărți. Sfântul Nil copia cărți la fel de zelos: dacă i se termina cerneala, scria pe scânduri de lemn acoperite cu ceară. Dar nu mulți scribi posedau arta de a copia frumos și corect. Manuscrisele erau în mare parte realizate urâte și neglijent. În Pomposa, graba extraordinară a colecționarului (Ieronim) a fost motivul pentru care multe cărți s-au dovedit a fi prost scrise; s-au auzit plângeri că unele cărți copiate de călugărul Henric erau imposibil de citit. Mulți copiști nu au luat problema în serios și, prin urmare, episcopul Damiani și Benedict de Chiusa și-au asumat sarcina de a revizui cărțile bibliotecii în scopul corectării lor.

Cărțile erau scumpe în acele vremuri; astfel, starețul Bon cumpăra o carte (Liber bibliothecae novus) cu zece lire (argint) și un misal foarte luxos (Missal) chiar și cu o sută de solidi. Costul unei cărți creștea considerabil, așa cum este și acum, datorită diverselor desene, miniaturi și ornamente cu care erau uneori decorate cărțile. În acele vremuri, se puteau găsi adesea cărți în legături remarcabil de luxoase, drept urmare deveneau scumpe. Majoritatea oamenilor care iubeau cărțile erau zeloși să se asigure că cărțile bibliotecii nu erau deteriorate de neglijența cititorilor. Astfel, Damiani a introdus o regulă pentru biblioteca Fonte-Avellana, prin care aceștia nu trebuiau să păteze cărțile cu fum sau să le ardă cu foc. Bon a emis, de asemenea, un ordin ca foarte prețiosul Misal să fie păstrat întotdeauna într-o cutie specială.

Vorbind despre starea clerului în sens intelectual și despre mijloacele de educație a acestuia, considerăm oportun să facem aici observații despre ceea ce era incompatibil cu ideea unui cleric ca fiind cea mai educată persoană dintre pastorii acelor vremuri - despre superstiții. Persoanele foarte iluminate din rândul clerului în Evul Mediu întunecat, în ochii

oamenilor mai puțin iluminați ai epocii, păreau a fi vrăjitori și vrăjitori. Celebrul Gerbert, un om foarte învățat, versat în matematică și științe naturale, părea contemporanilor săi un fel de enigmă plină de mister; Cardinalul Benon îl considera un magician care se presupunea că aducea jertfe demonilor și pe care aceștia din urmă se presupunea că îl înșelau. Existau zvonuri despre Gerbert că un demon i-ar fi prezis că va muri în timp ce celebra slujba la Ierusalim, iar din moment ce Gerbert, devenind papă, a murit de o moarte nefirească - a fost ucis la Roma, chiar în biserică - presupusa prezicere despre Ierusalim era înțeleasă în sensul Romei, acest oraș sfânt al creștinismului occidental. Discipolii și adepții lui Gerbert, potrivit spuselor lui Benon menționat mai sus, erau aproape demonii iadului. Benon l-a acuzat pe arhiepiscopul de Amalfi, Lorenzo (secolul al XI-lea), de magie și l-a numit princeps maleficorum; el a susținut despre Lorenzo că era cunoscător al magiei negre și că știa din strigătul păsărilor ce se va întâmpla azi, mâine sau poimâine în nord, est, sud și vest. Benon și-l imagina, de asemenea, pe prietenul lui Lorenzo, Teofilact (mai târziu Papa Benedict al IX-lea), ca fiind o astfel de persoană. Acest papă, potrivit lui Benon, cu ajutorul unor cărți extraordinare, a reușit să pună stăpânire pe inimile femeilor și să le lege de el, astfel încât acestea, neamintindu-se de ele însele, au putut alerga după el prin munți și păduri. Celebrul papă Grigore al VII-lea, elev al lui Benedict și student al unuia dintre studenții acestui papă, i s-a părut lui Benon un slujitor al demonilor malefici. Benon a susținut că Medeea era zeița sa protectoare. Când Grigore al VII-lea nu a părăsit odată camerele sale timp de trei zile, s-au răspândit zvonuri printre oameni că era ocupat în acel moment să facă sacrificii demonilor. Această veste se găsește și la Benon. Același Benon îi atribuie lui Grigore al VII-lea capacitatea de a scutura magic scântei din mâneci. Sau iată o altă poveste de Benon despre același papă. Într-o zi, a ajuns într-un oraș și a observat că nu avea la el o carte necromantică, fără de care aproape niciodată nu mergea nicăieri. A trimis doi tineri după carte, interzicându-le cu strictețe să o deschidă. Dar când aceștia nu l-au ascultat pe Grigore și au deschis cartea, deodată a apărut o mare mulțime de îngeri ai lui Satan și au început să-i întrebe pe tineri de ce i-au chemat. Dacă tinerii nu ar fi spus nimic la aceasta, demonii i-ar fi atacat. Prin urmare, tinerii le-au ordonat demonilor să dărâme niște ziduri, iar acest ordin a fost îndeplinit întocmai.

Firește, arte magice similare erau atribuite și altor oameni. În secolul al IX-lea, se credea cu tărie că există vrăjitoare care pot stârni iubiri sau ură irezistibile. Regele Hugo a încercat să atragă dragostea soției sale, Bertha, cu ajutorul unor astfel de magicieni. Se credea că unii oameni aveau capacitatea de a schimba vremea, iar țăranii aveau mare grijă să îmbuneze astfel de magicieni. Anselm de Bisanzen l-a declarat pe dușmanul său, Rotyland, un magician care facilita aventurile amoroase. El a povestit următoarele despre Rotyland: într-o noapte a luat cu el un băiat, l-a dus pe câmp, l-a îngropat până la piept într-o groapă și apoi l-a înconjurat cu un meterez de pietre și un mic șanț. În timpul nopții, i-a otrăvit nasul și ochii băiatului cu un fel de fum. Și în final a rostit aceste cuvinte magice asupra lui: „Precum băiatul este legat aici, așa să fie fata atașată de mine cu dragostea ei; și precum băiatul este înconjurat de un zid și un șanț, așa să fie mistuită de pasiune pentru mine; și precum fumul tulbură ochii băiatului, așa să fie tulburată de despărțirea de mine." Este de la sine înțeles că se spunea și despre Rottiland că nu s-a despărțit niciodată de cartea necromantică și că, odată ce această carte i-a fost furată, se spunea că a căzut în cea mai mare disperare. Și aceasta este metoda la care a recurs pentru a recupera pierderea: a dezgropat un mort, cu ajutorul puterii diavolului i-a insuflat viață și l-a obligat să aducă cumva cartea dispărută. Împotriva vrăjilor periculoase, în acele vremuri, se recurgea la protecția diferitelor amulete și formule de farmec; existau și cărți din care se putea afla care era cea mai bună modalitate de a se proteja de vrăjile periculoase. Tot felul de superstiții din secolele al X-lea și al XI-lea aparțineau nu numai oamenilor de rând, ci chiar și celui mai înalt cler și celor care gustaseră știința. Printre oamenii superstițioși ar trebui incluși episcopii Anselm de Bisanzen, Benzon, Damiani, cardinalul Benon etc.

Următoarele ar trebui incluse și în categoria acțiunilor superstițioase care mărturisesc educația insuficientă a clerului din perioada studiată. În Evul Mediu, venerația tuturor tipurilor de relicve era deosebit de puternică; dar această venerație nu se baza întotdeauna pe principii solide, deoarece exista o convingere aproape universală că orice mijloace erau considerate permise pentru dobândirea unui altar venerat. Astfel, însuși furtul de relicve era atunci recunoscut nu doar ca o înșelăciune „pioasă", ci era prezentat și ca o faptă glorioasă. Episcopul Audax de Ostia (în secolul al X-lea) a furat moaștele Sfântului Dalmațiu dintr-o mănăstire dedicată acestuia din urmă din Pedona. Patriarhul Poppo de Aquileia, când orașul Grado a fost cucerit și jefuit, fără cea mai mică ezitare și-a însușit moaștele sacre. Când regele Otto al III-lea a cerut ca locuitorii din Benevento să le predea moaștele Apostolului Bartolomeu, nevrând să se despartă de o relicvă atât de

mare, iar pe de altă parte, evitând mânia lui Otto, i-au trimis (sub pretextul moaștelor lui Bartolomeu) rămășițele episcopului Paulinus de Nola. Uneori lucrurile au mers chiar mai departe. Frații celebrului Dominic Loricatus i-au îngropat în grabă trupul chiar în chilia în care a murit, de teamă că monahii vecini i-ar fura trupul. Locuitorii orașului în care a murit Sfântul Anastasie au făcut odată ceva similar: i-au amenințat cu topoare pe moaștele Sfântului Anastasie. Locuitorii din Ravenna au furat trupul Papei Victor al II-lea de la germani, care l-au așezat în orașul episcopal Eichstädt. Nu voiau să-l lase pe Romuald să părăsească Franța și preferau mai degrabă să-l omoare pe sfânt decât să-l dea altora: dintr-un sentiment de respect (conform lui Damiani), unii dintre admiratorii Sfântului Romuald doreau, cel puțin, să-i posede trupul, dacă era imposibil să-l posede pe ascetul viu. Pe vremea carolingienilor, mulți credeau că dețin scrisori căzute direct din cer. Mai târziu, au apărut mulți alți impostori care nu apreciau înșelăciunea calculată pe baza simplității oamenilor. Astfel, un impostor, în jurul anului 1000, a dezgropat oasele unor oameni recent decedați și le-a dat drept relicve sacre. Cu toate acestea, dezvoltarea superstițiilor nu a rămas uneori fără denunțuri din partea unor oameni care înțelegeau mai bine problema, cum ar fi, de exemplu, Wilhelm, biograful Sfântului Nil.

Capitolul III. Viața morală a clerului

Dacă viața clerului italian din secolele al X-lea și al XI-lea nu era înaltă în sens intelectual, atunci viața aceluiași cler era și mai inferioară în sens moral. Chiar și contemporanii mai perspicace, analizând cu atenție caracterul moral al clerului, l-au numit nimic mai puțin decât corupt și demn de toată mila. Desigur, au existat excepții fericite printre pastori, dar acestea erau doar excepții.

Una dintre principalele deficiențe morale ale clerului italian era lipsa dorinței de a avea un comportament cinstit și veridic: de dragul banilor, pastorii erau gata să decidă asupra celui mai necinstit act. În acest caz, papii nu au făcut excepție. Când a apărut un proces între Hugo de Farfas și starețul Grigore, starețul mănăstirii Sf. Cosma și Damian, Papa Grigore al V-lea a luat partea acestuia din urmă pentru bani. Canonicii veronesi au cumpărat o bulă papală favorabilă lor în schimbul banilor de la Papa Ioan al XIII-lea . Alți episcopi au urmat exemplul papilor. Astfel, episcopii lombardi, în schimbul unui dar în numerar primit de la preoții căsătoriți, s-au angajat să păstreze tăcerea cu privire la deciziile Conciliului din 1059, îndreptate împotriva căsătoriei clericilor. Mulți preoți își câștigau existența prin camătă, deși regulile interziceau preoților să ia chiar și cea mai mică dobândă. În general, respectul pentru proprietatea altora nu era stabilit în rândul clerului.

Pe lângă lipsa de respect față de proprietatea altora, pastorii nu au dezvoltat un simț al respectului pentru persoana celuilalt. Insultarea unei persoane era considerată aproape o nimica toată. Scriitorii din acea vreme au consemnat numeroase cazuri în care un prezbiter l-a insultat pe altul prin faptă; preoții chiar au îndrăznit să ridice mâna împotriva propriului episcop; starețiii i-au pedepsit pe călugării încredințați stăpânirii lor în cel mai crud mod; starețiii au decis să-și ucidă fratele - și el stareț, pentru a-l priva de oportunitatea de a le vătăma interesele egoiste. Hildebrand (?) și Campon l-au otrăvit pe starețul Farfas, Ratfred, deși acesta era un binefăcător al amândurora - l-au otrăvit cu scopul de a-i lua mănăstirea în propriile mâini. Campon și tovarășii săi au atacat noaptea cu cuțitele în mână călugării din stricta direcție, trimiși la mănăstirea Farfas de Odon de Cluny, și au vrut să-i omoare. Cu o altă ocazie, călugării și starețiii, nemulțumiți de Romuald pentru disciplina strictă pe care dorea să o stabilească în mănăstiri, au încercat să-l arunce pe fereastră.

Lipsa moralității și cruzimea relațiilor erau fenomenele cele mai comune chiar și în rândul clerului italian cel mai înalt. Astfel, Papa Ioan al XIII-lea l-a orbit pe părintele său spiritual și l-a castrat pe cardinalul, subdiaconul Ioan. Bonifaciu, fiul lui Ferrutius, l-a aruncat pe Papa Ioan al XIV-lea în închisoare , unde a rămas timp de patru luni, suferind de foame, în urma căreia a murit. Sau Ioan din Calabria, antipapa din vremea lui Grigore al V-lea, i-a scos ochii și i-a tăiat limba și nasul acestui papă, apoi a ordonat ca hainele papale să-i fie smulse, să fie urcat pe un măgar cu spatele și purtat prin Roma în această stare. Cronicile romane relatează despre Hildebrand însuși că, în timpul domniei Papei Nicolae al II-lea, acesta a ordonat ca Papa Benedict al X-lea, deja demis, să fie adus la Biserica Mântuitorului, să-i fie smulse hainele preoțești și să i se pună în mâini un manuscris în care erau enumerate toate crimele imaginare ale acestui papă. Benedict a fost forțat să citească cu voce tare acest document și, deși la început a refuzat să o facă, a fost ulterior forțat să cedeze forței și să citească documentul rușinos menționat anterior în prezența poporului și mai ales în prezența mamei sale, care a țipat tare și și-a smuls părul. Povestea ulterioară, deși poate nefiind de încredere, caracterizează oricum bine spiritul vremurilor, care a ajuns la insulte chiar și la adresa cadavrelor aparținând uneia sau alteia

persoane. Conform poveștii de mai sus, Papa Ștefan al VI-lea a tratat trupul decedatului Papă Formosus în felul următor. A ordonat ca acest cadavru să fie scos din mormânt și așezat pe tronul patriarhal. Apoi a apărut un avocat, care urma să întrebe cadavrul: „Din moment ce ai fost anterior episcop de Portus, cum ai îndrăznit, mânat doar de ambiție, să ocupi tronul apostolic?" Un alt avocat urma să dea un răspuns definitiv în numele decedatului. Și când a fost dat acest răspuns, Papa Formosus a fost declarat deposedat de scaunul său, veșmintele papale i-au fost smulse de pe cadavru, degetele i-au fost tăiate și, în final, cadavrul mutilat a fost aruncat în Tibru.

Secolele al X-lea și al XI-lea, pe care le examinăm, sunt bogate în diverse fapte referitoare la atitudinea pastorilor față de sexul feminin. În acest caz, caracterul moral al clerului este descris într-o lumină foarte neatrăgătoare. Se știe că celibatul clerului occidental a fost introdus contrar regulilor și exemplelor de viață pastorală din timpurile mai vechi. În ciuda faptului că în perioada pe care o studiem, celibatul a devenit una dintre cerințele necesare pentru un cleric occidental, practica nu corespundea acestor cerințe ideale. Concubinajul unui cleric cu o femeie sub formă de căsătorie sau sub forma unei relații criminale nu era deloc un fenomen extraordinar. Numeroase relatări și fapte referitoare la secolele al X-lea și al XI-lea atestă că acesta era exact cazul în această epocă. În secolul al X-lea, episcopii Atton și Rater au luptat împotriva pasiunii pentru femei (mulierositas) din partea clerului și s-au plâns vehement de răspândirea acestui fenomen. Rater mărturisește că, dacă preoții căsătoriți ar fi destituiți, doar copiii (adică slujitorii minori ai bisericii) ar rămâne în cler. Conform unei alte relatări, a avea o persoană iubită distinsă prin frumusețea ei era un motiv de mândrie pentru clerul din acea vreme. Episcopii înșiși nu rămâneau în urma restului clerului. Faptul că Papa Grigore al VI-lea a trăit cast încă din tinerețe, pentru aceasta romanii îl considerau nu numai vrednic de laudă, ci îl recunoșteau și ca un om cu o viață angelică. Când episcopul Anselm de Bysanzen a încercat să-l prindă pe unul dintre dușmanii săi (ai clerului) în faptul că era familiarizat cu o prostituată și ducea o viață desfrânată, acesta din urmă a răspuns arătând cum însuși Anselm a stabilit întâlniri rușinoase chiar și în timpul posturilor și multe altele. Sau un alt exemplu, într-un sens diferit, dar de aceeași natură: regele Otto al III-lea i-a dat artistului Ioan o episcopie într-unul dintre comitatele Italiei Superioare, dar contele local a fost de acord cu acest lucru doar cu condiția ca persoana numită în episcopie să se căsătorească cu propria sa fiică.

Principalele locuri din Italia unde au avut loc faptele observate acum au fost Emilia și Liguria, adică Lombardia. De fapt, concubinajul dintre clerici și femei era foarte răspândit acolo. La Torino și Milano, pe vremea lui Rater, a devenit aproape regula. Dar ar fi zadarnic să credem că în alte părți ale Italiei lucrurile stăteau altfel. Astfel, la Lucca, locurile canonicilor erau ocupate în mare parte de persoane căsătorite. Regimbald, episcop de Frisol, a fost supus pedepselor ecleziastice pentru comportamentul său indecent. În Roma însăși, concubinajul dintre un preot și o femeie era un fenomen obișnuit. Călugării mănăstirii Farfas, în secolul al X-lea, au concubinat mai întâi în secret cu femei, apoi destul de deschis. Un astfel de comportament, se pare, a devenit proprietatea tuturor claselor clericale. Ca să nu mai vorbim de preoți, întâlnim același lucru printre călugări, persoane de rang episcopal; papii înșiși nu au făcut excepție. Papa Ioan al XII-lea a devenit atât de faimos pentru aventurile sale amoroase încât femeile cinstite se temeau chiar și să viziteze Biserica Sfântului Apostol Petru. Clerul din acele vremuri a recurs la diverse măsuri pentru a nu avea nicio jenă în această privință. Astfel, a căutat și a găsit sprijin pentru ei înșiși la persoane învestite cu putere seculară, mituind aceste persoane cu bani. Uneori, clerul, apărându-și interesele, a mers la extreme inadmisibile. Astfel, clerul subordonat episcopului de Brescia, când acesta din urmă a decis să pronunțe decretele Papei Nicolae al II-lea împotriva vieții de căsătorie a pastorilor, l-a bătut pe jumătate până la moarte. S-a întâmplat ca preoții să considere de nimic decretele bisericești împotriva căsătoriei clericilor, declarându-le pur și simplu stupide.

Pot fi citate și alte fapte care atestă răspândirea fenomenului pe care îl discutăm acum. Rater vorbește nu doar despre preoți monogami, ci și despre cei bigami, trigami și cvadruplegami. De asemenea, el notează, în ceea ce privește preoții milanezi, că aceștia trăiau cu femei până la bătrânețe. Vârsta nu împiedica un cleric să se căsătorească. Gerhardt, membru al unui capitol, s-a căsătorit cu o altă soție după moartea primei sale soții, în ciuda vârstei sale venerabile. Femeile care trăiau cu clerici sunt numite nedefinit și inconsistent în surse: uneori sunt numite „femei", „baba", alteori „soți" și „soții".

Cititorul, desigur, a observat că, atunci când am vorbit despre concubinajul preoților italieni cu femei, nu am separat faptele care vorbesc despre concubinajul preoților de cele care vorbesc despre relațiile ilegale și criminale ale clerului cu femeile. Dar aceasta nu este o simplă coincidență. Sursele adesea nu oferă o idee clară despre ce anume vorbesc -

despre primul sau al doilea tip de concubinaj. Chestiunea, desigur, se explică pur și simplu prin faptul că, din punctul de vedere al dreptului canonic italian, orice concubinaj a unui cleric cu o femeie, fără a exclude concubinajul marital, este ilegal. Și, prin urmare, în majoritatea cazurilor, documentele nu indică clar dacă este vorba despre preoți căsătoriți sau adulterini.

Este interesant de stabilit: dacă preoții au dus o viață de căsătorit, căsătoria lor a fost oficiată cu respectarea tuturor formelor sau a fost o căsătorie specială, diferită de cea obișnuită? Se poate afirma că căsătoriile clericilor au fost oficiate cu respectarea tuturor formalităților și au fost căsătorii bisericești în sensul deplin al cuvântului. Acest lucru poate fi cel mai bine înțeles prin exemple împrumutate din istoria Germaniei și Franței din aceleași secole și, desigur, constituind o analogie cu fenomenele italiene de același fel. Astfel, se spunea despre episcopul de Lausanne, Burchard (secolul al XI-lea), că avea o soție legitimă. Soțiilor episcopilor li s-au dat titluri care arătau clar că erau soții complet legitime. Astfel, Anzopeia, soția lui Paschalis, episcop de Chur, a fost numită „Doamnă Episcop și Arhipăstor de Chur". Iar soția lui Siegfried, episcop de Leman (secolul al X-lea), a fost numită „episcopașă". Există, de asemenea, informații despre Poppon, episcop de Tula, că a încheiat căsătorie în conformitate cu formele bisericești obișnuite. Se pare că același lucru s-a întâmplat și în Italia, adică căsătoria clerului a fost o căsătorie validă, legală. Iată câteva exemple, deși nu la fel de frapante ca cele de mai sus. Bonython povestește următoarele despre Papa Benedict al IX-lea: când acest Papă a vrut să ia o fată de soție, tatăl fetei a fost de acord, dar cu condiția ca Benedict să renunțe la papalitate. Cronicarul roman al vremii pe care o studiem povestește despre călugări înșiși că s-au căsătorit fără a înceta să mai fie călugări. Într-o perioadă foarte dificilă din istoria mănăstirii Farfas, potrivit cronicarului, unii călugări s-au întors aici și „au început să trăiască aici deschis cu - nu voi spune: concubinele - ci cu soțiile lor, căci au încheiat o căsătorie legală cu ele". Din faptele citate, este clar ce fel de căsătorie avea clerul italian din secolele al X-lea și al XI-lea. Se pare că relațiile juridice în care căsătoria preoțească a clerului italian le plasa soțiile și urmașii dovedesc, la rândul lor, că această căsătorie a fost formal corectă.

De altfel, trebuie menționat că în perioada analizată au apărut apărători înfocați ai căsătoriei pentru cler; aceștia au avansat ideea că o astfel de căsătorie nu numai că nu era o vină, ci era un lucru legitim. Această opinie, însă, avea diverse nuanțe. Capelanii lui Gottfried, Duce de Tuscia, au declarat că folosirea plăcerilor conjugale pentru cler este un lucru absolut permis. Preotul milanez Andreas considera că este ilegal ca un cleric să se căsătorească după ce a primit hirotoniile sfinte, dar nu considera necesar să facă obiecții împotriva intrării unui bărbat căsătorit în clasa preoțească. Exista un întreg partid în cler care se considera păstrătorul tradițiilor antice și care, în general, apăra căsătoria preoților. Reprezentanții acestui partid au indicat zicala că la început Dumnezeu a creat bărbatul și soția, evident pentru că erau necesari unul altuia, și s-a adăugat: și pe cine a unit Dumnezeu, omul să nu despartă. Dar apărătorii căsătoriei preoțești s-au referit în principal la următorul raționament: desigur, spuneau ei, castitatea este un lucru mare, dar nu tuturor li s-a dat aceeași putere de către Dumnezeu pentru a o respecta. Și la aceasta au adăugat: nimeni nu poate schimba firea, iar slujirea silită nu este plăcută lui Dumnezeu.

Pentru o înțelegere mai precisă a moralității clerului din perioada studiată, se cuvine făcută următoarea observație: întrucât se poate afirma că o parte semnificativă, poate cea mai mare parte a clerului italian din secolele al X-lea și al XI-lea, trăia în căsătorie legală, reproșul obișnuit adresat clerului medieval, cum că aceasta era imorală, trebuie mult slăbit.

Dar aceasta nu înseamnă că clerul din secolele al X-lea și al XI-lea ducea de fapt o viață în conformitate cu cerințele legilor castității. Păcatele trupești găseau, fără îndoială, acces la clasa pastorală, deși nu în măsura în care se presupune de obicei. Cu toate acestea, este imposibil de spus cu certitudine cât de mare era depravarea clerului în ceea ce privește păcatele trupești ale pastorilor italieni din acele secole. Unul dintre motivele acestei incertitudini este incertitudinea din mărturiile surselor, pe care am avut deja ocazia să o menționăm mai sus. Într-adevăr, dacă întâlnim într-o sursă știrea că un episcop sau altul a fost demis pentru necastitate sau dacă se mai spune că preoții, să zicem, din dieceza de Cesena, cheltuiau venituri bisericești pe femei, atunci nu putem spune încă cu certitudine despre ce se discută aici: o căsătorie regulată, însă, neaprobată de Biserica Latină, sau relații extraconjugale. — Dar chiar și cu toată incertitudinea surselor, rămâne un fapt istoric incontestabil că clericii necăsătoriți nu erau deosebit de preocupați de păstrarea castității lor. Acest lucru depindea parțial de mediul în care se mișcau pastorii italieni. Laicii din Italia de atunci aveau opinii foarte indulgente cu privire la ceea ce era permis și nepermis în relațiile reciproce dintre cele două sexe. De exemplu, în secolul al

IX-lea, mulți oameni, în special printre țărani, își căsătoreau fiii tineri cu fete adulte, deși, de fapt, nu fiul tânăr se bucura de drepturile propriu-zise ale căsătoriei, ci tatăl său, adică s-a dezvoltat așa-numitul sistem al norei. În secolul al X-lea, după cum se știe, diverse Teodora și Marozia se bucurau de o reputație foarte ambiguă la Roma, femei care aparțineau unor familii aristocratice, dar în realitate erau camelii. Aceste Teodora și Marozia au devenit amantele multor personalități puternice în semnificația lor statală și, cu toate acestea, au rămas persoane foarte influente în Roma și în alte districte, iar tronul papal depindea de ele. Un contemporan al persoanelor numite, regele Hugo, care era în legături strânse cu ele, fără nicio jenă, își permitea un astfel de act: privea mireasa de onoare a propriului său fiu. În general, era înconjurat de un întreg harem de femei. Destul de des, laicii din secolul al XI-lea, având soții, nu refuzau să sprijine concubinele. Căsătoriile incestuoase erau foarte frecvente.

În astfel de condiții, nu este surprinzător că mulți clerici nu au avut o grijă deosebită de păstrarea castității lor. Petru Damiani, de exemplu, spune despre episcopii Dionisie de Piacenza și Grigore de Vercelli (ambii din secolul al XI-lea) că știau să judece frumusețea femeilor mai bine decât să acorde atenție alegerilor papale. Rater spune despre clericii aflați sub comanda sa că se aflau în cele mai strânse relații cu cameristele lor. Însuși comportamentul papilor nu se ridica deasupra nivelului general de moralitate. Papii Sergiu al III-lea și Ioan al XI-lea (ambii din secolul al X-lea) erau adulterini: Papa Ioan era fiul lui Sergiu al III-lea și al Maroziei și el însuși a avut o aventură cu așa-numita Teodora cea Tânără. Papa Ioan al XII-lea (secolul al X-lea) a necinstit-o pe văduva propriului său cavaler Rainer, apoi pe Stefania, amanta tatălui său, pe văduva Anna și nepoata acesteia; în general, este acuzat de incest, adulter și viol. Regimbald, episcop de Frisol, este cunoscut pentru faptul că a fost înconjurat de o mulțime întreagă de femei. Episcopul Alberich de Marzica, deși se mulțumea cu o singură concubină, și-a permis următorul act uimitor: când regele Otto al III-lea, de la care Alberich se putea aștepta la pedeapsă, s-a apropiat de orașul său, unde locuia, respectivul episcop și-a dedicat concubina călugăriței, dar acest lucru nu l-a împiedicat să aibă din nou relații cu ea mai târziu. În Florența, clerul mai proeminent trăia desfrânat cu cântăreții, cheltuind bunurile bisericești ale capitolului pentru ei. S-a întâmplat ca un preot să fie iubitul fiicei unui alt preot. În dieceza Attone de Vercelli, familia Camellia, deși la început venea la preoți în glumă, mai târziu a început să trăiască deschis cu cei mai bogați dintre preoți și se ocupa cu gospodăria lor. Un preot, pe nume Aspul, a răpit-o noaptea pe călugărița Gumperga dintr-o mănăstire din Lucca, a pus-o pe un cal și a dus-o. În secolul al X-lea, un tânăr preot a fost prins în Capua în același pat cu sora unei diaconițe. Lucruri similare s-au întâlnit și în secolul al XI-lea. Lucrurile nu stăteau mai bine în clasa monahală. Abatele mănăstirii Sfântul Prosper (zu Reggio) trăia cu o concubină. Abatele Hubert (secolul al X-lea) trăia constant în mănăstire, înconjurat de femei căzute și câini. Chiar și în cele mai stricte mănăstiri, precum Mănăstirea Silvestru din Urbino, existau călugări care întrețineau relații sexuale cu femei. Și acestea nu erau niște piedici temporare. Acest lucru ne este confirmat, pe de o parte, de jurământul rostit de episcopul deja în vârstă de Fitzokle (secolul al XI-lea) în fața arhiepiscopului de Ravenna, prin care respectivul episcop a confirmat că nu va mai atinge nicio femeie în viitor, iar pe de altă parte, de documentele care prezintă jurămintele preotului Andreas în fața episcopului de Modena, Varin. Damiani, denunțând viața imorală a unei anumite părți a clerului din vremea sa, spunea că toată lumea cunoștea locurile întâlnirilor amoroase, numele concubinelor, soacrilor și socrilor și toate relațiile unor astfel de preoți. Cuvintele lui Damiani nu ni se vor mai părea o exagerare dacă vom afla...că preoții și episcopii, conform legendelor moderne, intrau în relații adulterine cu soțiile turmei lor și dezonorau miresele altora, dacă, de exemplu, a existat măcar un astfel de caz: în timpul Papei Alexandru al II-lea, preotul padovan Albizo se afla într-o relație incestuoasă cu mama sa. Bisericile însele deveneau refugii unde preoții săvârșeau păcate rușinoase. Bonython vorbește despre îmbrățișări nesfinte care aveau loc chiar în capele.

Și toate acestea nu reprezintă cel mai extrem grad de depravare clericală. Această clasă din secolele al X-lea și al XI-lea a devenit faimoasă și pentru viciile sale nefirești. Damiani a publicat o lucrare intitulată „Cartea Gomorei", în care autorul vorbea cu o claritate deplină despre păcatele carnale secrete ale clerului, despre satisfacerea pasiunilor lor într-un mod nefiresc; acuzatorul cerea ca toți clericii vinovați de astfel de păcate să fie înlăturați din funcție și observa că duhovnicii cărora li se mărturiseau preoții îi absolveau de bunăvoie pe aceștia din urmă de un păcat atât de grav, iar astfel criminalii evitau pedepsele canonice.

Papa Leon al IX-lea a citit opera lui Damiani și, în semn de acord cu această carte, a emis o bulă prin care, pe de o parte, îl aproba pe autor în intențiile sale și, pe de altă parte, confirma adevărul mărturiei conținute în aceasta. Dar aceasta nu este singura

mărturie privind răspândirea păcatelor Gomorei în rândul clerului. Clericii subordonați episcopului Rater erau de părere că fiecare dintre frații lor, dacă nu conviețuia cu o femeie, se deda unui păcat nefiresc; iar Rater însuși era profund întristat de faptul că clasa nazarinenilor ajunsese la o asemenea depravare încât fiecare dintre ei se făcea vinovat de unul sau altul dintre cele mai grave vicii. Printre indivizi, ca om afundat în păcatul Gomorei, de exemplu, se poate numi Ulrich, episcop de Padova (secolul al XI-lea), care s-a dedicat în întregime iubirii pentru băieți. Se știe despre mulți preoți milanezi că, deși erau adepți ai castității în mod exterior, se dedau în secret păcatului în cauză. Există motive să credem că în acele vremuri viciul clerului în cauză era privit cu mai multă îngăduință decât ar fi trebuit. Astfel, Rater definește întinderea păcatelor carnale ale clerului prin gradul de ispită publică care vine din aceasta și lasă judecata păcatelor secrete ale clerului numai în seama lui Dumnezeu. Damiani însuși spune că, dacă un preot își satisface în secret pasiunile, atunci aceasta este încă o chestiune tolerabilă. Contemporanii vorbeau mai mult decât îngăduitor despre alte forme de desfrâu. Astfel, același Damiani s-a întristat foarte mult de faptul că Cadalus a fost ales papă, dar el, Damiani, a fost indignat doar de faptul că păcatele carnale ale noului papă erau cunoscute nu numai în Parma, ci absolut peste tot. După cele spuse, devine posibil să se afirme că Cartea Gomorei nu vorbește despre fenomene aleatorii izolate, ci dezvăluie un viciu vechi și răspândit. Dar, trăgând o astfel de concluzie, trebuie să ne amintim în același timp că majoritatea preoților și clerului trăiau în căsătorie legală și că, în consecință, o viață desfrânată și desfrânată era dusă de o parte mai mică a clerului, iar astfel de vicioși puteau fi mai numeroși într-un loc și nu atât de mulți în altul.

Să spunem câteva cuvinte despre consecințele care au decurs din faptele menționate mai sus, și anume că o parte din cler trăia în căsătorie legală, iar o parte se mulțumea cu relații ilicite cu femei. Una dintre consecințele fenomenului analizat a fost nepotismul. În multe locuri a devenit aproape un obicei ca preoții, la moarte, să-și transmită funcțiile propriilor fii, astfel încât o întreagă generație de clerici s-a menținut pe același loc. Acesta a fost cazul în Verona, Arezzo, Fisole. În ultimul oraș numit, o biserică se afla constant sub controlul familiei episcopului Regimbald. Ordinul respectivului episcop cu privire la această biserică este remarcabil prin naivitatea sa: Regimbald o transmite nepotului său Tegrim și urmașilor săi, dacă acești urmași acceptă preoția; iar testatorul adaugă: aceasta ar trebui să fie până la sfârșitul timpurilor, iar dacă linia sa încetează, atunci Regimbald este gata să atribuie acest lucru propriilor păcate. Pe lângă nepotism, faptele analizate au cauzat Bisericii mari pierderi materiale. Se întâmpla uneori ca preoții unei anumite parohii, nemulțumiți de faptul că preotul lor ducea o viață de căsătorit, să înceteze să plătească zeciuiala și alte taxe bisericești. Desigur, în astfel de cazuri, Biserica își pierdea veniturile. Dar principala pierdere materială pentru Biserică provenea din faptul că preoții care duceau o viață de familie (legală sau ilegală) cheltuiau banii bisericești pentru numeroasele lor nevoi personale fără nicio jenă. În Lucca, în Cesena, canonicii cheltuiau odată întreaga avere aparținând capitolului pe servitoare. Concubinele și soțiile nu se mulțumeau să fie întreținute decent: doreau să fie îmbrăcate luxos și copleșite cu daruri. Pentru toate acestea, se împrumutau bani de la Biserică. Un scriitor contemporan s-a exprimat astfel: „Dacă amantele sunt îmbrăcate elegant, atunci Biserica a fost jefuită, iar săracii au rămas fără nimic.” Papa Ioan al XII-lea a dăruit numeroase orașe amantei sale, văduva cavalerului Rainer, precum și cruci și potire de aur de la Biserica Sfântul Apostol Petru. Călugării Mănăstirii Farfas făceau bijuterii pentru iubiții lor din rame de aur și argint și veșminte bisericești. În plus, era adesea necesar să se satisfacă o soacră, un socru și rude legitime sau nelegitime. Și ce cost să întreții copiii! Și vistieria bisericii era cheltuită pe toate acestea. Se întâmpla, de asemenea, ca vreun cleric să acapareze o parte din averea bisericii și apoi să o transmită fiului său, prin drept de moștenire, chiar dacă acesta era laic. Dăruirea fiicelor în căsătorie necesita, de asemenea, bani, care erau împrumutați din fondurile bisericii. Episcopul Atton spunea pe bună dreptate: „Pentru a satisface toate nevoile familiei, clericii trebuie să fie lacomi, capabili de camătă și furt, invidioși și înclinați spre înșelăciune”.

Având în vedere numeroasele consecințe tragice care au rezultat din conviețuirea preoților italieni cu femei, Biserica a intrat într-o luptă împotriva abuzurilor. Astfel, în aprilie 967, la Ravenna, în prezența împăratului și a Papei Ioan al XIII-lea , a avut loc un conciliu în cadrul căruia au fost elaborate decrete împotriva vieții de familie a clerului din Occident. Decretele acestui conciliu au fost adoptate, prin decret imperial, în codul legilor generale ale statului. Dar lupta nu a fost curând încununată de succes. Lucrurile au mers diferit când tronul papal a început să fie ocupat de persoane aparținând așa-numitului „partid reformator”. Acesta a fost în primul rând Papa Leon al IX-lea (în secolul al XI-lea). Sub el, au fost ținute mai multe concilii împotriva conviețuirii pastorilor cu femei, iar preoții

neascultători au fost deposedați de funcțiile lor; la Roma, persecuția le-a afectat pe concubine: acestea au fost plasate cu forța în Lateran - cu obligația de a îndeplini îndatoririle slujitorilor. Sub Papa Alexandru al II-lea, victoria a început în mod clar să se încline în favoarea reformei. Grigore al VII-lea și Urban al II-lea au finalizat opera începută energic de predecesorii lor.

Capitolul IV. Viața de zi cu zi a clerului

Nu mai puțin decât alte manifestări, și latura cotidiană imprimă spiritul unui anumit timp. Din cele de mai sus am aflat că episcopii erau infectați cu simonie, că ei și alți membri ai clerului conviețuiau cu femei; dar această cunoaștere a stării clerului va fi incompletă dacă nu încercăm să adunăm informații despre cum se îmbrăca și ce mânca clerul, ce fel de locuințe avea, cum se comporta, care erau înclinațiile și activitățile sale. Așadar, să ne familiarizăm cu așa-numita latură cotidiană a pastoratului italian.

Înaltul cler din Italia, în secolele al X-lea și al XI-lea, era format din persoane bogate, nobile și mândre și cu greu doreau să se considere slujitori ai nevoilor spirituale ale poporului. Întregul lor mod de viață stă mărturie în acest sens. Dacă membrii înaltului cler nu ar fi avut tonsura și barba rasă, semnele obișnuite ale clerului din Occident, nu ar fi putut fi recunoscuți ca preoți; unele dintre persoanele în cauză doreau să scape de îmbrăcămintea clerului și purtau îmbrăcăminte seculară fără ceremonie. Ultimul fenomen, însă, era o excepție. Între cler a apărut ceva asemănător unei rivalități în ceea ce privește îmbrăcămintea, fiecare dorind să-l depășească pe celălalt în lux și măreție. Veșmântul inferior era confecționat dintr-o pânză fină și era căptușit cu dungi din materialul considerat cel mai bun dintre toate cele bune. Dacă peste el se purtau alte haine, acestea erau confecționate din cea mai fină țesătură sau cu o crăpătură atât de largă în față, încât chiar și cu el (veșmântul exterior) se putea vedea și admira priceperea croitorului care cosea hainele inferioare. Îmbrăcămintea de jos ajungea până la călcâie, era încheiată doar cu nasturi de aur, garniturile și buclele erau, de asemenea, din aur, în loc de obișnuita pălărie preoțească, clerul nobiliar purta căciuli ungurești căptușite cu blană; pentru a se proteja de razele soarelui, foloseau pălării de paie făcute după modelul saxon. Tot ce era străin era la mare modă în rândul clerului. Dintre blănuri, cele mai scumpe și rare erau deosebit de căutate - hermina, jderul, vulpea. Mitra episcopului era din aur și împodobită cu pietre prețioase, inelele (pe care episcopii le purtau ca semn al logodnei lor imaginare cu Biserica) străluceau cu perle extrem de mari, iar toiagurile episcopale, datorită abundenței de bijuterii scumpe, erau foarte asemănătoare cu sceptrele regale. Pantofii erau purtați cu vârfurile înguste, astfel încât piciorul să nu alunece. Și așa cum doamnele seculare din acea vreme își picurau esențe parfumate pe dinți (bineînțeles, pentru a avea un miros plăcut din gură), tot așa folosea și clerul parfumuri. Așa se prezenta clericul mai nobil din secolele al X-lea și al XI-lea. Mărturia unanimă a contemporanilor mai de încredere nu lasă nicio îndoială că această imagine corespunde realității. Încă din secolul al IX-lea, Papa Eugen al II-lea a luat armele împotriva luxului inutil permis în îmbrăcămintea clericilor; iar Urban al II-lea (în secolul al XI-lea) a interzis categoric clericilor să poarte haine luxoase. Nici călugării din perioada studiată nu erau indiferenți față de farmecul îmbrăcămintei luxoase. Locuințele clerului cel mai înalt corespundeau îmbrăcămintei. Aceștia construiau castele și palate mândre și le decorau cu absolut tot ce era posibil. Pereții și ușile erau decorate cu „panouri” scumpe; mesele, scaunele, băncile, taburetele erau acoperite cu covoare magnifice. Patul se distingea printr-o asemenea splendoare încât depășea altarele celor mai mari sfinți și chiar apostoli: acesta (patul) era decorat cu aur,Pernele erau făcute din cel mai fin material, iar mătasea scumpă era peste tot. În general, patul era atât de variat în culori încât purpuriul regal în sine trebuie să fi părut modest în monotonia sa, în comparație cu pestrița elegantă a patului episcopal. Vesela era, de asemenea, magnifică. Paharele, cestile și pocalele erau făcute din metale prețioase, frumos concepute și remarcabil de mari ca volum. O mulțime de servitori îl înconjurau pe nobilul cleric. „Unii dintre ei”, așa cum a remarcat Damiani, „stăteau respectuos în fața ochilor stăpânului lor, privindu-l atent, ca și cum ei înșiși ar fi fost telescoape, exprimându-și disponibilitatea în orice moment de a-i îndeplini ordinele; alții dintre ei ciripeau constant în jurul lui, ca niște rândunele.” La masă se auzeau conversații vesele. Aici conversația nu era despre sfinți, religie sau Dumnezeu, ci despre lucruri lumești; și au băut vin în sănătatea celuilalt. Se spune că Papa Ioan al XII-lea s-a lăsat atât de dus de val la o cină încât a propus în glumă un toast în sănătatea diavolului. Când ieșeau din casă, mergeau ca niște dandy și abia atingeau pământul. În acest caz, potrivit lui Bonython, „arătau mai mult ca niște miri decât ca niște preoți ai lui Dumnezeu”. Alții, plecând de acasă, călăreau într-o trăsură sau încălecau un cal de călărie, decorat cu hamuri de aur și inlay-uri de argint. Decorațiunile calului erau atât de grele încât doar un cal puternic le putea susține. Persoanele aparținând înaltului cler aveau mulți dintre acești cai, adică excelenți, deoarece

se considera nedemn de demnitatea respectivelor persoane să călărească același cal. Mulți stareți erau atât de devotați sporturilor ecvestre încât aproape că locuiau în grajduri. Bon, starețul mănăstirii Sfântul Mihail din Pisa, era considerat un om zgârcit și îngust la minte doar pentru că folosea același cal pentru călărie, la fel ca stareții mai săraci și chiar călugării simpli. Multe dintre persoanele din înaltul cler se bucurau să se înconjoare cu atribute militare, alaiul lor era format din militari înarmați, iar la apariția lor se auzeau strigăte războinice. Cât despre cei din cler care nu și-au schimbat caracterul pastoral, aceștia se mulțumeau cu semnele rafinate de onoare care li se dădeau: la masă ocupau întotdeauna primul loc, dacă mergeau la biserică, atunci toată lumea îi trata cu un respect deosebit etc.exprimând o disponibilitate în fiecare moment de a-i executa ordinele; alții dintre ei ciripeau continuu în jurul lui ca niște rândunele. La masă se vorbea vesel. Aici conversația nu era despre sfinți, religie sau Dumnezeu, ci despre lucruri lumești; și beau vin unul în sănătatea celuilalt. Se spune că Papa Ioan al XII-lea s-a lăsat atât de dus de val la o cină încât, în glumă, a propus un toast în sănătatea diavolului. Când ieșeau, se plimbau, prefăcându-se a fi un fel de dandy și abia atingând pământul. Cu această ocazie, potrivit lui Bonython, „arătau mai mult ca niște miri decât ca niște preoți ai lui Dumnezeu”. Alții, când plecau de acasă, călăreau într-o trăsură sau încălecau un cal de șa, decorat cu ornamente de aur și incrustații de argint. Decorațiunile calului erau atât de grele încât doar un cal puternic le putea duce. Oamenii aparținând clerului superior aveau mulți astfel de cai, adică excelenți, deoarece era considerat nedemn de demnitatea lor să călărească același cal. Mulți stareți erau atât de devotați sporturilor ecvestre încât aproape că locuiau în grajduri. Bon, starețul Mănăstirii Sfântul Mihail din Pisa, era considerat o persoană zgârcită și limitată doar pentru că folosea același cal pentru călărie, la fel ca stareții mai săraci și chiar simplii călugări. Multor oameni din înaltul cler le plăcea să se înconjoare cu atribute militare, alaiul lor era format din militari înarmați, iar când aceștia apăreau, se auzeau strigăte războinice. Cât despre acei demnitari spirituali care nu-și schimbau caracterul pastoral, se mulțumeau cu semnele rafinate de onoare care li se dădeau: la masă ocupau întotdeauna primul loc, dacă mergeau la biserică, atunci toată lumea îi trata cu un respect deosebit etc.exprimând o disponibilitate în fiecare moment de a-i executa ordinele; alții dintre ei ciripeau continuu în jurul lui ca niște rândunele. La masă se vorbea vesel. Aici conversația nu era despre sfinți, religie sau Dumnezeu, ci despre lucruri lumești; și beau vin unul în sănătatea celuilalt. Se spune că Papa Ioan al XII-lea s-a lăsat atât de dus de val la o cină încât, în glumă, a propus un toast în sănătatea diavolului. Când ieșeau, se plimbau, prefăcându-se a fi un fel de dandy și abia atingând pământul. Cu această ocazie, potrivit lui Bonython, „arătau mai mult ca niște miri decât ca niște preoți ai lui Dumnezeu”. Alții, când plecau de acasă, călăreau într-o trăsură sau încălecau un cal de șa, decorat cu ornamente de aur și incrustații de argint. Decorațiunile calului erau atât de grele încât doar un cal puternic le putea duce. Oamenii aparținând clerului superior aveau mulți astfel de cai, adică excelenți, deoarece era considerat nedemn de demnitatea lor să călărească același cal. Mulți stareți erau atât de devotați sporturilor ecvestre încât aproape că locuiau în grajduri. Bon, starețul Mănăstirii Sfântul Mihail din Pisa, era considerat o persoană zgârcită și limitată doar pentru că folosea același cal pentru călărie, la fel ca stareții mai săraci și chiar simplii călugări. Multor oameni din înaltul cler le plăcea să se înconjoare cu atribute militare, alaiul lor era format din militari înarmați, iar când aceștia apăreau, se auzeau strigăte războinice. Cât despre acei demnitari spirituali care nu-și schimbau caracterul pastoral, se mulțumeau cu semnele rafinate de onoare care li se dădeau: la masă ocupau întotdeauna primul loc, dacă mergeau la biserică, atunci toată lumea îi trata cu un respect deosebit etc.la fel ca stareții mai săraci și chiar călugării simpli. Multora dintre persoanele clerului superior le plăcea să se înconjoare cu atribute militare, alaiul lor era format din militari înarmați, iar la apariția lor se auzeau strigăte războinice. Cât despre cei din cler care nu și-au schimbat caracterul pastoral, aceștia se mulțumeau cu semnele de onoare deosebite care li se aduseseră: la masă ocupau întotdeauna primul loc, dacă mergeau la biserică, atunci toată lumea îi trata cu un respect deosebit etc.la fel ca stareții mai săraci și chiar călugării simpli. Multora dintre persoanele clerului superior le plăcea să se înconjoare cu atribute militare, alaiul lor era format din militari înarmați, iar la apariția lor se auzeau strigăte războinice. Cât despre cei din cler care nu și-au schimbat caracterul pastoral, aceștia se mulțumeau cu semnele de onoare deosebite care li se aduseseră: la masă ocupau întotdeauna primul loc, dacă mergeau la biserică, atunci toată lumea îi trata cu un respect deosebit etc.

Acestea sunt trăsăturile vieții de zi cu zi a clerului superior. Cât despre clerul inferior, deși îl urma pe cel superior, adică îi lua exemplu în anumite lucruri, această imitație nu era altceva decât o parodie stângace. Clerul superior se comporta foarte liber. De exemplu, chiar în casa Arhiepiscopului de Ravenna, vasalii lui Carol cel Mare, Helmengod și Gunfrid,

au auzit odată la micul dejun asemenea obscenități, încât papei de atunci i-a fost rușine chiar și să le repete într-o scrisoare către Carol cel Mare. Clerul inferior, în acest caz, și-a luat ca exemplu superiorii spirituali și s-a transformat în adevărați bufoni: foloseau expresii obscene la masă, cântau cântece, își permiteau blesteme țărănești, certuri și chiar violență - și unde mai e? - în sfintele biserici.

Judecând după cele spuse despre viața de zi cu zi a clerului, nu este greu de ghicit ce înclinații distingeau și ce plăceri preferau clerul din acea vreme. Plăcerea de a mânca dulciuri era prețuită mai presus de orice. Încă din cele mai vechi timpuri, s-a auzit una și aceeași acuzație la adresa episcopilor occidentali, și anume că aveau ospețe regale. În secolele al X-lea și al XI-lea, episcopii italieni au rămas și ei extrem de iubitori de bucătărie rafinată. Ospețele date de cel mai înalt cler erau grandioase ca amploare și extrem de bogate în cheltuieli. Fiecare avea grijă ca la masa sa să apară cele mai scumpe și mai rare preparate. Peștele, distins prin gustul său delicat, ocupa un loc important în meniul mesei episcopale. Vinul era servit amestecat cu miere, preparatele preferate erau cele care erau asezonate cu diverse mirodenii, iar aceste mirodenii erau cu siguranță comandate din țări străine. Astfel de ospețe se țineau foarte des și se distingeau prin luxul și abundența lor. În Mănăstirea Chiusa cucerită, episcopul Cunibert de Torino și alaiul său au ospătat odată toată noaptea; un alt episcop, la începutul Postului Mare, a aranjat o sărbătoare magnifică, care nu era diferită de o nuntă. Cel mai adesea, pastorii cheltuiau bani pe astfel de ospețe, aduse de credincioși pioși pentru nevoile Bisericii. Înclinația spre o masă bună se transforma uneori într-o lăcomie dezgustătoare. Se spune despre episcopul Vitelm din Torino (secolul al XI-lea) că avea obiceiul de a mânca de patru ori noaptea și de tot atâtea ori în timpul zilei, astfel încât, conform expresiei naratorului, mânca în decursul unei zile cât să hrănească trei urși. A mânca prea mult, desigur, necesita un consum semnificativ de băuturi. Nici călugărițele nu refuzau băuturile alcoolice în acele vremuri. Pe atunci, a apărut o satiră, îndreptată împotriva Papei Urban al II-lea. Aceasta îl înfățișa pe Urban încercând să stingă cu vin focul care îi sfâșia măruntaiele din cauza faptului că stomacul său era plin cu pește sărat și mâncăruri similare; conform satirei, se spune că patru cardinali ar fi ținut o cupă imensă în fața Papei, pe care acesta a golit-o, bând din ea pentru mântuirea întregii lumi, pentru răscumpărarea sufletelor, pentru însănătoșirea bolnavilor etc. Descrieri satirice similare puteau fi găsite în legătură cu cardinalii. Clericii din acea vreme, fără nicio jenă, intrau în casele de băut și petreceau acolo, spre marea ispită a credincioșilor. De asemenea, își permiteau să recurgă la astfel de glume în timpul cinelor de nuntă și al altor ospețe, a căror semnificație era departe de a fi decentă; mai mult, participau la spectacole publice. Sărbătorirea sărbătorilor creștine era însoțită de muzică, cântece și dansuri. Rater spunea ironic despre astfel de clerici: „Ei iubesc actorii mai mult decât preoții; mai mulți băieți veseli decât clericii; mai mulți beți decât filozofii; mai mulți comedianți decât călugării.” Mulți dintre clerici se dedicau cu pasiune diverselor jocuri care le ofereau divertisment. Le plăcea să se distreze jucând kubari, zaruri etc.Erau foarte interesați de zarurile norocoase sau ghinioniste. Iar Papa Ioan al XII-lea, când juca zaruri, îi chema pe Jupiter și pe Venus să-l ajute. Persoanele în cauză erau, de asemenea, foarte pasionate de șah și dame. Unii dintre ei, dintr-un anumit motiv, erau siguri că acestea, așa cum erau numite, „jocuri regale”, erau un lucru complet permis. În literatura acelei vremi întâlnim următoarea anecdotă, care mărturisește pasiunea unor preoți pentru jocul de șah. Un episcop a început să-i reproșeze unui preot că joacă șah, amenințându-l cu o pedeapsă severă; preotul, prefăcându-se nevinovat, a început să-și exprime ipocrit groaza față de această acuzație, iar primele cuvinte ale primului psalm au izbucnit din el ca din întâmplare. Episcopul, întâmplător, a continuat să citească același psalm. Dar când acesta din urmă a ajuns la cuvintele „la legea Lui va medita zi și noapte”, preotul, fără niciun motiv aparent, a declarat: „Adevărat, sfinte stăpâne, și restul să fie cheltuit pe un joc de șah”. Una dintre vechile și puternicele pasiuni ale clerului occidental era vânătoarea; și nu era neobișnuit să vezi un episcop călare pe un cal înalt, înconjurat de câini, alergând prin păduri și câmpuri, în mijlocul strigătelor alaiului său, după o pradă care scăpa din vedere...

Ca reacție la trăsăturile cotidiene pe care tocmai le-am descris, spre sfârșitul perioadei studiate au apărut câțiva clerici care considerau sărăcia și murdăria idealul lor. A apărut un fel de cochetărie cu privațiunile. Preoții și călugării de acest fel purtau haine de cerșetorie, își legau un fel de eșarfe în jurul capului, aveau ochii în jos și purtau cizme monstruoase în picioare. Acești clerici protestanți chiar le plăcea să fie subiectul bârfelor orașului, să fie arătați cu degetul ca pe niște animale sălbatice. Dar societatea, și în special clerul, îi privea de sus pe astfel de oameni bigoți și ipocriți. Bonython obișnuia să spună: „Hainele murdare duc la slavă deșartă”. Iar Papa Urban al II-lea a interzis categoric clericilor să apară în locuri publice în haine rupte.

Din istoria bisericii se știe că clerul Bisericii Grecești din secolele al X-lea și al XI-lea nu strălucea prin virtuți și merite morale. Dacă cineva ar încerca să descrie starea morală și intelectuală a acestui cler în perioada în cauză, imaginea ar fi neatrăgătoare. Cu toate acestea, clerul grec din secolele al X-lea și al XI-lea, precum și din alte secole anterioare secolului al XVI-lea, nu a ajuns niciodată la acele ultraje și extreme care caracterizează clerul latin în epoca pe care o descriem. Spiritul grec și, cel mai important, o înțelegere mai pură a creștinismului, i-au ținut pe pastorii Bisericii Grecești departe de dezordinea morală și întunericul intelectual în care trăia clerul italian modern și, poate, tot clerul occidental.

Conciliul Papal „Ecumenic" al Vaticanului din 1870 [8], [9]

Bula de convocare a Conciliului. Declarația revistei Civiltà cattolica. Invitația Bisericilor Orientale și Protestante la Conciliu. Indiferența guvernelor seculare față de Conciliu. Atitudinea ultramontanilor și a catolicilor liberali față de convocarea Conciliului. Pregătirile Curiei Romane pentru Conciliu. — Deschiderea Conciliului: sala de ședințe, — ceremonia de deschidere în această sală și în afara ei. Concert spiritual și secular în onoarea deschiderii. Restricționarea libertății deliberărilor conciliului de către Papă. Primele canoane despre credință. Chestiunea infailibilității papale: dubla opoziție în raport cu dogma, alte restricții privind libertatea de discuție la Conciliu, discursurile furtunoase ale catolicilor liberali la Conciliu, numărul de voturi „pro" și „contra" dogmei, formularea dogmei. Tristul triumf al proclamării infailibilității papale și închiderea Conciliului.

Conciliul Vatican din 1870 este cauza imediată a acelei remarcabile mișcări moderne din catolicism, cunoscută sub numele de mișcarea catolică veche. Deși Conciliul în cauză a avut loc în 1870, pregătirile pentru acesta fuseseră făcute cu mult timp înainte. Bula care anunța convocarea Conciliului a apărut pe 29 iunie 1868; acesta era anul celei de-a 1800-a aniversări a martiriului Apostolului Petru. Conținutul bulei era destul de general. Iată-l: „Conciliul Ecumenic", spunea acesta, „trebuie să examineze și să decidă cu cea mai mare solicitudine ceea ce este necesar în aceste vremuri tulburi pentru slava lui Dumnezeu, pentru integritatea credinței, pentru triumful cultului, pentru mântuirea veșnică a omului, pentru disciplina clerului monastic și nemonastic, pentru educația creștină a tineretului, pentru pacea și unitatea generală a tuturor." Acest program general al Conciliului a fost ulterior explicat mai precis; s-a stabilit care anume urma să fie subiectul principal al actelor conciliare. Jurnalul oficial papal „Civiltà cattolica" din februarie 1869, ca subiecte principale ale conciliului, numește: chestiunea infailibilității papale și anunțarea programei. Este foarte remarcabil faptul că jurnalul menționat menționează că există motive să sperăm că problema infailibilității papale se va încheia fără controverse și va fi acceptată cu animație și încântare; jurnalul menționează, de asemenea, că toate cele mai bune concilii au fost de scurtă durată. Aceasta înseamnă, conform observației lui Pressanse, că curia papală a aranjat lucrurile dinainte, astfel încât conciliul a fost obligat să facă fără greș ceea ce era de dorit pentru autoritatea papală. Un act de pregătire pentru conciliu este invitația la acesta din partea Papei Bisericilor Răsăritene și Protestante. O scrisoare papală de acest fel a fost trimisă patriarhilor Antiohiei, Ierusalimului și Constantinopolului, dar invitația nu a avut succes, deoarece papa a cerut ca acești patriarhi să vină personal la Roma pentru întâlniri și să se supună papei. Nici Biserica Rusă nu a dorit să participe la conciliul papal. Nu mai puțin hotărât, Bisericile Protestante au refuzat onoarea unei întâlniri la Vatican: scrisoarea papală prin care protestanții erau invitați la conciliu a fost scrisă în spiritul în care păcătoșii sunt chemați la pocăință.

Autoritățile seculare ale acelor state în care există mai mulți sau mai puțini catolici, deși erau interesate politic de rezultatul conciliului, au rămas totuși destul de indiferente față de sesiunile acestuia. Doar Anglia, Prusia și Statele Unite ale Americii și-au trimis reprezentanții aici încă de la începutul conciliului. Prusia nu a considerat superfluu să-i ofere Papei un covor magnific pentru sala unde urmau să aibă loc sesiunile conciliului. Cât despre americani, potrivit lui Presse, aceștia au fost trimiși la conciliu pentru simplu divertisment și relaxare aici, mai degrabă decât pentru nevoi serioase. Austria, Spania, Italia, Franța și Rusia au tratat conciliul diferit; în ciuda faptului că în toate aceste state, cu excepția Rusiei, majoritatea populației aparține catolicismului, acestea nu au avut totuși reprezentanți la conciliu, cel puțin nu la deschiderea acestuia.

Dacă autoritățile seculare au rămas indiferente față de conciliu, atunci atitudinea societăților catolice din diferite țări ale lumii față de acest fapt a fost cu atât mai animată. Catolicii sunt destul de vizibil împărțiți în două partide: ultramontanii, susținători înfocați ai papalității, și catolicii liberali, prieteni critici ai papalității. Ambele partide, imediat după anunțarea conciliului, nu au ezitat să se exprime cu privire la atitudinea lor față de această chestiune. Catolicii orientali și catolicii din țările sudice ale Americii au primit anunțul conciliului cu încântare. Biserica Catolică a Marii Britanii a fost decisiv de partea dorințelor

papale. În fruntea ultramontanilor din această țară se afla Arhiepiscopul de Mainin; el a fost unul dintre primii care s-au pronunțat cu o voce hotărâtă în favoarea infailibilității papale. Și Belgia, cu majoritatea catolicilor săi, s-a alăturat papalității. Franța a arătat, de asemenea, nu mai puțin zel în acest caz. Jurnalul ultramontan „Univers" a exclamat cu patos: „O, Sfântă Fecioară! Papa ți-a declarat zămislirea fără păcat, fă și tu, pentru ca Papa să devină fără păcat." Aceasta înseamnă, notează Pressanse: o slujbă pentru o slujbă. — Catolicii liberali, la rândul lor, nu au rămas spectatori tăcuți ai ceea ce se întâmpla. De asemenea, au venit cu o declarație a dorințelor lor în toate țările, fără a exclude Anglia și Belgia. Dar catolicismul liberal a ieșit la iveală cel mai îndrăzneț în Germania. Acest adevărat tărâm al științei nu a putut suporta cu calm planurile papale. În iulie 1869, așa-numitul Manifest al catolicilor germani a apărut în rubricile „Ziarul din Köln" („Kölnischezeitung"). Acest document declara că a venit momentul să se renunțe la tot ceea ce ar putea semăna cu teocrația medievală, că Biserica trebuie să adopte o poziție normală față de cultură și știință, fără a le tuna cu blesteme, că laicilor trebuie să li se acorde participarea la treburile bisericești, fără a exclude conciliul în sine etc. Apoi, „Ziarul General din Augsburg" („Augsb. Allgemein. Zeitung") a publicat o serie de scrisori îndreptate împotriva papalității, care au fost publicate ulterior separat sub titlul „Papa și Conciliul". Această lucrare este cea mai teribilă acuzație emisă vreodată împotriva curiei papale; prezintă istoria papalității și oferă dovezi decisive ale uzurpării și înșelăciunii papale. În același timp, a apărut o lucrare a celebrului lider al catolicismului vechi, Dellinger, un istoric și teolog renumit. Aceasta purta următorul titlu: „Considerații pentru episcopii conciliului asupra chestiunii infailibilității papale". Această lucrare inspiră spiritul libertății creștine, călcată în picioare de papalitate. Pe lângă aceste lucrări, au apărut și altele de același fel. Deosebit de demnă de menționat este declarația făcută la Fulda de douăzeci de episcopi germani. Această declarație suna astfel: „Conciliul Ecumenic nu poate formula noi dogme dacă acestea nu sunt conținute în Sfânta Scriptură și în Tradiția Apostolică. Conciliul Ecumenic nu trebuie să elaboreze reguli care s-ar înarma împotriva științei; Conciliul nu poate lua libertatea membrilor care deliberează." Și alte țări locuite de catolici nu au tăcut, de exemplu, Ungaria în special s-a exprimat liber cu privire la Conciliu.

Roma, la rândul ei, nu a rămas inactivă înainte de deschiderea conciliului. Papa însuși a luat în serios interesele conciliului. Pressanse îl caracterizează pe Papă în atitudinea sa față de conciliu astfel: „Bun până la slăbiciune, atunci când nu privește credința, el poate, totuși, din motive religioase, să devină ireconciliabil. Într-o vreme precum a noastră, Biserica Catolică nu putea avea un papă mai periculos. Călugăr zelos și strict, este însă departe de a fi teolog și cunoaște istoria Bisericii superficial. Merge direct la țintă atunci când aceasta este stabilită, fără a se abține de la nimic. Aceasta explică intervenția sa constantă și pasionată în timpul pregătirilor și desfășurării conciliului." Ordinele mai remarcabile ale Papei în pregătirea conciliului au fost următoarele. La scurt timp după anunțul bulei care anunța convocarea conciliului, Papa a trimis o scrisoare tuturor episcopilor în care și-a comunicat opiniile cu privire la problemele care urmau să fie examinate la conciliu. Această circulară poate fi numită jalnică prin conținutul său. Este vorba despre: mijloacele de oprire a căsătoriilor civile și a școlilor laice (?), pericolul primirii de slujitori eretici în casele catolicilor pioși, profanarea cimitirelor atunci când acestea nu sunt destinate doar catolicilor. Și așa ceva se adresează episcopilor din întreaga lume! Principala preocupare a Papei înainte de deschiderea conciliului a fost să organizeze decretele corespunzătoare în numele Papei pentru conciliu. Aceste congregații au împărțit munca între ele în așa fel încât au fost nevoite să elaboreze în prealabil formule privind toate punctele de credință, morală și disciplină ecleziastică. Erau compuse din prelați romani și teologi din diverse țări; cardinalii le prezidau. Papa spera că, datorită acestor congregații, durata conciliului în sine va fi scurtată, în sensul că conciliul va trebui doar să confirme tot ceea ce vor propune congregațiile.

Deschiderea solemnă a conciliului a urmat în 1869, pe 8 decembrie. Această zi nu a fost aleasă întâmplător. Era ziua în care, cu câțiva ani mai devreme, dogma zămislirii fără păcat a Sfintei Fecioare fusese proclamată de Papă (pentru a înțelege mai bine semnificația deschiderii conciliului în această zi, trebuie să ne amintim exclamația citată mai sus a revistei franceze „Univers"). Conciliul s-a întrunit în Palatul Vaticanului, în Bazilica Sfântul Petru. Peste 700 de episcopi din întreaga lume au venit la conciliu. Statele Unite ale Americii, America de Sud, Asia, China, Japonia, precum și toate țările Europei, și-au avut reprezentanții la conciliu. Episcopii s-au bucurat de o ospitalitate cu adevărat strălucită la Roma, deși nu în zadar, deoarece fiecare dintre ei a contribuit cu daruri din Bisericile sale la tezaurul papal. — Încă de dimineață, o mulțime nenumărată a umplut magnifica bazilică a Sfântului Petru, atât de numeroasă încât poate niciodată înainte o asemenea mulțime nu fusese cuprinsă în nicio clădire din lume. Din păcate, doar o lumină slabă și slabă a căzut

din cupolă asupra acestei adunări. O parte a bazilicii a fost destinată şedinţelor conciliului părinţilor. Locurile pentru părinţi erau aranjate, ridicându-se treptat. Pe semicercul absidei se afla un loc elevat cu şase trepte, în vârful căruia se înălţa tronul papal. În centrul acestei secţiuni se afla un altar pentru slujba solemnă. O caracteristică remarcabilă a sălii era faptul că statuia de bronz a Apostolului Petru - obiectul veneraţiei catolicilor - era de data aceasta învelite într-o mantie, iar capul său era împodobit cu o coroană. În sala de şedinţe se afla o pictură care înfăţişa Conciliul Apostolic din Ierusalim, al cărui loc de prezidare, conform imaginaţiei pictorului şi, bineînţeles, la cererea curiei papale, era atribuit Preasfintei Fecioare, în ciuda tăcerii Sfintelor Scripturi pe această temă. Amvoanele pentru vorbitori erau aranjate foarte jos; acest lucru, după cum a remarcat Pressanse, se datora faptului că astfel de amvoane erau mobilier inutil într-un conciliu, unde se încerca în orice mod să se restricţioneze libertatea de exprimare.

Ceremonia de deschidere a catedralei a început la ora 8:5. În jurul orei 9, porţile bazilicii au fost deschise pentru procesiune, care a dat startul ceremoniei. În timpul procesiunii, s-a cântat cântecul „Veni Creator” conform cântecului antic. Capitulele bazilicilor şi bisericilor din Roma au deschis procesiunea. Aceştia au fost urmaţi de reprezentanţi ai tuturor ordinelor religioase. Apoi au venit cei 700 de episcopi şi arhiepiscopi în robe albe. Cardinalii au închis coada şi l-au precedat imediat pe Sfântul Părinte, care a fost dus la pragul bazilicii pe sedia gestatoria. Înainte de a intra, Papa a coborât de pe scaunul său. Înconjurat de prelaţii care intraseră în bazilică, s-a închinat în faţa mormântului Sfântului Petru. A rostit o rugăciune, iar vocea sa tremurândă s-a auzit în toată sala. Apoi a urcat pe tronul papal şi s-a aşezat. Exemplul său a fost urmat de părinţii conciliului. A început liturghia. În timpul celebrării acesteia, toţi episcopii s-au apropiat de papă în ordine şi s-au prosternat în faţa lui ca semn al supunerii lor. După celebrarea liturghiei, papa a dat întregului conciliu şi tuturor celor prezenţi o triplă binecuvântare şi a acordat absolutiunea deplină. Apoi a fost citită bula care convoca conciliul, a fost rostită o predică şi au fost cântati psalmii zilnici. După care papa a rostit o rugăciune în care a invocat ajutorul şi harul lui Dumnezeu pentru acţiunile conciliului, la care părinţii au răspuns: „Amin”. A urmat ceremonia de aşezare a Evangheliei pe un pupitru înalt şi magnific, în formă de tron. Din Evanghelia astfel aşezată, s-a citit capitolul dat, după care a urmat litania în cinstea sfinţilor. Fiecare strofă a fost cântată mai întâi de corul Capelei Sixtine, apoi de părinţii conciliului şi, în final, de întreaga liturghie a celor prezenţi. A urmat apoi discursul Papei, iar întreaga ceremonie s-a încheiat cu următoarele cuvinte ale Papei către Conciliu: „Doriţi, în cinstea Preasfintei şi indivizibilei Treimi - Tatăl, Fiul şi Sfântul Duh - pentru creşterea şi înălţarea credinţei şi a religiei creştine, pentru eradicarea ereziilor, pentru reforma clerului şi a poporului creştin, pentru pacificarea şi distrugerea duşmanilor numelui creştin - să decideţi şi să declaraţi Conciliul Ecumenic Vatican ca fiind început şi început?” Părinţii au răspuns: „Placet”. Acelaşi „placet” a fost răspunsul Conciliului la o altă întrebare propusă de Papă: dacă Părinţii doreau să ţină o altă întâlnire în oricare dintre zilele următoare. Apoi s-a auzit din nou cântarea „Veni Creator”, urmată de „Te Deum”, cântată de întreaga masă a adunării.

La scurt timp după deschiderea conciliului, pe 14 decembrie 1869, Papa, spre încântarea părinţilor adunaţi, a oferit un magnific concert spiritual şi laic în onoarea conciliului. Acesta a avut loc în Biserica Sfinţilor Apostoli, în prezenţa unui număr mare de episcopi şi cardinali. Cântecele l-au glorificat când pe Papă, când pe Preasfânta Fecioară. Prima parte a oratoriului, în care credincioşii catolici au fost reprezentaţi rugându-se lui Dumnezeu pentru acordarea unui cap Bisericii după moartea precedentului papă, a fost inspirată din opera Puritanii de Bellini. A urmat apoi cântecul vesel al poporului roman cu ocazia alegerii lui Pius al IX-lea; motivele vocale pentru acest cântec au fost împrumutate din operele Robert Diavolul şi Safo. Cântecul solemn în onoarea zămislirii fără păcat a Preasfintei Fecioare a fost împrumutat din opera Nebucadneţar de Verdi. În maniera unei arii din acelaşi „Nabucodonosor”, a fost interpretat un cântec în onoarea programei. Muzică din opera „Robert Diavolul” a însoţit imnul măgulitor care îl glorifica pe Pius. Oratoriul s-a încheiat cu exprimarea şi titlul de ascultare faţă de Papă în numele întregii creştinătăţi. Rossini a avut onoarea de a oferi pentru aceasta muzică din operele sale „William Tell” şi „Asediul Corintului”.

Totuşi, aceste plăceri şi altele similare, oferite de Sfântul Părinte distinşilor săi oaspeţi, i-au costat scump pe părinţii conciliului. Încă de la deschiderea conciliului, curia papală a început să restricţioneze dezbaterile din cadrul sesiunilor, drept urmare conciliul a rămas doar un nume gol, acoperind voinţa papei. Poate că nu a fost fără scop faptul că conciliul s-a întrunit în bazilică, care era atât de prost amenajată din punct de vedere acustic, încât discursurile vorbitorilor erau prost auzite de restul celor prezenţi. Mai mult, papa a ordonat ca un program să fie distribuit tuturor episcopilor, care să stabilească activităţile

conciliului. Acest program a stârnit un protest viu, dar în zadar. Dar acesta nu a fost sfârșitul surprizelor pentru părinții conciliului din partea papei. Papa însuși a numit direct o comisie pentru rapoarte, care era formată din adepți pasionați ai ultramontanismului. Și, totuși, fără permisiunea acesteia, care era în același timp permisiunea papei însuși, era imposibil să se prezinte conciliului o singură propunere. Este adevărat, numirea celorlalte cinci comisii a fost lăsată în seama membrilor conciliului, dar acest lucru a fost de puțin folos. Două dintre ele nu aveau nicio importanță: una urma să investigheze motivele pentru care părinții nu se prezentau la conciliu, în timp ce cealaltă urma să judece certurile membrilor conciliului. Referitor la ultima comisie, Pressanse remarcă sarcastic: o astfel de comisie ar fi fost necesară doar pentru Conciliul de la Trento, unde doi episcopi, în focul unei dispute, s-au apucat reciproc de barbă. Restul comisiilor erau comisii pe probleme de credință, misiuni și disciplină bisericească. Listele membrilor acestor comisii erau întocmite în prealabil, iar catolicii liberali erau eliminați cu grijă. Și, în plus, comisiile nu aveau nicio importanță. Nu erau destinate să examineze liber chestiunile propuse conciliului: aceasta era treaba congregațiilor romane. Decretele sau schemele erau propuse conciliului de către acesta din urmă și numai în cazul unei divergențe decisive de opinii apăreau comisiile în scenă. Conciliul era prezidat de cardinali, acum învestiți cu putere dictatorială, care, la rândul lor, făceau tot posibilul pentru a pune cele mai stricte limite disputei. Și prin alte măsuri, partidul ultramontan a luat libertatea de acțiune a părții adverse. Abia se deschisese conciliul când a fost emisă o rezoluție a congregației indexului împotriva declarațiilor oponenților și a lecturii unor astfel de lucrări. Cel mai puternic atac la adresa libertății conciliului a fost o bulă bătută în cuie pe zidurile orașului cu câteva zile înainte de deschiderea conciliului. Această bulă amenința cu o mare excomunicare pe toți cei care îndrăzneau să nu recunoască învățătura din programă și îndrăzneau să se opună chiar și celui mai nesemnificativ mandat papal. Astfel, rolul conciliului era să fie pur pasiv: membrii trebuiau să facă doar ceea ce ordona papa.

Primele canoane ale conciliului au fost anunțate pe 24 aprilie 1870. Acestea se ocupau de chestiuni de credință sau, mai bine spus, de mijloacele prin care credința poate fi protejată. Versiunea originală a acestor canoane sau reguli, așa cum au fost elaborate de una dintre congregațiile romane, respira o ură ireconciliabilă față de știință și alte credințe. Canoanele exprimau un dispreț hotărât față de cunoașterea umană, protestantismul fiind numit în ele un ulcer impiu, sursa oricărei erori. O mare luptă a izbucnit la conciliu cu privire la aceste chestiuni. Episcopii Strossmayer și Gainold din Ungaria și Croația s-au înarmat împotriva unei astfel de lipse de respect față de știință și protestantism. Protestul lor trebuie atribuit faptului că au suferit unele modificări canoanele despre credință, în care vorbesc mai blând despre punctele controversate. Deși conciliul se pronunță împotriva protestantismului, o face pe un ton mai blând. În ceea ce privește credința și cunoașterea, sunt stabilite norme destul de generale, neimportante în sine; împotriva celei mai noi filozofii, conciliul a pronunțat anatema. Este foarte remarcabil faptul că în aceste canoane Biserica este definită drept „Catolică-Apostolică-Romană”, ceea ce Presse notează deja că ultima denumire o distruge pe prima.

Sufletul deliberărilor conciliului a fost chestiunea infailibilității papale. Acesta a fost subiectul principal al conciliului; căci odată ce aceasta a fost decisă, totul a fost decis prin voința papei. Dar, oricât de important a fost acest subiect al sesiunilor conciliului, Pressanse oferă puține informații despre el, cel puțin în ceea ce privește problema conciliului în sine. — Chestiunea infailibilității papale s-a întâmpinat cu o opoziție considerabilă atât în rândul unor membri ai conciliului, cât și în rândul unor catolici din afara conciliului. În primul rând, unii episcopi catolici, deși nu au argumentat împotriva ideii de infailibilitate papală, au considerat totuși proclamarea dogmei prematură și periculoasă. Printre aceștia se numără și episcopul de Orleans. El a încercat să sublinieze cât de periculoasă era o astfel de proclamare a autorității papale, cum o astfel de proclamare ar putea împiedica unirea Bisericilor schismatice din Răsărit și Apus cu catolicismul, cum ar putea aceasta să înarmeze puterea seculară împotriva papalității, care ar înțelege problema în sensul că papa cere supunerea puterii de stat autorității sale. Unii episcopi germani au protestat împotriva dogmei în același sens. Dar și mai remarcabilă a fost polemica împotriva chestiunii în esență. Dacă unii dintre catolicii sensibili au considerat doar anunțarea dogmei prematură, alții s-au răzvrătit împotriva ideii însăși de infailbilitate papală. Mulți catolici s-au numărat printre adversarii acestei idei. Printre aceștia, în primul rând, ar trebui să-l menționăm pe abatele Maret cu cartea sa „Despre Sinodul Ecumenic”. În ea, cu o cunoaștere remarcabilă a istoriei, el dovedește că dogma infailibilității papale nu era cunoscută celor șapte Sinoade Ecumenice din antichitate. Martori în acest sens sunt Sinodul al VI-lea Ecumenic de la Constantinopol, care l-a condamnat pe Papa Honorius pentru erezia monotelită, și Sinodul al VII-lea Ecumenic de la Niceea, care, referitor la

scrisoarea Papei Hadrian, spune: „Aprobăm învățătura sa după ce noi înșine am examinat-o în Scriptură cu mare atenție. Suntem de acord cu scrisoarea și o confirmăm.” Dellinger menționat mai sus a obiectat, de asemenea, cu o forță bazată pe un studiu profund al istoriei bisericii, ideii de infailbilitate papală. „Unde era infailibilitatea papală”, a spus el, „când Ciprian s-a opus Sinoadelor Africane deciziilor romane privind chestiunea botezului ereticilor? Unde era când Sinodul de la Niceea a confirmat cele mai importante definiții religioase ale sale fără a aștepta sancțiunea papală sau unde era când Papa și legații săi au ieșit în evidență prin absența lor de la cel de-al Doilea Sinod Ecumenic? Unde era când Papa Siricius a trebuit să ceară iertare pentru una dintre deciziile sale privind o chestiune dogmatică controversată?” Niciodată lupta Bisericii împotriva ereziilor nu a fost atât de puternică ca în primele secole ale creștinismului; și dacă ideea infailibilității papale ar fi existat la acea vreme, ar fi căutat sprijin în ea în lupta împotriva ereziilor, dar nu există nicio urmă a acestui lucru. Un alt profesor german, Dr. Michaelis, un susținător al ideilor lui Dellinger, a numit propunerea conciliară pentru infailibilitatea papală o chestiune de „viclenie, pasiune și minciună, datorându-și originea partidului iezuit,”„ridicându-se împotriva adevăratei Biserici”, a numit-o „o nenorocire pentru religie și umanitate”. Iar teologul englez, părintele Newman, a scris atunci împotriva dogmei infailibilității papale: „Datorită organelor de încredere ale Curiei Romane, numele Sinodului Ecumenic nu stârnește nimic mai mult decât frică și groază. Până acum, Sinoadele Ecumenice au fost convocate pentru a evita un anumit pericol, iar prezentul Sinod însuși pregătește cel mai mare pericol.”

Dar să ne uităm la cum s-a desfășurat discutarea problemei infailibilității papale la Conciliu. În ciuda impresiei nefavorabile pe care această chestiune a lăsat-o asupra catolicismului, Papa a încercat prin toate mijloacele să o pună capăt cât mai repede posibil și, bineînțeles, într-un sens favorabil lui însuși. Papa i-a spus unui cardinal: „Cred în infailibilitate. Ca Papă, nu pot cere nimic de la Conciliu; fie ca Duhul Sfânt să-l lumineze.” Dar acestea au fost doar cuvinte goale; în realitate, Papa nu a fost inactiv. Când unii membri moderați, dar liberali ai Conciliului au cerut libertatea dezbaterii cu privire la chestiunea de mai sus, Papa s-a grăbit să răspundă la aceasta cu rezumatul său, prin care, în schimb, a îndemnat doar Conciliul să pună capăt problemei cât mai repede posibil. Rezumatul spunea: „Sfinția Sa, în solicitudinea sa apostolică, a decis să emită anumite reguli privind disputele la Conciliu, pentru a obține astfel o accelerare în investigarea, examinarea și discutarea problemelor propuse.” Acest lucru nu este suficient. Toate semnele favorului papal au fost arătate doar adepților infailibilității papale, în timp ce el și-a declarat deschis nemulțumirea față de episcopii opoziției. Papa nu a considerat superfluu să recurgă în unele cazuri la intimidare, așa cum o arată cazul unui anumit episcop babilonian, pe care Papa l-a forțat să renunțe la libertatea pe care episcopul era obișnuit să o arate în Orient. Dacă putem da crezare cronicii romane, alți doi episcopi orientali (locali), îngroziți de soarta fratelui lor, au spus: „Dacă deschidem gura, suntem pierduți”. Scurte rețete papale au fost revărsate cu generozitate la dreapta și la stânga, în laudă adepților papali și în mustrare a catolicilor liberali. Chiar discursurile papale cu care s-a adresat în acest moment prelaților și clerului au fost un mijloc de a acționa având în vedere o anumită tendință. Cu lingușire, Papa le-a spus odată prelaților: „Vreau să fiu liber ca vântul; nu vreau să mă amestec în treburile acestei lumi: așa că, rugați-vă, constrângeți-L pe Duhul Sfânt cu rugăciunile voastre, ca El să lumineze părinții”.

Oricât de mult s-a străduit Papa să restricționeze libertatea dezbaterii, membrii liberali ai Conciliului nu au tăcut. Cei mai remarcabili oratori ai opoziției au vorbit energic. Cardinalul Schwarzenberg nu s-a temut să arate în memoria lui Ioan Huss, amenințând cu o schismă în Ungaria. Abatele Marais a ținut un discurs atât de puternic la amvon, încât majoritatea servilă a Conciliului l-a întrerupt, neavând liniștea sufletească să asculte. Episcopul francez Dupanloup s-a arătat, potrivit lui Pressense, Bossuet-ul timpului nostru. Adversarul zelos al Papei, episcopul Strossmayer, a urcat din nou la amvonul de unde tocmai fusese forțat să coboare. Cu toate acestea, partidul de opoziție a trebuit curând să înțeleagă că toate discursurile și disputele nu erau altceva decât o paradă goală, că majoritatea hotărâse dinainte să proclame dogma infailibilității. Opoziția față de dogmă era formată din 140 de episcopi, distinși, potrivit lui Pressanse, prin învățătura, elocvența și inteligența lor; mai mult, erau reprezentanți ai primelor dieceze ale Bisericii Catolice. Au fost 580 de voturi pentru dogmă; Acestea aparțineau: 50 de cardinali, 100 de vicari apostolici, 50 de generali ai ordinelor și stareți cu mitră, peste 100 de episcopi ai așa-numitei propagande, 270 de episcopi italieni, dintre care 143 aparțineau statului papal. Este clar că majoritatea era formată, ca să spunem așa, din prietenii interni ai papei și, firește, acționa ca o singură persoană. Ultima sesiune generală a conciliului a fost pe 13 iulie, la care s-a citit pentru ultima dată schița dogmei infailibilității. Iată cum a fost

formulat: „Rămânând fideli Tradiției care s-a transmis de la începutul credinței creștine, spre slava lui Dumnezeu Mântuitorul nostru, spre înălțarea religiei catolice și spre mântuirea neamurilor creștine, cu consimțământul sfântului conciliu, învățăm și definim, ca o dogmă revelată de Dumnezeu Însuși, că Pontiful Roman, dacă vorbește ex cathedra, adică dacă, purtând funcția de păstor și învățător al tuturor creștinilor, în conformitate cu autoritatea sa apostolică, hotărăște învățătura de credință și morală rânduită pentru paza întregii Biserici, atunci, cu ajutorul ajutorului divin promis lui în Sfântul Petru, posedă infailibilitate, prin care, prin voința Divinului Mântuitor, Biserica Sa este instruită în credință și morală și că, prin urmare, definițiile Pontifului Roman nu sunt în sine supuse corectării (ex sese irreformobiles).” La această definiție s-a adăugat un blestem asupra celor care se opun dogmei.

Până pe 18 iulie, când a avut loc promulgarea solemnă a dogmei, nu au mai existat dispute. Dar care a fost surpriza minorității când formula a fost schimbată în mod arbitrar! În prima ediție a dogmei se scria: „hotărârile pontifului roman nu sunt supuse corectării în sine”, dar în cea anunțată acum au fost adăugate cuvintele: „nu sunt supuse corectării nici măcar cu consimțământul Bisericii (ex consensu ecclesiae)” - fapt care întrece orice probabilitate! - Însăși ceremonia proclamării dogmei, conform lui Pressense, a fost lipsită de demnitatea sa. Dar în acest caz îl vom lăsa pe Pressense însuși, cu observația și expresivitatea vorbirii sale, să vorbească. „Numărul părinților a scăzut considerabil; erau doar 543. Cei mai remarcabili reprezentanți ai minorității au plecat. Ziua era ploioasă; într-un moment atât de măreț era imposibil să aștepți ca o singură rază de soare să strălucească pe fruntea celui infailibil. Când a venit momentul adunării finale a voturilor, 22 de episcopi francezi au fost absenți, printre care Arhiepiscopul de Paris, 10 episcopi maghiari și 9 episcopi germani. Un episcop italian a avut curajul să proclame «non placet» chiar în galeriile Bazilicii Sfântul Petru. Un alt episcop i-a urmat exemplul. Întunericul din bazilică era atât de mare încât Papa a avut nevoie de o lumânare pentru ca să-și citească propria apoteoză. Piața din fața Bazilicii Sfântul Petru era aproape goală. Doar câțiva călugări au strigat: «Evviva!», iar doar câteva călugărițe, prosternându-se, au strigat: «Părintele meu».”

Conciliul s-a încheiat. Dar opoziția față de Conciliu nu s-a încheiat; ea continuă și acum sub forma „catolicismului vechi”. Pressanse se întreabă de ce opoziția catolică față de Papă, în ciuda absurdității evidente a dogmei, care a fost destul de puternică în timpul Conciliului, a fost marcată după încheierea sa de un fenomen atât de nesemnificativ precum catolicismul vechi. Ce este aceasta - indiferență față de credință sau devotament altruist față de papalitate?...

Informații și recenzii despre starea actuală a Orientului creștin [10] (Note bibliografice)

Nu este un secret faptul că știm foarte puțin despre Orientul creștin grec, adică despre viața sa bisericească. Unul dintre motivele pentru care suntem puțin familiarizați cu subiectul în cauză este că nu avem ghizi externi care să ne poată explica la ce anume ar trebui să acordăm o atenție specială în Orientul creștin și cum să judecăm ce este demn de atenția noastră. Cu alte cuvinte: știm foarte puțin despre Orient pentru că nu avem cărți atât de excelente și informative despre acesta precum cele care există despre Occidentul catolic și protestant și care au fost scrise de scriitori creștini occidentali. Creștinii orientali înșiși, adică în principal grecii, oferă foarte puține informații despre starea Bisericii creștine din Orient și, dacă uneori oferă astfel de informații, nu este ușor să le adune, din diverse motive. În Occident, nu există aproape niciun interes pentru ceea ce se întâmplă printre creștinii orientali. Occidentul a ajuns de mult la concluzia că Biserica Greacă de Răsărit este un cadavru, iar un cadavru ca atare ar trebui să intereseze mai presus de toate groparii... Având în vedere această stare de fapt, noi, rușii, dacă dorim să avem o cunoaștere temeinică, temeinică și serioasă a Orientului creștin, nu avem de ales decât să întreprindem, dacă este posibil, un studiu independent al vieții și obiceiurilor creștinilor greco-orientali. Acum a devenit foarte clar că probabil nu vom primi niciun ajutor din exterior pentru o perioadă foarte lungă de timp. Un astfel de studiu independent al subiectului în cauză poate fi roditor numai atunci când cei care îl studiază întreprind dificila muncă de a se familiariza personal și corespunzător cu misteriosul Orient creștin. Și trebuie spus că acest studiu personal al subiectului în cauză a început deja. S-au găsit oameni care au avut dorința sau nevoia să abordeze problema. Există puțini astfel de oameni, dar există. Au avut ocazii și motive să își împărtășească observațiile și informațiile cu publicul interesat de această chestiune. Au început să apară lucrări și articole dedicate Orientului creștin.

Desigur, nu ne asumăm sarcina dificilă de a trece în revistă toate sau chiar multe dintre aceste lucrări rusești. Realizarea unei astfel de sarcini ar necesita mult timp. Intenționăm

să ne limităm la foarte puține, și anume, la câteva astfel de lucrări care au ieșit la iveală cel mai recent - în 1891 și 1892. Acest puțin care va fi supus atenției noastre este, în opinia noastră, foarte interesant și este interesant pentru că, dintr-un anumit motiv, nu reușim în totalitate în studiul nostru personal și, prin urmare, aparent, independent al Orientului. Observatorii și martorii noștri oculari au divergit atât de mult în rezultatele și opiniile lor despre fenomenele care au făcut obiectul observației lor, încât s-ar putea crede că studiază nu același lucru, ci ceva complet diferit. Pentru observatorii noștri, se pare că binecunoscuta lege logică a contradicției nu există, care ne interzice să afirmăm și să negăm simultan ceva despre un anumit subiect. Se pare că atribuim ceva destul de incredibil observatorilor noștri, dar sperăm că mai jos cititorul va fi convins de fapte că nu exagerăm deloc atunci când spunem ceea ce spunem acum. Faptul că observatorii noștri diferă prea mult în raportarea observațiilor lor și în tragerea concluziilor din ceea ce observă este treaba lor; și nu ne considerăm îndreptățiți să le reproșăm acest lucru. Dar imaginați-vă situația unei persoane care ar dori să folosească astfel de observații pentru propria instruire? Citim un autor și pare să spună asta și cealaltă; facem cunoștință cu un alt autor și se dovedește a fi cu totul altceva! Ce să facem aici? Desigur, problema ar fi foarte simplă dacă astfel de autori cu opinii diferite s-ar baza pe anumite surse scrise; în acest caz, ar rămâne să le verificăm mărturiile și opiniile pe baza surselor și să acordăm preferință autorului care este mai aproape de surse și le comentează mai amănunțit. Dar cum și prin ce mijloace veți verifica mărturia contradictorie a unor astfel de autori care se bazează pe observațiile lor personale, pe experiența lor personală, pe studierea obiectelor cu propriii ochi în locul existenței lor? Ar trebui să mă duc să văd cu propriii mei ochi despre ce dau martorii oculari o astfel de mărturie contradictorie?

Dar să trecem de la raționament la fapte, adică la familiarizarea cu astfel de lucrări care sunt cu adevărat capabile să stârnească gândurile pe care tocmai le-am exprimat. În fața noastră se află două serii de lucrări: una se referă la chestiuni generale din viața bisericească și obiceiurile Bisericii Grecești, iar cealaltă se referă la unul dintre patriarhatele grecești proeminente în diverse privințe. Trecând la treabă, considerăm totuși că este de datoria noastră să stipulăm dinainte că, familiarizând cititorul cu faptele, nu vom întreprinde sarcina de a reconcilia contradicțiile și de a examina critic autorii despre care vom vorbi. Vom lăsa această preocupare pentru viitor. Pentru noi este important să observăm doar fenomenul că, așa cum ne este ușor să studiem Occidentul creștin, grație unor ghizi experimentați, tot așa nu ne este ușor să studiem Orientul fără îndrumarea unor oameni experimentați, ceea ce este obișnuit pentru noi.

Capitolul I

În 1891, a apărut o lucrare a profesorului A. A. Dmitrievsky de la Academia Teologică din Kiev sub titlul „Slujba divină modernă în Răsăritul ortodox” (Numărul I, Kiev). Lucrarea are multe merite științifice serioase. Dar nu intenționăm să o analizăm; nici nu intenționăm să-i expunem conținutul. Intenționăm să menționăm doar câteva pagini din ea, și anume pe cele care au provocat o dispută cu un alt autor. Dmitrievsky își scrie cartea ca o persoană care a studiat cu propriii ochi situația Răsăritului creștin modern. Acest lucru conferă cărții sale autoritate. Dar persoana care a intrat într-o dispută cu el se prezintă și ca o persoană familiarizată personal cu Răsăritul. Două persoane studiază Răsăritul în același timp, dar totuși ajung la rezultate diferite în astfel de chestiuni, o dispută despre care este o chestiune neașteptată.

Să vedem ce spun exact ambii autori despre anumite aspecte asupra cărora nu sunt de acord și, aparent, nu vor să fie de acord, fiecare apărându-și propria opinie și propriile rezultate.

Discutând particularitățile liturghiei greco-răsăritene a timpului nostru, dl. Dmitrievsky nu tace faptul că prețuiește foarte mult grija conducătorilor Bisericii pentru satisfacerea acelor nevoi ale creștinilor care decurg din condițiile vieții practice și din circumstanțele istorice. În general, el consideră rânduielile liturgice ale Bisericii Grecești un model pentru alte Biserici Ortodoxe. Autorul, de exemplu, scrie: „Practica liturgică a Bisericii Bizantine a continuat să meargă mai departe (în comparație cu cea rusă) în dezvoltarea sa, reușind să dezvolte noi caracteristici liturgice, unele rituri noi, slujbe întregi în cinstea sfinților celebrați în Biserica Rusă și chiar a creat un nou tipic pentru bisericile parohiale, separându-le pe acestea din urmă de mănăstiri, care au propriile lor hărți, propriile lor rânduieli, permițându-le acestora din urmă să-și folosească tipicurile, dezvoltate de condițiile mănăstirilor în sine și de motive istorice care au influențat viața pustnicească pașnică a asceților din Sfântul Munte Athos și din alte locuri. Prin urmare, în prezent, un observator atent interesat de starea cultului în Orient poate observa unele obiceiuri și rânduieli în cenobii, mănăstirile regulate, schiturile și chiliile din Sfântul Munte Athos, iar altele în bisericile parohiale din Constantinopol, Atena, Salonic și alte orașe. Atât pentru

obiceiurile, cât și pentru rânduielile în domeniul cultului, există motive și temeiuri importante și complet respectabile, justificate atât de hărțile păstrate de aceste biserici și mănăstiri, cât și de condițiile locului și timpului dat. O astfel de diferență în practica liturgică în... Orientul nu surprinde pe nimeni, nu ispitește pe nimeni, ci dimpotrivă, pare natural și destul de ușor de înțeles pentru toată lumea, deoarece, așa cum exprimă Tipicul bulgar actual, „în diferite împrejurări trebuie să se roage cei care sunt în pace, confort și bunăstare, în diferite împrejurări cei care sunt în sate și orașe și în diferite împrejurări cei care sunt în deșerturi și în călătorii și în război, în diferite împrejurări cei care trăiesc în mănăstiri sacre și în diferite împrejurări cei care trudesc în izolare și tăcere ca îngerii". Cei mai buni reprezentanți ai mănăstirilor strict athonite, adaugă autorul, deoarece a trebuit să vorbim cu ei de mai multe ori, justifică chiar și acele abrevieri și abateri din practica liturgică actuală pe care le-am văzut adesea la Constantinopol și care nu sunt justificate de carta bisericească valabilă în prezent" (pp. 3-4. Cf. pp. 65-66).

Printre particularitățile care deosebesc Biserica Greacă de a noastră se numără, după cum se știe, faptul că printre greci nu toți preoții sunt considerați duhovnici, ci doar câțiva aleși. Autorul cărții analizate este foarte simpatizant cu acest fenomen. Printre altele, el spune: „Niciunde nu se cere unui pastor o cunoaștere atât de vastă a naturii umane, a inimii umane, a experienței spirituale și a cunoștințelor teologico-canonice ca în săvârșirea sacramentului pocăinței, pentru care (săvârșirea) nu este suficient să ai dreptul de a spovedi penitenții și de a le citi în cartea de slujbă rugăciunile prescrise pentru spovedanie. De aceea, Biserica Greacă modernă nu atribuie dreptul de spovedanie tuturor pastorilor, ci doar anumitor clerici specifici, care sunt experimentați în toate privințele și posedă cunoștințe vaste. În Biserica Greacă, nu fiecare pastor este duhovnicesc, ci doar un preot care este special numit în acest scop și care are o scrisoare de la episcop care îi acordă dreptul de a se spovedi. De aceea, de foarte mult timp, în Biserica Greacă s-au făcut încercări de a crea îndrumări speciale pentru părinții duhovnicești, care să definească nu numai calitățile unui părinte duhovnicesc, regulile privind impunerea penitenței penitentului și săvârșirea ritului spovedaniei, ci și însăși metoda de spovedanie pentru oamenii care vin la el din diferite poziții în societate, în ierarhia spirituală și civilă și, în plus, din diferite poziții". „vârste și sexe" (pp. 82–83).

Aceste două aspecte ale cultului răsăritean, remarcate clar de profesorul Dmitrievsky, s-au lovit de obiecții decisive din partea unui alt observator al vieții creștine răsăritene. În ce constau aceste obiecții, vom spune mai târziu. Dar cele mai puternice și mai înflăcărate obiecții din partea aceluiași al doilea observator au întâmpinat informațiile și concluziile profesorului de la Kiev cu privire la o întrebare foarte curioasă - despre monahismul tuturor ierarhilor greci. În cartea sa „Cultul modern", domnul Dmitrievsky scrie: „Capul patriarhului, mitropoliților, episcopilor, arhimandriților, preoților și chiar diaconilor (în Răsărit) este acoperit cu o kamilavcă neagră, care... în general are aspectul kamilavcii folosite de preoții catolici din Rusia. Niciunul dintre cei mai înalți ierarhi răsăriteni nu poartă clobucuri albe sau negre, dar toți folosesc această kamilavcă. Evident, acest lucru se face deoarece ierarhii răsăriteni, afirmă autorul, nu acceptă monahismul și după hirotonire rămân în costumul unui preot simplu, de care nu se deosebesc în perioadele neliturgice" (p. 145). Întrucât această poziție a autorului s-a lovit de obiecții (despre care vom vorbi mai jos), dl. Dmitrievsky a oferit imediat explicații suplimentare, mai detaliate, asupra întrebării interesante. Pentru a clarifica mai precis întrebarea - sunt episcopii greci călugări sau nu, autorul a considerat necesar să abordeze următoarele întrebări: cum și din cine este creat clerul în general și cea mai înaltă ierarhie spirituală în special în Orientul de astăzi? Raționamentul autorului în acest caz se reduce la următoarele:

„În Răsăritul ortodox nu există cler în sensul larg al cuvântului, așa cum îl înțelegem noi, rușii. Toate nivelurile ierarhiei bisericești sunt accesibile tuturor, indiferent de rang sau statut social. Până recent, în Răsărit nu existau școli speciale, cum ar fi, de exemplu, actuala școală teologică de la Halki din Constantinopol și Seminarul Rizarev din Atena, în care tinerii să fie pregătiți special pentru slujirea în nivelurile superioare și inferioare ale preoției. Contingentul de elevi din aceste școli este format în mare parte din copii ai unor persoane seculare care sunt stabile financiar, elevi și rude ale episcopilor diecezani, novici sau dokimi, stareți bogați, epitropi și alții asemenea, persoane influente din mănăstirile athonite, care fac o anumită contribuție anuală pentru elevii lor la școală. O astfel de componență a elevilor din școlile teologice din Răsărit nu ne dă în niciun fel dreptul să spunem că acolo studiază persoane monahale. Dokimii sau novicii și așa-numiții riasofori dintre elevi nu sunt călugări și cu atât mai mult absolvenții școlii, care au venit direct din lume, nu pot fi numiți de către..." un astfel de nume, deși unul și celălalt, conform statutului școlilor, nu diferă în niciun fel unul de celălalt în ceea ce privește îmbrăcămintea și modul de viață. Îmbrăcămintea elevilor este uniformă și constă dintr-o sutană sau

jumătate de caftan și o jumătate de sutană scurtă. Pe cap poartă o kamilavka joasă, sub care își ascund părul lung. Regimul școlar, ordinea exterioară a vieții elevilor școlilor teologice este construită pe principiile unui ordin monastic comunal, deși majoritatea elevilor nu provin din mănăstiri și nu intenționează să devină călugări. Iar rezultatele unei astfel de educații sunt următoarele. Unii dintre elevi, și s-ar putea spune o mare parte dintre ei, imediat după finalizarea cursului de științe teologice își scot sutanele și kamilavki, se tund și intră la Universitatea din Atena la toate facultățile, cu excepția teologiei... Elevii mănăstirilor se întorc la mănăstirile lor și ocupă funcțiile de didaskaloi etc. Doar o mică parte dintre elevii acestor școli își aleg o carieră spirituală. Elevii acestor școli care termină cu succes cursul primesc dreptul de a purta titlul onorific „διδάκτωρ τῆς θεολογίας" – doctor în teologie; dar, în realitate, de acest drept se bucură doar cei care, fie la absolvirea școlii, fie după finalizarea cursului, au fost hirotoniși diaconi sau preoți. De aceea, în viața acestor școli există un astfel de fenomen în fiecare an încât unii dintre absolvenții clasei lor, fără a depune mai întâi jurămintele monahale, sunt hirotoniși diaconi fie în timpul anului universitar, fie, mai des, chiar înainte de sfârșitul examenelor finale. Acești diaconi - „doctori în teologie" - alcătuiesc principalul contingent al clerului modern educat. De obicei... îndeplinesc rolul de gramaticieni sau secretari, protosincel și alți funcționari sub Patriarhul Constantinopolului și astfel se pregătesc pentru slujirea în cele mai înalte trepte ale ierarhiei: episcop, arhiepiscop,mitropolit și chiar patriarh, și chiar și în acest nou proces nu se vorbește despre necesitatea tunderii monahale. Este adevărat că respectivii candidați pentru ierarhia superioară primesc titlul preliminar de arhimandrit pentru îndeplinirea cu zel a îndatoririlor care le sunt impuse, dar acesta nu este nici mai mult, nici mai puțin decât un titlu onorific, exprimat extern prin dreptul de a purta o palitsa și o bast pe kamilavka în timpul slujbelor divine" (Dmitrievski // Operele Academiei Teologice din Kiev. 1891. Vol. III. Pp. 136-141). Din aceasta este clar că autorul nu consideră ierarhia superioară greacă ca aparținând rangului monastic.

Informațiile și judecățile de mai sus ale profesorului Dmitrievsky au provocat o infirmare din partea unui alt autor, care, din păcate, și-a ascuns numele și se prezintă ca un observator personal direct al vieții bisericești din Răsăritul timpului nostru [11] . Acest autor anonim, în primul rând, contrar relatărilor domnului Dmitrievsky, nu găsește nimic sau foarte puțin încurajator în latura liturgică a Bisericii Grecești de astăzi. El consideră că practica liturgică a Răsăritului nu poate oferi nimic instructiv pentru noi. În sprijinul punctului său de vedere, autorul anonim citează următoarele dovezi, care nu servesc drept laudă a obiceiurilor și practicilor bisericești grecești. „Și laicii intră prin ușile împărătești deschise în timpul slujbei, chiar și cu capetele acoperite, deoarece mulți stau în biserică purtând fesuri și pălării. Sau, imaginați-vă", spune autorul anonim, „un episcop care dă o despărțire după Liturghie cu Sfânta cruce, iar în cazul prezenței unei persoane nobile, care proclamă după despărțire, ridicând crucea în mâna dreaptă, către oameni: «Cutarei și cutarei Ζήτω» (corespunzător cu rusescul «ura»), iar întreaga biserică strigă: «Ζήτω». - Schimbările aduse tipicului Orientului nu îmbunătățesc deloc practica bisericească (acolo), ci mai degrabă sporesc diversitatea acesteia, ceea ce, de fapt, se întâmplă și duce la faptul că fostele sărbători sunt complet uitate. De exemplu, sărbătoarea Acoperământului Maicii Domnului, mai aproape de Constantinopol decât altele, nu este deloc sărbătorită în prezent și chiar a dispărut din cărțile lor liturgice. Ritul pomenirii celor plecați - panikhida noastră - la greci se limitează la următoarele: conform Trisagionului, „cu duhurile drepților" - o litanie, „cu sfinții dați odihnă" și concediere - pe care o numim litiya" (Notă bibliografică despre cartea lui Dmitrievsky „Cultul modern în Orientul modern" // Lectura creștină. 1891. Vol. II. Pp. 142-144).

La toate aceste comentarii ale autorului anonim, profesorul Dmitrievsky a oferit explicații în scris. Pentru a nu intra în detalii, nu vom repeta aceste explicații în întregime. Ne vom concentra atenția doar asupra disputei care a apărut între cei doi scriitori menționați anterior cu privire la panikhida greacă. Domnul Dmitrievsky neagă categoric afirmația autorului anonim conform căreia marea noastră panikhidă actuală nu există deloc în Orient. Iată ce scrie el, respingând autorul anonim: „Panikhidele nu sunt practicate doar în cultul modern al Răsăritului ortodox, ci sunt celebrate și aici cu mai multă solemnitate și plenitudine decât aici, în Rusia. Astfel, la începutul panikhidei are loc o «kyrodosia» sau distribuirea lumânărilor, nu numai clerului, ci și tuturor oamenilor prezenți în biserică. A 17-a kathisma, sedalenul și canonul cu tropare se cântă în ordine, fără nicio omisiune. Rugăciunea «Dumnezeul duhurilor» este citită de preot la fiecare litanie cu voce tare tuturor oamenilor și este precedată de exclamația diaconului: «Să ne rugăm Domnului». La sfârșitul panikhidei, se citește o rugăciune peste koliva, care este binecuvântată de celebrant. Cât despre acea panikhidă, spune domnul Dmitrievsky, a cărei ordine o prezintă autorul nostru anonim, aceasta nu are nimic în comun cu o panikhidă în sens propriu, nu

este niciodată numită cu acest nume în Răsărit, ci are propriul său nume special: „Trāισάγιον", întrucât începe tocmai cu „Trisagionul" (Dmitrievsky. Nedumeriri despre nedumeriri // Lucrările Academiei Teologice din Kiev. 1891. Vol. III. Pp. 122-127). Autorul anonim, însă, nu a fost mulțumit de astfel de explicații ale cercetătorului învățat și insistă cu tărie că în Orient nu se slujesc recviemuri în sensul propriu. „Chiar și cu ocazia morții Patriarhului Constantinopolului Dionisie († 1891), grecii nu au slujit recviemuri, ci au slujit παράκλησις - o slujbă de rugăciune către Preasfânta Născătoare de Dumnezeu. Când arhimandritul ambasadei ruse (din Constantinopol) (acest arhimandrit nu este autorul nostru - notă) a venit la patriarhat cu clerul său pentru a sluji un recviem pentru patriarhul decedat, membrii Sinodului l-au numit Τρισάγιον. Și după ce arhimandritul rus a explicat cum se slujește o slujbă de pomenire în Biserica Rusă, acești mitropoliți au spus: da, astfel de slujbe de pomenire se slujesc numai pe Athos" (Răspuns la nedumerirea despre nedumerire // Lectura creștină. 1892. Vol. II. P. 214). Profesorul Dmitrievsky, la rândul său, nu intenționează să cedeze autorului său anonim în ceea ce privește problema slujbei de pomenire: se consideră prea îndreptățit să facă compromisuri asupra cuvintelor pe care le exprimase anterior. Acest observator al vieții Răsăritului scrie: „Fără supărare pentru părinții membri ai sinodului patriarhal din Constantinopol, i-au spus un neadevăr (!) Părintelui nostru. „Arhimandrit, deoarece astfel de slujbe de pomenire (adică mari) se țin printre greci și în alte locuri în afară de Athos, de exemplu pe Sinai, în Mănăstirea Sfântul Ioan Teologul de pe insula Patmos și chiar în Ierusalim, la Sfântul Mormânt Dătător de Viață și pe Golgota" (A doua „Nedumerire despre nelămuriri" // Lucrările Academiei Teologice din Kiev. 1892. Septembrie. P. 169). După cum vedem,Martorii noștri oculari ai afacerilor orientale nu pot ajunge la un acord în relatările lor nici măcar asupra unui lucru atât de simplu precum oficierea unei slujbe funerare la greci. Desigur, nu le reproșăm deloc acest lucru, ci doar constatăm faptul în sine.

Un autor anonim al lucrării Christian Reading contestă, de asemenea, opiniile profesorului Dmitrievsky, pe care le-am expus mai sus, referitoare la confesorii speciali din Biserica Greacă. Acest autor anonim scrie: „Referitor la spovedanie, domnul Dmitrievsky spune: întrucât nicăieri nu se cer de la un păstor al Bisericii o cunoaștere atât de vastă a naturii umane și informații teologico-canonice ca în săvârșirea acestei taine, Biserica Greacă modernă nu acordă dreptul de spovedanie tuturor păstorilor, ci numai celor care sunt experimentați în toate privințele. Această opinie pare ciudată", notează autorul anonim, „având în vedere motivul real al unei astfel de practici în Biserica Greacă. Autorul pare să nu cunoască, sau să nu vrea să cunoască, motivul care a servit drept bază pentru o astfel de rânduială. Dar unde sunt păstorii care posedă cunoștințe vaste? Este evident că această parte a practicii moderne a Bisericii Greacă este complet nefamiliară (!!) autorului" (Christian Reading. 1891. Vol. II. P. 146). Această remarcă a autorului anonim l-a nedumerit pe domnul Dmitrievsky, iar acesta din urmă i-a cerut să explice despre ce motive ascunse ale apariției unor mărturisitori speciali în Orient vorbea autorul anonim în aceste cuvinte. „Îi vom fi foarte recunoscători autorului nostru anonim dacă acesta, fiind cineva mai familiarizat cu problema, ne va comunica în scris sau în formă tipărită orice clarificări importante și valoroase din punct de vedere științific cu privire la problema spovedaniei în Orient. Feci quod potui, vom spune cu cuvintele proverbului latin, faciant meliora potentes (Am făcut ce am putut, să facă cine poate mai bine (latină) – Ed.)" (Operele Academiei Teologice din Kiev. 1891. Vol. III. P. 148). Autorul anonim nu a răspuns acestei invitații în formă tipărită (deși ar fi putut să o facă, deoarece a schimbat din nou gândurile sale cu domnul Dmitrievsky în formă tipărită). Cât despre faptul dacă persoana anonimă i-a răspuns în scris aceluiași domn Dmitrievsky, desigur că nu știm nimic despre asta. Totuși, nu putem să nu observăm: ni se pare ciudat că domnul Dmitrievsky a cerut cel puțin un răspuns scris de la persoana anonimă. S-ar putea crede că vorbim despre o chestiune secretă, a cărei examinare se face cel mai convenabil cu ușile închise!

Cei doi autori ai noștri au fost în dezacord cel mai mult în ceea ce privește cea mai interesantă și importantă chestiune, monahismul episcopilor greci. După cum am arătat mai sus, profesorul Dmitrievsky nu îi consideră pe episcopii greci călugări. Autorul anonim dovedește exact contrariul. Acesta din urmă scrie: „Potrivit domnului Dmitrievsky, cei mai înalți ierarhi răsăriteni nu sunt călugări și, prin urmare, nu poartă clobucuri. Autorul este extrem de surprins de această veste. În Biserica Răsăriteană", declară autorul anonim, „nu numai că toți ierarhii sunt monahi, ci și în bisericile parohiale, în special în orașe, rectorii sunt în mare parte arhimandriți, iar adesea alți clerici sunt monahi, astfel încât clerul secular îi ajută doar pe monahii din bisericile mari ale orașelor. Biserica Constantinopolului nu numai că nu-i ridică pe nemonahi la cele mai înalte trepte ierarhice, ci chiar interzice complet episcopatul persoanelor care nu au fost în virginitate și celibat perfect din tinerețe

(hotărârea Patriarhului Antim și a sinodului său din 1846). Și cum se poate spune că niciunul dintre cei mai înalți ierarhi răsăriteni nu poartă clobucuri albe sau negre? Toți ierarhii, începând cu patriarhul însuși, în vremuri obișnuite, când sunt în afara bisericii, poartă o kamilavka neagră; dar în timpul slujbelor divine din biserică și în timpul rugăciunilor în afara bisericii, în timpul „la adunările publice importante, poartă un klobuk negru. Singura diferență față de klobukurile grecești este că crepa lor este mai subțire decât a noastră etc. Doar klobukurile albe nu se mai folosesc acum" (Christian Reading. 1891. Vol. II. P. 147). La aceste argumente, autorul anonim adaugă apoi următoarele: „Am discutat acest subiect de mai multe ori cu mitropoliții, membri ai sinodului patriarhal (adică, întrebarea dacă episcopii greci sunt monahi? - A.L.); ei au susținut întotdeauna că toți ierarhii din Răsărit sunt monahi, la fel ca și arhimandriții, și, în general, printre clerul secular există la fel de puțini preoți sau diaconi necăsătoriți fără a depune jurăminte monahale (celibat) ca printre noi în Rusia - ei sunt o excepție rară. Cu toate acestea, este greu de imaginat că ar exista mulți în societatea rusă care ar crede că mitropoliții, arhiepiscopii și episcopii, și patriarhii înșiși din Răsărit nu sunt monahi, ci laici (?). Dacă domnul Dmitrievsky ar fi scris nu doar douăzeci de pagini în sprijinul opiniei sale, ci două sute sau mai mult, nu ar fi fost mai convingător" (Lectura creștină. 1892. Vol. II. Pp. 215-216). Profesorul Dmitrievsky nu a lăsat fără o analiză adecvată principalele motive invocate de autorul anonim în sprijinul opiniilor sale pe această temă. Astfel, el, adică domnul Dmitrievsky, scrie: „Cât despre definiția din 1846 a Patriarhului Anfim și a sinodului său, care interzice episcopatul persoanelor care nu au fost în virginitate și celibat perfect din tinerețe, la care face referire autorul nostru anonim, atunci noi nu numai că nu am spus nimic contrar acestei definiții în cartea noastră (Slujba Divină Modernă), dar suntem gata să confirmăm încă o dată că această regulă este practicată în Orient în toată severitatea ei. Nu numai episcopii și mitropoliții sunt celibatari în cler,patriarhi și arhimandriți, dar chiar preoți și diaconi din orașele parohiale" (Lucrările Academiei Teologice din Kiev. 1891. P. 143). Apoi, domnul Dmitrievsky atacă vehement afirmația autorului anonim conform căreia primul îi consideră pe episcopii răsăriteni nu monahi, ci „laici". El spune: „Este greu de imaginat", notează autorul nostru anonim, „că există mulți în societatea rusă care ar crede că episcopii răsăriteni sunt laici. „Suntem complet de acord cu autorul anonim", declară dl. Dmitrievsky, „că există puțini astfel de oameni, mai mult, nu există nici măcar o singură persoană care să poată afirma o asemenea absurditate ca mitropoliții, arhiepiscopii, episcopii și patriarhii înșiși din Răsărit să fie laici." „Mitropoliții, arhiepiscopii, episcopii și chiar patriarhii înșiși din Răsărit nu sunt monahi", explică profesorul de la Kiev, „ci doar rasofori..." (Lucrările Academiei Teologice din Kiev. 1892. Vol. III. P. 175). Din păcate, autorul în cauză nu spune nimic despre referința anonimă la faptul că membrii Sinodului de la Constantinopol înșiși i-au declarat lui, autorului anonim, că toți ierarhii din Răsărit sunt monahi. Cu toate acestea, trebuie presupus că dl. Dmitrievsky consideră o astfel de referință ca fiind altceva decât un fals pur și simplu...

Având o opinie contrară cu privire la chestiunea dacă episcopii greci sunt sau nu monahi, cei doi autori analizați judecă diferit cu privire la modul de viață și comportamentul acelorași episcopi. Profesorul Dmitrievsky, nerecunoscându-i pe ierarhii răsăriteni ca persoane monahale, îi justifică atât prin faptul că se căsătoresc personal cu turma lor (desigur, uneori), cât și prin faptul că ei, în calitate de consumatori de carne, ca toți laicii, se hrănesc cu mâncare din carne, deși venerabilul cercetător este de acord că o astfel de stare de fapt îi ispitește pe ruși, care nu sunt obișnuiți cu un astfel de fenomen. Dimpotrivă, autorul anonim, considerând episcopii greci ca fiind același fel de călugări ca și episcopii noștri ruși, este puternic ispitit de faptul că episcopii greci îndrăznesc să mănânce carne și de faptul că oficiază căsătorii, contrar regulii bisericești: „Un călugăr nu trebuie să binecuvânteze căsătoriile". Autorul anonim consideră că aceste acțiuni și alte acțiuni similare ale ierarhilor răsăriteni reprezintă o încălcare a jurămintelor lor monahale. În ceea ce privește, în special, consumul de carne de către acești episcopi, autorul anonim afirmă că lor înșiși le este jenă să mănânce carne în prezența străinilor. (Toate aceste relatări pot fi găsite în articolele citate anterior, în locuri diferite, de ambii autori.)

Astfel, vedem că profesorul Dmitrievsky și autorul anonim diferă extrem de mult în opiniile lor asupra unui subiect despre care dezacordurile par complet neașteptate - dacă episcopii răsăriteni actuali sunt sau nu monahi. În ciuda simplității și tangibilității subiectului observației, ambii observatori, bine familiarizați cu problema din impresii directe și studiu, diferă unul de celălalt în judecățile lor atât de mult încât este ca și cum ar vorbi despre două fenomene diferite. Nu este oare surprinzător?

Am enumerat și am arătat principalele contradicții în care rezultatele observațiilor despre Orientul creștin modern sunt exprimate de către doi autori, deși poate nu în aceeași măsură, dar totuși familiarizați îndeaproape și direct cu subiectul despre care vorbesc. Nu

ne propunem sarcina de a reconcilia aceste contradicții sau chiar de a le înțelege. Pentru a rezolva această problemă, sunt necesare contacte personale cu Orientul, pe care nu le avem. Din partea noastră, considerăm că este de datoria noastră să facem doar câteva observații generale asupra subiectelor disputei dintre cei doi autori ai noștri.

Între profesorul Dmitrievsky și autorul anonim, nu putem să nu observăm, în primul rând, diferența că primul privește obiectele studiului său cu mare toleranță, în timp ce cel de-al doilea este extrem de riguros. Și se știe că numai un cercetător tolerant poate atinge cel mai mare adevăr în rezultatele sale științifice. Toleranța obligă pe cineva să trateze cu respect și atenție tot ceea ce este neobișnuit, la prima vedere ciudat, și să-și rețină simpatiile și antipatiile. Nu găsim nimic de genul acesta la autorul nostru anonim. El a venit în Orient, evident, cu o viziune părtinitoare că totul este în regulă la noi, rușii; și, prin urmare, spera să găsească printre greci doar o repetare a ceea ce era obișnuit în patria sa, nerecunoscând dinainte că binele nostru din Orientul nostru natal va fi ignorat și înlocuit de altceva, ceva complet neobișnuit pentru noi. Cu toate acestea, a urmat dezamăgirea, s-a dovedit că în Orient nu totul este așa cum este la noi. Dar în loc să înțeleagă și să înțeleagă noile fenomene, să găsească explicații adecvate pentru ele și să le recunoască cu modestie dreptul de a exista alături de fenomenele familiare persoanei anonime, aceasta din urmă a început să se întoarcă și să critice ceea ce nu era obișnuit... Mai mult, nu putea înțelege cum alții puteau privi lucrurile altfel decât el. Dacă alții, ca el însuși, nu se îndepărtau de fenomenele nefamiliare lor și nu le criticau, a început să simtă o aversiune față de astfel de oameni „miopi" - și le exprima deschis reproșuri. Astfel, în opinia noastră, persoana anonimă a dezvoltat o dorință pasională de a contrazice și de a argumenta cu profesorul Dmitrievski, nevrând să-i împărtășească opiniile despre aproape nimic.

Între timp, ar fi complet nedrept să nu apreciem și să nu acordăm recunoașterea cuvenită multora dintre judecățile exprimate de domnul Dmitrievsky, în care nu există nimic pentru care să i se reproșeze. Să începem cu problema modificărilor în componența serviciului divin permise de Biserica Răsăriteană. În Răsărit, au înțeles bine că statutul bisericesc obișnuit, creat în mănăstiri și pentru mănăstiri, în mod firesc, nu poate fi îndeplinit cu mare strictețe în bisericile parohiale. Și această conștientizare a dus la faptul că în Răsărit a fost elaborat un statut special pentru bisericile parohiale, potrivit pentru preoții parohi și laici. Ce este rău în asta? Între timp, autorul anonim nu vede nimic demn de atenție în astfel de acțiuni ale Bisericii Răsăritene. I se pare că rânduiala noastră este mult mai bună. Deloc. Suntem siguri că ideea de a întocmi un statut separat pentru bisericile parohiale ar întâmpina o simpatie deplină în majoritatea reprezentanților Bisericii noastre, dacă nu ar exista obstacole semnificative. Biserica noastră are suficiente motive să își dorească crearea unui statut special pentru bisericile parohiale, precum cel elaborat la greci: bisericile parohiale nu pot și nu îndeplinesc statutul existent; Întrucât a fost stabilită la un moment dat pentru mănăstiri, este forțată să fie încălcată fără ezitare. Desigur, ar fi mult mai oportun dacă bisericile parohiale ar avea propria lor cartă, a cărei îndeplinire nu ar fi dificilă. Grecii, fără nicio ezitare, au făcut-o. Dar, din păcate, ne lipsește curajul să facem același lucru. După cum se știe, grecii nu au schismatici, dar noi avem - și au apărut ca urmare a corectării odată finalizate a cărților. Acest lucru dă naștere temerii că orice modificare serioasă a cartei va duce la fenomene nedorite - fie vor apărea noi schismatici, fie, cel puțin, vechii schismatici vor da dovadă de o inflexibilitate și încăpățânare și mai mare. În general, problema întocmirii unei carte pentru bisericile parohiale, după modelul grecilor, este doar o chestiune de timp. Necesitatea acestei carte este la fel de insistentă ca cea care i-a călăuzit pe greci într-un caz similar. Prin urmare, nu există nicio bază rezonabilă pentru a nu simpatiza cu grecii dacă aceștia au creat un tipic special pentru bisericile parohiale - și cu greu avem dreptul să ne ridicăm vocea împotriva Bisericii Grecești, învestită cu o asemenea autoritate încât o plasează incomensurabil deasupra criticii noastre.

Ar fi la fel de nedrept să nu-i aprobăm pe greci, deoarece nu toți preoții lor au dreptul să săvârșească sacramentul pocăinței. Faptul că nu fiecare preot este un bun duhovnic este cunoscut de toată lumea. Un preot care este mai experimentat în viața spirituală are întotdeauna mai mulți copii spirituali printre noi decât alții, iar mulți laici prețuiesc foarte mult un duhovnic experimentat. Tocmai această nevoie își propune să satisfacă instituția specială a duhovnicilor printre greci, așa cum susține în mod rezonabil profesorul Dmitrievsky. Dacă adversarul acestuia din urmă, o persoană anonimă, se ridică împotriva acestei instituții a Bisericii Grecești, atunci opoziția sa pare să se bazeze exclusiv pe considerația că ne descurcăm fără duhovnici speciali. Cel puțin, persoana anonimă nu a explicat direct și decisiv de ce nu aprobă existența unor duhovnici speciali printre greci. Este adevărat, el sugerează că printre greci există puțini oameni vrednici printre preoți și din aceasta trage concluzia că nu este sigur să încredințezi o astfel de chestiune precum

spovedania fiecărui preot de acolo; dar o astfel de concluzie nu este deloc întemeiată. Confesorii speciali au apărut cu foarte mult timp în urmă - chiar în timpul domniei Greciei de către împărații creștini bizantini, adică într-o epocă în care clerul și societatea trăiau o viață la fel de normală ca și cum o trăim acum în patria noastră.

Cel mai important dezacord dintre profesorul Dmitrievsky și autorul anonim, așa cum s-a arătat în detaliu mai sus, se referă la chestiunea monahismului episcopilor greci. Ce putem spune despre această dispută? Fără a ne asuma obligația de a ne alătura vreunuia dintre cele două puncte de vedere expuse mai sus, trebuie totuși să spunem că opinia profesorului Dmitrievsky, indiferent cât de mult o contrazice autorul anonim, are totuși exemple istorice destul de clare în favoarea sa; vom cita acum unul dintre aceste exemple. Celebrul pelerin rus Arseny Sukhanov, care a călătorit prin Orient la mijlocul secolului al XVII-lea și a descris rezultatele observațiilor sale în Proskinitarion, povestește despre următorul incident, la care a fost martor în Țara Sfântă. „În timpul săptămânii Feodorovskaia", scrie el, „joi, a avut loc alegerea în biserica țarului Constantin, Mitropolitul Neofit din Betleem. Iar vineri, diaconul Isaia Rutenul (să observăm că vorbim despre un ruten, nu despre un grec, prin urmare, un străin ridică problema cu care vom face cunoștință acum) i-a spus lui, mitropolitului desemnat, în chilia patriarhului (al Ierusalimului): vor să te facă mitropolit, dar încă nu ai fost tuns călugăr; cum vei tunde pe alții, din moment ce tu însuți nu ești vrednic de acest dar. Patriarhul a auzit aceasta și i-a întrebat: ce spuneți? Și ei au spus aceasta; iar patriarhul a spus: Îi voi tunde și pe toți, dați-mi puțin timp. Și sâmbătă dimineața, patriarhul însuși l-a tuns pe mitropolitul desemnat în călugărie la împăratul Constantin; și au luat mantia de la Isaia diaconul. Și după ce a luat tunsul, mitropolitul a îndepărtat imediat mantia în care luase tunsul și a umblat fără mantie, doar că o puseseră pe el la tunsură și nimeni nu-l văzuse în ea." mantia. Și acel mitropolit nici măcar nu fusese tuns ca stareț la Iași (o remarcă interesantă: un stareț care nu fusese tuns ca monah!). În săptămâna ortodoxă a fost hirotonit mitropolit, dar nu i-a dat mantia de episcop" [12]Toată această poveste arată clar că Patriarhul Ierusalimului a hirotonit ca episcopi persoane care nu aveau rang monahal; dacă, atunci când l-a hirotonit pe Neofit ca mitropolit, l-a tuns mai întâi ca monah, atunci este clar că acest lucru a fost făcut pentru a-i face pe plac rusului Isaia și, probabil, lui Arseni Suhanov însuși. Aceasta înseamnă că nu numai acum, așa cum aflăm din relatările domnului Dmitrievski, ci și mult mai devreme, monahismul în Grecia nu era o condiție necesară pentru ridicarea unei anumite persoane la rangul de episcop. Se pare că Biserica Greacă, acum, așa cum a făcut-o de mult timp, nu se constrânge alegând episcopi neapărat dintre călugări: o persoană vrednică, deși nu călugăr, dar egală în viață cu un călugăr, adică cu siguranță castă, a fost și este ridicată la rangul de episcop printre greci. Anonim, adversarul domnului Dmitrievsky, fără să observe acest lucru, cade în două erori foarte semnificative: în primul rând, apărând ideea că episcopii greci sunt călugări și trebuie să fie călugări, însă nu dovedește în niciun fel ideea că dreptul canonic impune în mod necesar ca o persoană care este hirotonită episcop să fie mai întâi făcută călugăr: autorul, se pare, ridică obiceiul Bisericii noastre la rang de dogmă canonică, generală a Bisericii; în al doilea rând, autorul anonim nu acordă atenție faptului că, dacă Biserica Greacă nu cere tunderea monahală de la un candidat la funcția de episcop (așa cum afirmă domnul Dmitrievsky), atunci, totuși, este, poate, mai exigentă de la candidații la funcția de episcop decât Biserica noastră, deoarece le cere „fecioria și celibatul perfect din tinerețe", în consecință, îi îndepărtează din funcția de episcop pe toți preoții văduvi, chiar dacă ulterior au devenit călugări. Dacă autorul anonim constată că Biserica Greacă, dacă admite la episcopat persoane nemonahale, se abate de la normă, considerând rânduiala noastră drept normă, atunci, la rândul său, vreun observator grec ar putea, din punctul său de vedere, să reproșeze Bisericii noastre că admite la episcopat preoți văduvi care au depus jurăminte monahale. În general, autorul anonim ar trebui să fie mai blând în judecățile sale și să admită că sarcina reprezentanților Bisericilor individuale de aceeași confesiune ortodoxă nu este de a căuta și de a anunța slăbiciunile permise de o Biserică locală sau alta de naționalitate străină, ci de a găsi în aceste Biserici ceea ce este demn de imitat și de a-l altoi pe propria lor Biserică. Dacă, de exemplu, Biserica noastră Rusă, la fel ca Biserica Greacă, ar acționa în același mod imediat ce se dovedește definitiv că nu numai că admite la episcopat monahi, atunci; atunci acest lucru i-ar fi dăunător? Nu ar crește în acest caz contingentul de oameni din care s-ar alege cei mai vrednici ierarhi? Desigur, în acest caz ar fi necesar să se dezvolte instituția preoților necăsătoriți, ca în Biserica Greacă; dar aceasta nu ar fi o încălcare a vreunei legi, ci doar o abatere de la obiceiul care a pătruns în Biserica noastră. - În general, se poate afirma că, dacă Bisericile Ortodoxe locale individuale trebuie să învețe una de la alta,atunci este puțin probabil ca Bisericile Patriarhale Grecești să învețe vreodată ceva de la noi, rușii. Este mai natural să

presupunem cazul opus. Se pot spune multe în favoarea unui astfel de fenomen: Bisericile Grecești sunt mai vechi decât ale noastre, se disting printr-o experiență religioasă mai mare și - orice s-ar spune împotriva grecilor - rămâne neîndoielnic că acestea au rămas întotdeauna fidele normelor fundamentale ale Ortodoxiei și le păstrează cu grijă. Printre arhipăstorii greci, este adevărat, există mulți oameni cu o educație slabă, chiar și cu calități morale scăzute; dar nu este necesar să se bazeze pe aceasta concluzii care sunt nefavorabile structurii și instituției întregii Biserici Grecești. A îmbunătăți moralitatea unei anumite clase de oameni, a le ridica starea mentală este incomparabil mai ușor și mai simplu decât a readuce orice popor creștin la norme religioase de natură canonică, de îndată ce aceste norme și-au pierdut forța aici. Nu trebuie să căutați prea departe exemple. Nici catolicii, nici protestanții, nici anglicanii nu pot fi readuși pe calea adevărului și toate acestea pentru că au uitat normele fundamentale ale bisericii antice. Sau doar orbii nu se întreabă în prezent: ce nenumărate nenorociri se vor reflecta în Biserica Bulgară prin faptul că s-a rupt de strânsa sa legătură cu Patriarhul Constantinopolului?

Capitolul II

Vom dedica a doua jumătate a articolului nostru analizării numeroaselor contradicții care se regăsesc la doi scriitori ruși care caracterizează din perspective diferite starea uneia dintre cele mai importante patriarhate grecești - Ierusalimul.

Aproape una după alta, au apărut tipărite două lucrări, care tratează același subiect - starea actuală a Patriarhiei Ierusalimului. Una dintre aceste lucrări aparține condeiului domnului M. Soloviov și se intitulează: „Țara Sfântă și Societatea Ortodoxă Imperială Palestiniană" (Moscova, 1891). Autorul lucrării scrie pe baza unor observații personale și, aparent, nu pe termen scurt, asupra situației Patriarhiei Ierusalimului. El nu vede nimic bun în situația acestei patriarhii; dacă îl credem, se dovedește că afacerile bisericești de aici au ajuns la o pustietate extremă. Țara Sfântă, conform raționamentului autorului, nu poate aștepta nimic valoros în viitor de la Patriarhul Ierusalimului și de la toate celelalte persoane ierarhice ale acestei Biserici, de îndată ce guvernarea ei rămâne în mâinile grecilor. Pesimismul - acesta este tonul general al operei domnului M. Soloviov. Dar înainte de a familiariza cititorul cu cartea domnului Soloviov, trebuie făcută o rezervă necesară. În titlul lucrării sale, autorul adaugă la cuvintele „Țara Sfântă" cuvintele „Societatea Palestiniană". Însă această ultimă adăugare nu mărturisește solidaritatea „Societății Palestiniene" ruse în opiniile sale cu autorul. Toate lucrările tipărite care dezvoltă probleme palestiniene în spiritul respectivei societăți sunt publicate de aceasta din urmă pe cheltuiala proprie, dar cartea domnului Soloviov a fost publicată de autor; mai mult, o comparație a comentariilor și opiniilor autorului cu comentariile și opiniile din „Comunicațiile Societății Palestiniene" (trei volume) arată clar că Societatea Palestiniană se protejează cu grijă de acele extreme care caracterizează opera domnului Soloviov. - O altă lucrare, asupra căreia dorim să atragem atenția în discursul nostru ulterior, este intitulată: „Noi campioni ai ortodoxiei în Orient și în Țara Sfântă" (Numărul 1. Moscova, 1892). Din păcate, numele autorului nu este indicat în carte și nu riscăm să facem presupuneri în acest sens, de teamă să greșim. Ca ton și caracter, este opusul cărții domnului Soloviov. Autorul iese în apărarea ierarhiei ierusalimului, îl laudă mult pe acesta din urmă și, în general, îl respinge pe Soloviov (sau cel puțin are grijă să o facă) în aproape toate punctele. Nu putem spune cu certitudine dacă autorul anonim aparține celor care au studiat direct viața Bisericii din Țara Sfântă sau dacă aparține celor care sunt foarte interesați de treburile Orientului. Cea din urmă variantă este mai probabilă; dar acest lucru nu împiedică opera autorului anonim să aibă semnificație, deoarece raționamentul autorului este înconjurat de argumente și unele referințe la documente.

În ce măsură domnul Solovyov și persoana anonimă diferă în judecățile lor atunci când evaluează aceleași fapte și fenomene, ne putem face o idee pe baza următoarelor exemple.

Dl. Soloviov descrie, în general, starea Bisericii Palestiniene în următorii termeni: „Nu este nevoie să vorbim despre treburile bisericești: Biserica din Ierusalim trece printr-o perioadă de anarhie. Pierderea veniturilor românești a perturbat economia bisericească și a sporit exploatarea pelerinilor ruși. Încercarea Patriarhului Ierusalimului Kirill (1845-1872) de a limita lăcomia fraților Sfântului Mormânt s-a încheiat cu o denunțare și înlocuirea patriarhului - prima din istoria Bisericii din Ierusalim. De atunci, din 1872, au fost înlocuiți încă doi patriarhi. Corupția ortodocșilor a luat proporții amenințătoare. Bisericile rurale au fost distruse, clerul parohial, rămas fără mijloace de subzistență, a abandonat turma și biserica, școlile existau doar pe hârtie. Clerul superior se certa pe banii rusești, călugării ademeneau tinerii pelerini să devină gerontiși, jecmăneau pelerini, dobândeau moșii, construiau hoteluri și magazine cu venituri sigure și declarau, roșind, că ar fi mai bine ca băștinașii să treacă la latini și protestanți, iar Frăția Sfântului Mormânt cu patriarhul să

rămână la Ierusalim." „cu veniturile sale, cu drepturile armenilor, ca păzitori și slujitori ai locurilor sfinte" (pp. 24-25). Domnul Soloviov și-a scris cartea conform unui astfel de program. Programul cărții „Noii campioni ai ortodoxiei" este de a contracara pozițiile domnului Soloviov cu propriile sale poziții, complet diferite de cele indicate acum.

Diferența dintre cei doi autori este fundamentală. Să începem cu caracterizarea Patriarhilor Ierusalimului. Iată caracterizarea celebrului Patriarh Nicodim (1883-1890), realizată de M. Soloviov. „Semnificația locală a Patriarhiei Ierusalimului în ochii Frăției Sfântului Mormânt este doar o piedică. Orbiți de elenism, 25-27 de mii de felahini (arabi palestinieni), această rămășiță a creștinismului antic, singura justificare pentru patriarhatul în sine, au insuflat în Sfintele Morminte o dorință monstruoasă ca băștinașii să fie rapid preluați de romani și protestanți, lăsând frăția în poziția unei misiuni precum cea armeană. Frăția Sfântului Mormânt a constituit, de fapt și de mult timp, o misiune elenică și nu o reprezentare ortodoxă a țării. Membru al aceleiași frății, Patriarhul Nicodim, care locuise mult timp în Rusia, a obținut patriarhatul cu sprijinul Rusiei și a văzut clar imposibilitatea de a se descurca fără asistența rusească; cu toate acestea, a rămas un grec atât de înrăit încât Biserica Arabă locală nu exista pentru el, iar asistența rusească s-a îndreptat exclusiv către «nevoile patriarhatului», adică către dezvoltarea instituțiilor grecești generatoare de venituri. În timpul domniei sale, peste 2.000 de suflete au fost..." smulse din Ortodoxie; aproape toate școlile ortodoxe au fost închise; din cele 29 de biserici, doar nouă erau în stare bună; aveau 24 de preoți care primeau o alocație anuală de 90 de ruble; nicio biserică nu a fost restaurată sau reparată, iar întreținerea precară a clerului nu a fost îmbunătățită, deși din Rusia au fost trimise donații speciale pentru aceste nevoi, care nu și-au atins scopul propus. Dar la acea vreme patriarhia a construit un pasaj în Ierusalim lângă Poarta Jaffa, un hotel imens lângă Mănăstirea Avraam etc. Locurile sfinte, care erau neapărat vizitate, erau închiriate" (pp. 86–88). Autorul anonim are opinii complet diferite despre Nicodim. „Este remarcabil", spune el, „că în ceea ce privește apostazia a 2.000 de băștinași, «campionii Ortodoxiei» (adică domnul Soloviev) nu indică locul unde s-a produs aceasta, deși ei înșiși citează un raport al Patriarhului Latin din Ierusalim, din care ar vedea că în timpul patriarhatului de Nicodim, pe parcursul a șase ani, numărul latinilor a scăzut: în Haifa cu 50 de suflete, în Ain Karim cu 100, în Jifn cu 50 de suflete, în Ramallah cu 40, în Beit Saur cu 20, în Rafidia cu 70, în Tara cu 60. Faptul că Patriarhia Ierusalimului veghează asupra Ortodoxiei este dovedit de Rapoartele și Comunicările Societății Palestiniene. «Pentru noi», declară raportul Societății pentru 1886–1887, «autoritatea spirituală locală, care luptă împotriva heterodoxiei nu fără succes»..." (pp. 62–63). „Din cartea «Comunicațiile Societății Palestiniene» reiese că în timpul patriarhatului Preafericitului Nicodim (până în 1887) multe biserici au fost construite și restaurate în Palestina. În 19 luni, de exemplu, au fost construite 11 biserici noi, o mănăstire și o biserică lângă Marea Moartă și au fost restaurate 5 mănăstiri și biserici. Cheltuielile totale la acea vreme s-au ridicat la 18.000 de Napoleoni sau 143.000 de ruble" (p. 58). „Primii ani ai domniei Patriarhului Nicodim au fost marcați de deschiderea multor școli„așa cum mărturisește chiar Mesajul Societății; înaintea Patriarhului Nicodim, conform acestui mesaj, existau 49 de școli, iar în octombrie 1886 numărul lor ajunsese la 150 de școli și șapte școli de fete. Nu este vina Patriarhiei că în prezent aceasta nu este deosebit de bogată în școli. Veniturile Sfântului Mormânt au fost mult reduse prin înființarea Societății Palestiniene din Rusia, astfel încât Preafericitul Nicodim, cu mare durere și întristare, a trebuit să închidă școala teologică din Mănăstirea Crucii în 1888, din lipsă de fonduri, pe care o redeschisese în 1884" (p. 63). „Domnul Soloviov spune pe nedrept că ierarhii Bisericii din Ierusalim nu au grijă spiritual de turma lor; nu, ei o îngrijesc mai mult decât alții, căci o cunosc bine. Mai mult, o răsfață, o susțin și plătesc impozite de stat pentru ea" (p. 45). Nicodim a acționat în același mod.

M. Soloviev descrie așa-numita Frăție a Sfântului Mormânt în termenii cei mai sumbri. Autorul scrie următoarele despre aceasta. În vremurile trecute, Biserica din Ierusalim nu era guvernată de patriarhii înșiși, care locuiau la Constantinopol, ci de „guvernatori", pentru care a fost stabilit un întreg sistem de supraveghere evidentă și spionaj secret. În jurul Sfântului Mormânt, o mare frăție s-a adunat treptat din acești greci vizitatori, care au preluat controlul asupra locurilor sfinte, veniturilor și conducerii Bisericii în spiritul Fanarului. Frăția Sfântului Mormânt, compusă exclusiv din greci, pare a fi o instituție extrem de unică. Pe lângă oficialii administrației patriarhale și clerul catedralei, aceasta includea toți ierarhii Bisericii din Ierusalim (pp. 78-79). Frăția Sfântului Mormânt nu are o cartă stabilită canonic, nu constituie o comunitate monahală și nu face parte din Sinodul din Ierusalim: este unită doar prin unitatea originii grecești a membrilor săi, care sunt implicați în utilizarea veniturilor din locurile sfinte aflate sub jurisdicția lor și, în virtutea acestui fapt, toate afacerile bisericești ale Palestinei sunt concentrate în mâinile sale (p.

80). Dacă nativii ortodocși de limbă arabă constituie o comunitate antică vie, păstrată miraculos... „...fundament popular al odinioară glorioasei Biserici din Ierusalim, atunci Frăția Sfântului Mormânt este o creatură parazitară a acestui organism, care dorește să se ascundă în spatele caracterului grec al clerului din Ierusalim, care anterior avea o semnificație locală legitimă, dar acum și-a pierdut sensul. Experiența a dovedit în mod suficient că un patriarh grec nu poate, fără a renunța la ideea greacă, să desființeze frăția cu tradițiile ei dăunătoare și să-și transforme regiunea bisericească pe principii populare" (pp. 92–93). Autorul exprimă ideea că această frăție ar trebui desființată. — Autorul anonim al cărții „Noii Campioni..." consideră că toate astfel de argumente ale domnului Soloviov sunt lipsite de temei. „Carta Frăției Sfântului Mormânt", spune el, „este la fel de canonică precum este canonică cea mai înaltă administrație bisericească rusă. Frăția Sfântului Mormânt, în sensul deplin al cuvântului, constituie o comunitate, ai cărei membri, chiar și la trecerea lor la slujirea unei alte Biserici, nu își rup legătura cu Sfântul Mormânt. Cât despre originea greacă a membrilor frăției, aceasta este formată din greci nu de ieri sau din secolul actual, ci este formată din ei încă de la înființarea sa, când grecii și-au asumat, în fața întregii lumi ortodoxe, protecția celui mai mare altar creștin. Oricât de unită este Frăția Sfântului Mormânt prin unitatea originii sale grecești, trebuie spus spre onoarea sa că în orice moment a acceptat străini ortodocși în mijlocul său. Printre Sfintele Morminte au fost ruși, sârbi, georgieni, bulgari și chiar și acum există sârbi și bulgari" (pp. 46–47). Sarcina Frăției Sfântului Mormânt și a ierarhiei superioare din Palestina în general nu poate fi afirmată ca fiind grija pentru nevoile spirituale ale arabilor – aceasta nu este problema principală. Patriarhia Ierusalimului își datorează înființarea faptului căcă în interiorul granițelor sale a avut loc întruparea și pătimirea Mântuitorului; a fost înființată de dragul acestei valori excepționale a regiunii sale, care, constituind cea mai valoroasă comoară a Ortodoxiei, a fost încredințată patriarhului și clerului aflat sub jurisdicția sa (Frăția Sfântului Mormânt), și nimănui altcuiva nu i se recunoaște dreptul de a administra independent locurile sfinte" (pp. 124–125).

Chestiunea semnificației populației creștine palestiniene locale - arabii - și atitudinea ierarhiei grecești față de aceștia în Palestina este unul dintre acele puncte în care dezacordul dintre cei doi autori pe care îi analizăm atinge o intensitate și o energie deosebite. Domnul Soloviev scrie: „După cucerirea arabă (a Palestinei), Patriarhul Ierusalimului a rămas singura autoritate creștină din Palestina, dar atitudinea sa față de turma sa s-a schimbat semnificativ. Populația creștină continuă din Palestina a dispărut, supraviețuind în mod miraculos într-o mână de ortodocși (adică arabi sau, mai precis, greci arabizați), care au rămas eroic credincioși lui Hristos în mijlocul opresiunii crude și al apostaziei generale, dar aceste puține rămășițe au adoptat limba arabă. Biserica din Ierusalim s-a împărțit în două jumătăți: clerul superior al insularilor greci și al descendenților lor, care erau hrăniți de templu, și creștinii nativi, ale căror nevoi bisericești au fost uitate. „Starețа acestor creștini ortodocși nativi, care nu au fost îngrijiți de pastorii lor, asupriți de musulmani și au rămas fideli credinței părinților lor, este cu adevărat uimitoare." „Preoții aparținând tribului nativ, vorbitori de arabă etc., au devenit necesari" (p. 72, 80). Însă clerul grec din Palestina nu a arătat nicio grijă pentru populația arabă creștină, potrivit domnului Solovyov. Când Societatea Rusă Palestiniană a venit în Țara Sfântă cu dorința de a veni în ajutorul Patriarhiei Ortodoxe, „a găsit doar 9 din 30 de biserici în stare bună; școlile locale pentru băștinași existau doar nominal; exista un spital doar în Ierusalim. Alocațiile preoților din sate erau acordate neregulat și la un preț de nimic. „Doar instituțiile profitabile pentru pelerini, construite de Patriarhie și de Sfintele Morminte, s-au înmulțit și au crescut" (p. 147). Autorul anonim al cărții „Noi campioni..." nu împărtășește deloc opiniile optimiste ale domnului Soloviov despre arabii palestinieni și nici opiniile sale pesimiste despre activitățile ierarhiei ierusalimului în acest caz. Autorul anonim îi zugrăvește pe arabi înșiși ca pe niște oameni jalnici, meritând doar dispreț. „Ar fi mai bine să nu mai vorbim de uimitoarea statornicie a unei mâini de pseudo-arabi în ortodoxie: cei care sunt fermi în credința lor nu își renunță la naționalitatea (elenismul). Iată, apropo, ce spune Patriarhul Nicodim despre statornicia pseudo-arabilor. «Propaganda altor credințe este susținută de caracterul populației locale, care cade ușor în momeala banilor.» Și iată o altă recenzie, împrumutată din surse străine: «Caracterul arabilor, pentru care banii sunt un zeu, mi-a arătat calea pe care ar fi trebuit să acționez» (din raportul Patriarhului Latin). „Schimbarea religiei în rândul nativilor din Palestina și Siria este un lucru foarte comun și este rezultatul lăcomiei și avariției. Mărturisirea care plătește mai mult este cea la care oamenii apelează mai mult" (din ziarul grecesc „Neologos"). V.N. Khitrovo, secretarul Societății Palestiniene, îi caracterizează pe arabi astfel: „Dacă îi construiesc o casă, o mobilează, îi dau toate acestea cadou, tot îi va întinde mâna și va cere baksheesh pentru acceptarea darului.„Arabul doarme cu ambele brațe întinse. Dacă ar

avea zece, le-ar întinde pe toate — el ar fi cel (conform mărturisirii sale) care îi dă mai mult, și până când celălalt ar da mai mult"" (Noi Campioni… pp. 49–51). Cât despre bisericile arabe, „dacă se presupune că au căzut într-o stare deplorabilă, acest lucru nu este în niciun caz vina patriarhatului, ci se datorează neglijenței evidente și fără scrupule a băștinașilor înșiși, care nu vor să sprijine nici preoții, nici biserica. Și totuși, în întregul Orient ortodox, cine, dacă nu însăși turma, susține episcopii, clerul, azilurile de bătrâni și spitalele? Pe ce bază ar trebui patriarhatul să sprijine toate aceste instituții pentru băștinașii din Palestina?" (P. 124). Autorul anonim nu găsește nici el niciun motiv pentru a încredința ierarhiei palestiniene grija școlilor pentru arabi. „În timp ce", spune el, „«campionii Ortodoxiei» condamnă patriarhatul pentru organizarea inadecvată a școlilor în Palestina, Societatea Ortodoxă Palestiniană, în cel de-al șaptelea raport al său, recunoaște că pentru populația locală, școlile, atât feminine, cât și masculine, nu constituie o nevoie conștientă. Mai degrabă, sunt obiecte de lux sau imitație pentru ei. Pentru ca școala să fie cu adevărat utilă, este cu siguranță necesară o literatură populară sănătoasă, care ar putea hrăni generația care părăsește școala. O astfel de literatură nu există în limba arabă; prin urmare, este clar că, odată ce un elev părăsește școala, uită curând tot ce a învățat acolo. Având în vedere această situație, nu este, de fapt, nevoie de o școală" (p. 67). Autorul dovedește că arabii înșiși sunt indiferenți față de școală: chiar și cei bogați dintre ei nu vor da bani nici pentru organizarea unei școli, nici pentru întreținerea acesteia și își trimit copiii fără nicio jenă la un internat francez din Beirut sau din altă parte.Nu există o astfel de literatură în limba arabă; prin urmare, este clar că, odată ce un elev termină școala, uită repede tot ce a învățat acolo. Având în vedere această situație, nu este, de fapt, nevoie de școală" (p. 67). Autorul dovedește că arabii înșiși sunt indiferenți față de școală: chiar și cei bogați dintre ei nu vor da bani nici pentru înființarea unei școli, nici pentru întreținerea acesteia și își trimit copiii fără nicio jenă la un internat francez din Beirut sau din altă parte.Nu există o astfel de literatură în limba arabă; prin urmare, este clar că, odată ce un elev termină școala, uită repede tot ce a învățat acolo. Având în vedere această situație, nu este, de fapt, nevoie de școală" (p. 67). Autorul dovedește că arabii înșiși sunt indiferenți față de școală: chiar și cei bogați dintre ei nu vor da bani nici pentru înființarea unei școli, nici pentru întreținerea acesteia și își trimit copiii fără nicio jenă la un internat francez din Beirut sau din altă parte.

În final, să subliniem unghiul din care cei doi autori pe care îi examinăm privesc atitudinea ierarhiei grecești față de pelerinii ruși și activiștii ruși din Palestina. Domnul Soloviov vede în atitudinea ierarhiei grecești interes personal, lăcomie, răutate și dorința de a sta la mijloc. Autorul anonim, însă, afirmă că ierarhia greacă îi tratează pe ruși fie bine, fie, cel puțin, într-un mod permis de circumstanțele politice. De exemplu, domnul Soloviov le reproșează grecilor că exploatează pelerinii ruși, pentru faptul că Patriarhia Greacă permite rușilor să meargă în locuri sfinte doar sub supravegherea clerului grec, eliminând în același timp preoții ruși, fără a le oferi dreptul de a-și îndruma compatrioții; în astfel de circumstanțe, pelerinii sunt obligați să asculte explicațiile unui grec semi-analfabet care abia vorbește rusă. Scopul unui astfel de ordin este de a extorca rușii în beneficiul grecilor (p. 144). Autorul anonim neagă afirmațiile domnului Soloviov. El scrie: „Nici în patriarhat, nici în mănăstirile grecești din Palestina, călugării greci nu fac extorcări de la pelerinii ruși; ci îi primesc cu deplină prietenie și ospitalitate, iar dacă rușii, în bunătatea lor caracteristică, nu rămân nerecunoscători pentru amabilitate și diverse tratamente, atunci autorul îi învinovățește complet pe greci pentru asta." Iar despre călugării greci care însoțesc pelerinii, autorul anonim afirmă că „nu vorbesc rusa mai rău decât autorul însuși", adică domnul Soloviov (p. 108–109). Domnul Soloviov învinovățește clerul grec pentru că i-a împiedicat pe ruși să construiască biserici în Palestina pentru băștinași, pentru că acești clerici impun diverse condiții în acest caz, restrictive și pretențioase (p. 149). Referitor la astfel de acuzații, autorul anonim spune: „Clerul grec insistă în mod rezonabil ca orice afacere din această țară care are vreo legătură cu ortodoxia să fie desfășurată cu un acord prealabil cu patriarhatul, care este singura responsabilă pentru toate în fața autorităților Imperiului Otoman" (p. 138). Sau autorul anonim scrie: „Nu te duci la mănăstirea altcuiva cu propria ta carte. Rușii, ca ortodocși, din Țara Sfântă trebuie să se supună conducătorului Bisericii din Ierusalim, patriarhului, fără știrea și voința căruia nici măcar clerul rus din Palestina nu poate face sau acționa nimic." Și așa mai departe.

Dar destule cu exemplele. Nu vom discuta cine are dreptate, domnul Soloviov sau autorul anonim. Aceasta este o chestiune neclară. Cu toate acestea, putem spera cu încredere că Societatea Rusă Palestiniană, care publică cărți și periodice „Comunicate", va clarifica pe deplin această chestiune în decursul timpului. Chiar și acum, din „Comunicatele" Societății, știm atât de multe despre școlile palestiniene pentru arabi, încât

ne putem imagina băieți și fete arabi nu numai în grupuri, ci și individual, cu caracterele, înclinațiile, farsele, virtuțile copilărești etc. Aceasta înseamnă că putem spera că, în timp, vom avea o cunoaștere excelentă a ierarhiei grecești din Palestina și a activităților sale, a obiceiurilor și a diverselor sale relații. Aceasta este sarcina „Comunicatelor" Societății, care, aparent, nu vrea să se eschiveze de la îndeplinirea sa.

Câteva informații din istoria moralei înaltului cler grec în perioada turcă [13]

Recenzie a cărții grecești Kormchaya. — Căi care duc la episcopat. — Condiții generale în care s-a desfășurat viața episcopilor: relațiile lor reciproce; mijloace extreme; incident sângeros; insulte prin acțiune; un incident de un fel special. — Relațiile episcopilor cu clerul în general: de la treburile Palestinei, rumeliană, cretană și din nou rumeliană. — Relațiile episcopilor cu turma lor: apropierea lor lăudabilă de turma lor; fenomene obscure: fapte de acest ultim fel — Constantinopol, bulgară, rumeliană, Ierusalim. — Viața de familie a episcopilor. — În căutarea resurselor materiale. — Episcopi greci detronați. — Episcopi greci titulari. — O analogie.

În cartea legislativă a Bisericii Greco-Răsăritene din vremea actuală, în așa-numita carte „Kormchaya", întâlnim pe neașteptate următorul fel de lamentare: „Citește și întristează-te, frate, de neglijarea unor astfel de și atâtor reguli. Simonia este acum atât de înrădăcinată și acționează încât pare a fi considerată o virtute, și nu o erezie abominabilă. Desigur, va fi nedumerit", se notează aici în continuare, „cine, din punctul de vedere al sfintelor canoane, va revizui treburile bisericești din vremea actuală; nu va găsi în ele nici cea mai mică asemănare cu treburile din vremurile de altădată. Acum toți clericii își primesc gradul ilegal, trăiesc ilegal și mor așa. Dar noi rămânem nesimțiți și săvârșim fărădelegi și mai rușinoase" [14] .

Într-adevăr, opiniile sunt triste dacă luăm în considerare situația actuală a celei mai înalte ierarhii „din punctul de vedere al canoanelor sacre", așa cum face Kormchaya greacă. Dar opiniile nu sunt cele mai bune, desigur, din punct de vedere al istoriei. Ceea ce este condamnabil din punctul de vedere al regulilor bisericești este, de asemenea, nedemn de laudă din punctul de vedere al unui istoric bisericesc.

Una dintre cele mai importante condiții nefavorabile care au contribuit la apariția corupției morale în rândul membrilor celei mai înalte ierarhii a Bisericii Greco-Răsăritene a fost înlocuirea extrem de nediscriminatorie a scaunelor episcopale. În anii '60, mitropolitul Moscovei, Filaret, a trebuit odată să citească următorul mesaj pe această temă: „Mai mulți geronți (și la acea vreme membri ai Sinodului de la Constantinopol, învestiți cu puteri speciale în treburile bisericești, erau numiți geronți), în cea mai mare parte, dacă nu întotdeauna, înmânau arhiepiscopii (adică scaune episcopale în general) favoriților și creaturilor lor (italice în document), astfel încât scaunele episcopale nu mai erau o recompensă pentru virtuți și abilități, ci erau adesea cumpărate cu prețul serviciilor personale și erau acordate unor persoane care nu posedau întotdeauna calitățile necesare" [15] . Nu este indicat cine este menționat aici prin denumirea disprețuitoare de „creaturi"; dar nu există nicio îndoială că în acest caz denotă diverși slugi, lingușitori, agățați și, în general, favoriți, pe care gerontii i-au ridicat la rangul de episcop cel mai puțin „pentru virtuțile lor" și, prin urmare, nu este deloc surprinzător dacă ulterior s-a dovedit că „nu posedă calitățile necesare". Nu pentru virtuți sau pentru abilități clar dezvăluite au fost alese aceste sau alte persoane la rangul de episcop, ci, în cea mai mare parte - în schimbul unor astfel de calități - pentru bani, imitând ereticul Simon, așa cum spune grecul Kormchaya. Un observator subtil al afacerilor bisericești răsăritene a scris (în anii '40 ai secolului al XIX-lea): „Clerul răsăritean trăiește în întunericul ignoranței. Cei din cler care au primit cea mai bună educație înainte de prima revoltă greacă (în 1821) nu au nicio cale în ierarhie, deoarece toate locurile diecezane, superioare și inferioare, sunt vândute celor care sunt mai bogați decât alții. Dar elevii nu au nicio oportunitate de a face bani în școli." Același scriitor, în special despre Patriarhia Ierusalimului, notează: „Toți banii strânși de taxildari (colecționari) pentru Sfântul Mormânt sunt trimiși Patriarhului Ierusalimului. Și oricine strânge mai mulți bani și din jumătatea sa (evident, colecționarul avea dreptul la jumătate din banii pe care i-a strâns) dă o sumă semnificativă Patriarhului, este ridicat la rangul de episcop" [16] . Din relatarea pe care o vom cita acum și pe care o găsim la același observator al afacerilor orientale menționat mai sus, reiese clar că nu școala științei a deschis ușile către episcopat, ci mai degrabă școala servilității și a lingușirii josnice a condus aici mult mai sigur. „În Anatolia, un diacon tânăr și vioi trăia cu un episcop; gerontissa episcopului îl bătea adesea cu papouts (pantofi) [17]pentru farsele și neascultarea față de capriciile ei. Diaconul a îndurat mustrări, capricii și bătăi din partea Gherontisei, pentru că se temea să nu fie dat afară din casă și să piardă dreptul la episcopat. „Avem un astfel de sistem", i-a explicat un ierodiacon grec scriitorului nostru,

„oricine dintre noi scoate cu blândețe murdăria din dormitorul Gherontisei episcopului și stă nemișcat ca o statuie când ea îl lovește peste obraji cu pantofii sau cu orice poate găsi, este deștept, bun și sfânt printre noi, va deveni episcop, dacă, totuși, reușește și reușește să câștige câteva mii de piaștri".

Apoi, naratorul nostru revine la povestea diaconului „vigoros" menționat mai sus și scrie: „Diaconul a răbdat și nu a căscat: cu bune sau cu rele, a făcut bani și a economisit bani. Dar în inima lui nutrea intenția de a-l părăsi în secret pe episcop la prima ocazie și la primul furt reușit de bani din sicriul episcopului. O astfel de ocazie s-a ivit. Gherontissa episcopului s-a îmbolnăvit de o boală periculoasă. Episcopul, în timp ce o îngrijea, a uitat odată cheile de sub pernă în timpul treburilor sale. Așa s-a potrivit diaconului. A descuiat imediat lada prețioasă și a furat sicriul de mult remarcat cu cervonete turcești – și Dumnezeu să-l binecuvânteze! A fugit în Moldova și de acolo, doi ani mai târziu, a venit la Constantinopol și și-a cumpărat aici o episcopie cu bani" [18] . Finis coronat opus! Nu este greu de imaginat ce fel de episcop trebuie să fi devenit un lacheu de rând și un om care s-a pătat cu o infracțiune – furtul unor sume mari de bani.

Se întâmpla uneori ca un călugăr faimos să fie numit episcop doar pentru că se dovedea a fi de nimic. Părea că nu mai exista unde să se ducă. În anii 1840, Mitropolia Seleuciană a Patriarhiei Antiohiene era ocupată de episcopul Iacob, un beduin care mirosea a câine, un ignorant complet, care l-a întrebat serios pe un rus, când a aflat că venise din Rusia, „dacă poate vorbi rusește" și care era atât de indiferent față de turma sa încât nu știa câte suflete ortodocșe erau în dioceza sa și că vorbea ca și cum ar fi fost cel mai obișnuit lucru despre convertirea unora dintre turma sa la religia turcă. Se pune întrebarea cum a putut o astfel de persoană să devină mitropolit și găsim un răspuns extrem de uimitor: „Preasfințitul a fost mai întâi starețul mănăstirii profetului Ilie și - unul rău. Ca să scape de el, l-au făcut episcop" [19] .

Astfel de căi duc uneori la scaunul episcopal în Biserica Greco-Răsăriteană.

Din numeroase fapte (dintre care unele vor fi menționate mai jos) este evident că înaltul cler greco-oriental a trăit întotdeauna bine. Aproape până de curând, poporul le era atât de supus, așa cum numai un muritor ar putea spera. Trebuie spus, însă, că acest cler, ca și cum ar fi vrut să răsplătească poporul pentru ascultarea sa, a ținut foarte aproape de ei și s-a coborât aproape până la relații de camaraderie. „Episcopii orientali, supraveghindu-și diecezele (întotdeauna, adăugăm noi, foarte mici), vizitează fiecare casă din sate și cheamă fiecare oaie pe nume, trăind astfel cu poporul, cu poporul și pentru popor" [20] . Apropierea înaltului cler grec (și, bineînțeles, a celui inferior) de popor - indiferent de ce depinde acest fenomen - constituie unul dintre aspectele atractive ale vieții lor. Episcopii nu au de asemenea nimic de reproșat turcilor: au tratat întotdeauna rangul episcopal cu respect. Chiar și cei mai mândri pașe, obișnuiți să se ridice doar atunci când întâlnesc alți pașe, se ridică de pe scaune pentru episcop dacă acesta din urmă îl vizitează sau vine în interes de serviciu la un demnitar turc [21] .

Mulțumit cu turma sa (cel puțin până de curând) și respectat de superiorii săi seculari, episcopul grec ar trebui să ducă o viață bună și pașnică. Dar acest lucru nu se întâmplă întotdeauna. Nu iluminarea, ci căile întunecate prin care se obține locul episcopului, intrigile prin care episcopul reușește adesea să se așeze ferm în locul pe care l-a ocupat odinioară, introduc multe lucruri neatrăgătoare în viața și morala clerului grec superior, trăsături care caracterizează oamenii slab educați și pe cei cu convingeri șubrede.

Episcopul greco-oriental nu putea fi niciodată sigur nici de siguranța poziției sale, nici de oamenii din jurul său. Motivul care guverna viața episcopului erau banii, de care avea nevoie pentru orice eventualitate [22] și pe care fiecare dintre ei încerca să-i acumuleze cât mai mult posibil. Acest lucru în sine constituie un fenomen trist în viața episcopilor greci. La aceasta se adaugă ambiția, care, după cum se știe, este cu atât mai intruzivă cu cât persoana ambițioasă faimoasă este mai puțin educată, despotismul etc. Aproape toate relațiile reciproce ale episcopilor au caracterul unei lupte pentru existență mult prea neatrăgătoare, cu atributele ei grosolane. Adesea, un episcop, dintr-un anumit motiv, deschizând un loc pentru un episcop vicar în dieceza sa, în loc de asistentul așteptat se găsește în persoana ultimului rival, care pune în acțiune toate intrigile pentru a-și înlătura principalul; și se întâmplă ca, în cele din urmă, amândoi să fugă de pe loc, să-și piardă catedrele: atât cel înșelat, cât și înșelătorul [23] . Adesea, unul sau altul episcop diecezan avea dorința de a mări dimensiunea districtului său episcopal în detrimentul celui vecin (bineînțeles, din motive egoiste); au început necazuri inestetice, a apărut o petiție către autoritățile mahomedane, ocolind autoritățile spirituale. Și toate acestea, sub ordinul de atunci, s-au încheiat într-un mod neașteptat: autoritățile turcești au câștigat cel mai mult, profitând de ocazie pentru a-și încălzi mâinile [24] .

Dezamăgirea episcopilor greci, dacă dintr-un anumit motiv nu reușeau să atingă anumite obiective ambițioase sau egoiste, se manifesta uneori (deși, desigur, foarte rar) prin faptul că episcopul își lepăda episcopatul și devenea musulman. Un astfel de caz a avut loc, de exemplu, în secolul al XVII-lea. Un anume Meletie a fost numit mitropolit al insulei Rodos când era încă foarte tânăr, astfel încât, conform sursei noastre, nici măcar nu avea barbă. Acestui Meletie i-a venit atunci ideea fericită de a deveni Patriarh al Constantinopolului. A început să lupte pentru acest rang la Constantinopol, dar circumstanțele nu i-au fost favorabile. Autoritățile turcești, în preajma cărora Meletie se agita în jurul patriarhiei, i-au îndreptat privirile ambițioase în altă parte. Meletie era foarte chipeș, avea o barbă neagră și groasă, ochi limpezi și era în general foarte impunător. Această înfățișare l-a făcut îndrăgit de turci. Autoritățile turcești l-au sfătuit să rupă legăturile cu creștinii și să se turcească, promițându-i titlul și funcția de pașă ca recompensă. Frivolul Meletie nu s-a gândit să lupte împotriva ispitelor. Și când s-a temut să accepte funcția de pașă, deoarece știa că pașii mor rareori de moarte naturală, i s-a oferit o altă poziție - un fel de kilchibash. Și astfel, după opt ani de serviciu ca mitropolit, Meletie a devenit un fel de kilchibash turcesc [25] . Episcopii, după cum vedem, nu numai că nu își prețuiau deloc rangul, schimbându-l cu poziții turcești, nedispreţuind în același timp credința musulmană și, astfel, batjocorind întreaga oaste a altor episcopi, sinodul și patriarhul; dar unii dintre primații Bisericii Grecești au îndrăznit să-și ucidă în secret și chiar pe față colegii episcopi. Despre Patriarhul Ierusalimului Paisie, atât de faimos în istoria Bisericii Ruse (în cazul Patriarhului Nikon), exista în vremea sa un zvon puternic că acesta, din diverse motive (printre altele - din cauza dezacordurilor cu acesta), a luat parte activă, deși nu personal, la uciderea Patriarhului Constantinopolului de atunci, Partenie al II-lea - caz în care a fost implicat și fostul Patriarh al Constantinopolului, Ioanniky al II-lea, predecesorul bărbatului ucis. Istoria timpului nostru nu are niciun motiv să-l exonereze pe Paisius de o crimă atât de teribilă [26]După aceasta, nimeni nu va găsi surprinzător faptul că episcopii, în disputele dintre ei, recurgeau adesea la lupte cu pumnii cu dușmani din rândul propriilor lor frați. Faptul că astfel de lupte au fost întâlnite în secole îndepărtate este greu de pus la îndoială de nimeni dacă observăm că, chiar și în anii '60 ai secolului al XIX-lea, episcopii greci se luptau ca niște beți, și nu undeva într-o cafenea, ci public, la o adunare solemnă a bisericii și a oamenilor din Constantinopol. Cronicarul notează: „Mitropolitul de Drinopolis s-a năpustit asupra Mitropolitului de Amasia și l-a apucat de roba de pe piept. Episcopii i-au lovit pe episcopi. Strigătele au atras pe cei din afară.” Când mereu memorabilul Mitropolit Filaret a fost informat despre acest eveniment rar, el a spus: „Ce să credem despre asta? La ce să ne așteptăm? Să închidem ochii? Să ne astupăm urechile? Dar este inutil. Au încercat să facă imposibil ca acest trist spectacol să fie acoperit de un văl de tăcere” [27] .

Așa sunt episcopii turci!

Descriind mediul episcopilor greci, nu putem să nu subliniem un alt fapt, foarte caracteristic, posibil doar în Biserica Creștină din Turcia. Iată un incident, fără precedent în analele Bisericii Creștine. Pe una dintre Insulele Ionice din Lefkada, în absența și boala episcopului local, un episcop de pe continentul apropiat a slujit și a hirotonit o perioadă de timp, dându-se drept un episcop expulzat de turci. Dar înainte de moartea sa, chiar acest „sfânt” a mărturisit că este musulman [28] . Astfel, întâlnim un episcop-impostor dintre cei mai puri musulmani! Acest incident datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul secolului al XIX-lea. Și acest fapt s-a întâmplat acolo unde există Biserica lui Hristos și unde există un patriarh, un sinod, o numeroasă adunare de episcopi. Unde se aflau ei în acea vreme? Și ce anume vegheau ei? Tradiția este proaspătă, dar este greu de crezut...

Dacă în mediul episcopilor greci se întâlnesc multe lucruri incongruente, luați deoparte; dacă relațiile reciproce ale episcopilor permit cuiva să-și dorească foarte, foarte mult, atunci acești episcopi vor părea și mai puțin frumoși de îndată ce vom dori să privim cu atenție relațiile lor cu clerul aflat sub comanda lor.

Episcopii greci din Palestina – apropo, oameni complet ignoranți – se comportau arogant și inabordabil în relația cu preoții arabi locali, protejații lor. Un preot sărac putea transmite o cerere episcopului doar prin intermediul unui dragoman. Episcopii nu-i primeau personal pe acești preoți, temându-se că astfel le-ar coborî demnitatea episcopală. Dacă un preot dorea să intre la episcop și bătea la ușa reședinței episcopale cu cuvintele obișnuite: „Prin rugăciunile sfântului părinte...”, atunci primea ca răspuns de la arhipăstor: „Pleacă”, „Pleacă, ticălos” etc. [29] . Își considerau preoții ca pe niște sclavi disprețuiți. – Se întâmpla ca toate relațiile dintre episcop și preoți să se limiteze la faptul că acesta din urmă plătea, iar el primea. Episcopul lua bani de la preot atunci când acesta din urmă își mânia cumva stăpânul, chiar dacă preotul nu era de fapt vinovat. El, episcopul, dacă găsea

convenabil, pe lângă îndatoririle obișnuite ale unui preot, îi impunea și unele preocupări străine, de exemplu, să hrănească unele rude ale episcopului din sat etc. Banii și numai banii erau atât de prețuiți de episcopii din Turcia, încât nu erau reticenți în a scuza și ierta orice crimă a preotului în slujba sa - dacă numai clericul era răsplătit într-un fel sau altul. Să prezentăm un fapt de natură foarte instructivă. „A fost și n-a fost" - așa își începe naratorul nostru povestea, adică vrea să spună că faptul depășește orice probabilitate și pare un basm. „Un turc puternic și bogat de pe insula Creta a murit câinele său preferat. Apoi l-a chemat pe preotul local și i-a ordonat să-l îngroape conform riturilor creștine. Vrând-nevrând, preotul și-a îndeplinit ordinul. Episcopul local a aflat despre acest lucru și i-a interzis să slujească. Săracul și nefericitul preot, căzând la picioarele turcului menționat anterior, i-a sărutat tivul robei, implorându-l să meargă la episcop și să-i ceară iertare. Turcul a pus o anumită sumă de bani pe o farfurie, s-a dus la episcop și, intrând în camera lui, s-a aplecat, ținând farfuria pe cap. Episcopul a văzut banii și și-a dat seama că îi erau destinați lui. Când turcul a început să-l roage să-l ierte pe preot, acesta i-a răspuns: «L-am pedepsit pe preot nu pentru că a săvârșit slujba de înmormântare pentru câinele tău, ci pentru că nu m-a invitat la înmormântarea ei.» Pedeapsa a fost anulată" [30] .

Mita și furia episcopilor atunci când un cleric subordonat lor nu plătea ceea ce episcopul îi cerea duceau uneori la consecințe tragice. Iată o poveste de acest fel. „Un stareț, care era și preot de sat (ceea ce se întâmplă adesea în Est), avea o mănăstire și mai multe sate sub administrația sa pastorală. Nemulțumit de acest preot-stareț, episcopul local i-a cerut, fără niciun motiv întemeiat, o plată anuală de 2.000 de piaștri. Starețul a refuzat. Apoi, episcopul a decis să se răzbune pe el. Și oportunitatea pentru aceasta s-a ivit foarte curând. Un cadavru a fost găsit odată lângă mănăstirea acestui stareț. Poliția turcă l-a acuzat că adăpostește criminali. Episcopul putea cu ușurință să-l scutească pe clericul său de orice suspiciune dând o garanție pentru el autorităților. Dar episcopul, din nemulțumire, nu a vrut să facă acest lucru. Starețul a fost trimis la închisoare și a stat acolo timp de 8 ani. În cele din urmă, epuizat de orice răbdare, starețul a decis să accepte credința musulmană. Și astfel a fost convocată o adunare de urgență, la care au apărut și câțiva episcopi ca martori. În prezența tuturor, renegatul și-a scos kamilavka și a aruncat-o în fața fostului său episcop. Episcopul nici măcar nu a clipit. Ce urmează? Fostul preot, după ce a fost eliberat din închisoare, a acceptat circumcizia, și-a schimbat numele în Ibrahim-effendi, s-a căsătorit cu o rudă a sa, a început să primească 500 de piastri pe lună și să servească ca funcționar în poliția provincială. „Așa este morala!", adaugă naratorul, de la care am aflat povestea. „Dar, ca să spunem adevărul", adaugă același narator, „nu există o singură morală aici; există doar bani. Nu există nici măcar pasiune, care, dacă nu este scuzată, atunci explică multe. «Iată un fel de momeală, ca să spunem așa, a animalelor cu două picioare de către oameni cu patru picioare» [31] . - Acest tip de atitudine a episcopilor față de preoții subordonați lor este puțin probabil să fie numit normal de cineva, ținând cont de faptele prezentate acum.

Există mai multe aspecte pozitive în viața episcopilor dacă luăm în considerare relațiile lor cu laicii. Din diverse motive, episcopul nu stă atât de departe de laici ca, de exemplu, la noi. Episcopul este cunoscut de copiii săi spirituali și îi cunoaște. După cum am menționat mai sus, aceasta este poate cea mai bună trăsătură dintre toate cele bune pe care le putem spune despre episcopii greci. Dar chiar și această latură pozitivă are încă petele sale întunecate și poate chiar pete. Episcopilor le pasă foarte puțin de nevoile spirituale ale turmei lor. Nici măcar nu le place în mod deosebit să slujească la liturghie și uneori trăiesc complet departe de turma lor ocrotită de Dumnezeu. Se știe că, conform regulii stabilite, Patriarhul Constantinopolului celebrează liturghia fără bani de cel mult trei ori pe an: de Crăciun, în Duminica Ortodoxiei și de Paște [32] . Eu, la rândul meu, am auzit că Patriarhul Dionisie, care a murit în 1891, slujea gratuit doar o dată pe an - de Paște [33] . Pentru a aprecia semnificația acestei neglijențe în ceea ce privește beneficiul turmei sale, trebuie să ne amintim că cei mai vechi episcopi slujeau în fiecare sărbătoare în biserica lor episcopală. - Și mai originale au fost și sunt încă acțiunile unor astfel de episcopi provinciali greci, cărora le plăceau veniturile din diecezele lor, dar nu le plăceau diecezele în sine, așa că preferau să locuiască la Constantinopol. Iată cum a acționat, de exemplu, unul dintre acești episcopi. La mijlocul secolului al XIX-lea, un episcop grec din Bulgaria se plictisea foarte tare, locuind într-un oraș mic și izolat de provincie și încerca încontinuu să ajungă să locuiască în capitală, ceea ce îi era mai plăcut. În cele din urmă, și-a îndreptat atenția către un diacon bulgar ingenios și inteligent și a reușit să-l facă episcop vicar la catedrala sa. De îndată ce s-a întâmplat acest lucru, episcopul diecezan a plecat la Constantinopol, iar dieceza a început să-l intereseze pe episcop doar ca o moșie care îi asigura un anumit venit. Gestionarea treburilor diecezane a fost încredințată vicarului

bulgar, astfel încât acesta să livreze anual directorului său 2.000 de lire turcești, adică peste 16.000 de ruble. Lucrurile au continuat așa timp de aproximativ 10 ani [34] .

În relațiile personale cu turma lor, episcopii uneori nu respectau limitele prudenței, ci mergeau prea departe în exprimarea mâniei lor arhipastorale, care era uneori însoțită de unele dezavantaje pentru punga episcopului. A fost odată un astfel de caz. Un episcop grec, intervenind într-o dispută între un soț și o soție divorțați, i-a refuzat soției nevinovate pensia de la soțul ei, care i se cuvenea prin lege. Această femeie a înnebunit de durere. Unul dintre chorbadjii locali (bătrâni; desigur, era creștin) a apărat-o. Episcopul, incapabil să tolereze o astfel de intervenție, l-a excomunicat din Biserică. În ciuda acestui fapt, Chorbadji a venit la biserică pentru liturghie chiar în prima zi de sărbătoare. Episcopul, văzându-l pe excomunicat în biserică, s-a năpustit asupra lui cu un toiag, l-a lovit și i-a rupt toiagul. Chorbadji nu a ezitat să meargă la Constantinopol cu o plângere către autoritățile competente. Nici episcopul, la rândul său, nu dormea. A găsit posibil să aducă acuzații împotriva chorbadjilor - acuzații grave de nerespectare a intereselor publice. Cazul a izbucnit. Nu doar ciorbadjii a trebuit să-l stingă, ci și episcopul. Săracul bătrân cheltuise mulți bani, mergând în capitală și făcând zarvă acolo; dar și episcopul cheltuise mulți – și cum i-a cheltuit – dând mită cui voia… [35] Și toți, adică episcopii, sunt așa, adaugă naratorul, unul mai rău decât altul, toți au fost fierți în același karakazan, adică cazanul negru al ienicerilor [36] .

Dacă episcopii îi tratau în acest fel pe membrii de onoare ai comunității, bătrânii învestiți cu autoritate, atunci, fără îndoială, aveau și mai puțină ceremonie față de simplii laici, dacă erau siguri dinainte că ei înșiși vor rămâne nepedepsiți. Nu se stânjeneau nici de loc, nici de timp, permițând lupte cu pumnii într-un moment de furie și iritare. Arseni Suhanov al nostru din Palestina a fost martor la un astfel de fapt. Nu vreun episcop provincial ignorant, ci însuși Patriarhul Ierusalimului, odată, în timpul unei vecernii solemne în biserică, i-a ordonat diaconului să bată un arab creștin - să-l pălmuiască peste obraji și să-l lovească în cap, apoi să-l lovească în față cu un bici, „și pentru ce crimă nu se știe”, adaugă martorul ocular [37] .

Viața domestică a episcopilor greci se petrecea în mulțumire și în mijlocul multor plăceri. Există dovezi din care s-ar putea trage concluzia că sărăcia și lipsurile erau soarta tristă a episcopilor greci în vremurile de demult; dar aceste dovezi stau de sine stătătoare și nu au semnificația pe care li-ar putea fi atribuită la prima vedere. Astfel, Arseni Suhanov este foarte surprins de sărăcia metohionului patriarhal în comparație cu mănăstirile catolice din Constantinopol. El scrie cu un regret evident: „Curțile patriarhale (din Constantinopol) au porți mici, ca o portiță” [38] . Trebuie spus însă că metohionul patriarhal nu strălucește de măreție nici măcar în prezent. Și, în general, episcopii greci aderă la proverbul rusesc: „O colibă nu este frumoasă cu colțurile ei, ci cu plăcintele ei” [39] . Un alt martor, faimosul Patriarh al Ierusalimului Dositei, din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, a scris în scrisorile sale către curtea rusă: „Episcopii greci sunt cerșetori, așa cum se întâmpla și înainte; hainele scumpe sunt indecente pentru clerici.” „Cheltuielile noastre (ale episcopilor) sunt egale cu cheltuielile unui stareț al unei mici mănăstiri; și pentru toate hainele noastre, nu s-ar cheltui nici măcar cinci sute de asperi (o monedă mică de cupru) [40] . Referitor la aceste cuvinte ale lui Dositei, trebuie spus că episcopii greci, dacă scriau Rusiei, încercau întotdeauna să le zugrăvească situația în cei mai triști termeni; firește, pentru a o mișca pe generoasa Rusie la milă; mai mult, trebuie presupus că aceste cuvinte au fost rostite ca un reproș la adresa episcopilor ruși, care se îmbrăcau întotdeauna foarte luxos în comparație cu cei greci.

Să intrăm în camerele unui episcop grec, nu unul fantastic, ci unul real. În camera de primire vom găsi o canapea turcească largă, iar pe ea perne din mătase siriană de diferite culori; un accesoriu necesar al unei locuințe bine amenajate în Orient este un brazier din bronz; îl veți găsi și în camera de primire a episcopului; acest brazier este turnat în întregime, pe frumoase labe de leu și atât de imens încât trei oameni abia îl pot ridica. Dacă întrebăm ce se află în bufetul episcopului, vom vedea jeleu de gutui, șerbet roz; cafea și frunze de trandafir și nuci cu cuișoare [41] și, bineînțeles, vin aromat. Dacă dorim să facem cunoștință cu camera bucătarului episcopului, vom găsi acolo gâște, un pui și un porc. Episcopii greci, după cum se știe, își permit să mănânce fast-food pe motiv că nu sunt hirotoniți ca adevărați călugări, ci rămân pentru totdeauna rasofori, deși își asumă atribute monahale. Și acest obicei nu ar trebui să ne ispitească. Episcopii iubesc varietatea în îmbrăcăminte, iar unii dintre ei își schimbă adesea rochiile [42] . Aceasta înseamnă că garderoba lor este bogată și scumpă. În vremurile de demult, episcopii își împodobeau uneori capul cu un turban, acest accesoriu frumos al costumului turcesc, iar în justificarea lor se refereau la constrângerea din partea turcilor, dar această scuză este lipsită de orice sens [43] .

În locuința episcopului grec veți întâlni și - lucru la care nu v-ați aștepta deloc - o menajeră sau o concubină. Aceste femei au diverse nume: gerontissas, cocoons [44] , paramans [45] , mai simplu: concubines [46] și, mai delicat - „prea sfinte călugărițe” [47] . Astfel de femei sunt ținute nu numai de episcopi, ci și de alți clerici, deoarece în Grecia nu doar patriarhii, episcopii și arhimandriții rămân celibatari, ci și unii preoți parohiali și orășenești și chiar diaconi [48] . Activitățile paramans, preasfintelor călugărițe sau cum vreți să le numiți, sunt următoarele: pregătesc mâncărurile preferate ale episcopului, îi spală sfintele picioare, îi fac patul, gătesc dulceață, îi leagă o eșarfă neagră peste kamilavka când episcopul pleacă din casă [49] etc. Unii episcopi greci trebuie uneori să asculte reproșul că gerontissasele lor servesc drept ispită pentru creștini. Într-un astfel de caz, cel ispitit poate auzi următoarele cuvinte de la episcop: „Și Apostolul Petru a luat cu el pe sora sa, soția sa, și noi suntem urmașii lui. Soțiile au slujit Domnului Însuși; de ce să nu le acceptăm slujirea și ascultarea? Nu am fost primii care au introdus obiceiul de a primi gerontise în chiliile noastre; așa a fost de mult timp. Un rău mai mic este totuși mai bun decât un rău mai mare (?!). Dar chiar dacă noi, după părerea voastră, suntem desfrânați, desfrânați, vom da socoteală lui Dumnezeu despre aceasta” [50] . Trebuie recunoscut că o astfel de scuză nu numai că nu i-a calmat pe cei ispitiți, dar uneori chiar i-a îngrozit. Întreținerea coconilor sau a concubinelor îl costa uneori scump pe episcop: iubesc banii; iubesc spectacolele; uneori au nevoie de arta vindecării. Adesea, acestea au dobândit o mare importanță în activitatea administrativă a episcopului [51] . Acest tip de ispită, însă, pare să nu se fi limitat la viața episcopilor greci. Episcopul Porfirie, descriind vizita sa la episcopul grec Antim, care trăia retras, a atras atenția asupra următoarei împrejurări: „El (Antim) este slujit”, scrie episcopul, „de doi bărbați rari și frumoși: unul de vreo șaptesprezece ani, iar celălalt de doisprezece. Nu am întrebat: cine sunt ei și, prin urmare, nu îndrăznesc să-i numesc servitori de cameră. A-ți judeca aproapele este ușor și păcătos. Iar băieții sunt sânge și lapte” [52] . Ceea ce vrea să spună Preasfințitul Porfirie cu aceste aluzii este clar și fără alte explicații. - Mitropoliții și alți episcopi, fără a-i exclude pe patriarhi, nu consideră niciodată că este un păcat în Orient să fumezi tutun, să joci cărți și șah [53] .

În Turcia, episcopii ortodocși, așa cum este evident, nu primesc niciun salariu de la guvern. Și totuși, așa cum am văzut, episcopii turci, la fel ca și ceilalți frați ai lor din alte țări, plasați în condiții legale mai favorabile, vor să trăiască și trăiesc în maniera unui episcop, adică în mulțumire și confort, adesea excesiv. De unde își iau ei mijloacele pentru aceasta? Nu există nicio îndoială că, pentru a obține aceste mijloace materiale, este nevoie de mult efort și multă ingeniozitate din partea lor. Istoria arată de fapt că episcopii greci din perioada turcă au îndeplinit sarcina indicată folosind ambele.

Dacă studiem situația pastorilor creștini ai Bisericii antice, în special ai primelor cinci secole, întâlnim numeroase fapte care atestă dezvoltarea lor religioasă și intelectuală remarcabil de largă și diversele lor activități care vizau îmbunătățirea morală a turmei lor; și, în același timp, nu întâlnim aproape nicio informație care să indice cum trăiau aceștiași pastori din punct de vedere material și de unde proveneau mijloacele pentru întreținerea lor? Observăm un fenomen complet opus atunci când studiem viața pastorilor Bisericii Grecești, în principal Constantinopolului, din perioada turcă: se spune foarte puțin în relatări despre ajutorul lor la îmbunătățirea religioasă, intelectuală și morală a turmei lor, ci, dimpotrivă, istoricul găsește un număr foarte mare de fapte care zugrăvesc o imagine a laturii materiale în viața acestor pastori, în special în secolele cele mai apropiate de noi. Nu servește oare acest fenomen ca un semn că pastorii Patriarhiei Constantinopolului din vremurile pe care le studiem au început să acorde prioritate în activitățile lor intereselor de ordin inferior față de interesele superioare și spirituale? Este adevărat, începutul fenomenului analizat nu a fost pus în perioada turcească, ci mult mai devreme - chiar și în vremea împăraților bizantini, dar totuși acest fenomen nu era la fel de proeminent atunci ca acum, adică în vremurile Bisericii Grecești pe care o studiem.

Primele informații certe despre metodele prin care s-a realizat sprijinul material al Patriarhiei Constantinopolului – Patriarhul însuși și episcopii de sub el – se găsesc la mijlocul secolului al XVII-lea în lucrările scriitorului grec Christopher Angelos [54] . Însă autorul trebuie recunoscut ca fiind prea părtinitor față de Biserica Greacă. De fapt, el nu spune niciun cuvânt despre nimic care ar putea servi în contextul analizat pentru a cenzura Patriarhia Constantinopolului. Între timp, au existat multe fapte similare în secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Vom evidenția câteva dintre aceste fapte, deoarece nu este suficient să fim favorabili Bisericii Grecești în istoria sa, ci trebuie să fim și sinceri în evaluarea fenomenelor care alcătuiesc această istorie. Patriarhii Constantinopolului, după cum se dovedește, nu s-au mulțumit cu sursele de venit obișnuite, neimpresionante, dar foarte modeste, ci au descoperit singuri alte surse ale acestui venit care nu merită laude.

Conform spuselor lui Rico, membru al ambasadei engleze la Poartă, în secolul al XVII-lea, Patriarhii Constantinopolului acordau foarte ușor permisiunea de divorț a unui anumit cuplu căsătorit, imediat ce Patriarhul primea o sumă de bani suficientă pentru o astfel de permisiune, iar soțului divorțat i se permitea să încheie liber o nouă căsătorie. În ceea ce privește episcopii obișnuiți sau de rând, potrivit aceluiași Rico, una dintre ocaziile foarte favorabile pentru ca aceștia să profite ilegal pe cheltuiala turmei lor era alegerea și proclamarea unui nou Patriarh la Constantinopol. Proclamarea unui nou Patriarh ducea întotdeauna la faptul că episcopii aparținând Patriarhiei trebuiau să trimită o anumită sumă de bani către vistieria Patriarhală, care în astfel de cazuri era golită considerabil nu numai de guvernul turc, ci și de diverși lucrători temporari greci, cum ar fi Mihail Cantacuzen (la sfârșitul secolului al XVI-lea). Fiecare numire a unui nou patriarh le oferea episcopilor un motiv, atunci când strângeau bani în beneficiul noului patriarh, să nu-și uite propriile interese, adică să strângă pomeni de la turmă și de la preoți într-o măsură mai mare, cu așteptarea de a folosi restul contribuției în propriul lor folos [55] .

Dacă e să-i dăm crezare scriitorilor occidentali din acea perioadă, atunci uneori episcopii greci colectau bani ca penitență, în funcție de gravitatea păcatului. Sacramentul pocăinței în sine a devenit, așadar, o sursă de venit pentru clerul grec din secolele în cauză. Aceștia susțin că aveau un impozit, care stabilea câți bani erau necesari pentru a ierta un anumit păcat grav al unui creștin, iar permisiunea era dată doar în cazul plății integrale a taxei în conformitate cu impozitul [56] . Nu credem că relatările menționate mai sus despre abuzurile clerului grec au fost exagerate; după cum vom vedea mai târziu, adică ceva mai târziu, același cler și-a permis să facă chiar mai mult decât atât. De asemenea, merită să-i reamintim cititorului că simonia aproape niciodată nu a încetat să înflorească în secolele despre care discutăm acum. Se întâmpla adesea ca episcopii, temându-se de sancțiunile bisericești împotriva simoniei, să recurgă la trucuri, ocolind legile nou adoptate împotriva simoniștilor, în așa fel încât, de fapt, nu luau bani pentru hirotonire, ci dublau emvatik-ul, adică taxa obișnuită pentru dreptul de a avea o anumită funcție și de a ocupa o funcție. Nu degeaba faimosul Meletie Pigas, Patriarh al Alexandriei, care o vreme, la sfârșitul secolului al XVI-lea, a condus Patriarhia Constantinopolului ca viceregе și, prin urmare, a avut ocazia să observe starea ierarhiei grecești, a spus: „Cei care ar trebui să fie conducătorii altora sunt ei înșiși complet orbi. Pentru ei, lumina s-a transformat în întuneric, biserica a devenit o piață de desfacere. Ei consideră rangurile preoțești și episcopale nu o chemare la învățătura evanghelică, ci o cale spre câștig egoist. Păstorii lui Israel vând suflete omenești pentru a-și satisface pasiunile. Ar fi potrivit ca Hristos însuși să apară și să-i alunge din nou pe acești negustori de sfințenie divină din biserică cu o frânghie întreită. Iată-te, preot și mare preot, și totuși ești cufundat în conturi bănești, căutând profit, sortând bani mici, stabilind colecte, trăgând bani de peste tot în pungă (?), pentru a o umple în orice fel.” „O, blestemat urmaș al lui Iscariotean, nu ai fost vândut Hristos de tine?!” [57] . Aceasta este ceea ce spune Meletie despre sfârșitul secolului al XVI-lea, dar, fără îndoială, cuvintele sale sunt adevărate nu numai în legătură cu acest secol.

Patriarhii Constantinopolului, după cum se știe, transferau episcopi dintr-un loc în altul din motive egoiste, dar acesta nu este încă gradul extrem de ingeniozitate financiară patriarhală. Conform observațiilor unui călător de la începutul secolului al XVII-lea [58] , aceiași Patriarhi deposedau unul sau altul mitropolit de scaunul său fără nicio ezitare, imediat ce apăreau candidați care îi ofereau Patriarhului o sumă mare de bani pentru funcția unuia sau a altei episcope. S-a întâmplat ca aceiași Patriarhi să acționeze și mai lipsit de ceremonie cu episcopii subordonați lor: fără niciun motiv, sub un pretext extrem de nesemnificativ, deposedau unul sau altul episcop de rangul său - iar episcopul, pentru a se restabili la demnitatea sa de odinioară, trebuia să meargă la Constantinopol și să obțină o cartă de restaurare pentru sine. Desigur, această cartă nu era dată gratuit [59] . Iată exemple de venituri fără păcat ale patriarhilor Constantinopolului din vremurile de demult!

Într-un fel, pentru a-i justifica pe Patriarhii Constantinopolului, se poate sublinia, poate, că cheltuielile candidaților ambițioși care doreau scaunul capitalei ajungeau uneori la sume neobișnuit de mari de bani. Episcopul Porfiri (Uspenski) a spus odată despre un anumit arhiepiscop grec: „Dacă nu va da un milion de piaștri și îi va da mamei (validei) sultanului și iubitei ei, atunci va deveni patriarh” (Syrku P. A. Descrierea documentelor episcopului Porfiri. Pagina 35). Aceasta înseamnă că au existat astfel de fapte și atunci când cei care doreau patriarhia erau gata să cheltuiască o sumă enormă pentru a-și atinge scopul.

Dar principalul obiect al extorcării a fost, ca întotdeauna și peste tot, poporul de rând - turma.

Mitropolitul Moscovei, Filaret, care cunoștea bine starea Orientului creștin, cu ajutorul celor mai fiabile documente, a scris cu tristețe: „Având în vedere actualul declin general al

respectului pentru liderii spirituali din Turcia, trebuie să ne temem că turma ar refuza orice plată către cel mai înalt cler al său, dacă stabilirea cuantumului acestei plăți ar fi lăsată la latitudinea arbitrariului laicilor” [60] . Din aceste cuvinte este clar că nu bunăvoința, ci toiagul guvernării îi obligă pe creștinii răsăriteni să aducă darurile lor adesea insuportabile ierarhilor.

Da, nu bunăvoința poporului i-a obligat să facă sacrificii materiale foarte semnificative pentru hrana abundentă a pastorilor principali, ci constrângerea și opresiunea, adesea chiar cruzimea, care anterior însoțeau colectarea taxelor și impozitelor de către episcopi de la popor. În cuvintele dure ale lui Gervinus, ei, „ca niște lipitori, își supeau turma, organizând un sistem de extorcări cu cea mai mare perfecțiune” [61] . Aceasta este o pagină foarte tristă și dureroasă din istorie. Vom cita doar câteva caracteristici din ea pentru a ne familiariza cu ordinea reală care caracteriza relația pastorilor principali cu turma în Turcia. În vremuri nu foarte îndepărtate de noi, episcopii colectau de obicei impozitul monetar anual obișnuit nu pentru un an, ci pentru trei ani în avans. Colectarea era efectuată de ei însoțiți de un alai magnific de aproximativ 30 de persoane și un detașament de jandarmi, tot de aproximativ 30 de persoane. Invazia acestor oaspeți era, în sensul deplin al cuvântului, invazia unei bande de prădători sau a unui roi de lăcuste, exterminând tot ce le ieșea în cale. Sătenii tremurau de această invazie prădătoare a pastorului lor spiritual și cu siguranță ar fi fugit dacă ar fi fost posibil. Episcopul le lua de la plătitorii insolvabili animalele de tracțiune și, în general, tot ce avea valoare. Dacă cineva nu avea nimic, era aruncat în închisori, care erau special amenajate, ca, de exemplu, în Bulgaria, pe malurile râurilor, unde apa era adusă artificial din râul curgător. Această apă era introdusă în închisorile unde nefericiții prizonieri lâncezeau și astfel, într-o canisă sumbră, rece și umedă, erau înfometați timp de trei zile și se stoarceau bani. Din cauza unor astfel de torturi, s-a întâmplat ca unii dintre ei să moară, în timp ce alții au plecat de aici cu boli fatale [62] .

Episcopii, după cum se știe, erau ei înșiși membri ai guvernului provincial, așa-numitul Majlis. Acest lucru i-a determinat să rămână în relații prietenoase cu guvernatorii turci și, profitând de ajutorul acestora din urmă, nu au ezitat să ia mult în plus de la creștinii încredințați în grija lor. Aceasta a dus la faptul că un sat sărac și slab populat plătea anual mai multe impozite către vistieria episcopului decât către vistieria statului. Astfel, în timpul unui audit administrativ s-a descoperit că un loc din Macedonia Inferioară plătea episcopului său 3.000 de piastri pe an și nu mai mult de 2.000 de piastri către guvern. Și o astfel de disproporționalitate a impozitelor a fost întâlnită în multe locuri din Turcia europeană (Rumelia) [63] . În general, creștinii nu se puteau baza pe compasiunea și mila episcopilor greci în materie de impozite. Acești pastori principali erau atât de zeloși în a-și apăra interesele financiare încât le sacrificau interesele religiei, în măsura în care aceste interese le priveau turma. Să dăm câteva exemple. Într-o eparhie bulgară, sătenii au construit o biserică, dar aceasta a rămas nesfințită timp de mai mulți ani, deoarece, pentru dreptul de a amplasa un altar în ea, sătenii ofereau episcopului local mai puține chervonete decât dorea acesta să primească [64] . În general, existau numeroase și zgomotoase plângeri cu privire la opresiunea financiară a mitropoliților și episcopilor [65] . Dacă turma nu avea mijloacele de a satisface lăcomia excesivă a stăpânilor lor spirituali, atunci veneau slugile episcopului, pronunțau anatema asupra satului, pecetluiau biserica și luau din case tot ce se putea scoate. Nu avea rost să se gândească măcar la proteste. În cazul în cauză, copiii țăranului au crescut nebotezați, iar când el însuși a murit, a fost înmormântat fără preot sau rugăciune [66] . — Supușii turci de confesiune greacă, având în vedere faptele tocmai menționate și altele de acest fel, în 1851, în petiția lor oficială către Poarta Otomană, au cerut protecție împotriva opresiunii pastorilor lor superiori; Ei cereau foarte puțin (evident, nu îndrăzneau să se bazeze pe multe), și anume, ca „episcopii să nu-și permită să-și bage degetele în punga unui creștin oricând vor și să nu ia de acolo cât vor” [67] . În astfel de condiții, episcopii iritau atât de mult turma încredințată conducerii lor, încât aceasta din urmă uneori nu-i primea deloc pe episcopi, permițându-le să conducă eparhia de departe, de exemplu, de la Constantinopol. În multe orașe bulgare, când acestea din urmă se aflau încă sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol, călătorii noștri ruși primeau următorul răspuns la întrebarea despre episcopul lor: „Episcopul nostru este un fel de grec; locuiește la Istanbul, dar nu îndrăznește să ne arate nasul” [68]...Și dacă vreunul dintre acești episcopi ar fi vrut cu adevărat să ocupe catedrala care îi aparținea, atunci s-ar fi produs tragicomedii precum următoarea: „Episcopul hirotonit venea în orașul său diecezan și, știind dinainte că nu va fi primit, cerea autorităților turcești o escortă militară cu daruri. În ciuda acestui fapt, episcopul găsea casa episcopală încuiată și intra în ea cu ajutorul forțelor turcești. Niciunul dintre oameni nu voia să-i accepte binecuvântarea,

chiar și atunci când autoritățile turcești i-au îndemnat să facă acest lucru.” Se știe că nu există certuri mai puternice decât cele care apar din cauza problemelor financiare.

Trebuie să recunoaștem, totuși, că viitorul nu le zâmbea prea bine, dacă nu chiar deloc, fiecărui episcop grec din perioada analizată. În caz de demisie, chiar și Patriarhul Constantinopolului s-ar fi aflat într-o situație dificilă. Episcopii pensionari nu primeau și nu primesc nicio pensie din vistieria turcească.

Există toate motivele să bănuim că unii dintre acești episcopi pensionari, neavând nimic mai bun de făcut, au început să rătăcească prin diverse alte țări pentru a „câștiga cumva un ban”. Acești episcopi pot fi numiți cei care caută „muncă sezonieră”. Erau gata să hirotonească pe oricine preot la cel mai rezonabil preț - pentru trei ruble în banii noștri [69] . Au mers în Rusia într-o perioadă în care episcopii greci în vizită erau încă priviți cu respect aici și au făcut cele mai nepermise lucruri aici. Rătăcind în lung și în lat prin Rusia, mitropoliții greci au îndrăznit să ridice la preoție persoane complet necunoscute lor, care nu fuseseră testate, chiar respinse în alte locuri - le-au ridicat fără nicio testare, ci după ce au negociat cu grijă mai întâi. „Cât vreți să-mi dați - și vi-l voi da”, - remarcă ironic naratorul (Iu. Krîzhanich) despre episcopii greci care se negociau cu cei pentru care i-au hirotonit pe acești preoți. Au existat exemple și mai inestetice. Mitropoliții greci, și chiar unul și același mitropolit, au divorțat de același cuplu căsătorit de mai multe ori, apoi s-au recăsătorit, întotdeauna însă, după ce au negociat cu cumpărătorii binecuvântării episcopului și au luat o sumă bună de bani. Astfel de episcopi nu s-au oprit aici, rătăcind prin Rusia. Un martor ocular (același Y. Kryzhanich) spune: „Am văzut un mitropolit care, oriunde venea la o persoană nobilă, îl întreba mai întâi: ar dori să primească iertarea păcatelor? Dacă persoana întrebată își exprima o astfel de dorință, atunci mitropolitul, după ce binecuvântase apa din casa acestei persoane, îl stropia pe el și întreaga casă cu familia sa. După ce stropirea era terminată, în fața întregii familii, își punea mâna și o carte pe capul proprietarului, citea peste ei o iertare lungă și completă de păcate, fără a pomeni un cuvânt despre spovedanie și pocăință” [70] . Așa acționau episcopii greci, începând „negoțul retragerii”.

În cele din urmă, nu ar fi deplasat să-i menționăm pe așa-numiții episcopi „titulari”, despre care episcopul Arseni Stadnițki relatează atât de multe informații interesante. Grecii îi numeau pe episcopii titulari episcopi fără dieceze, dar, totuși, cu titlul unei vechi dieceze, care nu mai există. Un obicei similar de a hirotoni episcopi fără dieceze era foarte răspândit în vremurile de demult în Biserica Greacă; acești episcopi erau numiți în mare parte de starețiii mănăstirilor, așa-numiții „închinați”, de la care își primeau întreținerea, iar uneori erau susținuți de pomeni [71] . Spunem: cel mai adesea erau numiți și considerați starețiai mănăstirilor închinate menționate mai sus. Ceea ce făceau ei este greu de înțeles în prezent. Acesta este felul de viață pe care îl duceau episcopii titulari ai mănăstirilor închinate și genul de activitate care îi distingea [72]., situat în eparhiile muntenești. Episcopii starețigreci, primind aici o mănăstire în declin pentru a o administra, erau numiți și semnați arhimandriți, deși „mandra lor era formată dintr-unul sau doi laici și mai mulți țigani și țigani iobagi” (În cartea lui Arseny Stadnițki. Anexa. P. XIII). Mănăstirea se afla pe ultimul loc pentru astfel de episcopi; totul se rezuma la profitul din acele moșii care, odată cu ea, decădeau către o Biserică patriarhală sau o frăție monahală a Răsăritului. „Viața monahală era în cea mai rea formă a sa în mănăstirile (muntenești) în declin, care au devenit obiectul exploatării, un mijloc de îmbogățire pentru cei mai egoiști dintre frații monahali greci din Răsărit” (Ibid. P. 202). Un document oficial despre episcopii starețispune: „Numindu-se proprietari de pământuri și proprietari, au uitat de monahismul lor; poartă doar haine monahale, dar gândurile lor sunt complet absorbite de lăcomia lumească și de interesul personal”; De asemenea, le plăcea să „păcălească pe alții cu vorbe” (Ibid. Appendix. P. XX). Să prezentăm un exemplu instructiv al conducerii mănăstirii Mitropolitului Paisie al Apameei (la începutul secolului al XIX-lea). Pe lângă creșterea exorbitantă a cheltuielilor față de venituri, a fost condamnat pentru vânzarea de proprietăți mănăstirești și ascunderea de proprietăți mănăstirești (Ibid. P. 224). Obrăznicia starețiilor s-a extins până la punctul în care unul dintre ei a dat „venitul din moaștele Sfintei Parascheva unui negustor”. Și când zvonul despre acest lucru a ajuns la Patriarhul Constantinopolului, acesta a luat partea celui fără de lege și pentru 7.000 de leva (franci) a legalizat independența completă a starețiilor greci față de ierarhia locală. „Din acel moment, au devenit distrugătorii mănăstirilor pe bază legală” (Ibid. P. 221). Episcopii starețiți, în loc de călugări, s-au înconjurat de lachei angajați, vizitii, hamalii „și așa mai departe” (Ibid. Appendix. P. XX). În plus, iubeau „capriciile și delicatesele” (Ibid., p. 226). Și cel mai rău lucru era că acești episcopi starețihirotoniau pe oricine puteau în funcții clericale fără nicio verificare: fără un certificat de la enoriași, fără o certificare corespunzătoare a bunei purtări a celor hirotoniți, fără un certificat care să ateste dacă

exista o nevoie stringentă de un preot sau diacon și fără să-i testeze în citirea și cunoașterea Catehismului (Ibid., p. 186). Și doar episcopii titulari acționau așa! Și acest lucru nu este surprinzător! Nu era nimeni care să-i supravegheze. Mitropoliții greci locali nu erau, la urma urmei, mai buni decât episcopii greci titulari. De exemplu, iată cum era mitropolitul local Dositei. Un document oficial rusesc spune despre el: „Acțiunile mitropolitului Dositei sunt contrare rangului său: sub venerabilul său păr gri și armura rangului său se ascund cele mai joase (italice - Părintele Arsenie) intrigi. Această persoană de frunte este atât de lacomă încât este în stare să facă totul pentru zece chervoneți sub pretextul zelului: tunsura excesivă a preoților dovedește clar faptele sale și le-a înmulțit astfel încât se ridică la șapte mii, dintre care majoritatea nu știu să citească" (Ibid., p. 176).„Fiecare protopop plătea acestui mitropolit o anumită sumă de bani pentru slujba de protopop, ca o răscumpărare, apoi îi jefuia pe preoți după bunul plac" (Ibid. P. 180). În general, trăsătura dominantă a lui Dositei, conform documentelor contemporane, era „viclenia" (Ibid. P. 178). Un alt mitropolit grec local, Ignațiu, este cunoscut pentru faptul că „cu acțiunile sale ilegale a atâțat întregul popor împotriva sa" (Ibid. P. 187). Desigur, având astfel de conducători în Țara Românească, episcopii stareți făceau ce voiau cu moșiile pustii și trăiau după bunul plac în mănăstirile pustii.[73] .

În concluzie, câteva cuvinte despre o chestiune care este, ca să spunem așa, subiectul arzător al zilelor noastre în țara noastră în prezent. Ziarele și revistele spirituale și seculare subliniază constant cu tristețe și reproșează înstrăinarea care s-a stabilit între cel mai înalt cler rus și popor. „Viața din jurul nostru arată clar", ni se spune, „profunda deconectare morală și spirituală a episcopilor de popor și de cler; ei simt că episcopii sunt departe de ei înșiși" [74] . Dar se dovedește că acest fenomen este departe de a fi nou în lumea ortodoxă. În Biserica Greacă, care se află în Turcia, a fost descoperit chiar mai devreme. Revista „Neologos" spune următoarele: „Acum priviți oamenii și examinați atitudinea lor față de Biserică, adică față de cea mai înaltă ierarhie. Nu numai că nu există cooperare, ci, dimpotrivă, există nemulțumire și neîncredere reciprocă. Și dacă în urmă cu vreo treizeci de ani rangul episcopal era o autoritate necondiționată pentru un sătean creștin, acum este exact opusul. Oamenii nu mai identifică rangul cu persoana, iar în ultimii ani au existat exemple și dezvăluiri teribile ale atitudinii ostile a oamenilor față de episcopi: în unele localități oamenii au îndrăznit să strige la episcopul care oficia slujba: nedemn, jos cu el; în altele nici măcar nu au respectat veșmintele sacre și l-au împins cu forța afară din biserică [75] ; în unele oamenii au încetat să mai meargă la biserică pentru a nu avea comuniune rugătoare cu episcopul" [76] . Ce fenomen trist! Și cel mai surprinzător lucru este că începe să apară și în Occident. Toată lumea știe ce se întâmplă cu Biserica în Franța parlamentară. Este oare mai bine în Germania, unde împăratul Wilhelm tocmai a aruncat mănușa „centrului" romano-catolic? În Italia, relațiile dintre guvernul secular și cea mai înaltă autoritate spirituală sunt de mult timp anormale. Infecția pătrunde și în lumea protestantă. În ultima vreme, Camera Lorzilor din Anglia a elaborat un proiect de lege privind școlile, care vizează secularizarea școlii publice. Este adevărat, acest proiect de lege a fost respins de Camera Lorzilor din Anglia, care este formată în mare parte din arhiepiscopi și episcopi anglicani; dar nu se știe dacă își va menține această poziție: la urma urmei, nu este un secret faptul că Camera Lorzilor din Anglia este formată din lași.

Istoria Școlii Teologice din Tübingen [77]

Înființarea facultății de teologie protestantă din Tübingen. Funcții de profesor și clerical. Stipendiul ducal și numirea acestuia. Dispute între profesori și duce. Vacanțe. Lupta teologilor din Tübingen cu ereziile și precauții împotriva intruziunii ereziilor în corpul studențesc. Cerințe din partea profesorului. Declinul temporar al universității. Dominanța teologiei polemice. Amploarea cursurilor. Restaurarea importanței exegezei biblice. Lupta teologilor cu wolfienii. Număr mic de ascultători. Măsuri pentru participarea studenților la cursuri. Declinul vechii școli din Tübingen. Noua școală din Tübingen. Opinia locuitorilor din Tübingen asupra lui Neander. Alegerea lui Baur și activitățile sale.

În 1877, Universitatea din Tübingen și-a sărbătorit cea de-a patru sute de ani de la înființare. Cu această ocazie, unul dintre profesorii facultății de teologie a acestei universități, Weizsäcker, succesorul celebrului Baur la catedra de istorie bisericească, a publicat o descriere istorică a facultății de teologie din Tübingen sub titlul „Lehrer und Unterricht an der theologischen Facultät der Universität Tübingen" din vremea Reformei până în prezent, adică până în 1877. Autorul, așa cum spune în prefață, și-a propus să descrie doar activitățile profesorilor în predare și istoria învățământului în sine, cu succesele și eșecurile sale. El plasează în afara sferei lucrării sale o descriere a istoriei dezvoltării teologiei, a concepțiilor teologice, a literaturii teologice care a ieșit din scrisorile teologilor din Tübingen. De asemenea, el lasă deoparte descrierea istorică a așa-numitei „burse" sau seminar ducal, unde avea loc pregătirea viitorilor studenți la teologie pentru

admiterea la facultatea de teologie și unde studenții la teologie continuau să locuiască după intrarea în universitate. Deși programul operei lui Weizsäcker este foarte limitat, pare curios și interesant în multe privințe. Este bine cunoscută semnificația enormă pe care o are școala teologică din Tübingen în teologia protestantă modernă, prin urmare, istoria acestei școli merită întreaga atenție. Pe de altă parte, facultățile teologice ale universităților germane sunt instituții paralele cu Academiile noastre Teologice, prin urmare, pare interesant de știut cum s-au dezvoltat aceste instituții, ce a determinat succesul lor, ce a determinat în special importanța și influența lor extraordinară în știință. Fără îndoială, se poate judeca pe bună dreptate cursul dezvoltării tuturor facultăților teologice germane în general, prin intermediul facultății teologice din Tübingen.

Weizsäcker împarte istoria facultății de teologie din Tübingen în 10 perioade. Vom încerca să prezentăm în articolul nostru mai multe detalii interesante din fiecare perioadă din cartea autorului.

Prima perioadă (1535–1561) cuprinde momentul înființării facultății protestante din Tübingen. Încă din octombrie 1525, a fost emis un decret guvernamental care a introdus un plan de predare care arăta că guvernul intenționa să confere facultății un caracter reformist. Iar în perioada ulterioară, guvernul a avut o influență aproape absolută asupra cursului afacerilor facultății de teologie (trebuie menționat că Tübingen se află în ducatul, și mai târziu regatul, Württembergului). Facultatea trebuia să aibă patru profesori și două prelegeri zilnic. Cursul urma să dureze cinci ani [78]În continuare, era necesar să se citească toate științele, iar acestea constau în: o explicație a celor mai importante scrieri ale Vechiului Testament și ale tuturor scrierilor Noului Testament, precum și o explicație a „Sentințelor" lui Petru Lombard. Fiecare dintre cei patru profesori era obligat să interpreteze una dintre cele patru cărți ale lui Lombard, iar fiecare dintre ei era, de asemenea, însărcinat să interpreteze anumite cărți ale Sfintei Scripturi: prima - Pentateuhul și Epistolele lui Pavel, a doua - Matei și Ioan, Psaltirea, Iov, a treia - Isaia, Ieremia, Daniel, Marcu, Luca, Faptele Apostolilor și Epistolele Catolice, a patra - Ezechiel și profeții mici, cărțile Înțelepciunea lui Solomon și a lui Isus, fiul lui Sirah, și Epistola către Evrei. Dintre cele două prelegeri zilnice, una era citită dimineața, cealaltă după-amiaza. Întrucât doar doi profesori țineau prelegeri în fiecare zi, fiecare dintre cei patru profesori trebuia să predea o dată la două zile, iar, pe lângă sărbători, sâmbăta era și o zi liberă de la cursuri. Pe lângă prelegeri, profesorii trebuiau să conducă dispute. Zilele disputelor erau lipsite de prelegeri. Caracterul reformist al acestui plan de predare consta în faptul că locul principal a fost acordat exegezei biblice. În plus, tot ce semăna cu scolastica a fost lăsat deoparte. Împărțirea anterioară a teologilor în nominaliști și realiști a căzut. Dar acest plan a fost curând schimbat, prin voința Ducelui Ulrich. În primul rând, el a anunțat corporația profesorilor universitari că toate prelegerile ar trebui ținute conform voinței și cunoștințelor sale. În 1535, explicarea „Sentințelor" lui Petru Lombard a fost abandonată; exegeza biblică a devenit singura materie de predare științifică în facultatea de teologie. Sfintele Scripturi urmau să fie interpretate nu în traducere, ci în original. Dar acest nou plan nu a putut fi pus în aplicare de la început. Corpul profesoral în sine nu corespundea acesteia. Aproape întreaga universitate era împotriva Reformei, motiv pentru care profesorii au încercat să împiedice progresul acesteia. Este adevărat, nu se puteau opune direct voinței Ducelui Ulrich, dar sperau în mod clar că totul se va schimba și va continua ca înainte. Drept urmare, toți profesorii facultății de teologie, cu excepția unuia, au fost demiși. Numirea de noi profesori care să corespundă opiniilor guvernului nu era ușoară și, prin urmare, în acel moment existau doar doi profesori în facultate, iar mai târziu trei. Existau două cursuri zilnice și, din moment ce existau trei profesori, s-a devenit obișnuit ca, în timp ce doi țineau cursuri în timpul săptămânii, al treilea, la rândul său, să fie liber de cursuri pentru o săptămână întreagă. Mai târziu, însă, această ordine a fost abolită: au fost numite trei cursuri zilnice, iar fiecare dintre profesori era obligat să țină o prelegere zilnic, iar în total cinci cursuri pe săptămână (sâmbăta era încă o zi liberă de cursuri). Știința, însă, a făcut puține progrese. În 1546, ducele Ulrich a emis un decret către universitate, informând-o că aceasta din urmă nu manifesta suficientă energie în știință, în special în teologie, care nu era citită cu sârguință, și că existau puține dispute teologice.Pe lângă exegeză, expunerea dogmelor de credință este introdusă în cercul științelor teologice. Până la sfârșitul acestei perioade, facultatea devenise atât de puternică în puterile sale științifice încât a început să ocupe fără dificultate catedrele vacante cu studenții săi.

A doua perioadă acoperă anii 1561–1590. În această perioadă, observăm în primul rând fenomenul conform căruia, prin ordinul Ducelui, toți profesorii primesc hirotonii sfinte. Toți sunt însărcinați cu datoria de a predica cât mai des posibil. Corpul profesoral este mărit prin numirea unui al patrulea profesor cu titlul de extraordinar. La început, acest profesor nu avea o catedră specifică. El înlocuia alți profesori care, dintr-un anumit motiv,

nu puteau participa la cursuri. În această perioadă, guvernul a fost deosebit de preocupat de cea mai bună organizare a „Bursei Ducale". Decretul din 1559 a mărit numărul bursierilor. Aceștia nu trebuiau doar să urmeze un curs complet de teologie, ci și să obțină un doctorat și erau întreținuți pe cheltuiala guvernului în această perioadă. Un an mai târziu, apar noi reglementări privind acești bursieri. Șefii (superintendenții) burselor sunt însărcinați cu datoria de a încuraja și sprijini tinerii cei mai capabili. Astfel de persoane au fost interzise să fie numite în funcții pastorale obișnuite. Pentru a nu-i priva pe acești bursieri de dreptul la viață de familie, li s-a deschis posibilitatea de a ocupa funcții de diacon în Tübingen și funcții pastorale în vecinătatea acestui oraș. Aceasta le-a oferit posibilitatea de a continua să participe la cursuri chiar și după ce au ocupat o funcție clericală. Oricine dintre acești bursieri a obținut diploma de Doctor în Teologie a primit cea mai înaltă funcție clericală, iar bursa sa a fost înlocuită de o altă persoană capabilă în aceleași condiții. Bursa urma astfel să devină o școală pentru teologi învățați. Toate aceste planuri nu au fost un vis plăcut: s-au realizat în practică. Unul dintre pastorii din acea vreme povestește că, devenind pastor al unui orășel de lângă Tübingen, a primit în același timp instrucțiuni: timpul liber de activitățile sale pastorale urma să fie folosit pentru a asculta cursuri la universitate. Și nu numai că a făcut acest lucru, dar a participat și la dispute teologice. A cerut chiar permisiunea universității de a ține cursuri despre o carte din Vechiul sau Noul Testament în timpul vacanțelor (adică cursuri pentru cei care doreau să asculte, și nu obligatorii pentru studenți). Un alt pastor dintre bursieri spune despre sine că a compus teze pe teme legate de persoana lui Hristos și Euharistie, despre păcatul originar și le-a susținut timp de patru zile întregi în fața facultății. - Numărul științelor din facultate este mărit prin introducerea teologiei practice în cercul lor, care, însă, consta în principal în dispute pe diverse probleme controversate ale vremii. Guvernul nu era deosebit de mulțumit de starea științei din facultate. Era nemulțumit de faptul că profesorii își expuneau prea pe larg științele și se opreau asupra unor aspecte ale acestora în detrimentul întregului. Se prescria să se aibă în vedere beneficiul studenților și nu propria lor glorie.

Perioada ulterioară din istoria școlii (1590-1620) este bogată în conflicte între facultate și guvern cu privire la numirea profesorilor. Ducele Ludwig l-a numit pe colegul său Heilbronner în postul vacant de profesor. Senatul (consiliul) universității nu a fost pe placul acestei numiri, deoarece Heilbronner a ridicat unele îndoieli și neînțelegeri. Au apărut certuri între universitate și guvern, rezultatul fiind eliminarea acestui candidat. O altă numire ducală a cauzat o lungă poveste. Într-o perioadă în care facultatea de teologie avea un corp complet de profesori, dar niciunul dintre ei nu deținea rangul de cancelar (o funcție similară cu cea de rector al Academiilor noastre), ducele l-a numit brusc pe stareț Andreas Osiander în această funcție. Drept urmare, al patrulea dintre profesorii disponibili s-a trezit în afara corpului profesoral (corpul profesoral trebuia să aibă patru profesori, inclusiv cancelarul, care era și el profesor). A apărut o dificultate. Cel mai tânăr dintre profesori a demisionat. Dar problema nu s-a încheiat aici. Întrucât în cadru existau trei profesori ordinari și un profesor extraordinar, la pensionarea profesorului extraordinar junior, unul dintre profesorii ordinari trebuia să preia postul vacant de profesor extraordinar; în plus, trebuia să existe o remaniere a predării științelor în sine, deoarece funcția de rector era legată de predarea anumitor științe și, prin urmare, unul dintre profesori trebuia să cedeze materiile sale de predare noului rector. Este de la sine înțeles că un profesor care trecea în funcția de profesor extraordinar trebuia să sufere pierderi materiale: trebuia să primească cu 50 de guldeni și două găleți de vin mai puțin pe an decât înainte. Cu această ocazie, universitatea s-a dus la duce cu cele mai decisive explicații. Dar acest lucru nu a făcut decât să-l irite pe duce. Ducele, nu fără batjocură, a răspuns universității că întreaga furtună se stârnise doar din cauza a 50 de guldeni și a două găleți de vin. Aceasta a pus gaz pe foc. Universitatea i-a răspuns ducelui că nu era vorba de guldeni sau vin, ci de grava insultă la care ar fi supusă corporația. Ducele și-a trimis comisarii să rezolve problema. Dar tot nu era pace. Apoi, ducele Friedrich însuși, cu o alai strălucită, a venit la consiliul universității și a pus capăt certurilor. Toți cei trei foști profesori de teologie și-au păstrat rezidențele, iar cancelarul Osiander a intrat și el la universitate.

Printre cele mai remarcabile fenomene din viața facultății de teologie din acea vreme, trebuie să includem și următoarele: numărul predicilor pe care profesorii trebuiau să le țină a crescut și mai mult. În ziua în care un profesor celebru ținea o predică, era scutit de la prelegeri. Situația științelor s-a schimbat prin faptul că unui profesor extraordinar i s-a atribuit o materie specifică pentru prelegeri - dogmatică (compendium locorum theologicorum). În statutele facultății din acea vreme, legea privind vacanțele merită atenție. La facultate, în primul rând, existau vacanțe comune cu alte facultăți; Acestea

constau în: 18 zile de Crăciun, de la sărbătoarea lui Toma până la Bobotează, 7 zile de Post Mare de la estomihi („fie-mi mie”. Aici și mai jos sunt, după toate probabilitățile, cuvintele de deschidere ale diferitelor slujbe catolice din Postul Mare. - Ed.) până la invocaverit („a chemat (ar)” [sau: „va chema”]), 23 de zile de Paște, de la Sâmbăta Floriilor până la misericordiae („milă”), 8 zile de sărbătoare a Rusaliilor, 36 de zile de sărbătoare propriu-zisă, care începeau pe 6 iulie și, în final, 20 de zile în toamnă de la Ziua lui Mihail până la Ziua lui Luca, deci au fost în total 112 sau 16 săptămâni de sărbătoare. În plus, teologii, precum și doctorii, aveau alte 15 sărbători în diferite perioade ale anului.

Într-o caracterizare generală a stării științei în perioada analizată, Weizsäcker observă că disputele teologice la care erau obligați profesorii și studenții erau exerciții de polemici, care dominau atunci literatura teologică. Disputele deveniseră o artă pur formală a argumentării. În cadrul cursurilor, exegeza ocupa încă primul loc, dar, în ciuda întregii erudiții a profesorilor, înțelegerea cărților biblice a rămas fără progrese semnificative.

A patra perioadă (1620–1650) este caracterizată de declinul facultății din cauza lungului război care a împovărat Ducatul de Württemberg. Facultatea s-a golit, astfel încât până la sfârșitul acestei perioade a trebuit să fie complet restaurată. Printre circumstanțele școlii din Tübingen din această perioadă, trebuie menționate în special eforturile teologilor săi de a se proteja de invazia ereziilor. Unul dintre profesorii facultății, Nicolai, a început să fie dus de opiniile lui Menzer cu privire la chestiunile cristologice, care erau dominante la Universitatea din Hesse și apropiate de nestorianismul antic. Tübingenul era în această perioadă renumit pentru ortodoxia sa, iar un fenomen precum Nicolai a jignit profund sentimentul religios al locuitorilor din Tübingen, mai ales că a început să găsească simpatie în alte persoane. Au început dispute între Nicolai și alți profesori. Nicolai a fost în cele din urmă forțat să declare că respinge lucrările lui Menzer. Dar mai târziu s-a dovedit că pocăința lui Nicolai era nesinceră. În rândul teologilor au început neliniști și mai mari. Ortodocșii au venit cu respingeri deschise ale noii erori. Ducele John Friedrich însuși a intervenit în această chestiune și a intrat în explicații personale cu Nicolai. Acesta din urmă a fost forțat să renunțe hotărât la eroare și să acționeze ca luptător împotriva lui Mentzer, dar totuși poziția sa la universitate era extrem de neplăcută și a părăsit funcția de profesor. Cu un zel similar, universitatea a luptat și împotriva catolicismului. Când unul dintre foștii membri ai ordinului iezuit, Reiging, s-a convertit la protestantism și a fost numit profesor extraordinar la facultate prin voința Ducelui, a fost obligat să urmeze cu strictețe învățătura protestantă. A trebuit să prezinte în prealabil atât prelegerile, cât și lucrările sale pentru cenzură, facultății de teologie și consistoriului. De asemenea, i s-a încredințat sarcina de a respinge literar fosta sa Biserică, și anume, a trebuit să-și critice propria lucrare, scrisă în interesul catolicismului împotriva unui teolog protestant din Dresda, iar pentru a putea face acest lucru mai rapid, a fost eliberat din prelegeri. În acest moment vedem și o preocupare zeloasă pentru protejarea ortodoxiei studenților. Când s-a observat că printre studenți apăreau idei calviniste, s-a prescris ca librarii să nu îndrăznească să vândă studenților cărți eretice, și mai ales pe cele calviniste. Librarii trebuiau să prezinte în prealabil liste de cărți atribuite studenților spre examinare de către facultate. Cărțile în sine nu intrau în posesia studenților decât după cenzura aplicată de teologi.

Admiterea la un post de profesor era, în același timp, reglementată mai strict. Un candidat pentru acest post trebuia mai întâi să se supună unei dezbateri publice și să citească un oratio pro loco (o rugăciune pentru un loc (latină). - Ed.). În plus, nimeni nu putea fi numit profesor decât dacă își făcuse un nume în literatură. Mai mult, se cerea acum ca, chiar și în timpul catedrei, un profesor să se dovedească prin lucrări literare științifice. Aceasta era considerată o parte esențială a îndatoririlor profesorului. Dacă munca în care era angajat profesorul necesita o finalizare rapidă și era capabilă să stârnească interesul general, într-un astfel de caz era scutit de la predare. Ducele însuși atribuia uneori astfel de lucrări sau altele profesorilor teologi. - O nouă materie a fost introdusă în gama de materii de predare - teologia controversială (Lectio controversiarum theologicarum), care ulterior a ocupat un loc foarte important printre alte științe. Măsurile guvernului pentru a atrage străini să intre în facultate sunt remarcabile.

Despre a cincea perioadă (1650–1690) sunt foarte puține de spus. Lungul război avusese efecte nefavorabile asupra poziției universității și a facultății sale teologice. Exista o mare lipsă de oameni de meritu. Sărăcia apăruse peste tot, iar nevoia de trai îi asuprea pe savanți. Și astfel, istoricul întâlnește profesori care nu fac altceva decât să umble prin baruri, să petreacă și să se distreze jucând zaruri. — În poziția științelor teologice are loc o schimbare, astfel încât teologia denunțatoare, introdusă recent, în detrimentul adevăratelor scopuri științifice, primește locul principal în predare. Exegeza Vechiului și Noului Testament capătă o semnificație aplicată. Se presupunea că servea scopurilor

polemicii. Profesorii de Sfinte Scripturi ale Vechiului și Noului Testament nu erau cercetători direcți ai domeniului lor la acea vreme, ci trebuiau să citească despre așa-numitele loca difficiliora, adică indicau în Scripturi locurile în virtutea cărora era cel mai convenabil să învingi dușmanii, explicau aceste locuri și respingeau argumentele adversarilor. În lecturile profesorilor, se observa o încetineală uimitoare, care dăuna succesului lucrării. Astfel, profesorul Pregitzer, care îl citea pe Ieremia, a reușit să citească și să interpreteze doar zece capitole în decurs de doi ani. Același profesor a citit despre cartea lui Daniel timp de cinci ani, iar despre cartea profetului Isaia timp de 26 de ani! Profesorul de Sfintele Scripturi ale Noului Testament, în timpul în care a trebuit să citească despre toate cărțile Noului Testament, a reușit să interpreteze doar o Epistolă către Filipeni. Iar profesorul de teologie acuzatoare a reușit să facă un întreg tratat din fiecare întrebare. Ducele, având în vedere acest lucru, a emis cel mai strict decret pentru a evita astfel de tulburări în viitor. - În perioada respectivă, se acorda o atenție deosebită instruirii studenților la teologie în predicare. În aceasta, aceștia erau instruiți sub îndrumarea celui de-al patrulea profesor extraordinar. De asemenea, li se încredința îndatorirea de a predica în satele învecinate cu Tübingen.

Odată cu apariția celei de-a șasea perioade (1690–1720), devine evidentă o renaștere a vieții și activității facultății de teologie din Tübingen. Dominația teologiei acuzatoare, căreia i-au servit toate celelalte științe în perioada anterioară, ia sfârșit. Exegeza cărților Vechiului și Noului Testament ocupă primul loc printre științe. Știința biblică capătă o nouă viață. Interpretarea se realizează conform celor mai bune reguli hermeneutice; este evidentă dorința de a studia textul imparțial, cu metode științifice. Este adevărat că teologia acuzatoare rămâne în program, dar i se oferă o prezentare mai bună: este îndreptată exclusiv împotriva erorilor moderne. Programul este extins prin introducerea istoriei bisericești în cursul științei. Pentru prima dată, este predată de un profesor extraordinar supranumerar. Corpul profesoral este reînnoit prin admiterea unor persoane cu o nouă direcție. Este remarcabil faptul că facultatea a fost ostilă față de astfel de oameni și s-a opus numirii lor, dar guvernul, care nu s-a lăsat jenat de opinia facultății, a numit cu hotărâre ca profesori persoane care puteau aduce servicii științei ca reprezentanți ai ideilor noi. Acest lucru s-a întâmplat odată cu numirea profesorului Ferch. În același timp, îndatoririle unui profesor sunt separate de cele ale unui cleric, deoarece până acum profesorul a avut și aceste din urmă îndatoriri. Unii profesori, de exemplu, refuză să predice și li se fac concesii în această privință.

A șaptea (1720–1756) și a opta (1756–1785) perioade pot fi privite împreună prin strânsa lor legătură. Doctrina la modă la acea vreme era filosofia leibniz-wolffiană. Teologii din Tübingen aveau multe de spus despre aceasta. În 1725, ducele dorea să audă opiniile facultăților de filosofie și teologie cu privire la întrebarea: în ce măsură se putea raporta filosofia leibniz-wolffiană la dogme și ar trebui considerată răspândirea ei utilă sau dăunătoare? Opiniile facultăților erau împotriva acestei filosofii. Opinia facultății de filosofie era slab formulată, în timp ce teologii, dimpotrivă, s-au exprimat cu o mai mare înțelegere a problemei, deși Wolff a râs mai târziu de această opinie. Ei au declarat că această filosofie era dăunătoare teologiei. Curând, însă, facultatea de teologie a trebuit să admită doi wolffieni în rândul ei, firește nu de bunăvoie. Ducele dorea să-l numească pe Wolffinger, care fusese profesor la Academia (de Științe?) din Petersburg din 1725, profesor la facultatea de teologie. Dorința Ducelui a stârnit frică și groază în facultate și în societate. Consistoriul și-a făcut demersurile către Duce în această privință. Acesta a declarat că Bilfinger nu era teolog, ci matematician și filosof, că nu dorea să poarte responsabilitățile unui predicator, că modul său liber de predare stârnise de mult îndoieli cu privire la ortodoxia sa, că ar pune întreaga universitate într-o poziție suspectă, că doi profesori ai facultății de teologie s-au pronunțat împotriva lui Bilfinger și că, prin urmare, invitația sa ar distruge unitatea dintre teologii din Tübingen. Ducele, însă, și-a menținut poziția. Apoi, unul dintre profesori a făcut o declarație conform căreia cel puțin Bilfinger ar trebui să fie o condiție să nu amestece filosofia cu prelegerile sale pe teme teologice; celălalt a adăugat că el, Bilfinger, trebuie să înțeleagă că în facultatea de teologie nu se poate tolera atâta libertate ca, de exemplu, în facultatea de filosofie. Și astfel, Bilfinger a fost numit profesor de teologie la Tübingen. Un alt caz este și mai remarcabil. Un anume Kantz a publicat în 1728 primul volum al lucrării sale „Usus philosophiae Wolfianae in theologia" fără cenzura teologilor din Tübingen. Aceștia s-au plâns Ducelui că Kantz se abate în diverse puncte de la tipul de teologie evanghelică, că, prin urmare, ar trebui instruit să se mențină în limitele cenzurii și ortodoxiei, iar el a primit efectiv interdicția corespunzătoare. În 1733 a fost acceptat ca profesor la Facultatea de Filosofie din Tübingen, dar cu condiția să renunțe complet la principiile sale anterioare și să ducă o viață pașnică. Kanz, însă, nu a fost împăcat. În 1737, a evitat din nou cenzura la

publicarea celui de-al treilea volum al lucrării sale anterioare. Facultatea de Teologie a venit din nou în față cu reproșuri și obiecții în legătură cu Kanz. A văzut aici o denaturare a doctrinei Sfintei Treimi. Din Dumnezeu Tatăl, au remarcat teologii, El a făcut acțiunea (Würkung) tuturor lucrurilor, din Dumnezeu Fiul - omnisciența, din Dumnezeu Duhul Sfânt - Duhul Sfânt.— dragoste pentru tot ce este bun; în plus, au găsit aici doctrina preexistenței sufletului lui Hristos și alte erori. Kanz a refuzat orice comunicare cu teologii, dar senatul (consiliul universitar) l-a obligat să termine de scris o introducere la lucrarea sa, în care a trebuit să renunțe la opiniile sale, incompatibile cu Sfânta Scriptură. Cu toate acestea, chiar și după toate acestea, Kanz a continuat să-și tipărească lucrările fără cenzură și să stârnească noi neliniști în rândul teologilor; astfel, a respins crearea lumii în șase zile. După toate acestea, facultatea s-a plâns ducelui că Kanz epuizase toată răbdarea teologilor. Filosofia wolffiană, spuneau ei, arătase deja cele mai periculoase consecințe; studenții își pierduseră complet mințile (ganz bethört) de această nouă înțelepciune, nu voiau să cunoască teologia antică; „necredința și libertanismul" au invadat; în câțiva ani nu va mai fi nimeni capabil de îndatoriri pastorale. Și în ciuda tuturor acestora, Kanz, prin voința ducelui, este transferat în funcția de profesor al facultății de teologie și fără nicio condiție sau rezervă!

Extinderea remarcabilă a programului de educație teologică aparține poziției științifice caracteristice a facultății la momentul respectiv. Astfel, profesorul Pfaff citește aproape o enciclopedie a științelor teologice, și anume: teologie teoretică, polemică, exegetică, pastorală și ascetică, istorie bisericească veche și modernă, drept bisericesc și istoria literaturii teologice. Și a făcut acest lucru cu atâta rapiditate încât în trei ani a absolvit cursul complet al științelor teologice menționate anterior. În persoana celor mai buni profesori ai acelor vremuri, Weizsäcker salută remarcabila combinare a diverselor tendințe din teologia din Tübingen. El găsește un semn clar al progresului științific în bogăția noilor ramuri ale teologiei pe care le întâlnim în acea vreme la Tübingen, dar, în același timp, nu poate rămâne tăcut cu privire la faptul că masa științelor teologice predate aici poartă amprenta lipsei de scrupule.

Deși cursul didactic progresa, Universitatea din Tübingen avea relativ puțini studenți: era de observat că era trecut cu vederea. Acest lucru l-a determinat pe atunci pe Duce să ceară o explicație de la Universitate pentru acest fenomen. Universitatea, la rândul său, a oferit următoarea explicație: străinii vizitează rareori Universitatea, deoarece nu a avut încă timp să se recupereze după recentul război lung, că Tübingen este situat într-o parte îndepărtată a Germaniei și că este în concurență cu orașele vecine - Strasbourg și Heidelberg, care au o poziție mai favorabilă în Germania. Apoi, Universitatea examinează unele dintre obiecțiile care au fost aduse împotriva predării în sine din Tübingen, de exemplu, că aici materiile sunt predate prea extensiv și, prin urmare, lent, astfel încât nu aștepți sfârșitul cursului, dar că în universitățile saxone lucrurile merg ușor și repede. Universitatea își apără metoda de prezentare extinsă a științelor. El susținea că scurtele cursuri de lectură erau de puțin folos tinerilor studenți, că cu o astfel de metodă de lectură studenții puteau doar să învețe ici și colo câte ceva, *ut canis e Nilo* (așa cum câinii [apă la fugă] din Nil (latină). - Ed.), și că nu se putea forma un sistem solid în mintea studenților. Cu toate acestea, facultatea promitea posibile îmbunătățiri în acest sens. Aceasta se întâmpla în 1734.

În 1744 a fost emisă o reglementare destul de ciudată, conform căreia profesorii de teologie nu trebuiau să citească fiecare un anumit curs de științe, așa cum se întâmplase până atunci, ci să citească toate științele pe rând. După un an, fiecare trebuia să citească ceea ce fusese predat altuia până atunci etc. Au fost stabilite trei și patru ore pe zi pentru prelegerile atribuite tuturor studenților (cu excepția așa-numitelor prelegeri private). Weizsäcker recunoaște pe bună dreptate reglementarea conform căreia profesorii trebuiau să schimbe anual materiile ca o reducere a predării universitare la nivelul predării școlare. Această reglementare a dus ulterior la controverse. În 1770, ducele Karl-Eugene a convocat o comisie pentru a discuta întrebarea: ar trebui păstrat sistemul profesorilor care citeau materii pe rând? Comisia s-a pronunțat în favoarea abolirii acestui obicei. Dar facultatea de teologie, care era formată atunci din trei persoane, dorea să rămână sub sistemul anterior, iar ducele a decis să cedeze în fața facultății. Consistoriul a fost, de asemenea, întrebat despre această problemă și și-a prezentat opinia, indicând motivele pro și contra obiceiului. În favoarea abolirii acestui obicei, s-a afirmat că este rar să întâlnești un profesor care să fie puternic în toate științele și că acest lucru îl va conduce pe profesor la perfecțiune în cercul de științe în care studiază exclusiv. Dar, pe de altă parte, menținerea acestui obicei nu este lipsită de beneficii, deoarece cine are obligația de a preda un anumit cerc de științe nu va avea motivația și scopul de a studia alte științe și, din această cauză, în cazul, de exemplu, al îmbolnăvirii unui profesor celebru, nu va exista

nimeni care să-l înlocuiască. Când componența facultății s-a schimbat în 1777, opinia despre abolirea acestui obicei a predat. Cam în aceeași perioadă, a devenit regulă ca orele 8-11 dimineața să fie dedicate prelegerilor, iar orele 14-17, primele fiind desemnate pentru prelegerile obligatorii, cele din urmă pentru cele private. De asemenea, este caracteristic modul în care a fost decisă problema măsurilor de obligare a studenților să participe la cursuri fără excepție. În 1757, guvernul i-a informat pe profesorii facultății că bursierii ducali, sub pretextul participării la cursuri, vagabondau, umblând prin cârciumi și alte locuri suspecte. Prin urmare, a recomandat ca profesorii, la sfârșitul fiecărei lecții, să strige numele ascultătorilor și să-i noteze pe cei absenți. Guvernul dorea să le pregătească liste tipărite cu ascultătorii în tot atâtea exemplare câte ore de lectură avea fiecare dintre ei într-un semestru dat, astfel încât să poată nota cu ușurință absenții cu creionul sau cerneala. Facultatea s-a pronunțat împotriva unei astfel de măsuri. A considerat o astfel de cerere nemaiauzită și a observat că nu numai bursierii participau la cursuri, ci și alte persoane, în special străini, pe care această măsură i-ar dispersa complet. Facultatea, însă, a promis că va monitoriza prezența studenților la cursuri.

Perioada 1785–1826, a noua, este remarcabilă prin faptul că a marcat declinul așa-numitei școli vechi din Tübingen și începuturile unei școli noi. Weizsäcker caracterizează vechea școală astfel: „Această școală avea ca sarcină apărarea învățăturii ortodoxe. Misiunea sa era apărarea învățăturii creștine și a caracterului său sincer în general. S-a oprit la această apărare. Numai în acest sens are semnificație în mișcarea spirituală a vremii. Toată învățătura arată cu ce zel a făcut acest lucru. Spiritul vremurilor a început să-și spună cuvântul și a încercat în zadar să i se opună." Întrucât universitatea în general și facultatea de teologie în special erau în declin, guvernul a luat măsuri pentru a îmbunătăți lucrurile. În acest scop, a fost solicitată opinia facultăților și a senatului (consiliului), împreună cu toate informațiile statistice posibile, iar rezultatul tuturor acestora a fost un decret care impunea multe schimbări în universitate. Anume, s-a cerut ca universitatea să se străduiască să satisfacă cele mai recente cerințe din partea predării. Profesorilor facultății de teologie li s-a acordat libertate în alegerea materialului pentru prelegerile lor; s-a decis să nu fie împiedicați dacă doi dintre ei doreau să citească aceeași materie la un moment dat. Teologia acuzatorie a fost eliminată din lista materiilor de instruire, deoarece această materie era închisă în majoritatea universităților și deoarece întrebările incluse în această știință pot fi plasate atât în dogmatică, cât și în istoria bisericii. Conform Sfintei Scripturi, s-a prescris familiarizarea studenților cât mai mult posibil cu cărțile Bibliei, fără a se insista însă prea mult asupra cărților Vechiului Testament. Programul de istorie bisericească a fost extins: istoria modernă urma să fie predată într-un semestru special. În același timp, următoarele științe au fost introduse în curs: chronologia sacra, antiquitates ecclesiasticae, cărți simbolice etc. Facultatea a fost de acord cu aceste cerințe, constatând însă că pentru unele cărți ale Vechiului Testament ar fi trebuit alocată o perioadă mai lungă decât cea indicată de decret, și anume pentru Isaia și Psalmi. În același timp, s-a acordat o atenție deosebită pregătirii studenților la teologie în predicare. S-a prescris să li se ofere subiecte și texte nu doar pentru predici, ci și pentru discursuri penitențiale (Beichtrede), pentru interviuri cu copii, bolnavi etc. În 1819, profesorul Bahnmeier a venit cu ideea înființării unui institut de predicare. El a stabilit ca studenții să-și țină predicile în biserica palatului (Schlosskirche). Eforturile de a-i perfecționa pe studenți în predicare au crescut și mai mult ulterior.

În a zecea perioadă a școlii (1826–1877), autorul descrie activitățile noii școli din Tübingen și în special pe celebrul Baur. „Odată cu alegerea lui Baur ca profesor la Universitatea din Tübingen, se deschide o nouă perioadă" în istoria teologiei din Tübingen, notează autorul. Circumstanțele în care Baur a fost ales sunt remarcabile. Moartea profesorului Bengel a lăsat vacantă una dintre catedrele din facultate. S-a pus întrebarea cine ar trebui să o ocupe. Atenția a fost atrasă, printre altele, asupra lui Neander și a lui Baur. Dar facultatea nu a vrut niciunul dintre ele. Facultatea i-a răspuns lui Neander astfel: „Deși Neander nu poate fi numit ipocrit în virtutea minții sale limpezi, este foarte capabil să producă ipocriți" (frömmler). Facultatea a vorbit despre Baur astfel: „Cu toată învățătura sa, geniul său viziunii, excelenta sa minte filosofică, Baur are totuși o astfel de viziune asupra chestiunilor religioase încât nu putem avea încredere în el." Dar a avut loc o împrejurare care a dat o semnificație deosebită candidaturii lui Baur. 124 de studenți la teologie au prezentat facultății o petiție în care cereau ca Baur să fie ales. Ministerul regal s-a înclinat, de asemenea, în favoarea lui Baur, iar Baur a fost ales. Împreună cu Baur, Dorner, Ewald și Eduard Zeller sunt activi în cadrul facultății de o perioadă mai mult sau mai puțin lungă. Baur votează întotdeauna liberal la ședințele facultății cu privire la ocuparea unuia sau altuia dintre scaunele vacante, trăgând de partea celor care sunt de acord cu opiniile sale. Astfel, el votează pentru Merklin pe motiv că există deja în facultate

persoane cu o orientare predominant ecleziastică și, prin urmare, ar trebui să se acorde loc în persoana lui Merklin direcției științifice libere. Când Ewald a părăsit universitatea, Baur a ridicat armele împotriva candidaturii lui Eler, constatând că acesta din urmă s-ar abate de la înțelegerea pur istorică a Vechiului Testament, care se afla în lecturile lui Ewald. Baur a predat timp de 34 de ani și a ținut prelegeri în diferite momente despre următoarele domenii largi de știință: întreaga istorie a bisericii și istoria dogmelor. Apoi - istoria religiei și filosofia religiei, simbolismul și dreptul bisericesc. Apoi a expus introducerea în Noul Testament și teologia Noului Testament. S-a ocupat și de exegeză: Faptele Apostolilor, Epistolele către Corinteni, Galateni, Epistola lui Iacov, Apocalipsa - acestea sunt subiectele lucrărilor sale exegetice. - Recent, facultatea de teologie este formată din următorii profesori: Beck, Weizsacker, Distel, Weiss, Buder.

Centenarul lui Ferdinand Christian Baur [79]

Germania adoră să sărbătorească aniversările savanților și personalităților sale literare. Uneori își amintește de astfel de aniversări, de care poate chiar și printre germani rareori își amintește cineva. Astfel, în 1890, un anume decan al unui orășel de lângă Tübingen, Schmoller, a amintit că anul acesta se împlinea trei sute de ani de la moartea cancelarului și profesorului din Tübingen, Jacob Andreae, care, se pare, nu era deosebit de cunoscut (avem personal unele informații despre el, deoarece numele său figurează în relațiile protestanților cu grecii în secolul al XVI-lea) și a publicat în memoria sa „Cele douăzeci de predici ale sale", însoțind această publicație cu o schiță biografică emoționantă a menționatului Andreae. Așa își tratează germanii savanții și reprezentanții literari ai trecutului. Și acest lucru ar trebui considerat un mare merit și o laudă. Un popor educat, apropo, se deosebește de un popor needucat prin faptul că primul își amintește și le amintește altora de meritele strămoșilor săi, marcând într-un fel sau altul zilele aniversare ale oamenilor învățați din trecut.

Dintre jubileele germane care au loc anul acesta, credem că va fi de interes pentru cititorii revistei Theological Herald să obțină câteva informații despre centenarul celebrului istoric bisericesc german F. Chr. Baur (născut pe 21 iunie (stil nou), 1792). Această aniversare a fost modestă, chiar mai mult decât modestă, mai ales dacă comparăm această sărbătoare germană cu o altă sărbătoare similară în onoarea celebrului istoric bisericesc german August Neander. Centenarul lui Neander (din ziua nașterii sale) a fost sărbătorit în 1889 și a dat naștere la numeroase declarații de simpatie cu ocazia acestei sărbători: s-au ținut discursuri în onoarea jubileului amintit, au apărut numeroase articole laudative în ziare și reviste (bineînțeles, germane), chiar au fost publicate cărți separate, uneori de volum considerabil, dedicate amintirilor calde ale ilustrului jubileu. Jubileul lui Baur nu a fost sărbătorit în acest fel. Memoria sa începe, se pare, să se estompeze, în ciuda faptului că a murit mai târziu decât Neander (Baur † 1860). Jubileul a fost sec și subțire. Două articole scurte dedicate memoriei lui Baur au apărut în „Ziarul Bisericii Protestante", scrise de Pfleiderer, un admirator al lui Baur, și de un anume A. Baur, probabil o rudă a jubileului; În ziua centenarului istoricului (21 iunie), au fost ținute mai multe discursuri de către departamentele universității: la Tübingen, unde Baur era profesor, de către succesorul său în departament, Weizsäcker, un savant care nu aparținea adepților eroului vremii (discursul a apărut într-o publicație separată și conține 22 de pagini), iar la Jena de către doi profesori - Adolf Hilgenfeld, un adept zelos al opiniilor lui Baur, un bărbat în vârstă, și un anume Seyerlen, puțin cunoscut în literatură, care participase cândva la prelegerile lui Baur la Tübingen (ambele discursuri din urmă au fost publicate în „Zeitschrift für wissen. Theologie". 1892. Heft 2). Evident, au fost puțini vorbitori și scriitori dispuși să laude talentul și meritele eroului vremii. Din păcate, nici măcar acest mic material nu este în întregime la dispoziția noastră personală: nu avem la îndemână tot acest material jubiliar. Cu toate acestea, pe baza a ceea ce știm despre jubileul lui Baur, ne putem forma o idee destul de precisă, în primul rând, despre Baur ca profesor de istorie bisericească și științe conexe; în al doilea rând, despre Baur ca scriitor prolific, care a reflectat în operele sale anumite etape ale dezvoltării teologiei germane în general; în al treilea rând, în cele din urmă, despre soarta care a avut-o așa-numita școală istorică bisericească de la Baur.

Vom împărtăși toate aceste informații cu cititorii noștri.

Baur și-a început cariera profesorală ca profesor la seminarul filologic-teologic din Blaubeiren (în Regatul Württemberg). Dar de acolo a fost curând (în 1826) transferat cu titlul de profesor titular de istorie bisericească la Universitatea din Tübingen, ceea ce s-a întâmplat nu numai împotriva dorinței facultății de teologie din Tübingen, ci și, se presupune, împotriva propriei sale voințe. Aici, Baur a rămas profesor de istorie bisericească până la moartea sa. Este adevărat, în 1834 i s-a deschis lui Baur oportunitatea de a ocupa catedra de teologie la Universitatea din Berlin după moartea lui

Schleiermacher, spre care înclina pe atunci ministrul prusac al Confesiunilor, Altenstein. Dar această intenție a ministrului s-a dovedit a fi irealizabilă, deoarece la acea vreme elevul lui Bauer, Strauss, a stârnit o mare tentație cu celebra sa lucrare „Viața lui Iisus".

Ca profesor, Baur s-a distins prin multe calități pe care studenții săi imediați și le amintesc cu recunoștință. Prelegerile sale erau simple și naturale, fără niciun patos retoric sau declamație forțată; erau departe de orice afectare și rafinament, fie în prezentare, fie în intonație. Avea grijă să fie inteligibil pentru un public numeros. Prelegerile sale erau ușor de notat pentru un scrib obișnuit. În cadrul prelegerilor sale, propriul „eu" al profesorului era întotdeauna lăsat în urmă, făcând loc importanței și grandorii subiectului. Ceea ce se numește de obicei improvizație liberă nu poate fi căutat la Baur. Citea cu un manuscris în față, dar acest lucru, însă, servea în beneficiul ascultătorilor săi. Caietele sale se distingeau prin perfecțiunea lor chiar și în prezentarea inițială a unui subiect și, prin prelucrarea ulterioară, atingeau o maturitate științifică din ce în ce mai mare, atât în formă, cât și în conținut. Prin urmare, după moartea lui Baur, multe secțiuni ale prelegerilor sale au fost tipărite ca monografii separate, de exemplu, despre istoria dogmelor etc. Unul dintre cele mai remarcabile merite ale prelegerilor sale a fost că nu erau nicidecum o repetare a lucrărilor sale mari tipărite și a broșurilor mici. Prelegerile sale erau ceva nou în comparație cu lucrările sale publicate. În ciuda vastei activități academice și literare, Baur nu considera prelegerile o chestiune secundară și incidentală; cu atât mai puțin erau un extras din lucrările sale tipărite. Nu, Baur înțelegea bine că sarcina unui profesor academic este diferită de sarcina unui cercetător învățat; și încerca să satisfacă în mod egal aceste sarcini foarte diferite. Prelegerile sale făceau o impresie puternică asupra ascultătorilor săi: reprezentau chintesența a tot ceea ce Baur dezvăluise în lucrările sale tipărite; dar erau atât de adaptate nevoilor publicului, aveau o imagine atât de independentă în comparație cu lucrările sale tipărite, erau un întreg atât de complet, încât erau, în felul lor, la fel de perfecte ca lucrările sale destinate presei și reprezentanților științei. Dacă prelegerile lui Baur difereau de lucrările sale tipărite și erau calculate pentru a fi inteligibile, nu rezultă că prelegerile sale erau câtuși de puțin superficiale. Nu, în prelegerile sale de la amvon, el mergea atât în amploare, cât și în profunzime. Nu se gândea să coboare la nivelul publicului său; dimpotrivă, dorea să-și ridice publicul la aceeași înălțime la care se afla el însuși. Intenția sa nu era să ușureze prea mult munca publicului său; dimpotrivă, oricine dorea să stăpânească pe deplin conținutul prelegerilor sale trebuia să-și solicite mintea, și să o solicite serios, și nu în anumite cazuri izolate, ci constant: posibilitatea propriei gândiri nu era în niciun caz eliminată din rândul publicului. Nu făcea concesii acestora din urmă, dar le impunea cerințe considerabile. În general, un ascultător care nu avea o educație filosofică preliminară serioasă nu beneficia prea mult de pe urma lecturilor lui Baur; căci multe aspecte de aici erau de neînțeles pentru un astfel de ascultător. Însăși examinarea,Testul la care erau supuși ascultătorii săi era o adevărată încercare: nu-i cruța pe leneși, iar cei harnici puteau conta întotdeauna pe atenția și recunoașterea muncii sale. Oricine dintre ascultători i se apropia și îi merita încrederea, găsea în Baur un consilier constant în toate lucrările sale științifice; el patrona cu o solicitudine prietenoasă eforturile științifice ale tinerilor. În același timp, nu le cerea tinerilor supunere oarbă autorității sale; dimpotrivă, le oferea libertate deplină și îi încuraja spre independență. Nu considera rușinos pentru sine nici măcar să învețe ceva de la studenții săi, căci nu-și imagina niciodată că știe totul. În general, era foarte departe de pompozitatea învățată, de dorința de a străluci, de a crea efect și de a face oamenii să vorbească despre el. Astfel de slăbiciuni nu erau observate la el. Nici cea mai mică urmă de vanitate sau ambiție josnică nu se putea găsi la el. Baur era plin de o mândrie nobilă. Din același motiv, Baur nu se gândea să-și creeze propria școală din studenții săi; acest lucru nu corespundea proprietăților naturii sale. Dacă în jurul său s-a format un cerc de adepți ai săi, atunci acest lucru s-a întâmplat de la sine și a fost rezultatul acelor principii științifice pe care dorea să le servească. Trebuie menționat că Baur era o fire închisă în sine, complet dedicată științei și activității profesorale academice. Era străin de tot ceea ce avea trăsături de agitație, interferență. Se ținea departe de tot ceea ce nu avea legătură directă cu vocația sa de om de știință și de profesor academic. - În astfel de trăsături se conturează imaginea lui Baur ca profesor.Era un străin. Se ținea departe de tot ceea ce nu avea legătură directă cu vocația sa de om de știință și de profesor academic. - În astfel de trăsături este desenată imaginea lui Baur ca profesor.Era un străin. Se ținea departe de tot ceea ce nu avea legătură directă cu vocația sa de om de știință și de profesor academic. - În astfel de trăsături este desenată imaginea lui Baur ca profesor.

Sărbătorirea jubileului în onoarea lui Baur, așa cum am spus mai sus, i-a obligat pe admiratorii săi să-și îndrepte din nou privirea asupra activității științifice și literare a acestui faimos istoric. Urmându-i, vom face același lucru - cu atât mai mult cu cât se pot

găsi câteva indicii interesante despre cursul dezvoltării activității științifice și literare a lui Baur. Weizsäcker, succesorul lui Baur în catedră, numește jubileul, în raport cu domeniul dezvoltării istoriei bisericești, primul maestru (Meister) al secolului actual în Germania protestantă. Acest lucru este destul de corect dacă luăm în considerare fertilitatea remarcabilă a lui Baur ca scriitor și istoric. Prima lucrare importantă cu care Baur s-a distins ca scriitor a fost lucrarea sa „Simbolism și mitologie, sau religia naturală a antichității" (1824-1825, două părți). Această lucrare a fost scrisă de Baur înainte de a deveni profesor la Tübingen. Aici, apropo, el a exprimat următorul gând, care a devenit motto-ul activității sale științifice ulterioare: „Fără filosofie, istoria rămâne veșnic moartă și mută pentru mine". Intrarea lui Baur în funcția de profesor la Tübingen în 1826 i-a deschis oportunitatea de a se dedica în întregime muncii științifice. Prima etapă a activității științifice și literare a lui Baur a fost legată de concepțiile teologice ale celebrului de atunci Schleiermacher. În 1827, Baur a publicat două așa-numite programe academice, care tratau gnosticismul creștin și proprietățile teologiei lui Schleiermacher. În timp ce Schleiermacher era în viață, Baur s-a aflat departe de orice curent al spiritului vremii, dedicându-se în întregime muncii științifice. Subiectul principal al studiilor sale științifice în această perioadă a fost teologia istorică, dar nu a intrat în detaliile lucrărilor sale, amintindu-și că particularul este investigat pentru a clarifica generalul - ideea, nu a pierdut din vedere nici teologia în ansamblu, nici ideea de știință. Pe lângă câteva articole de revistă, nu atât de semnificative, articolul său, care servește drept bază pentru înțelegerea ulterioară a istoriei creștinismului timpuriu, datează din această perioadă: „Despre partidul lui Hristos în Biserica din Corint, despre opoziția creștinismului petrin și paulin în Biserica antică, despre apostolul Petru la Roma" (1832). În același timp, au fost publicate alte câteva lucrări ale lui Baur: „Apolonius din Tyana și Hristos, sau relația dintre pitagorism și creștinism" (1832); „Sistemul religios maniheist conform surselor" (1831); „Opoziția dintre catolicism și protestantism" (1832). Această ultimă lucrare a fost de o asemenea importanță încât ministrul confesiunilor din Prusia a intenționat să-l cheme pe Baur la Berlin ca succesor al lui Schleiermacher. — A doua perioadă din activitatea științifică a lui Baur este legată de apariția în domeniul teologic a elevului său Strauss. Baur deschide era mișcării straussiene cu următoarea lucrare remarcabilă: „Filosofia religioasă creștină în dezvoltarea sa istorică" (1835). În același an, Baur a publicat lucrarea „Așa-numitele epistole pastorale ale apostolului Pavel". În anul următor, 1836,O nouă lucrare a lui Baur apare sub titlul „Scopul și motivul scrierii Epistolei către Romani..." În 1837, sub pana lui Baur a fost publicată o broșură intitulată „Despre originea episcopatului în Biserica creștină". În urma acestei lucrări, Baur publică lucrări foarte importante: „Doctrina creștină a răscumpărării în dezvoltarea sa istorică" (1838) și o lucrare amplă în trei volume „Doctrina creștină a Treimii și Întrupării - în dezvoltarea sa istorică" (1841-1843). - Apoi, în opera lui Baur, se distinge o a treia și ultimă perioadă - când devine „conducătorul propriei școli". Această perioadă se deschide cu lucrarea lui Baur „Compoziția și caracterul Evangheliei după Ioan" (1844), o lucrare care a devenit o provocare la lupta împotriva teologiei dominante; această luptă, conform conștiinței admiratorilor săi, a continuat până la moartea sa. Din acest moment, Baur a început să propovăduiască cu un zel deosebit opiniile sale despre opoziția decisivă dintre creștinismul apostolic timpuriu și cel paulinian. Următoarele lucrări ale sale servesc la dezvoltarea acestor opinii: „Pavel, apostolul lui Iisus Hristos" (1845) și „Studii critice asupra Evangheliilor canonice" (1847). Este remarcabil faptul că admiratorii lui Baur încearcă să ne convingă că opiniile acestui istoric asupra opoziției decisive dintre creștinismul apostolic timpuriu și cel paulinian nu s-au dezvoltat sub influența filosofiei hegeliene (așa cum se crede în mod obișnuit), ci au fost create sub influența ideilor lui Semler. Activitatea neobosită a lui Baur în ultima perioadă nu s-a limitat la cercetarea etapelor inițiale ale creștinismului, ci a vizat și istoria bisericii în ansamblu. Astfel, în 1852 a apărut lucrarea sa „Epocile istoriografiei bisericești"; în 1853 - „Creștinismul și Biserica creștină din primele trei secole"; în 1859 - „Biserica creștină de la începutul secolului al IV-lea până la sfârșitul secolului al VI-lea". După moartea lui Baur, fiul și adepții săi au publicat mai multe volume de lucrări noi ale lui Baur, bazate pe prelegerile sale scrise de mână, despre istoria Bisericii, medievală și modernă, precum și despre istoria dogmelor; dar nu ne vom opri asupra acestor lucrări ale istoricului din Tübingen. - O recenzie a operelor lui Baur, care a fost făcută de admiratorii săi, cu ocazia jubileului său, mărturisește, fără îndoială, că Baur a aparținut celor mai prolifici scriitori teologici ai secolului actual.Din acest moment, Baur a început să propovăduiască cu un zel deosebit opiniile sale despre opoziția decisivă dintre creștinismul apostolic timpuriu și cel paulinian. Următoarele lucrări ale sale servesc la dezvoltarea acestor opinii: „Pavel, Apostolul lui Iisus Hristos" (1845) și „Studii critice asupra Evangheliilor canonice" (1847). Este remarcabil faptul că admiratorii lui Baur încearcă să ne convingă că opiniile acestui

istoric despre opoziția decisivă dintre creștinismul apostolic timpuriu și cel paulinian nu s-au dezvoltat sub influența filosofiei hegeliene (așa cum se crede în mod obișnuit), ci au fost create sub influența ideilor lui Semler. Activitatea neobosită a lui Baur în ultima perioadă nu s-a limitat la cercetarea etapelor inițiale ale creștinismului, ci a vizat și istoria bisericii în ansamblu. Astfel, în 1852 a apărut lucrarea sa „Epocile istoriografiei bisericești"; în 1853 - „Creștinismul și Biserica Creștină din primele trei secole"; în 1859 - „Biserica creștină de la începutul secolului al IV-lea până la sfârșitul secolului al VI-lea". După moartea lui Baur, fiul și adepții săi au publicat mai multe volume de lucrări noi ale lui Baur, bazate pe prelegerile sale scrise de mână, despre istoria Bisericii, medievală și modernă, precum și despre istoria dogmelor; dar nu ne vom opri asupra acestor lucrări ale istoricului din Tübingen. - O recenzie a operelor lui Baur, care a fost făcută de admiratorii săi, cu ocazia jubileului său, mărturisește, fără îndoială, că Baur a aparținut celor mai prolifici scriitori teologici ai secolului actual.Din acest moment, Baur a început să propovăduiască cu un zel deosebit opiniile sale despre opoziția decisivă dintre creștinismul apostolic timpuriu și cel paulinian. Următoarele lucrări ale sale servesc la dezvoltarea acestor opinii: „Pavel, Apostolul lui Iisus Hristos" (1845) și „Studii critice asupra Evangheliilor canonice" (1847). Este remarcabil faptul că admiratorii lui Baur încearcă să ne convingă că opiniile acestui istoric despre opoziția decisivă dintre creștinismul apostolic timpuriu și cel paulinian nu s-au dezvoltat sub influența filosofiei hegeliene (așa cum se crede în mod obișnuit), ci au fost create sub influența ideilor lui Semler. Activitatea neobosită a lui Baur în ultima perioadă nu s-a limitat la cercetarea etapelor inițiale ale creștinismului, ci a vizat și istoria bisericii în ansamblu. Astfel, în 1852 a apărut lucrarea sa „Epocile istoriografiei bisericești"; în 1853 - „Creștinismul și Biserica Creștină din primele trei secole"; în 1859 - „Biserica creștină de la începutul secolului al IV-lea până la sfârșitul secolului al VI-lea". După moartea lui Baur, fiul și adepții săi au publicat mai multe volume de lucrări noi ale lui Baur, bazate pe prelegerile sale scrise de mână, despre istoria Bisericii, medievală și modernă, precum și despre istoria dogmelor; dar nu ne vom opri asupra acestor lucrări ale istoricului din Tübingen. - O recenzie a operelor lui Baur, care a fost făcută de admiratorii săi, cu ocazia jubileului său, mărturisește, fără îndoială, că Baur a aparținut celor mai prolifici scriitori teologici ai secolului actual.

Ce soartă a avut școala lui Baur? Desigur, admiratorii celebrului istoric, care sărbătoreau aniversarea lui Baur, nu au putut răspunde direct la această întrebare. Răspunsul exact la această întrebare este că școala istoricului din Tübingen ar trebui considerată ca și-a încheiat zilele. Admiratorii săi nu dau un astfel de răspuns, dar cu toate acestea, vrând-nevrând, ei înșiși sunt înclinați spre acesta, oferind material din care rezultă tocmai acest rezultat. Vorbind despre Baur, îl laudă pentru faptul că în timpul vieții sale nu i-a păsat deloc ca studenții săi să ocupe catedrele teologice din diferite universități germane, lucru de care studenții săi se plângeau. Dar admiratorii lui Baur uită că Baur nu putea face nimic de genul acesta, deoarece, după cum spun ei, „celor mai buni studenți ai săi fie nu li se permitea să ocupe catedre, fie erau privați de ele". Se pune întrebarea: cum putea Baur să-și „îndrume" adepții către catedrele universitare? Totuși, nu acesta este lucrul important, ci altceva. Dacă studenții lui Baur, în perioada înfloritoare a activității sale, au fost înlăturați din catedre, atunci înseamnă că nici atunci opiniile lui Baur nu au găsit un cerc larg de răspândire. Un semn rău pentru viitorul școlii. În timpul vieții lui Baur, au apărut și alte semne care erau nefavorabile succesului școlii. În 1850, fostul coleg de universitate al lui Baur, Heinrich Ewald, a declarat public că Baur, în opinia sa, nu era nici creștin, nici măcar cel mai bun dintre păgâni, ci unul dintre evreii literari care constituiau ulcerația Germaniei sărace. Dar cea mai grea lovitură dată școlii lui Baur a fost dată în 1857. Pe atunci, unul dintre cei mai buni studenți ai lui Baur, Albrecht Ritschl, s-a îndepărtat de el. Această pierdere l-a întristat foarte mult pe Baur însuși. Acesta din urmă nu a putut ghici ce l-a determinat pe Ritschl să-și trădeze steagul. A îndrăznit chiar să afirme că Ritschl a făcut asta pentru a „face o carieră", pentru a obține mai repede rezidențiatul. Dar consecințele au arătat că Baur se înșela. Ritschl a acționat conform convingerilor sale; în curând și-a dezvăluit opiniile, care în multe privințe erau exact opusul celor ale lui Baur. Și cel mai important, Ritschl a devenit liderul multor teologi germani și i-a forțat pe oameni să-l uite pe Baur. Măsura în care Ritschl s-a abătut de la Baur poate fi judecată după opiniile istorice bisericești ale celebrului Adolf Harnack, care este considerat elevul său. În general, s-a întâmplat ceva la care Baur nu se aștepta deloc: chiar și în timpul vieții sale, școala sa era adesea numită moartă. Acest lucru l-a jignit profund, iar în anul morții sale (1860), Baur, publicând o a doua ediție a lucrării sale „Școala din Tübingen și situația sa actuală", aplică aici cuvintele apostolului Pavel: „Suntem considerați morți, și totuși iată-ne vii" (2 Corinteni 6:9).). Dar, în realitate, nu putem să nu recunoaștem că, așa cum spun adversarii lui Baur, acesta „a supraviețuit activității sale literare" și faimei

sale. Ce s-a întâmplat cu școala lui Baur după moartea sa? Chiar admiratorii acestui istoric nu pot ascunde faptul că lucrurile au mers prost pentru ea. Unul dintre ei remarcă faptul că „a trecut doar jumătate din perioada de timp care constituie o generație (și o generație, după cum știm, are 30 de ani), iar operele lui Baur au încetat să mai fie noutăți pe piață”; adică, la 15 ani de la moartea lui Baur, cărțile sale au încetat să mai fie un obiect de cerere în rândul librarilor. Atât de curând! Și în momentul prezent, conform conștiinței acelorași admiratori ai istoricului din Tübingen, „se aud multe voci care îl declară pe Baur în sfârșit îngropat”; s-a ajuns la punctul în care „majoritatea teologilor germani cred că operele lui Baur ar trebui uitate”. Adevărat, admiratorii lui Baur se consolează spunând că el nu credea deloc că dezvoltarea științei teologice se va încheia odată cu el; dar, pe de altă parte, cu siguranță nu-și imagina că numele său va fi atât de curând condamnat la uitare.

Dacă centenarul lui Baur nu a fost foarte strălucit, este de înțeles: există puțini oameni de știință din Germania care ar putea participa cu sinceritate la această sărbătoare.

Marea Biserică și Sfântul Munte. (Gânduri și impresii a doi necredincioși) [80]

De nos jours l'étude de l'Orient este à la mode.

Istanbul, 30 septembrie 1901.

În zilele noastre, studiul Orientului a devenit un subiect la modă.

Studiul Orientului, și în special al Orientului creștin, a devenit subiectul unei atenții speciale în prezent. Nu degeaba Orientul a fost leagănul rasei umane și nu degeaba toate religiile s-au născut în Orient. Dacă Orientul a început să fie investigat și studiat cu sârguință, nu rezultă din aceasta că toate popoarele cultivate participă mai mult sau mai puțin în mod egal la această chestiune. Nici pe departe. De exemplu, noi, rușii, suntem foarte puțin interesați de Orient. Publicații și studii speciale dedicate Orientului apar foarte rar printre noi și, odată apărute, se odihnesc liniștit pe rafturile bibliotecilor; cât despre ziarele și revistele de largă circulație, acestea păstrează elocvent tăcerea cu privire la chestiunile referitoare la Orient. Cât de puțin interes avem pentru Orient este evident din faptul că publicațiile Societății Imperiale Ortodoxe Palestiniene, excelente în toate privințele, sunt aproape necunoscute oricui; iar revista aceleiași Societăți, cunoscută sub numele de „Comunicații ale Societății Palestiniene”, în ciuda noutății și diversității conținutului, nu are un cerc de cititori simpatizanți.

Prin urmare, dacă se spune că studiul Orientului a devenit acum la modă, atunci aceasta se referă la străini, și în principal la necredincioși. Ei au timp și dorință pentru toate acestea, în timp ce noi aproape că nu avem nici timp, nici dorință pentru nimic. Străinii studiază Orientul nu doar în sala de studiu, nu prin familiarizarea cu documente și literatură referitoare la acest subiect, ci întreprind călătorii în Orient pentru a observa direct viața sa, care, după cum bine înțeleg ei, nu poate fi studiată suficient din cărți.

De data aceasta ne propunem să-l prezentăm pe cititor gândurile și observațiile a doi oameni de știință germani, protestanți desigur, care au vizitat recent Orientul creștin și au descris impresiile și observațiile lor.

Amândoi sunt profesori la universități germane. Unul dintre ei, pe nume Gelzer, este un profesor foarte faimos de la Jena, un bizantinist celebru, care a scris un număr mare de lucrări științifice despre Bizanț. A stat în Constantinopol și împrejurimi doar patru săptămâni. Dar în această scurtă perioadă de timp a învățat foarte multe. Un rezultat atât de reușit a depins atât de faptul că aceasta era a doua sa călătorie în Orient, cât și de faptul că specialitatea sa îl pregătise admirabil pentru o cunoaștere rapidă și temeinică a vieții Orientului creștin. Celălalt călător, Kern, este profesor la Universitatea din Rostock și îmi este complet necunoscut. A stat în Orient timp de șase săptămâni. Desigur, șase săptămâni nu este o perioadă foarte lungă, dar, deoarece domeniul de aplicare al observațiilor sale a fost foarte restrâns, a reușit, în orice caz, să studieze suficient acele aspecte ale Orientului creștin pe care a decis să le descrie.

Principalul lucru care ne atrage atenția la scriitorii menționați mai sus este următorul: amândoi manifestă o mare simpatie pentru Orientul creștin, tratează fenomenele pe care le studiază cu imparțialitatea posibilă în situația lor și vor să vadă și să observe mai mult din bine decât din opus. Geltzer se remarcă în special prin profunda sa afecțiune pentru Orientul creștin: scrie cu un sentiment ca și cum el însuși ar fi un fiu al Orientului ortodox și al Bisericii Răsăritene. Peste tot găsește cel puțin câteva cuvinte frumoase de spus. Nu menționează „pietrificarea și osificarea” Bisericii Răsăritene, despre care suntem atât de obișnuiți să citim lungi ieremiade la istoricii protestanți (de exemplu, la A. Harnack). Și ceea ce este cu adevărat uimitor la el, Geltzer, este extraordinara sa simpatie pentru patria noastră. El spune direct că singura salvare pentru popoarele grecești și sud-slave este apropierea lor completă de Rusia și are o atitudine negativă față de încercările culturale de a influența Orientul din Europa de Vest. Nu vedem deloc neajunsuri în cartea

lui Geltzer. Nu același lucru se poate spune despre opera lui Kern. Însă neajunsurile sale sunt destul de scuzabile: sunt rodul pedanteriei germane erudite, dar nu vom insista asupra acestor neajunsuri.

Capitolul I

Heinrich Gelzer a publicat o lucrare sub titlul: „The Spiritual and the Secular in the Turkish-Greek East. — From what was experienced and observed by the insous autor" (Geistliches und weltliches aus dem Türkisch-griechischen Oriens. — Selbsterlebtes und selbstgesehenes von H. Gelzer). Leipzig, 1900.

Gelzer și-a petrecut călătoriile parțial în Constantinopol și parțial în împrejurimi, descriind în principal situația Patriarhiei Constantinopolului și, mai precis, dieceza Patriarhului Ecumenic sau, ceea ce este același lucru, situația Marii Biserici, așa cum numesc grecii regiunea aflată sub conducerea acestui ierarh. Să ne familiarizăm cu descrierea savantului german.

„Dumnezeule, păgânii au intrat în moștenirea Ta, au pângărit sfântul Tău templ și au făcut Ierusalimul o ruină", sunt cuvintele Psalmistului, pe care un episcop grec le-a rostit înaintea autorului pentru a indica starea tristă a Bisericii din Turcia, mai ales în ceea ce privește materialitatea. Bogățiile pe care Biserica le poseda în timpul împăraților bizantini i-au fost luate de turcii cuceritori și date moscheilor. Este adevărat, mai târziu, datorită unor împrejurări norocoase, Patriarhii Ecumenic și Antiohian, Athosul, Sfântul Mormânt etc., au primit în dar numeroase și bogate moșii în așa-numitele principate dunărene; dar odată cu apariția principatului românesc, unul dintre principii săi, Alexandru Cuza, a confiscat toate aceste proprietăți pentru propria sa vistierie. În zadar a protestat Patriarhul Ecumenic, bazându-se pe guvernul turc, împotriva unei astfel de confiscări către puterile europene - cauza era pierdută. Drept compensare pentru pierdere, Cuza a vrut să plătească părții vătămate 27.000.000 de franci; Însă Patriarhia Constantinopolului a refuzat să accepte banii, insistând asupra restituirii moșiilor confiscate. În cele din urmă, Biserica Greacă a pierdut atât moșiile, cât și banii. În prezent, potrivit lui Geltser, reprezentanții Bisericii Grecești s-ar mulțumi cu bucurie cu o recompensă mai mică decât cea oferită de Cuza; dar, din păcate, greșeala făcută nu mai poate fi corectată. Singura consolare pe care o găsesc grecii este faptul că îl numesc fără ceremonie pe Cuza „hoț" ori de câte ori este posibil, dar, desigur, aceasta este o consolare slabă. Separarea Bisericii Bulgare de Constantinopol și tulburările din Macedonia au înrăutățit și mai mult situația financiară a Marii Biserici. În prezent, patriarhul primește din diverse surse doar 500.000 de piastri (5 piastri = 1 franc). Și din acest venit modest, Patriarhul Ecumenic trebuie să acopere „toate cheltuielile legate de menținerea demnității bisericești și naționale", așa cum exprimă documentele oficiale locale. Poziția patriarhului ar fi dezastruoasă dacă nu ar fi ajutat de diverși binefăcători din afară. Astfel, recent, un bogat bancher atenian, Syngros, a lăsat prin testamentul său 450.000 de ruble Bisericii Mari, dintre care 50.000 au fost destinate instituțiilor caritabile grecești, 150.000 vistieriei patriarhale pentru înființarea unui orfelinat, 150.000 pentru nevoile patriarhatului și câte 50.000 pentru așa-numita Mare Școală Națională din Constantinopol și Școala de Fete Iakimov. Rusia, așa cum notează naratorul, oferă un ajutor considerabil pentru îmbunătățirea situației materiale a ierarhiei grecești, în ciuda ostilității grecilor față de această țară. Această ultimă remarcă este foarte curioasă. Chiar și în timpul scurtei sale ședere în Orient, Gelzer nu a putut să nu observe un fenomen atât de neplăcut pentru noi, dar cu siguranță adevărat... Guvernul turc nu privează complet ierarhia de favorurile sale. Fostul patriarh (adică, desigur, Anfim) primește de la Poartă o pensie lunară de 30 de monede de aur turcești,iar Patriarhul pensionar Ioachim al III-lea, care locuia pe Athos într-o vilă fermecătoare (acum, după cum se știe, ocupa din nou catedrala Marii Biserici), avea o pensie lunară și mai mare - 50 de monede de aur turcești, care se ridicau la 7-12 mii de mărci pe an. Dar problema era că vistieria turcească, suferind de o lipsă cronică de bani, nu plătea aceste pensii foarte regulat. Este interesant faptul că unul dintre episcopii greci, Mitropolitul de Samos, care a mers într-o stațiune franceză pentru a-și îmbunătăți sănătatea, a primit, dintr-un anumit motiv, o subvenție guvernamentală de 10.000 de piaștri. După cum notează pe bună dreptate Geltser, situația financiară a Bisericii Grecești nu poate fi considerată strălucită, iar dacă ierarhii greci trăiesc decent, aceasta se datorează faptului că locuitorii din sud sunt în general nepretențioși, iar modul de viață ascetic al clerului grec le permite să se mulțumească cu puțin.

În descrierile sale, călătorul acordă un loc proeminent Fanarului, unde, în cuvintele sale, locuiește marele patriarh, „acest mare preot creștin, asemănător Papei Romane, conform învățăturii bisericești". Fanarul și-a primit numele de la un turn care a servit drept far și a dispărut de mult. Acest cartier al Constantinopolului, situat pe malul Cornului de Aur, după cucerirea Bizanțului de către turci a devenit principalul loc unde s-au stabilit

familiile aristocratice grecești. Dar mult timp aceste familii s-au mutat de aici în Peru și în alte locuri. Casele prinților au devenit locuințele micilor comercianți și artizani. Dar chiar dacă a devenit un cartier foarte simplu și nepretențios, Fanarul strălucește încă cu reflexia gloriei sale de odinioară: a devenit și a fost mult timp centrul spiritual al lumii ortodoxe. Patriarhatul se află aici. Zgomotul și agitația sunt vizibile doar pe malurile Cornului de Aur, dar cu cât urci mai sus pe dealurile care alcătuiesc Fanarul, cu atât mai multă liniște și plăcere a aerului încep să domnească. Geltser descrie în cele mai strălucitoare culori abundența vegetației parfumate a Fanarului, frumusețea priveliștilor sale, amplasarea convenabilă a caselor, combinând confortul urban cu simplitatea rurală. Principala decorațiune a patriarhiei situate aici, potrivit lui Geltser, este templul patriarhal extrem de bogat și luxos decorat. Pe jumătatea de munte adiacentă există numeroase case de construcție simplă și nu foarte mari - aceasta este reședința patriarhală și locuințele oficialilor patriarhiei. Pe vremea când Geltser locuia la Constantinopol, patriarhul era Constantin al V-lea, pe care călătorul german îl amintește cu cel mai profund respect și pe care grecii din Istanbul l-au detronat atât de scandalos în ultimele zile ale Săptămânii Mari de anul trecut, aparent, dintr-un anumit motiv, evaluând meritele acestui patriarh în mod diferit.

Înainte de a transmite judecățile și informațiile curioase ale lui Geltser despre Constantin al V-lea, vom nota următoarea sa gândire interesantă referitoare la poziția generală a Bisericii Ortodoxe Grecești și, mai precis, a întregii Biserici Ortodoxe. „Nu numai că Biserica Rusă este autocefală, adică există independent, ci Grecia (regatul), Serbia, Muntenegru, România și Biserica din Austro-Ungaria au atins aceeași poziție și, în final, Bulgaria se bucură și ea de autocefalie.” Ce rezultă din aceasta? Iată ce, potrivit călătorului: „În timp ce Biserica Romană reprezintă o unitate demnă de uimire, reprezintă un organism al cărui centru este Roma, grecii și slavii uneori se plâng de succesele excesive ale Romei bisericești, neobservând fenomenul că reducerea sistematică a dimensiunii puterii Patriarhiei Bizantine (adică separarea treptată a Bisericilor autocefale) este principalul motiv al consolidării și extinderii Romei.” Această gândire este exprimată de un protestant care este bine dispus față de noi și, prin urmare, în orice caz, merită atenție.

Dar să revenim la Patriarhul Constantin al V-lea. Potrivit lui Geltzer, acesta și-a terminat studiile la Strasbourg și Heidelberg, motiv pentru care și-a amintit de profesorii Reuss, Baum și Kuntz cu profund respect și dragoste. Constantin vorbește fluent franceza, dar a observat că începea să uite germana. Acest patriarh, potrivit călătorului, este un om al tendințelor moderne. El a abolit formulele umilitoare și învechite de adresare a episcopilor către patriarh. Anterior, aceștia își semnau scrisorile către el astfel: „cel mai de jos novice” sau: „fiu ascultător” sau: „cel mai de jos slujitor, gata să slujească sfinției tale depline”. Constantin le-a ordonat episcopilor să semneze astfel: „a preadumnezeiești (θειοτάτης) sfinției tale depline, smerit frate în Hristos și complet devotat NN”. Geltzer a primit trei audiențe la patriarh și l-a cunoscut îndeaproape. Capul Bisericii Ortodoxe, așa cum îl numește savantul german pe patriarh, era foarte interesat de planurile sale academice; Profesorul urma să-l familiarizeze în detaliu pe patriarh cu aceste planuri, iar când primul dintre ei i-a spus celui de-al doilea că intenționează să publice liste detaliate ale diecezelor ortodoxe (probabil în ordine istorică) și și-a exprimat intenția de a dedica această lucrare patriarhului și sinodului de la Constantinopol, Constantin i-a dat o binecuvântare paternă. Accesul la patriarh a fost foarte simplu. La porțile patriarhiei a fost întâmpinat de un detașament de kavași; unul dintre ei l-a dus la arhidiacon, un bărbat remarcabil de chipeș și interesant, sau la protosincelul Hrisostom, mâna dreaptă a patriarhului menționat anterior, așa cum i s-a spus lui Geltzer despre el, și apoi, în câteva minute, era deja la Sanctitatea Sa. Oricine a fost în salonul Patriarhului, așa cum notează naratorul, are o idee despre salonurile tuturor celorlalți episcopi orientali. Este o cameră spațioasă, fără mobilier la mijloc, iar de-a lungul pereților sunt canapele joase amestecate cu fotolii europene. Singura decorațiune a camerei sunt portretele sărace în ulei - imagini ale patriarhilor, ale căror cufere sunt decorate cu numeroase ordine. Există, de asemenea, măsuțe mici pentru fumat. De îndată ce te așezi, imediat, conform obiceiului oriental, apare un servitor cu o tavă de argint și oferă faimosul glyko (gem și apă) și fructe confiate, pe care gurmanzii le admiră atât de mult. Apoi vine cafeaua și inevitabila pipă de tutun. Când Geltser a fost surprins de acest ultim obicei, i-au spus să-l calmeze: „Asta nu înseamnă nimic. În Orient, fumatul este permis peste tot”.

Geltzer a făcut cunoștință cu mulți oameni apropiați patriarhului și își amintește de toți cu plăcere. În timpul studiilor sale academice în arhivele patriarhatului, l-a întâlnit pe arhivistul patriarhal, Arhimandritul Ioachim de Chios. Acesta din urmă s-a dovedit a fi un om cu o educație remarcabilă, vorbitor de engleză și germană. Și-a terminat studiile la

Londra și Oxford și și-a luat doctoratul la Jena (unde Geltzer este profesor). Prin urmare, este firesc ca Ioachim să-și fi întâlnit vechiul mentor cu mare bucurie. Studentul și-a amintit cu admirație de viața sa din Jena. În general, Geltzer notează că oriunde a întâlnit foști studenți ai Universității din Jena - fie la Constantinopol, Chalki, Atena sau Patros - aceștia și-au amintit întotdeauna de Jena și de foștii lor mentori de la Universitatea din Jena cu mare plăcere. „Grecii sunt un popor extrem de recunoscător", notează profesorul german în acest sens. La recomandarea patriarhului, Geltzer a trebuit să viziteze câțiva episcopi, membri ai sinodului. În același timp, a observat că laicii care veneau la episcopi, chiar și cei de rang înalt, le sărutau întotdeauna mâinile la intrare și la ieșire. Însă „ereticii", așa cum se autointitulează în glumă Geltser, nu au fost obligați de episcopi să se supună acestei proceduri; și este gata să vadă în aceasta un semn de toleranță... Toți episcopii l-au invitat la glyko și cafea. Cu această ocazie, Geltser observă că, odată cu multitudinea de vizite, acest tip de ospitalitate se transformă în tortură. Când a părăsit insula Halki spre Constantinopol și a făcut vizite de rămas bun, a trebuit să mănânce dulciuri și să bea cafea de șapte ori la rând. Ganz schwül!

Activitățile academice ale lui Geltser s-au concentrat în principal în Biblioteca Sfântului Mormânt, adică biblioteca aparținând Patriarhiei Ierusalimului. Această bibliotecă era găzduită într-un metoc, o curte interioară, ocupând unul dintre colțurile confortabile și frumoase ale Fanarului. Cea mai bună decorațiune a curții era biserica sa, mică, dar extrem de interesantă prin vechimea sa. La metoc exista o veche școală grecească de fete, întreținută de Patriarhia Ierusalimului; profesorul de acolo era bibliotecarul local (călugărul). În metoc locuiau doar trei persoane: un arhimandrit, un preot pentru slujbele divine și un bibliotecar. Cu ei erau „șapte duhuri slujitoare", șapte slujitori. Germanul nostru nu putea înțelege de ce erau necesari acești șapte slujitori, având în vedere simplitatea remarcabilă a persoanelor menționate mai sus. În cele din urmă, unul dintre prietenii săi i-a spus: „În toate casele mai mult sau mai puțin faimoase din Orient este obișnuit să existe mulți slujitori, iar ei nu îndeplinesc nicio slujbă, căci nu fac nimic." Abia atunci a înțeles Geltser ce făceau slujitorii Sfântului Mormânt din Metochia. Bibliotecarul a fost atât de amabil încât i-a permis învățatului profesor să studieze în propria cameră, dar nu-i era foarte convenabil să studieze aici: proprietarul camerei primea oaspeți și vizitatori aici, purta conversații cu aceștia; printre vizitatori se aflau și femei, mame sau rude ale elevilor școlii locale. Într-o zi, un grec, căpitan de navă, a venit să-l viziteze pe tatăl bibliotecar și, cum proprietarul nu era acasă, a rămas să-l aștepte și, de plictiseală, a răsfoit manuscrisele la care lucra Geltzer. După ce a întors paginile, a spus: „Uite – iată care e treaba! Manuscrisele sunt scrise în greacă și, chiar dacă eu sunt grec, nu le pot citi, în timp ce tu le citești liber, chiar dacă ești străin." Ca răspuns la aceasta, profesorul a spus: „Dar nu știu să conduc o navă", și cu aceste cuvinte și-a consolat inima îndurerată. În timpul vizitei sale la biblioteca menționată mai sus, Geltzer a observat simplitatea remarcabilă a relațiilor dintre stăpâni și servitori. De exemplu, unul dintre servitorii metochionului, Nikolai Papadopoulos, pe care călătorul îl numește un mare dandy și un om nu lipsit de educație, venea fără ceremonie în camera bibliotecarului, unde studia Geltzer, doar pentru a sta de vorbă cu el sau cu bibliotecarul. În cameră era un singur scaun, pe care îl folosea profesorul, bibliotecarul Iacob stătea pe canapea, iar servitorul Nikolai, când intra în cameră, se așeza pe patul bibliotecarului fără cea mai mică jenă. Grecii, conform descriptorului, dau dovadă de egalitate democratică în atitudinea lor față de servitorii lor. Dar, în același timp, observă că, în general, servitorii se comportă cu mult tact și nu depășesc niciodată anumite limite atunci când comunică cu persoane superioare lor ca statut social. Savantul nostru a reușit să descopere un fel special de patriotism la acești servitori, despre care povestește pe jumătate în glumă și pe jumătate serios. Odată, menționatul Nikolai l-a întrebat pe profesor: există o istorie a orașului Cyzicus? Geltzer a răspuns că savantul Marquardt a scris istoria orașului Cyzicus în germană.Atunci Nikolai a spus: „Vai, nu înțeleg germana. Dar vă rog, Excelență Voastră, scrieți-mi istoria orașului Cyzicus, deși nu acum; Cyzicus este patria mea", a adăugat interlocutorul. Excelența Sa a fost gata să-l îndeplinească și în jumătate de oră a notat din memorie o schiță a istoriei patriei lui Nikolai (o amintire remarcabilă!). Servitorul a acceptat descrierea cu mare bucurie, a intrat în camera alăturată, s-a așezat pe canapea de acolo și, cu voce tare, dar cu respect, a început să citească ce era scris și l-a citit până la sfârșit. A doua zi, un alt servitor al metohionului, Harlampy, a venit la profesor, a adus o ediție veche a geografiei lui Strabon și a spus: „Iată-l pe Strabon". „Eu", spune profesorul despre sine, „am stat și am tăcut. Apoi Harlampy a remarcat: „Strabon a descris și Sinope și pe oamenii faimoși din Sinope". - „Și dumneavoastră sunteți din Sinope?" - „Da, da, din Sinope". „Domnule, ați scris o frumoasă istorie a orașului Cyzic pentru prietenul meu Nikolai; ați fi atât de amabil să-mi scrieți o istorie a orașului Sinope? V-aș ruga să-i menționați pe Diogene

Cinicul, Diphilus Comedianul și Vaton Istoricul - toți, la urma urmei, erau din Sinope!” Geltzer i-a îndeplinit dorința lui Harlampy - chiar a doua zi a scris o istorie destul de detaliată a orașului Sinope, ghidat în principal de memoria sa (ce memorie!). Fericirea lui Harlampy nu a cunoscut limite când a pus mâna pe această istorie. Norocosul i-a cerut profesorului să indice numele și prenumele acestuia din urmă pe lucrare, enumerând toate titlurile sale și să scrie data publicării. După aceasta, servitorul a anunțat că va păstra această comoară până la moartea sa și a promis că va copia lucrarea profesorului în caligrafie; aceasta din urmă a fost gata foarte curând. După ce a descris aceste două cazuri originale, Gelzer adaugă: „Acest tip special de patriotism grecesc al celor doi bibliotecari nu este, desigur, lipsit de elemente comice, dar, în același timp, are și multă atractivitate. Dacă am fi abordat vreun lacheu de oraș al vreunui stat german cu o propunere de a-i descrie patria, am fi primit ca răspuns: «O, dați-mi în schimb o monedă de 10 mărci». Gelzer primea aproape în fiecare zi o invitație la micul dejun la metochion.„Au scris o istorie minunată a orașului Cyzic pentru prietenul meu Nikolai; ați fi atât de amabil să-mi scrieți și mie o istorie a orașului Sinope? V-aș ruga să-i menționați pe Diogene Cinicul, Diphilus Comedianul și Vaton Istoricul – la urma urmei, toți erau sinopeeni!” Geltzer i-a îndeplinit dorința lui Harlampy – chiar a doua zi a scris o istorie destul de detaliată a orașului Sinope, ghidat în principal de memoria sa (ce memorie!). Fericirea lui Harlampy nu a cunoscut limite când a pus mâna pe această istorie. Norocosul i-a cerut profesorului să indice pe lucrare prenumele și numele acestuia din urmă, să enumere toate titlurile sale și să scrie data publicării lucrării. După aceasta, servitorul a anunțat că va păstra această comoară până la moartea sa și a promis că va copia caligrafic lucrarea profesorului; aceasta din urmă a fost gata foarte curând. După ce a descris aceste două cazuri originale, Gelzer adaugă: „Acest tip special de patriotism grecesc al celor doi bibliotecari nu este, desigur, lipsit de elemente comice, dar, în același timp, are și multă atractivitate. Dacă am fi abordat vreun lacheu de oraș al vreunui stat german cu o propunere de a-i descrie patria, am fi primit ca răspuns: «O, dați-mi în schimb o monedă de 10 mărci». Gelzer primea aproape în fiecare zi o invitație la micul dejun la metochion.„Au scris o istorie minunată a orașului Cyzic pentru prietenul meu Nikolai; ați fi atât de amabil să-mi scrieți și mie o istorie a orașului Sinope? V-aș ruga să-i menționați pe Diogene Cinicul, Diphilus Comedianul și Vaton Istoricul – la urma urmei, toți erau sinopeeni!” Geltzer i-a îndeplinit dorința lui Harlampy – chiar a doua zi a scris o istorie destul de detaliată a orașului Sinope, ghidat în principal de memoria sa (ce memorie!). Fericirea lui Harlampy nu a cunoscut limite când a pus mâna pe această istorie. Norocosul i-a cerut profesorului să indice pe lucrare prenumele și numele acestuia din urmă, să enumere toate titlurile sale și să scrie data publicării lucrării. După aceasta, servitorul a anunțat că va păstra această comoară până la moartea sa și a promis că va copia caligrafic lucrarea profesorului; aceasta din urmă a fost gata foarte curând. După ce a descris aceste două cazuri originale, Gelzer adaugă: „Acest tip special de patriotism grecesc al celor doi bibliotecari nu este, desigur, lipsit de elemente comice, dar, în același timp, are și multă atractivitate. Dacă am fi abordat vreun lacheu de oraș al vreunui stat german cu o propunere de a-i descrie patria, am fi primit ca răspuns: «O, dați-mi în schimb o monedă de 10 mărci». Gelzer primea aproape în fiecare zi o invitație la micul dejun la metochion.

Având în vedere toate cele de mai sus, referitor la relația profesorului cu locuitorii acestuia din urmă, el scrie: „Despărțirea de Fanar și Metochia Sfântului Mormânt, unde m-am bucurat de mare ospitalitate și dragoste, a fost extrem de dificilă pentru mine…”

Pe lângă Constantinopol, Geltzer a stat o perioadă destul de lungă pe insula Halki. Această insulă este una dintre așa-numitele Insule ale Prinților, situată în Marea Marmara, nu departe de capitală. Acestea servesc drept reședință de vară constantinopolitanilor bogați, în special grecilor, și se numără printre cele mai fermecătoare împrejurimi ale sale. „Pe Halki”, spune Geltzer, „aceasta a doua ca mărime dintre Insulele Prinților, pe care cea mai mare parte a proprietății funciare aparține a trei mănăstiri grecești, m-am simțit indescriptibil de bine în timpul șederii mele de două săptămâni.” Unul dintre dealurile insulei este ocupat de mănăstirea Sfintei Treimi. Chiparoși și pini bătrâni înconjoară mănăstirea, de pe care se deschide o priveliște magnifică în toate direcțiile: spre mare, spre celelalte insule și spre coasta Bitiniei. În această mănăstire, care găzduiește celebra Școală Halki, în același timp Seminar și Academie, Geltzer a petrecut opt zile - și ce zile! „Am avut norocul să petrec opt zile în cadrul monahal, în acest colț ceresc al pământului.” Profesorul și-a perfecționat aici pronunția limbii grecești moderne, întrucât rectorul școlii din Khalki, Arhimandritul Christodoulos, vorbea doar greaca și rusa, dar Geltser nu cunoștea ultima limbă. În 1893, vechea mănăstire a Sfintei Treimi a fost distrusă de un cutremur puternic aproape din temelii. Grecul rus Stefanovici a reconstruit mănăstirea și școala pe cheltuiala sa. Noua clădire este frumoasă, îndeplinește toate cerințele moderne,

este dotată cu galerii și coridoare spațioase și înalte, cu aer cald din belșug. Aici, lui Geltser i s-a dat o cameră mare de locuit, ca o sală cu rame duble - era octombrie, iar frigul devenise atât de intens încât au început să-i încălzească camera profesorului. „La început nu am vrut să rămân în această mănăstire", povestește călătorul, „atât de mult mi-era frică de viața angelică, adică de mâncarea monahală de Postul Mare. La greci, spre deosebire de romano-catolici, Postul Mare nu constă într-o schimbare plăcută de meniu, nu, grecii mănâncă foarte puțin și foarte prost în timpul Postului Mare. I-am declarat rectorului că sunt un european occidental răsfățat și că nu pot suporta această disciplină spartană; de fapt", remarcă el, „legumele grecești sunt în cea mai mare parte cu adevărat groaznice. Dar invitația a fost repetată, pentru că adusesem cu mine o lungă scrisoare de recomandare din partea Sfinției Sale; și am văzut că însăși soarta mă destinase să iau parte la viața purtătorilor imaginii angelice. Cu toate acestea, rectorului i s-a făcut milă de mine, a poruncit să mi se pregătească zilnic friptură și astfel carnea mea slabă a scăpat de o ispită crudă." Este de râs în ce măsură protestanții se tem de Postul Mare! A fost o mare binecuvântare pentru Geltzer că printre profesorii școlii din Halki s-a dovedit a fi un fost student al Universității din Jena, care își luase și un doctorat acolo (nu unul teologic, desigur). Acesta era Arhimandritul Eustratie, care a făcut tot posibilul ca ședereа profesorului din Jena în mănăstirea greacă să fie ușoară și plăcută.Au mers împreună prin crânguri și de-a lungul coastei insulei, schimbând gânduri când în greacă, când în germană.

Pe Halki, Geltzer l-a vizitat pe Patriarhul Ierusalimului, Nicodim, care i-a făcut o impresie foarte favorabilă călătorului. Pe aceeași insulă, călătorul a fost martor întâmplător la un festival popular în cinstea Sfântului Nicolae (nu știu cu ce ocazie). În Grecia, Sfântul Nicolae este considerat patronul copiilor și al tuturor tipurilor de marinari. Festivalul a fost aglomerat. Venerarea Sfântului Nicolae este răspândită în Grecia. „Pe vremuri – nu mai e chiar așa", adaugă naratorul, „cei pioși dintre bulgari spuneau: «Când va muri Dumnezeu, îl vom alege pe Sfântul Nicolae ca Dumnezeu în locul Lui» (din câte știm, același fel de prostii se pot auzi și de la țăranii noștri ignoranți). În sărbătoarea menționată anterior, slujba se ținea într-una dintre bisericile parohiale. Mulțimea celor adunați în biserică crea o asemenea înăbușire pe care germanul nostru nu a mai avut-o niciodată. A fost mișcat de numeroasele exclamații rugătoare ale celor doi diaconi: să ne rugăm «pentru insula Halki, pentru clerul și poporul acestei insule» etc. Germanul nu a mai putut suporta până la sfârșitul lungii slujbe, simțindu-se amețit. Cu toate acestea, a observat că comportamentul bărbaților din clasa de jos cu această ocazie a fost exemplar: au urmat cursul ritului sacru cu evlavie și, în orice caz, cu mare atenție. Dar nu același lucru se poate spune, potrivit observatorului, despre femei – au făcut agitație și au început să vorbească nesfârșit. Același fenomen a fost observat în timpul slujbelor în alte locuri din Orient, iar femeile s-au comportat într-un mod similar în timpul…" predică.

Profitând de ocazie, Geltser povestește despre gândurile care i-au fost inspirate de slujba de pomenire la care a participat la Constantinopol, care a avut loc cu ocazia morții Patriarhului Alexandriei, Sofronie, în vârstă de 100 de ani. Patriarhul Ecumenic slujea în patriarhat. Întreaga curte și biserica erau pline până la refuz de oameni. Cu toate acestea, cei prezenți, observând un străin printre ei, i-au făcut loc și l-au lăsat să meargă înainte, astfel încât să poată vedea totul: „Chiar și grecii de rând sunt politicoși și atenți", notează Geltser cu această ocazie. Această slujbă, precum și observațiile sale despre viața din Orientul grec în general, trezesc în Geltser următoarele gânduri: pentru un istoric bizantin modern, cunoașterea țării, a oamenilor și a obiceiurilor este de o importanță neprețuită. În Bizanț, instituțiile regatului antic și ale fostei Biserici sunt încă vii, despre care ne ajung doar informații vagi, obscure în cartea bibliotecilor și în cuvintele scriitorilor antici. Urmele a o mie de ani de viață sunt vizibile în tot ceea ce se află aici. În timpul slujbei de pomenire, călătorul a ascultat o predică rostită în limbaj clasic pur. Dar, din nou, s-a simțit neobișnuit de obosit și le-a cerut kava-ilor să-l conducă afară din templu.

În concluzie, vom oferi câteva observații generale ale profesorului german cu privire la diverse aspecte ale vieții pe care o studiază. Poporul grec este extrem de devotat Bisericii sale. Biserica, care în timpul secolelor de sclavie a împărtășit cu poporul bucuriile și necazurile lor, a crescut în inima acestui popor. Este considerată pe bună dreptate purtătoarea ideii naționale. Ierarhia are o mare putere; dar și ea, desigur, în persoana unora dintre reprezentanții săi și în cazuri excepționale, este nevoită să tremure în fața unei bande de tâlhari, care amintește de Mafia siciliană. Iată un exemplu. Smirna, cu populația sa pe jumătate greacă, este prin excelență un oraș grecesc. Firește, printre această populație există oameni cu cele mai dubioase profesii. Odată, un astfel de tip, pe sufletul căruia apăsa mai mult de o crimă, a murit subit în mijlocul unei simple lupte de stradă. Camarazii bărbatului ucis i-au cerut Mitropolitului Smirnei să oficieze slujba de

înmormântare pentru defunct. Episcopul a refuzat. Atunci, căpetenia bandei a venit la el și i-a spus mitropolitului cu o amenințare: „Vă rog să săvârșiți înmormântarea fratelui nostru răposat și sunt sigur că, preacinstite domn, ne veți îndeplini cererea." Episcopul înspăimântat s-a supus acestor cuvinte.

Geltzer nu înțelege și condamnă încercările misionarilor protestanți de a-i smulge pe greci de credința lor natală. „Trebuie să numesc", spune el, „ideea anglo-metodistă, sau mai precis, cea americană de a converti grecii și armenii la confesiunea protestantă absolut absurdă." Geltzer atrage atenția asupra rezultatelor nesemnificative pe care chiar și puternica Biserică Romană le-a obținut în timpul propagandei de opt secole a învățăturii sale în Grecia. El prezice aceeași soartă și pentru prozelitismul protestant. Pentru greci și armeni, spune el, Biserica este în primul rând o chestiune națională. Oricine se convertește la protestantism rupe legăturile cu poporul său, iar pentru un grec acesta este ceva aproape intolerabil. Este oare posibil, notează călătorul, să insufli în inima unui grec disprețul față de cruce ca fenomen superstițios, așa cum vor calviniștii? Pentru grec, crucea este steagul creștinismului și, cu cât turcii îl urăsc mai mult pe acesta din urmă, cu atât gravitează mai mult spre acest simbol. Și ce putem spune despre venerarea Fecioarei Maria? Această venerație, învăluită într-o ceață poetică, s-a contopit atât de mult, declară Geltzer, cu spiritul național grec, încât grecul ar prefera să accepte islamul decât să se convertească la o religie care l-ar priva de cultul Preasfintei Fecioare Maria. „Trebuie să recunosc", scrie eruditul protestant, „că opoziția clerului grec față de activitatea misionară intruzivă nu numai că este de înțeles pentru mine, dar și justific pe deplin o astfel de opoziție." Puternic spus și adevărat! Apoi, același scriitor adaugă: „Nu trebuie, totuși, să credem că poporul grec este lipsit de o viață religioasă interioară (profundă). Strigătele despre pietrificarea și osificarea Bisericii Bizantine sunt răspândite în majoritatea cazurilor de către cei care cunosc această Biserică doar de fotoliu, doar din cărți. Declar cu hotărâre că, în urma observațiilor mele personale și a comunicărilor cu clerul și poporul grec, am ajuns la concluzii complet diferite în această privință." Doamne ferește!

Gândurile și observațiile lui Geltser asupra problemei rolului politic al Rusiei în Imperiul Turc sunt foarte interesante. El scrie: „Când am ajuns la Constantinopol, ținând cont de evenimentele din ultimii ani (desigur, aici avem în vedere pelerinajul mult mediatizat al lui Wilhelm al II-lea prin Orient. - A.L.) și de opiniile ziarelor germane, mă așteptam ca Germania să ocupe într-adevăr o poziție foarte strălucită și de-a dreptul dominantă pe Bosfor. Dar se pare (?) că am fost înșelat." Germania a obținut anumite rezultate doar după dificultăți și o luptă cu guvernul turc. Nimic nu poate fi obținut de la turci prin intermediul cererilor și politeții; aceștia pot fi influențați doar prin persistență și determinare. Doar Rusia, potrivit lui, știe cum să trateze guvernul turc în mod corespunzător. Când Geltser și-a exprimat surprinderea față de un expert în Est la vederea influenței puternice a rușilor în Turcia, acesta a auzit următoarea explicație: „Uitați-vă la ruși, sunt teribil de îndrăzneți și de aceea sunt puternici în Turcia. Dacă îi spuneți politicos unui turc: Stimate domnule, vă rog să îndepliniți cererea pe care v-o fac cu cel mai respectuos respect", turcul va gândi: Acest om este o nimica toată, altfel nu ar fi atât de modest, puteți chiar să-l loviți cu piciorul. Dar un rus nu va vorbi așa cu un turc, va spune: Hei, pușiule, fă asta și aia și repede, sau îți sparg cana până-ți sângerează. Turcul va gândi: Dar acesta trebuie să fie un om foarte faimos și foarte puternic, altfel nu ar fi atât de nepoliticos și va răspunde: Desigur, stimate domnule, voi face tot ce doriți. Vedeți, acesta este secretul stăpânirii rusești", a spus interlocutorul lui Geltser în concluzie. Apoi, călătorul nostru oferă exemple despre modul foarte energic de acțiune al rușilor din Poartă. În timpul masacrului armenilor (la Constantinopol), trimisul rus l-a trimis pe oficialul Maximov la palatul sultanului și i-a ordonat să declare următoarele: „Dacă măcelul nu se oprește, atunci în 24 de ore va apărea un observator rus și va începe să bombardeze palatul." Amenințarea a funcționat, iar crimele, care au fost încurajate de administrația turcă, au încetat. Un alt caz. Când vestea despre masacrele (dintre armeni) din Van (und Charput) s-a răspândit în capitala Turciei, trimisul de atunci, Nelidov, s-a dus la chioșcul Ildyz și i-a aruncat sultanului următoarele cuvinte în față: „Tu ai fost cel care a dat ordinul să înceapă vărsarea de sânge." Este de la sine înțeles că padișahul a început să nege această idee, iar apoi a izbucnit o ceartă între ei. Trimis: „Am informații despre asta dintr-o sursă primară." - „Dar acest lucru nu este adevărat." - „Sursa mea este de o asemenea calitate încât nu poate exista nicio îndoială cu privire la veridicitatea știrii." - „Cine este această sursă a ta?" - „Primul tău secretar." Acest secretar a apărut imediat în scenă, iar sultanul l-a întrebat dacă într-adevăr i-a raportat astfel de vești trimisului. Prin urmare, prim-secretarul a trebuit să decidă singur ce îl înspăimânta mai mult - rușii sau Abdul-Hamid și, fără să stea pe gânduri, a spus că Nelidov spunea adevărul. Așa merg lucrurile în capitala Turciei,Noi personal nu știm acest lucru; dar totuși, poveștile lui Geltser sunt

foarte curioase. Și germanul chiar deschide gura cu uimire... Cu toate acestea, Geltser afirmă direct că influența Rusiei în lumea greacă și în Orient în general nu poate fi recunoscută decât ca fiind benefică. El chiar propune și dezvoltă următoarea teză: „Eliminarea influenței rusești asupra Greciei (Regatului Grec) - eliminarea realizată în trecut prin eforturile Angliei și Franței, este o nenorocire pentru Grecia."

Gelzer, ca un adevărat german, are un Schluss în cartea sa - o concluzie. Și în aceste ultime rânduri spune următoarele: e timpul ca bulgarii, sârbii, grecii, românii să uite că sunt bulgari, sârbi etc. și să-și amintească că sunt ortodocși, că întreaga lor salvare politică stă într-o puternică atașare de Ortodoxie. Și când se vor aduna cu toții din nou în jurul acestui steag străvechi, vor deveni „o forță istorică mondială și li se va deschide un viitor strălucit". Acestea sunt lecțiile pe care un protestant binevoitor le predă foștilor copii ai Marii Biserici.

Să recunoaștem sincer că rareori auzim astfel de cuvinte din partea rușilor, adică a unor oameni cu adevărat ortodocși. Să-i mulțumim protestantului pentru urările sale cu adevărat ortodoxe…

Capitolul II

Profesorul Otto Kern a descris șederea sa de șase săptămâni pe Muntele Athos în lucrarea sa „Printre călugării de pe Muntele Athos" (Bei den Mönchen aus dem Athos). Hamburg, 1898. Este o broșură de mici dimensiuni. Ceea ce a văzut și observat pe Muntele Athos, a descris aici, avându-i în minte pe compatrioții și studenții săi de la Universitatea din Rostock. Dar descrierea sa, așa cum vom vedea mai jos, nu este lipsită de interes nici pentru noi.

Athosul se află, așa cum își începe Kern descrierea, în deplină singurătate, departe de orice agitație, izolat de lume. Marile linii maritime nu ajung la locul Daphne, unde călătorii pun piciorul pe pământul Sfântului Munte. Aici se întâlnesc doar mici vapoare locale; cel mai mult găsim aici nave de pelerinaj, care transportă pelerini la diverse mănăstiri, unde adesea rămân pe viață. Nu veți întâlni aici o mulțime mare de călători. Doar nevoile speciale îl îndeamnă pe un străin să viziteze Athosul. Cât despre necredincioși, vizita lor la Athos este asociată cu dificultăți. Nu se pot lipsi de o recomandare specială din partea Patriarhului Constantinopolului. Motivul călătoriei trebuie menționat cu precizie; iar având o scrisoare de la Patriarh, necredinciosul este obligat să se prezinte în fața autorităților spirituale athonite (protat) și să explice în detaliu intențiile și scopul vizitei la Athos. Scopul imediat al lui Kern, după cum se dovedește, a fost să studieze operele lui Ipolit din Portu în manuscrise.

Din anumite motive, călătorul german își începe descrierea detaliată a Sfântului Munte din punctul său cel mai înalt. Nu există nicio mănăstire pe vârful Muntelui Athos, care este un con abrupt de marmură și formează vârful sudic extrem al peninsulei. Nimeni nu poate trăi la o astfel de altitudine, iar majoritatea călugărilor nu urcă niciodată atât de sus, rămânând fideli caracterului național grecesc modern, care se teme de orice stres. La jumătatea drumului pe munte am petrecut noaptea într-un mic schit rusesc, Kerasia, locuit de mulți tineri care cântau rugăciuni cu voce tare toată noaptea, astfel încât am putut adormi doar pentru scurt timp. A doua zi ni s-a dat un novice ca ghid, care ne-a condus la o casă nelocuită. Aici ghidul ne-a părăsit, arătându-ne drumul spre cel mai înalt punct al Muntelui Athos, unde se vedea o mică capelă. Calea a devenit din ce în ce mai dificilă, iar vegetația rară. Picioarele noastre nu au găsit un sprijin ferm, dar în cele din urmă am ajuns în vârf, unde era teribil de frig. Capela sau templul în cinstea Sfintei Născătoare de Dumnezeu, unde o dată pe an, pe 15 august, are loc un pelerinaj anevoios, a lăsat o impresie jalnică; clădirea era lipsită de decorațiuni, era într-o stare de degradare, rece și abandonată. Pe unele dintre stânci încă era zăpadă (deși era începutul lunii septembrie). Dar majoritatea vârfurilor erau acoperite de păduri. În depărtare, pete albe atrăgeau atenția - acestea erau clădirile diferitelor mănăstiri, uneori în apropierea mării, alteori situate pe terase montane, printre verdeața pădurilor.

Republica monahală are 21 de mănăstiri, fără a număra numeroasele schituri și schituri în care locuiesc călugări, cultivând pământul. 17 mănăstiri aparțin grecilor, iar una, cea mai nouă și mai magnifică, nu departe de Daphne, aparține rușilor, iar câte o mănăstire se află în posesia sârbilor, bulgarilor și românilor. Pe atunci, existau până la 3.000 de călugări și tot atâtea novici care îndeplineau toate treburile zilnice ale călugărilor. Căci, conform concepției athonite, călugărul grec trăiește doar de dragul închinării și contemplării.

Kern a observat cu atenție tipurile de călugări și i-a clasificat în anumite categorii. A întâlnit figuri venerabile de bătrâni care l-au umplut de o profundă venerație; fețele lor palide și serioase arătau că viața lor fusese lăsată în urmă, o viață petrecută în priveghiuri nocturne și posturi lungi. Lângă acești bătrâni extrem de venerabili a trebuit să vadă bărbați puternici, al căror păr negru și luxos era legat într-un coc; privindu-i, simțeai că nu

le era ușor să renunțe la bucuriile vieții, că lupta lor spirituală era dificilă pentru ei, dar că în prezent experimentau o bucurie adevărată și o dispoziție sfântă, potrivită adevăraților călugări. Unii dintre ei au găsit refugiu în liniștea singurătății Athosului, salvându-se de un trecut întunecat, adesea criminal, iar aici, în priveghiuri, posturi și rugăciuni, căutau răscumpărarea pentru erorile și crimele lor. A întâlnit și călugări foarte tineri, ale căror bărbi abia se vedeau, dar din ochii cărora strălucea focul unei evlavii interioare pasionale.

Educația călugărilor este în mare parte foarte nesemnificativă. Mulți dintre ei fac doar ceea ce prescriu regulile monahale zi de zi. Își dedică timpul liber inactivității. Există însă excepții fericite printre călugări. Printre aceștia s-au numărat bibliotecarii a două mănăstiri mari - Lavra și Vatoped - Alexandru și Eugeniu. Știau să prețuiască comorile care le-au fost încredințate, iar numele lor sunt bine cunoscute istoricilor bizantinismului. Erau doi bătrâni venerabili ale căror cunoștințe nu erau slabe. De exemplu, tot ceea ce spunea Eugeniu era atât de expresiv încât călătorul german a fost cuprins de respect pentru convingerea religioasă serioasă a acestui bătrân.

Două virtuți îi împodobesc pe călugării athoniți: toleranța și ospitalitatea. Oricine a primit permisiunea autorităților locale de a călători printre mănăstiri va fi primit cu bucurie oriunde va ajunge, chiar și la cel mai îndepărtat schit. Ospitalitatea este una dintre puținele virtuți care a fost transmisă din cele mai vechi timpuri grecilor moderni și tocmai în mănăstirile athonite este practicată ca o datorie sacră, moștenită de la părinți. Mănăstirile sunt fie aproape una de alta, fie foarte departe; dar nu se întâmplă niciodată ca un străin să plece de la o mănăstire la alta pe jos. Un cal bun este înșeuat, un novice este desemnat ca ghid, iar la porțile mănăstirii locuitorii își iau rămas bun de la rătăcitor; cuvintele prietenoase „la revedere” îl însoțesc pe drumul de la mănăstire la mănăstire.

Pe Athos există două tipuri de mănăstiri: comunale (kinovia) și idiosincratice (idioritmice). Cele comunale și-au primit numele de la faptul că monahii care locuiesc în ele au o masă comună și niciunul dintre ei nu deține bunuri personale. Mănăstirea are cămări comune din care primesc tot ce au nevoie în cantități egale. Viața aici se distinge printr-o strictețe deosebită și este strict reglementată. În aceste mănăstiri nu se mănâncă carne. „Cu ce căință spirituală m-am uitat”, spune profesorul german despre sine, „la ultima cutie cu conserve de carne pe care servitorul meu grec a distrus-o la intrarea în mănăstirea Isphigmenou, pentru că nu s-a putut îndura să o aducă cu el la mănăstire și mi-a spus cât se poate de categoric că această cutie va profana mănăstirea pentru totdeauna. Șederea mea în mănăstirile comunale”, notează călătorul, „nu este nicidecum una dintre orele plăcute din viața mea. Aceste mănăstiri sunt printre cele mai sărace. «Mâncarea de acolo este săracă și nu veți găsi niciun vin athonit care să aibă un gust bun», se plânge europeanul răsfățat. «Călugării de aici mănâncă doar apă, pâine și legume.» Isphigmenou a fost prima mănăstire în care a intrat călătorul pe pământ athonit.

Călugării trăiesc diferit în mănăstirile „originale”. Aceste mănăstiri, și printre ele cele două mai importante - Sfânta Lavră a lui Atanasie și Vatoped, posedă, fără îndoială, o mare bogăție; și numai datorită acestor două mănăstiri republica monahală poate plăti un tribut anual Porții Supreme - aproximativ 40.000 de franci. În mănăstirile originale, fiecare călugăr trăiește în propria chilie, în conformitate cu gusturile sale. Aici nu există un singur stareț, deoarece în mănăstirile cenobitice, locul său este luat de trei sau patru călugări aleși anual, care formează conducerea; principala lor preocupare este administrarea bogatelor moșii mănăstirești. Aici, fiecare călugăr se îmbracă și se hrănește pe cheltuiala proprie. Chiliile lor arată foarte confortabil. Pe pereți atârnă tablouri, în mare parte decupaje din reviste grecești ilustrate, precum și portrete ale regelui și prințului moștenitor grec, ale împăratului rus și ale marilor duci ruși. Bătrânul Eugeniu din Vatoped i-a arătat în secret acestui călător o fotografie a prințesei moștenitoare Sofia, pe care o făcuse dintr-un loc ascuns, deoarece femeile nu au acces la Athos și nici măcar fotografiile cu femei nu au voie să fie atârnate pe pereți. La granița Macedoniei sunt plasate gărzi care se asigură că nicio creatură de sex feminin nu pătrunde în regatul călugărilor, cu excepția vacilor și a găinilor. Ouăle care i-au fost livrate savantului german ca o favoare specială în timpul Postului Mare au fost obținute din sate macedonene îndepărtate. Într-o mănăstire i s-a spus că acum o sută de ani o englezoaică, îmbrăcată ca un bărbat, a venit la Athos. Dar înșelăciunea a fost descoperită, iar femeia îndrăzneață a fost ucisă cu furie. Nici măcar turcii nu încalcă regulile locale privind femeile. Pașa, care locuiește în orașul Karyes cu mai mulți oficiali și soldați și reprezintă autoritățile turcești, rămâne fără harem. Scriitorul german profită de o ocazie pentru a sublinia următoarea împrejurare, care nu este întru totul plăcută pentru el: numele Germaniei a fost mult timp nepopular pe Athos, deoarece călugării athoniți nu pot uita cuvintele lui Bismarck, conform cărora întreaga chestiune orientală nu valorează oasele unui grenadier pomeranian. A trebuit să audă aceste cuvinte de multe ori și în diferite versiuni în timpul șederii sale de șase săptămâni pe Athos.

Centrul peninsulei athonite este orașul Karyes, care își ia numele de la nucii cu care este înconjurat. „Karyes”, spune Kern, „este unul dintre cele mai remarcabile locuri pe care le-am văzut vreodată; particularitățile acestui mic loc sunt frumos exprimate în cuvintele unui scriitor oriental: «În Karyes nimeni nu este supărat, nimeni nu plânge, este împărăția somnului.» Iată-mă plimbându-mă de-a lungul străzii sale lungi, pe laturile căreia se află magazinele, în care călugării cumpără puținul de care au nevoie în zilele de târg. Călătorul nu va întâlni aici nicio femeie cu un văl pe față, conform obiceiului oriental; niciun plâns de copil nu-mi ajunge la urechi. Da, acesta este cu adevărat un regat somnoros. Și totuși este centrul Athosului.” În Karyes locuiesc „antiprosopii”, reprezentanții mănăstirilor. Fiecare mănăstire are propriul ei konak, o curte, în care locuiește antiprosopul. Acești reprezentanți care se schimbă anual formează consiliul spiritual, protatul; El, însă, nu se preocupă de treburile interne ale mănăstirilor, ci reglementează relațiile Athosului cu Poarta și, într-un fel, gestionează politica externă. Fiecare străin este obligat să se prezinte în fața acestui consiliu; aici, acesta din urmă prezintă o scrisoare de la patriarh și primește în schimb o circulară către toate mănăstirile, în care i se recomandă să arate ospitalitate călătorului. Oricine poate vorbi greaca modernă ține un scurt discurs introductiv în fața consiliului; asta a făcut și profesorul de germană, ceea ce a stârnit o simpatie deosebită pentru el din partea antiprosopilor. Antiprosopii, conform observațiilor sale, sunt printre cei mai educați dintre călugării athoniți. În plus, în această funcție sunt aleși oameni inteligenți, care uneori o dețineau mai mulți ani la rând. „Am stat”, spune Kern despre sine, „la antiprosopul Vatopedian, un om cu adevărat educat, care în tinerețe fusese la Paris și care, lucru pe care nu-l voi uita niciodată, a avut un bucătar parizian excelent (iată ceva de reținut! - A.L.): acest bucătar, cu arta sa culinară, a reînviat în mine amintirea aproape dispărută a mâncărurilor europene. Doar o dată, într-o zi de post, a trebuit să mă săresc și nu voi uita zâmbetul viclean al gazdei mele când se uita cu ce angoasă muritoare prindeam peștele înotând în supa de măsline.” (Este uimitor cum a rămas în viață germanul după un asemenea ascetism!)

Nicio Biserică nu este atât de departe de toate reformele precum cea greco-răsăriteană. Aici, instituțiile antice sunt păstrate, neschimbate de secole. Și nicăieri acest lucru nu este atât de izbitor ca pe Athos. În mănăstirile de aici, statutele antice rămân nealterate. Chiar și melodiile rămân neschimbate, iar imnurile sunt cântate așa cum erau cântate acum o mie de ani. Aici vedem Psaltiri antice cu însemnări, aceste manuscrise îngălbenite scrise pe pergament, din care se încă se oficiază slujba divină, ca în vremurile îndepărtate când s-au pus temelia primelor mănăstiri de pe Athos. Prin urmare, nicăieri nu se poate studia slujba divină creștină antică mai bine decât în aceste biserici mănăstirești antice; dintr-o observare atentă a obiceiurilor liturgice de aici, istoricul bisericii va dobândi mai multe cunoștințe decât din însemnările scrise de mână păstrate în biblioteci. Fiecare acțiune liturgică lasă în sufletul celor prezenți impresia că această acțiune a ajuns la noi conform tradiției din cele mai îndepărtate secole. Și ospitalitatea remarcabilă arătată străinilor de pretutindeni pe Athos nu este nicăieri exprimată atât de frumos ca în biserici. Călugării nu-i evită deloc pe necredincioși și chiar îi invită să intre în partea principală a bisericii (altarul), unde doar clerul are acces în timpul slujbei.

Șederea acestui călător în Vatopedi a coincis cu Postul Adormirii Maicii Domnului, care a durat două săptămâni. Aceasta i-a oferit ocazia să privegheze mai atent obiceiurile bisericești. Și descrie cu mare emoție prezența sa în timpul priveghiului și liturghiei de toată noaptea, aparent în ziua Adormirii Maicii Domnului - cu această descriere încheie Kern partea narativă a broșurii sale. „A fost foarte instructiv pentru mine”, spune el, „să particip la slujba solemnă de noapte. În miez de noapte, sunetul clopotului m-a trezit din somn. Un călugăr, în grija căruia am fost încredințat, a bătut la ușa mea. Mi-a explicat că sărbătoarea va începe în curând.” Savantul german descrie în culori poetice cum, în miez de noapte, în liniște deplină, călugării s-au adunat în biserică; imaginația sa a fost impresionată de strălucirea multor candelabre și a nenumăratelor lumânări - o strălucire reflectată în aurul și pietrele prețioase care împodobeau icoanele. Curtoazia călugărilor s-a extins atât de mult încât i s-a atribuit un loc lângă episcopul slujitor, ale cărui veșminte și tron l-au umplut de admirație. Din fericire pentru el, a văzut întâmplător tunderea unui călugăr, care a avut loc în timpul priveghiului de toată noaptea. Neamțul a stat în biserică timp de două ore. Și a dorit să fie prezent la liturghie, motiv pentru care călugărul l-a trezit din nou la cinci și jumătate. Liturghia a fost celebrată și de un episcop.

Deși este german și protestant, îl putem asculta, după cum ni se pare, cu mare plăcere.

Săptămâna la Constantinopol [81]

Decizia mea de a călători la Constantinopol — bătaie de cap cu pașaportul străin. — Plecarea pe Oleg din Sevastopol, o mică aventură. — Camarazi de cartier — întâlnirea cu un grec din străinătate. — Frumusețea Bosforului — o vedere a Sfintei Sofia de pe rada. —

Cazare în curtea Pantelimon. — Prima zi în Constantinopol și ghidul Kir-Dmitry (o întrebare despre naționalitatea sa).

Unul dintre respectații profesori ai Academiei noastre, care a studiat Orientul nu doar din cărți, mi-a spus de mai multe ori cu reproș: „Cum se face că vizitați Odessa și Crimeea și nu mergeți la Constantinopol, în acest oraș faimos și frumos! La urma urmei, este doar puțin mai mult decât o călătorie de o zi cu un vapor - acest lucru este de neiertat."

Eu însumi știam perfect că acest reproș era îndreptățit. Și totuși, tot nu m-am dus la Constantinopol [82] . Motivele care m-au ținut pe loc au fost pur și exclusiv psihologice. Prin natura mea, sunt incapabil să părăsesc sfera îngustă a vieții în care mă plasează îndatoririle mele directe. Bătaia de cap a unui pașaport străin, a unor „vize", perspectiva de a cădea în puterea unor consuli, kavase, ghizi-interpreți - toate acestea mi se păreau atât de neplăcute încât visam la Constantinopol, dar nu îndrăzneam să mă mut acolo.

În sfârșit, o criză benefică a apărut în starea mea spirituală. Datorită atenției unui înalt funcționar care locuise la Moscova până la începutul anului curent, mi s-a oferit oportunitatea, dacă nu să merg la Constantinopol, atunci să locuiesc acolo fără cea mai mică bătaie de cap sau necaz, și mi s-au oferit recomandări care mi-au creat cele mai bune condiții de viață în capitala Turciei. Nu mai era nevoie să ezit și am profitat de ocazie. - Bătăile de cap cu pașaportul (în iunie anul trecut) deși mi-au cerut, din cauza nerespectării anumitor formalități (cu care, în general, sunt complet nefamiliarizat), apariții repetate la biroul guvernatorului general al Moscovei, dar totul s-a terminat cu bine. Mai mult, am fost surprins să aflu că consulul turc la Moscova a fost mult timp cunoscutul bancher evreu, domnul Poliakov.

Întrucât nu intenționam să merg direct la Constantinopol, ci să fac o plimbare prin sudul Rusiei pentru a mă împrospăta, am trasat următorul traseu lung: Caucaz, Vladikavkaz, Drumul Militar Georgian, Tiflis, Batum, țărmurile Crimeii de Sud, Sevastopol, Constantinopol, Odessa, Serghiev Posad, un traseu pe care l-am urmat cu precizia unei „persoane speciale".

Călătoria spre Constantinopol a început din Sevastopol, unde pe 21 iulie, la ora 8 dimineața, m-am îmbarcat în siguranță pe un vapor care pleca spre Constantinopol și se întorcea o dată pe săptămână. Spun: m-am îmbarcat în siguranță, dacă nu pui la socoteală faptul că nu mi-am arătat pașaportul în portul Sevastopol pentru un timbru care să indice ora plecării în străinătate, dar această omisiune a mea a fost corectată cu amabilitate de un ofițer vamal (sau de poliție), care a ordonat jandarmului să debarce după al doilea fluier, ceea ce a făcut cu o viteză remarcabilă. Vaporul se numea „Oleg" - un nume destul de pretențios. Se știe că prințul rus Oleg și echipa sa și-au bătut odată scutul în cuie pe porțile Constantinopolului, dar vaporul nostru relativ mic nu putea fi periculos pentru capitala turcă. Chiar dacă ar fi fost plină nu de marinari pașnici, ci de soldați ruși gata de luptă, atunci nici atunci nu ar fi putut face nimic asemănător cu ceea ce a făcut Oleg: Strâmtoarea Constantinopolului este presărată cu cetăți și forturi turcești, probabil nedormite, iar în Constantinopol, în prezent, nu există porți de care să se poată bătu un scut militar rusesc.

Compania de pe vaporul meu cu aburi era foarte mică (mi se părea așa mai ales după numeroșii membri de pe vaporul cu care navigam de-a lungul coastei Crimeii). Era formată din: căpitan, un domn amabil, care venea invariabil la noi în cartier pentru ceai, micul dejun și cină și era o gazdă extrem de atentă; procurorul din Sevastopol, care mergea să admire priveliștile Constantinopolului o vreme înainte de călătoria de întoarcere și vorbea mult, bazându-se doar pe zvonuri, despre farmecele Insulelor Prinților (din Marea Marmara); inginerul șef, care îl imita pe căpitan în punctualitatea vizitelor sale la noi și în curtoazia sa. Cu acest domn am avut dispute nesfârșite, care variau în funcție de moment, despre care este mai presus de orice: „experiență sau teorie"? El reprezenta experiența, iar eu, ca reprezentant al instituției idealiste unde sunt profesor, reprezentam teoria, iar procurorul lua de obicei partea inginerului șef - și trebuia să vorbesc în numele amândurora, ceea ce, însă, nu mă deranja deloc. În cele din urmă, cu noi erau doi francezi (se pare că erau oameni de afaceri, nu erau potrivnici obiectivelor turistice), care nu știau nimic despre limba rusă, cu excepția unui singur cuvânt, pe care îl pronunțau în maniera franceză: wodky. Îl împingeam mereu pe acest wodky mai aproape de ei în timpul mesei și, drept recompensă, am fost onorat să aud două cuvinte de la ei: wodky-merci. Totuși, cu mobilitatea mea, o astfel de companie era prea puțină pentru mine și, din fericire, am mărit oarecum numărul interlocutorilor mei, făcând cunoștință cu un grec în timpul plimbărilor pe „pupă". Era profesor de greacă din insula Kefalonia, supus regelui elen. Vara și-a vizitat prietenii la Odessa, apoi a vizitat Crimeea și se întorcea la locul său de muncă - din cauza sfârșitului vacanței. Era un iubitor de conversație, dar, din păcate, vorbea prost rusa, iar eu stăpâneam la fel de puțin greaca colocvială. Conversația se desfășura în mod

obligatoriu în două limbi simultan și era condimentată și explicată cu gesturi. Dintr-un anumit motiv, ori de câte ori conversația atingea subiectul banilor, grecul meu își ținea mâna dreaptă în palmă și pocnea limba pentru a-și lămuri gândurile. Se pare că era un om foarte pios și cita adesea cuvintele Psalmilor în greacă, iar mie mi-a revenit sarcina de a transmite aceleași cuvinte în rusă. Am observat un rozariu în mâinile lui, l-am considerat un semn al înclinațiilor sale monahale, l-am întrebat ce înseamnă faptul că poartă un rozariu, dar nu am auzit niciun răspuns satisfăcător de la el. M-am gândit atunci că nu i-am explicat foarte clar întrebarea mea și, prin urmare, nu am primit un răspuns clar. Dar mai târziu mi-am dat seama că grecul probabil pur și simplu nu știa ce să-mi spună ca răspuns la această întrebare simplă, dar neașteptată. Adevărul este că, așa cum s-a dovedit mai târziu, în Constantinopol și în alte locuri mulți greci poartă rozarii exact în același mod. Și din propriile mele observații am ajuns la concluzia că mulți oameni poartă rozarii fără niciun motiv anume; sau, mai precis, în același scop pentru care oamenii din clasa noastră poartă bastoane cu ei oriunde merg.Această comparație mi se pare pe deplin justă. Din anumite motive, mi-am pus în cap să-l invit pe acest grec să vină la Academia noastră pentru educație teologică. Dar s-a dovedit că studiase deja la facultatea de teologie a Universității din Atena și nu-și terminase studiile aici doar pentru că trebuia să aibă grijă de părinții săi în vârstă, care rămăseseră fără mijloace de întreținere; din același motiv, nu putea merge la Academie, deși își dorea. Din conversațiile cu el, am aflat că prețuia foarte mult scrierile (predicile) regretatului Preasfințit Nikanor, că le citise și chiar le studiase în original. Rodul acestui studiu a fost o biografie a lui Nikanor întocmită de el și o descriere a predicilor acestuia din urmă, publicate într-o revistă publicată în Grecia liberă. Am fost de acord să mă întâlnesc cu grecul la Constantinopol, motiv pentru care i-am spus adresa mea viitoare (intenționam să obțin de la el informații precise despre locul său de slujbă etc.), dar s-a întâmplat să vină să mă vadă de două ori la Constantinopol, dar nu m-a găsit acasă. L-am pierdut din vedere. Nu-mi amintesc numele lui de familie.

Marea Neagră în sine nu m-a interesat prea mult. O cunosc de mult timp și totuși nu-mi face nicio impresie. Este gri - atât. Mai ales de pe țărm nici măcar nu o pot deosebi de un nor fumuriu sau de o ceață. Totuși, am văzut o mare și mai ternă. Mă refer la Marea Azov. Cu aspectul ei sumbru, este capabilă să te facă să te simți trist.

A doua zi, după micul dejun, pe la ora unsprezece și jumătate, țărmurile adiacente gurii Strâmtorii Constantinopolului au început să apară clar. Priveliștea nu era prea atrăgătoare. O asemănare completă cu acele țărmuri terne ale Crimeei, care nu fuseseră atinse de mâna culturală a omului. Dar în curând am intrat în Bosfor [83]. Tabloul s-a schimbat rapid. Malurile abrupte ale strâmtorii, acoperite de verdeață și diverse clădiri, împrăștiate capricios pe dealuri și pante, obligau pe cineva să privească prin binoclu fără oprire. Intrarea în strâmtoare era evident dedicată departamentului de artilerie turcesc. Comandamentul militar turc adunase aici o mulțime de „cadouri Krupp" în așteptarea unui astfel de oaspete precum flotila rusă. Părea puțin probabil ca armata rusă să poată vreodată să se apropie de Constantinopol dinspre strâmtoare. Cu toate acestea, instalațiile militare nu atrag atenția turistului prea mult timp; ele sunt înlocuite de alte imagini, imagini cu o natură idilică. De-a lungul Bosforului, la dreapta și la stânga, dinspre continentele european și asiatic, se întind o serie de clădiri dintre cele mai pitorești și variate, îngropate în verdeața grădinilor și a crângurilor. Aici începea un grup de palate rurale, reprezentând reședința de vară a diferitelor ambasade străine. Aici se află palatul ambasadei ruse, cel mai îndepărtat de Constantinopol, însă nu este remarcabil sau izbitor în niciun fel. Aici, dintr-un anumit motiv, sub forma unei fabrici, se află reședința de vară a ambasadei Franței, care, cum se spune, are un parc enorm; există frumoasa clădire a ambasadei engleze; aici este palatul ambasadei Germaniei, complet nou, cu o arhitectură complexă, cu turnuri; apoi vin palatele celorlalte ambasade. Aceste palate sunt construite pe partea europeană, chiar de-a lungul țărmului strâmtorii. - Apoi, există rânduri aproape continue de clădiri la dreapta și la stânga, intercalate, însă, cu grădini și verdeață în general. Clădirile împrăștiate capricios de-a lungul vârfului, în mijlocul și chiar la baza țărmurilor muntoase ale strâmtorii încântă ochii în fiecare minut cu varietatea și bizara lor diversitate. Se găsesc moschei, construite pe înălțimi bine alese; și aici încep palatele sultanului turc, nu de aceeași arhitectură ca palatele noastre: joase, alungite ca formă, aproape fără decorațiuni complicate, albe până la strălucire, ușoare ca stil și grațioase, aproape fabuloase, scăldându-se cu umbra lor în apele strâmtorii, în care se învecinează mai ales cu porțile lor aurite. Printre toate aceste clădiri, aproape neîncetat dai peste ruine, însă, de volum considerabil, ruine ale unor clădiri și fortificații antice genoveze, venețiene și grecești. Tot ce te gândești este cum să nu ratezi ceva interesant, privind vreo clădire sau un peisaj prea frumos. Nu-mi puteam da seama singur și nici acum nu-mi imaginez clar unde se termină suburbiile Constantinopolului de pe țărmul european și unde începe

orașul în sine. În timp ce îmi mișcam cu atâta sârguință binoclul la stânga și la dreapta, mecanicul senior s-a apropiat în liniște de mine și mi-a spus: „Bucură-te de Constantinopol pe săturate, când vei ajunge acolo vei scuipa.” „Adversarul meu verbal face glume”, m-am gândit. Dar, din păcate, realitatea dură a depășit, așa cum am aflat în aceeași zi, pesimismul mecanicului.

Cei doi tovarăși ai mei francezi priveau cu aceeași curiozitate neobosită alternativ partea europeană și apoi cea asiatică a strâmtorii, consultând constant „ghidul” pe care îl aveau în mâini. Evident, examinau împrejurimile sub îndrumarea unei cărți, care le explica ce li se dezvăluia privirii. Dimpotrivă, eu nu aveam niciun „ghid”. În mod deliberat, nu am luat cu mine nicio descriere a Constantinopolului, pentru a primi din tot ceea ce vedeam cele mai directe, ca să spunem așa, impresii proaspete. Nu voiam să citesc nicio descriere a frumuseților unui loc sau altuia, pentru a nu mă lega în judecățile mele. Când, mai târziu, ajungând în oraș, mă plimbam într-o zi pe o stradă din Pera și când un librar a început să-mi ofere un „ghid” (probabil Baedeker) și a alergat după mine aproape o stradă întreagă, impunându-mi marfa, tot nu am cumpărat cartea, rămânând fidel mie însumi.

Dar apoi era ora două după-amiaza și vaporul nostru a început să arunce ancora. Ne-am oprit la cotitura dintre Bosfor și Cornul de Aur - într-un punct de unde se deschidea un orizont larg, în fața noastră se afla Galata, Pera și țărmurile Cornului de Aur, iar în spatele nostru era Scutari. De la radă se deschidea o priveliște magnifică. O parte semnificativă a Constantinopolului era ca în palma mâinii. Dar, vai, cu ochii mei, înarmați cu binocluri, căutam Sfânta Sofia, pentru care venisem aici în principal, dar nu era acolo... nu era vizibilă. Îmi imaginam că ieșea în evidență față de celelalte clădiri prin grandoarea și caracterul ei arhaic, dar am fost înșelat. A trebuit să întreb pe cineva de pe vapor: „Unde este Sfânta Sofia?” - „Da, aici” - și în același timp m-au arătat cu degetul. Mă uit - și ce văd? În fața ochilor mei este ceva lipsit de orice artă. Mi-am imaginat că văd o bătrână corpolentă stând cu picioarele încrucișate, înfășurată în multe șaluri și cu un bandaj sau o pelerină pe frunte. „Și aceasta este Hagia Sofia”, m-am gândit.

Eram destul de sigur că mă voi îmbarca imediat într-un caic aparținând uneia dintre fermele mănăstirii și voi apărea pe uscat în Constantinopol. Dar în timp ce îmi împachetam lucrurile și îmi luam rămas bun de la prieteni, caicul în care îmi pusesem speranțele a plecat neobservat, lăsându-mă „fără vele sau cârmă”. Desigur, acest lucru s-a întâmplat complet întâmplător; mai mult, nu a dus la nicio neplăcere. O mulțime de agenți comisionari diferiți au apărut curând pe vapor, rostind o duzină de cuvinte în toate limbile, iar eu i-am explicat cu ușurință unuia dintre ei ce aveam nevoie și unde ar trebui să fiu dus. După ce am convenit asupra prețului pentru comision, am sărit într-una dintre nenumăratele bărci care înconjurau vaporul ca un colier, iar în două minute, agentul comisionar și cu mine eram pe țărm, în Galata. Am făcut călătoria următoare de la țărm până la Complexul Panteleimon (adică complexul aparținând Mănăstirii rusești Panteleimon de pe Athos și cunoscut sub același nume) fără cea mai mică aventură [84] pe jos, însoțit de același agent, în aproximativ zece minute. Complexul Panteleimon se află în Galata, nu departe de țărm. Aveam recomandări pentru acest loc, iar scrisoarea mea de credit de la Moscova era emisă pe numele acestei instituții. Se pare că mă așteptau aici de mult timp, dar nu din Sevastopol, ci din Odessa, ceea ce explică dispariția rapidă a caicului mănăstirii de pe vaporul Oleg. Din anumite motive, mă așteptam ca vama turcească să mă supună unor încercări grele în ceea ce privește pașaportul și bagajele mele [85] , dar nimic de genul acesta nu s-a întâmplat. Abia la fermă, când agentul mi-a cerut un franc pentru o trecere gratuită, fără oprire, prin vamă, am văzut că încercările pe care mi le imaginasem trecuseră literalmente neobservate. Abia atunci am ghicit ce însemnau acele gesturi misterioase pe care agentul meu le făcuse unor turci în clădirea mare de pasaj, la care nu acordasem nicio atenție, dar care era vama turcească. Pentru un franc, vameșii mi-au dat liberă trecere, fără să încerce măcar să se uite în valiză și în geanta de călătorie. Curând și plăcut!

La Complexul Panteleimon mi s-a dat o cameră minunată la colț, la etajul trei, cu o priveliște remarcabil de frumoasă asupra Cornului de Aur și a Sfintei Sofia. Am dedicat după-amiaza primei mele zile petrecute în Constantinopol unei inspecții generale, superficiale, a zonelor învecinate - Galata și Pera. Impresia a fost destul de nefavorabilă pentru capitala Turciei. Știam foarte bine anterior că Constantinopolul era un oraș murdar: neglijența sa devenise o parabolă. Dar realitatea a depășit toate așteptările mele (vom vorbi despre asta mai târziu, totuși). Este de la sine înțeles că nu am îndrăznit să călătoresc prin străzile împletite ale Constantinopolului fără un ghid: mă temeam de soarta doctorului Eliseev, pe care l-am menționat mai sus. Amabilii panteleimonieni mi-au desemnat ca ghid un slav în vârstă, Dimitri, care vorbea în rusă, turcă și greacă, dar nu știa niciun cuvânt din limbile europene. El a fost cicerone-ul meu pe toată durata șederii

mele la Constantinopol, deși cunoștințele sale despre treburile lumești nu au fost atât de temeinice pe cât mi-aș fi dorit. Este demn de remarcat faptul că acest Dimitri (pe care l-am numit întotdeauna Kir-Dimitri pentru o importanță mai mare) mi s-a prezentat ca muntenegrean, dar, de fapt, era un bulgar de rasă pură. Am aflat despre această origine din întâmplare. Odată l-am întrebat pe portarul nostru din kamilavka: „A sosit muntenegreanul meu?" (adică Kir-Dimitri). - „Ce muntenegrean este, este bulgar." Sic! Așadar, în prezent, unui bulgar îi este rușine să-și declare naționalitatea unui rus. Da, după cum vedem, politica din Constantinopol pătrunde chiar și în subsoluri și influențează cursul afacerilor de acolo... În timpul primei inspecții superficiale a locurilor menționate mai sus, atenția mi-a fost atrasă doar de luxosul palat al sultanului Dolma-Bahce, în care se termină strada principală Galata, dacă cobori, în direcția Bosforului. În primul rând, acest palat este foarte frumos: a fost construit chiar pe malul Bosforului, iar în al doilea rând, nefericitul sultan Murad, predecesorul și fratele actualului șef al strălucitei Porți, este închis aici. Porțile aurite, liniștea mormântală și un fel de goliciune a palatului produc o impresie melancolică. În orele de odihnă după călătorii și călătorii, eu, fără să știu de ce, veneam foarte des la această cușcă aurită și priveam palatul în sine și mă cufundam în contemplarea unei imagini foarte poetice care se deschidea de aici, pe Bosfor...

Capitolul I

O trecere în revistă a altarelor antice din Constantinopol. — Pregătiri pentru o trecere în revistă a Sfintei Sofia — o trecere în revistă a acesteia — babushi — o impresie extraordinară la contemplarea interiorului templului și o descriere a acestei impresii — este multă lumină în templu, dar nu excesivă — cupola Sfintei Sofia și particularitatea sa arhitecturală: adaugă frumusețe templului, dar nu servește drept temelie a acestuia — diverse întrebări despre starea actuală a Sfintei Sofia — turcii în gardă în ceea ce privește arheologia — în domeniul amintirilor istorice legate de numele Sfintei Sofia — predicile lui Fotie, rostite aici tocmai cu ocazia invaziei rușilor — nedumeririle mele — Sfânta Sofia și cele mai bune dintre templele rusești — pietricele din mozaicurile Sofiei — întrebarea autenticității lor; — templul antic al Sfintei Irina — o legendă despre un platan secular — fosta biserică antică a Sfinților Apostoli. — O excursie la altarele Constantinopolului actual: impresii despre Istanbul, — Biserica Izvorului Dătător de Viață, — apa sacră, — un călugăr și cu mine, — cimitirul grecesc local din Balikli; — drumul spre Blachernae, — poate fi acest drum numit „rău"? Rămășițe ale zidurilor bizantine, — cimitirul otoman, — o vizită la biserica și mănăstirea Blachernae, — clopotul rusesc și soarta sa; — în Fanar și patriarhat: Biserica Sfântul Gheorghe, — ce obiective turistice prezintă acestea aici? — camerele patriarhale, — porțile spânzuratului, — o impresie generală asupra bisericilor grecești. — O vizită în treacăt la moscheea Kahriye-Camissi (o mănăstire antică), mozaicurile sale, — scepticismul meu, — lovitura dată acesteia, — gânduri și o soluție.

De unde să încep o analiză amănunțită a Constantinopolului [86] , a acestui oraș antic, nou, mare și josnic, care fusese anterior subiectul multor intrigi și care continuă să fie subiect de intrigi până în ziua de azi, acest oraș sacru și abominabil? De mult mă hotărâsem să încep studiul Constantinopolului cu cel mai mare altar al său, Sfânta Sofia, care devenise moschee chiar a doua zi după cucerirea Bizanțului de către turci. Dar nu am îndrăznit să merg direct la Sfânta Sofia și să o examinez: acest lucru mi se părea un fel de blasfemie. Era necesar mai întâi să mă pregătesc pentru această faptă sacră și apoi să o săvârșesc. Pregătirea mea a constat în faptul că am examinat mai întâi Sfânta Sofia din exterior, fără a pătrunde în ea însăși, am umblat în jurul ei, am umblat în jurul vastei piețe pe care se află și în câteva puncte din apropiere. Din păcate, trebuie să recunosc că nici măcar impresia imediată din perspectiva exterioară a Sofiei nu a putut șterge impresia care mi-a rămas de la prima mea privire asupra Templului lui Justinian în timpul raidului. Și acum mi se părea atât neatrăgător, cât și nu de dimensiunea pe care mi-o imaginasem. Am amânat inspecția interiorului templului până a doua zi dimineață.

În a treia zi după sosirea mea la Constantinopol, la ora zece dimineața, m-am dus să inspectez interiorul faimosului templu. Nu voi spune cine te lasă să intri și cât trebuie să plătești pentru asta - acest lucru se știe de mult timp, din același motiv pentru care nu voi menționa babușele (pantofii) pe care necredinciosul și-i pune în picioare, peste jambiere, pentru a nu profana cu picioarele sale platforma venerabilei moschei mahomedane. Voi observa doar că chiar și sub babușe, deși fără să vreau, am profanat de mai multe ori cu picioarele mele platforma atât de atent păstrată a acesteia din urmă. Babușele s-au dovedit a fi foarte mari și când am mers, mi-au alunecat de pe picioare fără să-mi dau seama: bineînțeles, m-am grăbit imediat să mă revanșez pentru ofensa mea... În cele din urmă, am intrat în templu, m-am uitat în jur și am rămas uluit. Cât de enorm este! N-am mai văzut niciodată un templu atât de spațios! Și ce contrast indescriptibil între exterior și interior! Din exterior nu pare deloc mare, dar în interior se dovedește a fi enorm. Desigur,

frumusețea sa este minunată! Este ca și cum o bombonieră pariziană scumpă s-ar fi transformat magic într-o clădire grandioasă și grațioasă. Lejeritate și armonie: nimic superfluu. Lucrul uimitor este că, din orice punct ai privi interiorul templului, acesta este vizibil aproape în întregime de peste tot, iar frumusețea sa nu diminuează odată cu schimbarea punctului de vedere. Pur și simplu minunat! Toate cele mai bune descrieri și toate cele mai bune fotografii artistice care înfățișează interiorul Sfintei Sofia pe care le-am întâlnit vreodată sunt absolut adevărate, deoarece templul în sine este frumos din punct de vedere artistic. Dar nicio descriere a acestui interior, oricât de atent a fost realizată, și nicio fotografie sau litografie nu poate trezi în suflet nici măcar a suta parte din acea plăcere pură și acea impresie dulce și maiestuoasă pe care o dă vederea templului în sine. Poate cel mai surprinzător lucru este (am simțit eu însumi profund acest lucru) că, cu cât cunoști mai mult templul, cu atât te înrudești mai mult și foarte repede cu el. Simți că ai cunoaște acest templu de mult timp și acum doar îi restaurezi în memorie trăsăturile dragi. E ca și cum ar fi propriul tău templu. Doar operele cu adevărat artistice sunt capabile să trezească astfel de gânduri și sentimente!

Când forța primei impresii s-a mai potolit oarecum, am încercat să-mi dau seama de detaliile a ceea ce am văzut și simțit. Templul era luminos, dar deloc atât de luminos pe cât spun alți observatori și descritori ai templului pe care îi cunosc. Nu este nici puțin mai luminos decât alte temple grecești din Constantinopol [87] . O cantitate mare de lumină, în opinia mea, nu este un atribut special al Hagiei Sofia. Domul Hagiei Sofia a fost descris de atâtea ori încât nu îndrăznesc să fac același lucru din nou: nu am nimic de adăugat la ceea ce este cunoscut de toată lumea. Recunosc că nu mi s-a părut enorm. Dar totuși este ceva inimitabil. Aproape toți arheologii recunosc că domul nu este altceva decât un templu de formă centrică (rotundă), ridicat și sprijinit pe partea superioară a unui alt templu în formă de bazilică, care alcătuiește corpul Hagiei Sofia. A sprijini un templu (chiar dacă nu unul mare) pe un alt templu este o sarcină a cărei rezolvare a necesitat geniu. Întregul dom al Hagiei Sofia este făcut din piatră și străpuns de o multitudine de ferestre. Pe ce se sprijină? Și asta în Constantinopol, unde cutremurele sunt atât de frecvente? Cine nu cunoaște enormul dom care împodobește frumoasa biserică din așa-numitul Nou Ierusalim? Dar construirea acestui dom nu a costat nimic. Este făcut din carton. Fapt. Și cred că ai putea construi Turnul Babel din carton. Americanii sunt acum cunoscuți pentru că fac chiar și tunuri de hârtie... Nu este cazul cupolei Sfintei Sofia: este făcută din piatră, este foarte mare, este tăiată de o multitudine de ferestre... Totuși, nu voi afirma, așa cum se acceptă de obicei, că domul este cel care îi conferă în principal Sfintei Sofia frumusețea. Dacă în loc de un dom ar fi existat pur și simplu o deschidere mare, așa cum era cazul Panteonului roman, atunci, în opinia mea, biserica nu ar fi pierdut nimic din ea. Restul bisericii este atât de frumos încât domul nu face decât să adauge frumusețe, dar nu servește drept fundație. Spunând aceasta, aș putea fi, desigur, acuzat că propovăduiesc erezie arheologică; dar trebuie totuși să spun sincer că domul mi s-a părut doar un detaliu fermecător al întregului și nimic mai mult. Podelele mozaicate ale Sofiei sunt acum complet acoperite cu covorașe, dar acest lucru nu numai că nu strică impresia generală veselă a templului, ci chiar întărește această impresie: moliciunea treptelor creează un fel de mister simțit de vizitator atunci când se deplasează dintr-un loc în altul. Mai mult, așa cum am observat, covorașele sunt foarte proaspete (probabil sunt schimbate des), emană un miros balsamic deosebit. Multora nu le place faptul că în Sofia, în scopurile lor, adepții Islamului au atârnat destul de multe triunghiuri de lemn cu lămpi simple pe tije și lanțuri de fier [88], dar constat că aceste accesorii ale moscheii nu interferează deloc cu bucuria de a se bucura de spectacolul magnificului templu și nici măcar nu sunt deloc evidente. Se aud adesea plângeri cu privire la grija neglijentă acordată de turci unui monument atât de faimos al antichității precum Hagia Sofia. Acest lucru, să recunoaștem, este adevărat. Unele dintre ferestrele din cupolă sunt complet tencuite dintr-un anumit motiv, fie cu var, fie cu lut; același lucru s-a întâmplat și cu unele dintre ferestrele mari de pe pereții templului; porumbeii se plimbă de-a lungul galeriilor superioare, probabil pătrunzând prin ferestrele sparte, deși nu am observat nicio fereastră spartă (pentru că nu m-am gândit la asta). Toate acestea sunt adevărate, dar nu era mult mai bine pe vremea când Hagia Sofia era în mâinile creștinilor. S-ar putea aduce o dovadă în acest sens, dar nu văd nevoia. Dar principalul lucru este acesta: turcii lasă templul fără nicio modificare, așa cum este. Nu îi fac nicio modificare sau corecție, ceea ce ar deveni, fără îndoială, cea mai mare deteriorare. Pur și simplu tencuiesc ferestrele sparte cu lut sau var; Îmbălsămează cadavrul, ca să spunem așa, și îl feresc de descompunere ulterioară. În acest sens, turcii sunt cei mai buni, cei mai de încredere păzitori ai antichităților arheologice. Ce s-ar fi întâmplat cu Hagia Sofia dacă ar fi fost în mâinile creștinilor greci? Fără îndoială, ar fi reconstruit-o de multe, multe ori cu mult timp în urmă - și ar fi încetat de mult să mai fie

Hagia Sofia a lui Justinian. Uitați-vă în bisericile grecești de astăzi - nu există antichități în ele. Grecii sunt la fel de cunoscători ai rarităților arheologice ca negustorii noștri, care sunt gata să picteze fiecare antichitate bisericească cu cele mai noi culori strălucitoare și să o acopere cu foiță de aur. Turcilor le este suficient că nu au desfigurat sau denaturat Hagia Sofia. Mai mult, trebuie să ne amintim că propriile lor moschei nu sunt cu mult mai bine întreținute decât Hagia Sofia.

Dar gata cu discutarea unui subiect pe care fiecare îl poate rezolva în felul său.

Când m-am obișnuit suficient și am înțeles starea actuală a Sfintei Sofia, m-am transferat involuntar în amintirile trecutului acestui templu foarte faimos. În galeriile superioare, unde porumbeii gânguresc acum liniștit (ca în Lavra noastră a Treimii, în biserica refectoriului), aveau loc sinoade întregi. Acolo se creau astfel de acte ale sinoadelor, pe care le studiem acum fie cu atenție, fie cu nedumerire, dar întotdeauna cu interes. Acolo, în aceste galerii, se crea istoria Bisericii. Și oare templul în sine se consideră mai puține merite, începând cu vechimea profundă? Nu aici aveau loc încoronările și întronările (patriarhale), se proclama anatema împotriva unora și memoria veșnică altora? Nu aici se dirijau ieșirile ceremoniale regale, care aveau loc atât de des și care serveau drept semn că Bizanțul era centrul Ortodoxiei? În general, Sofia nu numai că a influențat cursul istoriei bisericii, ci și cursul politicii, creând istoria Bizanțului în general și, în orice caz, a fost martoră la toate loviturile de stat. Nu a fost oare aici, în anatemele sale și proclamarea amintirii veșnice, direcția minților a fost dată: una a fost respinsă, alta a fost aprobată în mișcările religioase-intelectuale ale vremii? Dar este imposibil să enumăr tot ce mi-a venit în minte la vederea acestui mare templu. Voi adăuga la cele spuse mai sus un lucru: Sofia, timp de aproape un mileniu, a fost plină de predicile Patriarhilor Constantinopolului - uneori pașnice și formidabile, alteori înfloritoare și cu inimă simplă, alteori puternice și smerite etc. Nu a fost oare aici, celebrul Fotie, predicatorul neobosit care a luat frâiele cuvântului la timp și la timp, a ars inimile cu cuvintele sale? Și mi-am amintit conținutul predicilor sale arzătoare, rostite despre ruși, care în vara anului 864 s-au apropiat de zidurile Constantinopolului și au amenințat să-l reducă în ruine. Întorcându-mă în patria mea, am recitit din nou aceste celebre improvizații ale lui Fotie și am încercat să aflu ce impresie ar fi putut avea asupra ascultătorilor aceste cuvinte ale sale, pline de amărăciune spirituală și aproape de disperare: „Πόθεν ἡμῖν ὁ ὑπερβόρειος οὗβος οὗτος οὗρος οὗτος οὗτος ἐπέσκηψε κεραννός ?? χαμαὶ πεσοῦσαν, ἄλλ' ἐγγὺς κειμένην τοῦ ἀλώματος " [89]...Sunt sigur că, auzind cuvintele predicatorului, toată lumea a plâns, așa cum au plâns ninivitenii, ascultând discursurile amenințătoare ale lui Iona. Îmi pot imagina clar cum au predicat patriarhii bizantini la Sofia și ce impresie au lăsat predicile lor. Dar nu-mi pot imagina cum a avut loc slujba divină solemnă la Sofia. Absida Sofiei în sine este foarte mică și nu este alocat mult spațiu pentru solee. Nu-mi pot imagina unde ar fi putut fi patriarhul, numeroși episcopi și o mulțime de preoți în timpul slujbei divine solemne? Unde au stat diaconii, proclamând litaniile, unde și-au găsit locul cititorii, cântăreții, cădelnițele, purtătorii de lumânări etc.? Turcii permit mișcarea liberă de-a lungul absidei și pe solee, dar am mers, am măsurat mental spațiul, m-am gândit și, în cele din urmă, nu s-a întâmplat nimic.

Dar este timpul să ne luăm rămas bun de la Sfânta Sofia. Cunosc toate cele mai bune biserici ale Bisericii Ruse: Sfântul Isaac și Sfântul Kazan din Sankt Petersburg, Sfânta Sofia din Kiev, Sfântul Vladimir din Hersones și, bineînțeles, Catedrala Adormirii Maicii Domnului și Catedrala lui Hristos Mântuitorul din Moscova. Dar niciuna dintre ele nu poate produce aceeași impresie ca Sfânta Sofia din Constantinopol. Acest templu este unic în felul său. Domnii noștri Tones nu se pot compara cu Antimie din Tralles și Isidor din Milet, constructorii Templului lui Justinian, care nu au biografie, dar care au dobândit glorie nemuritoare [90] .

În timp ce plecam din Sofia, mi-am amintit că unul dintre cei mai amabili camarazi ai mei mă rugase să-i procur niște pietre dintr-un mozaic din Sofia. M-am apucat să îndeplinesc această poruncă. Dar nu mi s-a permis să culeg pietrele eu însumi. Era interzis. A durat ceva timp până când garda turcă a cedat cererii mele de a obține pietrele de care aveam nevoie. La început a inventat scuze, dar apoi problema s-a rezolvat. Bineînțeles, kir-ul meu Dimitri a condus negocierile pentru mine. În jur de 20 de pietre de mozaic au ajuns în mâinile mele, iar o mică monedă turcească a intrat în buzunarul turcului în schimbul lor. Dragul meu camarad, când i-am înmânat această comoară, s-a îndoit: erau acestea pietre autentice din mozaicul din Sofia? Era un fals? Dar... dar, în primul rând, turcii sunt un popor conștiincios (toți cei care îi cunosc spun asta) și nu își vor lua niciun păcat pe suflet și, în al doilea rând, a meritat să contrafacă pietre de mozaic de dragul unui bakshish de nimic, pe care un chelner de la un hotel rusesc l-ar primi probabil cu dispreț? Presupun că nu e chiar atât de ușor să le contrafăci.

În Istanbul, pe lângă Hagia Sofia, există două biserici bizantine antice celebre: Sfânta Irina, acum transformată într-un fel de arsenal, al cărui acces este închis, și Biserica Sfinților Apostoli - acesta este locul de veci al împăraților bizantini, începând cu Constantin cel Mare. Biserica Sfânta Irina, situată lângă Hagia Sofia și separată de aceasta doar printr-un zid antic gros cu porți, s-a păstrat remarcabil de bine și mult timp mi-a mângâiat privirea cu marmura sa cremoasă. Lângă ea se află pietre funerare masive - sarcofage din perioada bizantină, însă transferate aici din alt loc. În piața Bisericii Irina se vede un platan bătrân, foarte gros - cu vârful rupt, dar cu ramuri încă verzi. Mi se pare că acest copac are multe secole vechi. Puțin mai înalt decât înălțimea unui om, în trunchiul copacului, sunt înfipte cârlige de fier cu o formă dezgustătoare: mi s-a spus că mulți creștini au fost spânzurați de aceste cârlige în timpul cuceririi Constantinopolului de către turci. În prezența mea, unii turiști au smuls frunze late din copac ca suvenir. Eu nu am făcut asta. Locul este izolat, în ciuda frumoasei piețe, din care se deschide o priveliște plăcută. - Biserica Sfinților Apostoli, după toate probabilitățile, nu a supraviețuit în forma sa originală, fiind transformată într-o moschee turcească cu numele lui Mahomed. Seamănă cu Sfânta Sofia, cu care nu semăna în vremurile străvechi, ceea ce înseamnă că a suferit modificări semnificative. Se spune că în subsolurile sale enorme există multe antichități și morminte pe care nimeni nu le-a investigat. Moscheea este în prezent înconjurată de clădiri care adăpostesc madrasse, adică școli musulmane în care mullahii primesc educația corespunzătoare. Este situată aproape în centrul Istanbulului. Am fost încântat să văd această rămășiță, deși mică, a antichității, care avea o legătură atât de strânsă cu specialitatea mea. Umbre mari ale trecutului mi-au pâlpâit în imaginație.

La câteva zile după trecerea în revistă a Sfintei Sofia, am întreprins o călătorie prin acele locuri din Constantinopol care constituie sanctuarul său în prezent. Era dimineață, pe la ora nouă. Eu, împreună cu credinciosul meu Kir-Dimitri, am pornit pe jos spre podul care traversează Cornul de Aur în partea sa inferioară, am traversat un pod foarte lung, plătind 10 para (2 copeici) de persoană pentru dreptul de a-și rupe picioarele la traversarea acestui pod uimitor și am ajuns la bursa de taximetriști, petrecând doar aproximativ 12 minute în călătorie. Erau multe trăsuri de taximetriști (pentru femei turcești, cred) și faetoane cu cai buni și vizitii în fesuri (stau pe loje înalte, exact ca niște pașe). Călătoria care ne aștepta era foarte lungă. Am luat un faeton și am pornit la drum. Mai întâi, trebuia să mergem la Izvorul Dătător de Viață. Pentru a ajunge în acest loc, era necesar să traversăm întregul Istanbul, cea mai mare parte a orașului [91]., care constituia cândva Bizanțul însuși. Călătoria prin Istanbul a fost foarte instructivă, deoarece ne-a introdus în partea principală a Constantinopolului, dezvăluind toate încântările neglijenței turcești în clădiri și obiceiuri. În cele din urmă, după ceea ce mi s-a părut a fi o oră, am părăsit orașul, dacă nu mă înșel, prin Poarta Silviană și ne-am trezit într-un câmp - nu câmpul nostru verde, ci câmpul Constantinopolului din iulie, galben-gri, tern. Au început să apară mulți copaci. Ne simțeam ca și cum am fi în afara orașului. Ghidul mi-a spus că la începutul primăverii câmpurile de aici sunt acoperite cu iarbă luxuriantă, copacii capătă frunziș luxuriant, iar locuitorii Constantinopolului vin și vin aici pentru a se bucura de deliciile primăverii. Chiar cred asta. Zona este plăcută și poate oferi plăcere primăvara. Dar apoi am ajuns la mănăstire, care adăpostește în interiorul zidurilor sale faimosul Izvor Dătător de Viață. În fața porților, în ciuda faptului că era zi lucrătoare, erau multe trăsuri, indicând o masă de pelerini. Majoritatea pelerinilor se adună aici vinerea. În primul rând, ne-am dus la Izvor. Este situat într-un mic templu rupestric, similar cu un templu similar care adăpostește icoana Maicii Domnului din Cernigov și care există lângă Lavra Treimii, în așa-numitul Schit al Cernigovului. Izvorul este închis într-un rezervor. Apa sa este gustoasă și limpede. Am băut-o și chiar am stropit-o pe cap. În templu, au cântat o slujbă de rugăciune în greacă, în grabă și dezacordată. Pelerinii și-au spălat fețele cu apă, au băut-o și au ascultat slujba de rugăciune. Se spune că există o cameră separată la templu unde, contra unei taxe speciale, ai voie să torni apă pe tine (pentru a-ți întări sau a-ți restabili sănătatea) din cap până în picioare. Dar, bineînțeles, nu am făcut asta. După ce am părăsit templul rupestric, am intrat în templul principal. Aici am întâlnit un călugăr care a început să exclame tare: „Haide, haide" în rusă pură. Adresarea mi-a fost adresată mie. Dar nu aveam nicio idee ce să-i „dau", în ciuda celor trei farfurii de cupru care stăteau pe tejghea în fața mea. Chiar și atunci aș fi încercat să nu ghicesc ce voia, dacă, pe lângă strigătul asurzitor, nu m-ar fi apucat de guler. Templul este luminos și atractiv, ținut în mare ordine. În general, întreaga această călătorie mi-a făcut o impresie plăcută; mi-au plăcut toate templele grecești pe care le-am văzut în această călătorie. În jurul mănăstirii se află cel mai bogat cimitir grecesc, cunoscut sub numele de Balikli. Aici se puteau vedea mai multe morminte patriarhale lângă templu. Cimitirul este umbrit de mulți copaci; multe monumente bogate din marmură, de diferite forme, sunt vizibile peste tot. A fost ușor,

verdeața atrăgea privirile. Dar era necesar să ne grăbim spre alte altare ale Constantinopolului.

Călătoria a durat foarte mult, pe un drum imposibil. Corespondenții ruși, descriind procesiunea funerară a Patriarhului Dionisie, decedat în august anul trecut, o procesiune care se deplasa chiar pe această cale și se îndrepta spre Izvorul Dătător de Viață, locul de veci al sfântului decedat, au numit acest drum „urât", dar acesta este un nume prea indulgent. Drumul ar trebui numit „zdrobitor de oase". Cred că așa stăteau drumurile de pe insula Ischia după faimosul cutremur. De-a lungul drumului, în loc de nisip, sunt împrăștiate bolovani mari, care, deși ușor neteziți în timp, sunt în esență doar un obstacol în calea mișcării. În dreapta se întindea faimosul zid bizantin, conservat atât de bine încât se poate judeca din el cum era zidul la vremea sa. De fapt, nu este un zid, ci ziduri, căci se vede clar că în spatele unui zid era un altul, iar în spatele acestuia un al treilea. Ici și colo, s-au păstrat rămășițe semnificative ale unor turnuri antice care au format părți ale acestor ziduri. Nu m-am așteptat niciodată ca rămășițele zidurilor și turnurilor să fie atât de semnificative. În plus, lângă ziduri există un șanț artificial adânc sau un canal căptușit cu pietre solide. Acest canal lăsa apa din Marea Marmara să curgă. Acum este abandonat. Nu pot spune în ce scopuri a servit canalul. Pe partea stângă a cărării se află o pădure continuă de chiparoși, care servește drept cimitir pentru musulmanii devotați. Părea că acest cimitir nu va avea sfârșit.

Dar apoi am ajuns la Mănăstirea Blachernae. Nu erau pelerini în biserică, dar era deschisă. Aici se păstrează o icoană străveche a Maicii Domnului Blachernae. În biserică există și un izvor sfânt, închis într-un rezervor. Apa este gustoasă. În vremurile străvechi, cei mai creștini împărați bizantini își spălau trupurile în acest izvor. Biserica nu este mare, dar dă impresia unui refugiu confortabil pentru rugăciune. Întregul interior al mănăstirii este acoperit de o vegetație bogată; mesele sunt așezate la umbra copacilor; este vizibil un hotel, sau mai precis, un restaurant. În zilele de sărbătoare, pelerinii rămân după slujbă pentru a sta în verdeață, a bea cafea și a mânca ceva. Regret că nu am fost martor la un astfel de spectacol. Îmi imaginez că imaginea trebuie să fie idilică. În Blachernae, poți vedea un clopot spart atârnat pe un stâlp. Se spune că a fost donat de moscoviți, dar frații Blachernae, neștiind cum să sune, l-au spart. Acum se folosește un clopot de mărime medie pentru sunat. De altfel, grecii sună foarte neplăcut (nu ca ai noștri). Sunarea lor este similară cu cea catolică, dar mult mai rea. Nu se practică deloc sunarea - poate că este interzisă de guvernul turc.

De la Blachernae nu este departe până la faimosul cartier grecesc din Fanar. Și se știe că acolo se află Patriarhia Constantinopolului. Reședința Patriarhului este mănăstirea Sfântul Gheorghe. Drumul spre și dinspre Fanar mi-a arătat că această zonă este una dintre cele mai murdare și mai abandonate. Dar această remarcă nu se aplică Patriarhiei în sine. Mănăstirea Sfântul Gheorghe este o oază în mijlocul unui deșert uman. Este plină de vegetație. Templul nu este deosebit de mare, dar este plin de lumină. Inima tremură de bucurie, simțind o trecere neașteptată de la sentimente dureroase la sentimente de bucurie. Totul este bine în templu. Candelabrele, înlocuind candelabrele noastre grele, sclipesc în toate culorile curcubeului. Este curat, aerul este sănătos. Ne așteptam să găsim multe altare și obiective turistice minunate aici, dar ne-am înșelat amarnic. Acestea prezintă mai multe rămășițe de relicve. Pe o masă lungă și îngustă se află trei relicvarii, în formă de sicrie mică, conținând osemintele Sfintei Eufimia Martira într-una, ale Teofaniei, soției lui Leon cel Înțelept în alta și ale lui Solomin, mama Macabeilor, în a treia. Nu le poți venera direct: osemintele sunt vizibile prin sticlă introdusă în partea superioară, mai lată, a relicvariilor. De un interes deosebit pentru mine au fost rămășițele Sfintei Eufimia, al cărei nume a fost dedicat templul din Calcedon. Și în acest templu calcedonian a avut loc cel mai faimos dintre Sinoadele Ecumenice, Calcedonul. Dar acolo (în Calcedon), judecând după descrierea istoricului Evagrie, se odihneau toate moaștele martirului și nu o mică rămășiță a lor. De asemenea, sunt arătate amvonul lui Hrisostom. Acesta este un scaun înalt de lemn sau un fotoliu din abanos, cu spătar înalt și picioare lungi. Este clar că acesta nu este amvonul autentic al lui Hrisostom. Căci Hagia Sofia, unde se afla scaunul episcopal al lui Hrisostom, arsese de două ori înainte de vremea lui Justinian; iar amvonul, desigur, era din marmură, nu din lemn. Cărei perioade îi aparține scaunul prezentat acum în patriarhat, nu pot spune. Forma scaunului este venețiană. De asemenea, sunt prezentate o icoană a Fecioarei Maria și o cutie de lumânări cu intarsii (nefolosite în afaceri), cu adăugarea informațiilor că acestea sunt presupuse obiecte care au aparținut Hagiei Sofia înainte de metamorfoza sa într-o moschee. Nu mai era nimic de examinat în Biserica Sfântul Gheorghe. Sextonul grec, un adevărat Adonis prin frumusețea feței sale, dar în jachetă, care ne-a deschis ușile templului și ne-a familiarizat cu altarele și obiectivele turistice ale

acestuia, a primit o mică bakshish, fără de care nu te poți descurca în Orient, iar noi am părăsit biserica după ce am examinat-o.

Locuința Patriarhului nu este deloc impresionantă. Este o locuință modestă, cum ar fi cea a unui arhimandrit al unei mănăstiri respectabile; dar totuși, spațiile sunt foarte decente. Patriarhul însuși (Dionisie) și-a petrecut întreaga primăvară și vară a acestui an nu în oraș, ci în propria sa dacă, lângă Nicomedia (legată prin cale ferată) și, după cum se știe, a murit pe neașteptate în august. În interiorul mănăstirii, porțile sunt impresionante, complet separate și închise; dacă nu mă înșel, stâlpii lor sunt din piatră, iar ușile sunt din lemn. Porțile nu sunt noi. Acestea sunt aceleași porți pe care (în anii '20 ai secolului actual) Patriarhul Grigorie al V-lea, considerat în mod eronat un ierarh celebru, a fost spânzurat de turci. Este o demonstrație sau o relicvă? Sau ambele împreună? Fie ce-o fi, turcii toleranți sau indiferenți nu clipesc din ochi la vederea unui astfel de fapt opozițional. De cealaltă parte a străzii, lângă mănăstire, există un mic parc frumos aparținând patriarhiei. Din Galata și Pera puteți ajunge la patriarhat cu vaporul expres, ceea ce este foarte convenabil. - Se apropia ora două și ne-am grăbit spre Pera pentru a fi prezenți la un spectacol religios musulman, care a început exact la ora două în aceeași zi (dar vom vorbi despre asta la locul lui).

Vizitând templele grecești descrise mai sus și alte câteva, am lăsat o impresie foarte favorabilă. Templele grecești luminoase, decorate cu gust și întreținute cu grijă acționează cumva asupra sufletului, liniștindu-l, liniștindu-l și bucurându-l. Nu suprimă omul, așa cum se întâmplă în templele foarte mari și masive, trezind în el un sentiment al propriei insignifianțe, nu insuflă frică și tremur în inimă, ci înalță spiritul, revarsă în el un dulce sentiment de pace cerească, insuflă ideea că nu suntem doar vase sărace, ci și copii de adopție...

În timp ce mă aflam într-un pelerinaj la templele grecești cunoscute pentru altarele lor, m-am oprit pe drum la o moschee care nu avea altare creștine, dar care conținea opere de artă de antichitate creștină de mare valoare. (Nu am menționat această moschee în locul ei, nevrând să întrerupem firul poveștii noastre, care se referea la un anumit subiect.) Și nu m-am căit de asta. Mă refer la moscheea Kahriye-Jamisi [92], faimoasă pentru mozaicurile creștine păstrate în ea. În drum spre Blachernae m-am oprit la această moschee, fără să mă aștept, însă, să găsesc ceva special în ea. Nu eram familiarizat cu mozaicurile de la Kahriye-Chamisi în fotografii bune, dar cunoșteam fotografiile strălucite ale mozaicurilor din Sofia publicate de Fossati și realizate de acest artist în timpul restaurării Sofiei în anii '40, fotografii nu mai puțin strălucite ale mozaicului din Salonic realizate de Tessier și, în final, fotografiile izbitor de elegante ale frescelor din catacombe ale lui Perret. Toate aceste fotografii, fiind prea frumoase, mi s-au părut suspecte de acuratețe - înfrumusețate. Am experimentat același sentiment de neîncredere când am început să revizuiesc mozaicurile moscheii menționate anterior. Mă așteptam să găsesc, în loc de mozaicurile glorificate pentru frumusețea lor, ceva estompat, neclar, indefinit - într-un cuvânt, prea arheologic. Dar am fost plăcut dezamăgit. — Moscheea se află în apele din spate ale Istanbulului, o astfel de apă din spate încât probabil nu veți găsi altele asemenea în Istanbul, unde se află această moschee. A trebuit să conduc pe ceea ce părea a fi un drum de țară și să cobor aproape într-o râpă, unde, după cum s-a dovedit, se află moscheea. Speranța de a găsi ceva remarcabil aici a slăbit și mai mult în mine. Dar imediat ce am intrat în moschee, toate îndoielile au dispărut imediat. Vestibulele antice ale templului, transformate în moschee, care s-au dovedit a fi inutile pentru turci, au rămas aproape în aceeași formă ca în secolul al XV-lea. Și în aceste vestibule există un număr mare de mozaicuri creștine. Și ce fel de mozaicuri sunt acestea? Dacă nu toate, atunci multe dintre ele, și anume cele care au suferit mai puțin din cauza timpului și a neglijenței turcilor, pur și simplu au încântat ochii: chipurile și figurile Fecioarei Maria, ale Pruncului Veșnic, ale dreptului Iosif, ale Magilor, ale păstorilor și diverse personaje accesorii - în diverse combinații artistice - apar în fața privitorului în culori strălucitoare, aproape proaspete și sunt pline de adevărul vieții. Cum sunt aceste mozaicuri atât de bine conservate și cum este posibil să li se dea imaginilor viață și mișcare - în general, adevăr artistic - prin intermediul unui material atât de nerecunoscător precum pietricelele? Acest lucru nu putea să nu mă uimească. Și deși iluminatul incomplet, care este un dezavantaj al moscheii, nu ne permite să surprindem perfect fiecare detaliu, acest lucru nu împiedică spectacolul să fie profund instructiv. Remarcabil: de o parte și de alta a ușii interioare care duce la moschee se află două imagini mari în mozaic ale Apostolilor Petru și Pavel; Aceste mozaicuri trebuie să atragă involuntar atenția fiecărui musulman care intră în moschee. Dar turcii, se pare, sunt un popor cu o minte proprie. Au făcut niște dispozitive, datorită cărora imaginile în mozaic ale lui Petru și Pavel devin invizibile atunci când un turc intră în moschee și, dimpotrivă, apar în toată frumusețea lor privirii unui creștin atunci când

vizitează Kahriye-Camisi. Chestia se face simplu. Lângă imagini sunt atârnate scuturi sau obloane de lemn, cu care se acoperă mozaicurile atunci când moscheea este deschisă turcilor și care se deschid dacă vine un creștin și aduce baksheesh.— Moscheea și vizita la ea mi-au arătat clar importanța călătoriilor pentru o persoană chemată să se angajeze în știință. Nicio descriere, niciun desen nu m-ar fi convins de ceea ce m-au convins ochii mei într-un timp foarte scurt. Am intrat în moschee îndoindu-mă și am ieșit din ea profund convins. Frumoasele mozaicuri care au ajuns până la noi din antichitate, așa cum eram în mod clar convins, nu sunt rodul imaginației arheologilor, care adesea păcătuiesc cu entuziasm în domeniul specialității lor, ci fapte reale, actuale. Lecția tăcută pe care am primit-o în Kahri-Jamisi mi-a fost de mare folos. Am decis apoi să studiez alte antichități creștine celebre dacă s-ar ivi ocazia — în certitudinea de a experimenta aceeași plăcere pe care mi-o dădeau mozaicurile acestei moschei. Mi-am făcut și un plan pentru o astfel de călătorie.[93] .

Capitolul II

Particularități ale Constantinopolului și ale vieții locuitorilor săi: principalele părți ale orașului, — moscheile, monotonia lor arhitecturală, — palatele ambasadorilor, — structura nesigură a caselor din Constantinopol, — străzile, — modul de a „ocoli strada", — vastitatea Bosforului și a Cornului de Aur, — lipsa bulevardului, — lipsa băncii, — o cale ferată trasă de cai, cum nu se poate compara cu oricare alta. — Bezeshtan — principalul loc comercial, — un amestec ciudat, — strada în loc de magazin, — agitația stradală, — muzica specifică atașată acesteia, — ciuritorii de cizme stradale, — calomniile împotriva lor. — Absența magazinelor rusești; — ca excepție — magazinele rusești care vând „vin rusesc". — O „fabrică" și cum am intrat în ea. — Câteva observații despre viața și obiceiurile turcilor: soldați, — polițiști, — dansuri dervișe, — descrierea acestui spectacol, — Muzeul Antropologic Turc, — un cadavru turcesc, — o înmormântare turcească. — O evaluare comparativă a obiceiurilor din Istanbul, Galata și Pera. — Două contrarii: cerșetorii, — în ce sens constituie ei cea mai bună decorațiune a Constantinopolului? — câinii vagabonzi, limita extremă a ultrajelor Constantinopolului, — viața și obiceiurile lor.

Particularitățile Constantinopolului ca oraș est-european original au fost descrise de multe ori de un condei mai iscusit decât al nostru și de oameni mai informați decât noi, dar nu considerăm superfluu să împărtășim cititorilor câteva dintre impresiile noastre cu privire la aceste particularități. Credem că există ceva demn de atenție în aceste impresii.

Constantinopolul este alcătuit din trei părți principale: Istanbul, Galata și Pera. Nu știu exact ce altceva aparține orașului. Istanbulul este partea turcească a orașului, cu un mic amestec de greci și armeni (Phanar). Toate instituțiile turcești mai importante se află aici: Divanul (consiliul de stat), monetăria, arsenalul, muzeul turcesc (care, în ordinea sa primitivă, ar fi el însuși potrivit pentru un fel de muzeu), Bezeshtan (bogata galerie comercială din Constantinopol), Hagia Sofia etc. În Galata trăiește o populație mixtă: parțial turci, parțial greci. Iar în Pera, partea înaltă a orașului, care domină Galata, există europeni cu un amestec de greci și un număr mic de turci, care prin natura profesiei lor locuiesc oriunde sunt ordonați.

Există foarte puține clădiri frumoase în Constantinopol. Moscheile sunt cele mai bune, cel puțin în perspectivă. Dar devin curând plictisitoare ca aspect. În opinia mea, toate cele mai bune moschei sunt construite după modelul Sfintei Sofia (în forma sa originală) și, prin urmare, nu numai că nu strălucesc prin varietate, ci, dimpotrivă, aproape toate par foarte monotone (palatele sultanului au fost deja discutate). Palatele unor ambasadori străini, situate în Pera, ies în evidență și prin frumusețea arhitecturii lor, de exemplu, palatul maiestuos al ambasadorului englez, dar palatul ambasadorului rus nu produce niciun efect. Unele dintre cazărmile din Pera (de exemplu, cele ale cavaleriei) sunt atât de frumoase încât le-am luat drept palate. Majoritatea caselor din Constantinopol sunt foarte înguste, dar au mai multe etaje. Desigur, nu există nicio frumusețe în asta; iar casele în sine nu sunt deosebit de confortabile pentru locuit. Mai mult, dacă o casă cu un astfel de design este construită din lemn sau este o structură mixtă din lemn și piatră, atunci nu este sigură nu numai în caz de incendiu, ci și în caz de furtună. O astfel de casă, dacă stă singură și nu este alăturată altor clădiri, amenință să se prăbușească din cauza unui vânt puternic. O persoană (din Rusia), care are ghinionul, din cauza îndatoririlor sale de serviciu, să locuiască într-o astfel de casă, m-a asigurat cu seriozitate că locuința în care locuiește se clatină vizibil în timpul unei furtuni, iar cei care locuiesc aici se așteaptă la o posibilă catastrofă.

Străzile nu sunt doar murdare, strâmbe și urât mirositoare, ci și înguste și mărginite de clădiri cu șase și șapte etaje, astfel încât par niște coridoare. Excepțiile sunt câteva străzi din Pera și Istanbul, care au supraviețuit în acest din urmă loc de la stăpânirea bizantină. Străzile transversale care merg de la Galata la Peru, în sus, sunt o adevărată bătaie de

cap. Sunt o serie de terase enigmatice, cu cornișe de diferite dimensiuni. În alte cazuri, s-au luat măsuri serioase, desigur la inițiativa europenilor, astfel încât cei care merg de la Pera la Galata sau înapoi să poată ocoli străzile. În acest scop, au fost construite tuneluri în pământ, echipate cu locomotive cu aburi care transportă călătorii de la Pera la Galata și înapoi. Străzile sunt bune, așadar, dacă trebuie să le ocoliți: pentru siguranță și comoditate, trebuie să mergeți în subteran pentru a ocoli strada.

În orice oraș de la malul mării, cel mai bun loc pentru o plimbare este considerat a fi coasta. Dar orașul de la malul mării Constantinopol nu are coastă. Țărmurile Bosforului și ale Cornului de Aur sunt construite în așa fel încât accesul la ambele este blocat (cu excepția unor mici deschideri care leagă uscatul de apă). Pentru a face Bosforul și Cornul de Aur accesibile, o companie vrea să construiască un dig artificial pentru a înlocui coasta pierdută. Ce oraș de la malul mării este acesta, unde nu există acces la mare și unde trebuie construită o coastă artificială pentru a o înlocui pe cea naturală! Dar dacă și când va fi construită aceasta din urmă rămâne necunoscut. În tot Constantinopolul nu există niciun parc, grădină publică sau bulevard. Dacă vrei să respiri verdeața, mergi într-o grădină privată închiriată de cineva - și plătește bani pentru intrare. În tot Constantinopolul nu există nicio bancă unde un călător obosit s-ar putea odihni. Dacă vrei să te odihnești, mergi la un restaurant, cere o cafea - și ia un scaun. Frumoasele crânguri din spatele Sfintei Sofia, lângă mare, rămân abandonate: nicio alee, nicio băncuță; Am văzut cai șchiopătați mergând pe aici. Nu există restaurant aici. Stați unde doriți și cum doriți. Majoritatea publicului nu folosește trăsuri: este incomod să călătorești cu ele pe străzile amețitoare; iar taxiurile sunt scumpe. Publicul preferă să meargă pe jos decât să călărească un cal. Este adevărat, o cale ferată trasă de cai circulă de-a lungul unora dintre străzile mai largi și mulți o folosesc. Dar pentru un ochi neobișnuit cu obiceiurile Constantinopolului, această cale ferată trasă de cai pare o scandal. Geamurile vagoanelor sunt fără geam, dar cu bare de fier (?); În fața trăsurii aleargă un alergător și strigă ceva tare, probabil avertizând mulțimea, iar în mâini are un sucitor, care merge pe umerii privitorilor. Am văzut cum odată o lovitură a căzut asupra lui Dmitry. În același timp l-am întrebat: „Ce, te doare?” Dar nu a existat niciun răspuns. Din aceasta concluzionez că sucitorul nu glumește.

Ca toate orașele estice, Constantinopolul este pasionat de comerț. Principalul punct comercial este așa-numitul Bezeshtan din Istanbul, faimoasele rânduri ale Constantinopolului. Din curiozitate, m-am dus acolo, dar nu am fost mulțumit de ceea ce am văzut. Rândurile sunt aranjate în cornișe capricioase, pe care este ușor să-ți răsucești glezna. Mărfurile nu sunt împărțite în funcție de categoriile lor, ci alternează într-o dezordine haotică. Comercianții, se întâmplă, nu stau jos sau în picioare, ci stau mulțumiți pe tejghele, întinși pe toată înălțimea lor, fără haine de exterior - doar în cămăși și pantaloni. „Idy suda, kaspadyn” - un astfel de armean m-a invitat să cumpăr ceva, dar nu am cumpărat nimic, pentru că nu intenționam să fac achiziții. În general, se întâmpla adesea ca după niște semne să mă recunoască drept rus - și aud strigăte prietenoase: „Rus!”, „Russky!”. M-am săturat curând de Bezeshtan și am plecat de aici cu plăcere.

Dezordinea haotică, exprimată prin alternarea bizară a unui tip de comerț cu altul, este caracteristică și lui Pere. Și aici se pot vedea un magazin de bijuterii și o măcelărie murdară unul lângă altul. Comerțul este peste tot - pe străzi, la intersecții și chiar în mijlocul străzilor. Am văzut cum un vânzător de sticlărie, fără cea mai mică jenă, și-a așezat marfa în mijlocul străzii (bineînțeles, nu cea mai aglomerată) și s-a întins lângă ea. Trebuie mare grijă să nu zdrobiți cu picioarele mărfurile așezate peste tot. Toți comercianții strigă furioși, fac zgomot, strigând mărfurile lor. Dar unii comercianți strigă doar ceva de genul: „besh-para” sau „ermi-para”, adică costul mărfurilor este indicat direct, fără a indica mărfurile în sine. Evident, comerciantul atrage clienții cu ieftinătate. Pe lângă aceste strigăte, se adaugă un sunet special, ciudat, din partea magazinelor cu ape carbogazoase. Există multe astfel de tarabe de-a lungul tuturor străzilor. Vânzătorii de apă minerală carbogazoasă au o mașinărie mecanică care sună toată ziua (de la 6 dimineața la 21 seara), producând un sunet strident foarte asemănător cu un ceas deșteptător. Nu știu de ce se face asta, dar este un obicei.

Străzile sunt pline de gemete și gemete toată ziua. Plimbându-te pe străzi, nu numai că poți cumpăra orice îți dorești, dar îți poți și repara toaleta. De-a lungul tuturor drumurilor aglomerate, pe trotuarele înguste, stând cu picioarele încrucișate și lipiți de pereții clădirilor, stau ființe umane speciale, îmbrăcate decent, ca toți micii comercianți, a căror profesie constă în curățarea cizmelor și pantalonilor care adună praf în mijlocul murdăriei străzilor. Acești ciupiți (greci, turci și slavi) au lângă ei cutii mici, acoperite cu cupru deasupra, care servesc atât ca receptacul pentru instrumentele lor, cât și ca loc de odihnă pentru piciorul clientului în timpul operațiunii. Unii oameni susțin pe nedrept că aceștia

sunt un popor insistent, care își permite să apuce picioarele trecătorilor ca o invitație la o operațiune [94] . Ciupiți stau liniștiți, lovind zgomotos cu pensula pe cuprul cutiei și astfel își amintesc de existența și disponibilitatea de a servi. Operațiunea costă 10 para (2 copeici). Am aflat că majoritatea lustragilor sunt surdo-muți, adică acești nefericiți și-au găsit o ocupație decentă care le asigură existența, dar nu necesită folosirea limbajului, ceea ce nu funcționează așa cum ar trebui. În Galata, o zonă populată a orașului, sunt o mulțime de lustragii. Am folosit întotdeauna serviciile lor.

Există multe magazine diferite în Constantinopol: grecești, franceze, engleze, italiene, armene (puține germane); desigur, există și unele turcești - în Istanbul. Dar, din păcate, nu există magazine rusești. Este adevărat, există unul sau două magazine rusești situate lângă Panteleimon și alte curți ale mănăstirilor. Dar acestea nu pot fi luate în considerare: în primul rând, pentru că nu sunt conduse de ruși, ci doar de cei care știu limba rusă; în al doilea rând, au o specialitate aparte, care este evidențiată elocvent de semnul care spune: „Magazin rusesc care vinde vin rusesc" (adică vodcă) (aceste cuvinte sunt scrise în limba noastră maternă). Este trist că aceste magazine rusești „care vând vin rusesc" sunt situate lângă curțile unde pelerinii ruși își găsesc refugiu. Evident, aceste magazine cvasi-rusești există pentru a ispiti rușii simpli. Nu există nicio îndoială că le merge bine, altfel nu ar avea o firmă atât de atractivă. Nu am fost în aceste magazine rusești pentru că nu am simțit nicio nevoie de „vin rusesc" într-un climat (mai ales în iulie) precum cel al Constantinopolului. Vodca, în opinia mea, nu este deloc necesară în Constantinopol, unde vinul excelent de struguri este atât de ieftin. Am cumpărat și am băut acest vin: este cu greu mai amețitor decât berea rusească obișnuită, dar mult mai gustos.

Odată, mă întorceam de la o plimbare și, apropiindu-mă de curtea Panteleimon, i-am spus tovarășului meu obișnuit, Kir-Dmitry: „Cumpără-mi o sticlă de vin de struguri." - „Hai să mergem la fabrică, o vom cumpăra acolo." - „La fabrică, zici?" - „Da", a fost răspunsul meu. Eram interesat să știu ce fel de fabrică de vin exista în Constantinopol, mai ales că nu cunoșteam nicio fabrică de vin. „E departe", am spus? - „Nu, chiar după colț." Ne-am dus și nu regret că am mers. Am avut ocazia să mă familiarizez cu o nouă caracteristică a Constantinopolului. Două minute mai târziu am ajuns la destinație, am intrat într-o tavernă din Constantinopol - vă spun direct, fără ceremonie - condusă de un grec. Era o cameră mare, cu o intrare obișnuită de magazin din stradă. Ici și colo erau așezate mese de marmură. Pe laterale erau butoaie de dimensiuni impresionante. Dimitri a spus ce aveam nevoie. Și apoi au apărut în fața mea mai multe pahare, pe jumătate umplute cu diferite tipuri de vin. „Ce este asta?", i-am spus ghidului. „Încearcă, ia vinul care îți place." Am urmat comanda și am ales un anumit tip de vin care se potrivea gustului meu. Am aflat că tipul pe care îl alesesem costa 35 de copeici pe ochi (trei livre) în banii noștri. Am urmărit să văd ce se va întâmpla în continuare. Au turnat vinul într-un vas și au început să-l cântărească; l-au cântărit. S-a dovedit că trebuia să ai propriul vas pentru a duce acasă achiziția. Kir-Dmitri a rezolvat această problemă, garantând pentru integritatea sticlei fabricii. Un ochi de vin înseamnă cam două dintre sticlele noastre. Așa că, pentru 20 de copeici, am cumpărat o sticlă de vin de struguri excelent. Bineînțeles, am povestit despre această achiziție pentru că o găsesc foarte originală. În Constantinopol, vinul se vinde, se pare, la fel cum se vinde laptele la bazar: îl gustă și, după ce îl cumpără, îl toarnă în vasul lor. Această fabrică este situată foarte aproape de curțile mănăstirii. Cred că nu este o coincidență, mai ales că producătorul (sărutătorul) vorbea bine dialectul nostru matern.

În domeniul moralei, obiceiurilor și fenomenelor pur turcești, am reușit să mă familiarizez doar cu foarte puțini. Am văzut soldați turci mărșăluind pe străzi, iar când întâlneau un ofițer sau un general își puneau armele pe umeri și strigau ceva (trebuie să fi fost: „Vă dorim sănătate"). În anumite locuri, la o distanță considerabilă unul de celălalt, existau gărzi de poliție, aparent simpli soldați turci. Nu i-am văzut în niciun fel manifestându-și îndeplinirea îndatoririlor care le erau impuse: stăteau apatici sub baldachinul cabinelor lor, care semănau cu niște cotețe de găini, iar în zone îndepărtate pur și simplu stăteau, fără să facă nimic. Pentru distracție, mulți dintre ei roadeau niște semințe sau se scărpinau energic, fără să distingă direcția în care le întindea mâna. Spre surprinderea mea, toți soldații de poliție s-au dovedit a fi în cizme rezistente și nici măcar în uniforme vechi. Auzisem atât de multe despre desculțismul acestor gardieni ai bunăstării publice, încât, văzându-i încălțați, am crezut că poveștile despre desculț erau pur și simplu calomnii. M-am adresat lui Kir-Dmitry pentru o soluție la nedumerirea mea și am aflat că bocancii rezistenți ai soldaților polițiști erau rămășițele luxului permis în vederea vizitei împăratului german la Constantinopol. Cu această ocazie, vistieria turcească a dat pur și simplu faliment, cheltuind 200.000 de lire turcești (800.000 de ruble) pentru zugrăvirea palatelor și cumpărarea de încălțăminte pentru personalul poliției. Secretul a fost ușor de deslușit.

Dintre exercițiile religioase turcești am văzut doar dansul dervișilor. Dervișii au la dispoziție mai multe „Tekke” (mănăstiri), în care nu locuiesc, dar în care se adună pentru a dansa sau a se învârti. Am vizitat Tekke-ul situat în Pera, cu o priveliște frumoasă asupra Bosforului. În fața Tekke-ului se află o curte mare, întreținută curat și verde, cu un număr mare de copaci. Tekke-ul în sine constă dintr-o casă mică, care nu se distinge prin caracteristici arhitecturale. În interiorul casei, în mijlocul ei, există o adâncitură rotundă, similară cu ceea ce vedem în circuri, dar mai mică; podeaua acestui cerc este din parchet - lustruit. Ceremonia a început cu citirea rugăciunilor, rostite de imam într-un moment în care nu toți membrii frăției se adunaseră încă pentru ceremonie. Fiecare dintre frații veniți a făcut o prosternare în fața imamului și s-a așezat în stil turcesc lângă peretele care desparte cercul de restul spațiului. De ambele părți ale cercului, pe două etaje, spectatorii erau așezați în loje, printre care se aflau destui tineri militari turci și doamne europene. După ce s-au citit rugăciunile, imamul s-a ridicat în picioare: înainte de asta, stătuse. Membrii frăției s-au ridicat și ei în picioare. Muzica a început să cânte undeva sus. La început, era lentă, dar apoi, în timpul ceremoniei, a devenit din ce în ce mai rapidă și mai puternică. Ridicându-se de pe locuri, dervișii au început să meargă în perechi în fața imamului, înclinându-se în fața lui într-un mod special: actul semăna cu un fel de dans ceremonial. Același act s-a repetat după un timp. Apoi, dervișii au început să se învârtă. Era împărțit în mai multe acte. Când și-au scos hainele, s-a dovedit că purtau ceva de genul fustelor. În timp ce se învârteau, aceste fuste se umflau, după cum este evident. Fețele lor purtau în acest caz urme ale unui fel de extaz; mâinile lor erau ridicate. În timpul învârtirii, niciun derviș nu a atins pe altul, deși se mișcau dintr-un loc în altul. Am observat că unii dintre ei au simțit amețeli, au părăsit rândul celorlalți, s-au oprit lângă peretele cercului; după ce și-au revenit, au început să se învârtă din nou. Ceremonia a durat aproximativ 30 de minute și nu a prezentat niciun interes.

Când mă plimbam odată prin vasta piață At-Maidan din Istanbul (fostul hipodrom bizantin), Kir-Dimitri mi-a sugerat să vizitez așa-numitul Palat al Ienicerilor. M-am gândit că voi găsi aici ceva care amintește de acești războinici odinioară faimoși, distruși ulterior chiar de guvernul otoman prin vărsare de sânge. Dar s-a dovedit că cea mai bună parte a palatului era ocupată de Muzeul Antropologic Turc. Aici se aflau manechine reprezentând diverse profesii ale turcilor - din vremurile vechi și mai recente. M-am săturat curând să mă uit la acești nesimțiți. Dar de la o fereastră de aici se deschidea o priveliște încântătoare asupra Mării Marmara, iar în depărtare se vedea faimosul San Stefano. Îndreptându-mă spre acest palat, am observat un sac sau o legătură mare și ciudată sub un copac din piață. Cyrus-Dimitri mi-a spus că acesta era cadavrul unui turc care tocmai murise și că se obișnuia să se scoată turcii morți din cameră și să se așeze în aer liber. Nu era nimeni în apropierea decedatului. Întâmplător, în timp ce conduceam de la Izvorul Dătător de Viață la Blachernae, am dat peste înmormântarea unui turc bogat, al cărui trup era dus la unul dintre cimitirele de dincolo de zidul bizantin din Istanbul; o anumită răceală sau resemnare fatalistă în fața soartei se citea pe fețele participanților la procesiune; nu se vedeau oameni care să plângă sau să fie atinși. Înmormântarea părea un fel de îndeplinire inevitabilă a unui ritual plictisitor.

Constantinopolul este în general considerat a fi unul dintre cele mai destrăbălate orașe din punct de vedere moral: în acest caz, este de obicei plasat la egalitate cu Parisul, Londra și Berlinul. Dar o astfel de judecată necesită o calificare considerabilă. Nu tot Constantinopolul este responsabil în fața curții moraliștilor stricți. Partea turcească a Constantinopolului - Istanbulul (și aceasta este cea mai mare parte a Constantinopolului) - susține cu tărie puritatea moralei și o păzește energic. Am auzit de la persoane competente că la Istanbul se adoptă următoarea regulă: dacă în vreo familie de aici un tânăr turc a ajuns la maturitate și nu se căsătorește, atunci este exilat să locuiască de cealaltă parte a Cornului de Aur. În mod remarcabil, nu există cazărmi în Istanbul (cu excepția celor în care locuiește garda poliției). Toate cazărmile sunt situate în Galata, Pera și în alte locuri. Soldații nu sunt nicăieri gardienii moralei stricte. Fără îndoială, la fel sunt și în Constantinopol și de aceea sunt îndepărtați din Istanbulul riguros și locuiesc acolo unde viciile lor nu-i pot ispiti pe musulmanii pioși. Este ciudat, însă, că palatele sultanului sunt situate în afara Istanbulului: nu intră și ele în categoria cazărmilor? Licențiozitatea morală domnește în Pera europeană și în Galata murdară. Eu însumi a trebuit să ascult în plină zi oferte de mediere din partea unor personaje dubioase în chestiuni care nu sunt potrivite pentru vârsta sau poziția mea socială. Cel mai surprinzător lucru este că acești indivizi s-au exprimat într-un dialect rusesc excelent. Trebuie să presupunem că o astfel de cunoaștere a limbii îi duce la consecințe benefice pentru ei înșiși și a fost dezvoltată printr-o practică reușită.

Nu am prea multe de spus despre particularitățile vieții din Constantinopol. Nu am avut ocazia să vorbesc despre cerșetorii și câinii din Constantinopol, deși consider că este de datoria mea să vorbesc despre primii și este imposibil să rămân tăcut despre cei din urmă. Există și în Constantinopol cerșetori insistenti și obraznici, precum cei din Moscova (unele țigănci cu copii în brațe sunt deosebit de insistente); dar nu voi vorbi despre ei. Dacă mergeți cu un vapor sau vă plimbați pe cele mai aglomerate străzi, veți întâlni adesea câțiva indivizi în fesuri, îmbrăcați îngrijit și care arată ca niște profesori pensionari care trăiesc dintr-o pensie foarte modestă, indivizi care țin farfurii de metal în mână, precum cei care fac parte din bisericile sătești sărace din Rusia. Acești oameni nu se mișcă din loc când văd oameni trecând, ci rostesc cu evlavie un singur cuvânt: „Alla-Alla". În persoanele acestor oameni modești avem de-a face cu cerșetori turci. Nu sâcâie pe nimeni, nu cerșesc, nu aleargă după cerșetor, ci pur și simplu stau acolo, spunând: „Halla". Consider că cerșetorii turci sunt cea mai bună decorațiune a Constantinopolului. Am avut ocazia să întâlnesc și cerșetori greci: desigur, nu strigă: „Halla", ci, având în mâini aceleași farfurii ca și cerșetorii turci și nefiind îmbrăcați mai rău decât ei, stau liniștiți în locurile ucrainene de pe strada principală și cântă un imn bisericesc. Am întâlnit puțini cerșetori greci. Spre deosebire de ideea obișnuită despre cerșetorii noștri, cerșetorii greci prezintă și ei o imagine emoționantă.

Așa cum cerșetorii pe care tocmai i-am menționat sunt, în opinia noastră, cea mai bună decorațiune a Constantinopolului, tot așa câinii de stradă reprezintă gradul extrem al ultrajelor Constantinopolului. Fără a-i vedea pe acești câini, este imposibil să-ți faci o idee despre ei. Există o mulțime de astfel de câini peste tot, mai ales în Galata. Nu cunosc nici casă, nici adăpost, nici stăpân. Se nasc, își petrec viața, produc urmași, îi hrănesc și în cele din urmă mor - pe stradă. Obiceiurile lor nu sunt deloc asemănătoare cu obiceiurile câinilor noștri. Cea mai mare parte a vieții lor, acești câini stau nemișcați, alegând un loc lângă trotuar, pe partea străzii; nu stau singuri, ci în ghirlande vii bizare - 8-10 la număr. În fiecare minut riscă să-și piardă coada, piciorul și chiar viața însăși, dar rămân indiferenți față de toate nenorocirile posibile. Sunt fataliști, la fel ca patronii lor nepăsători - turcii. Este ciudat că toți câinii sunt de aceeași culoare - roșiatică, și toți de același tip, puțin asemănându-se cu corcitura noastră. Părul lor este scurt, iar picioarele sunt lungi - în contrast cu proprietățile caracteristice ale corciților noștri, care au picioare scurte și păr lung. Acești câini diferă și mai mult de corcitii noștri prin obiceiurile lor. Câinii din Constantinopol nu latră niciodată nici la trecători, nici la cei care le calcă pe picioare și pe coadă - în acest ultim caz, se vor mișca doar puțin din loc. Niciun câine nu exprimă afecțiune nici față de semenii săi, nici față de om: nici dândul din coadă atât de caracteristic câinilor noștri, nici privirile afectuoase ale acestuia din urmă - nu le-am observat niciodată la câinii turci. Sunt indiferenți față de tot ce există în lume și se supun cu blândețe soartei lor, ca niște adevărați urmași ai Orientului. Lipsiți de cele mai bune calități ale câinilor noștri, nici ei nu au calitățile lor rele: câinii noștri sunt lacomi până la punctul de a fi urâți și, la vederea unui os aruncat, se năpustesc cu capul înainte spre obiectul gustos; câinii din Constantinopol nu au nimic de genul acesta: aruncați orice doriți lângă ei și vor rămâne nemișcați, bucurându-se de somn sau de somnolență; Se ridică în picioare și încep să caute mâncare în apropiere doar atunci când le este foame, dar, după ce își potolesc foamea, se întind din nou pe o parte. Duhoarea și murdăria străzilor își datorează în mare măsură originea acestor ordonanțe imaginari din capitala turcească.

Capitolul III

O vizită în împrejurimile Constantinopolului: situl anticului Calcedon, cum am aflat despre locația sa, ce m-a determinat să merg acolo? — Podul peste Cornul de Aur ca nod al traficului cu vapoare din vecinătate, — nesiguranța sa pentru pietoni, — o declarație scurtă, dar clară. — Calcedonul antic și actuala biserică Sf. Eufimia: a avut loc acolo al IV-lea Sinod Ecumenic? Diverse gânduri. — Insula Chalki: de ce am mers acolo? — Frumusețea Mării Marmara, — Chalki, imaginar și real, — o întâlnire cu Patriarhul Nicodim. — „Școala Marii Biserici" din Chalki, — o călătorie acolo pe un măgar, — o reflecție asupra mea, — în interiorul școlii, — o cunoștință cu un sârb, — sălile de clasă, — sala de mese: mese mai înalte și mese mai joase, biblioteca: există cărți rusești în ea? — O conversație cu bibliotecarul, — un cadou de la el, — o biserică și un mormânt, — alte conversații, — priveliști minunate de pe vârful unde se află școala, — drumul către cea mai apropiată insulă. — Despre Marele Principiu: un tur circular care se dovedește a fi un semitur, — o dificultate importantă, — „Bună ziua!" — dezamăgire și abandonarea unui vis. — O vedere a Sfintei Sofia. — Scutari. — „Nu este nimic de văzut acolo." — Buyuk-Dare: reședința de vară a ambasadorului rus aici, — un parc magnific, — o stație meteorologică în apogeul ei, — ce voiam? — Cunoștință cu domnul D. — Ceva despre supa de broască țestoasă, — o

conversație cu D., — cele trei curenți, — amabilitățile domnului D., — călătoria de întoarcere la Constantinopol și plictiseala ei, — cafedzi și insistența lor.

După ce am descris obiectivele turistice ecleziastice ale Constantinopolului, pe care le-am privit cu atenție, și după ce am remarcat câteva caracteristici ale vieții generale a Constantinopolului, care mi-au atras atenția, mai ales neintenționat și accidental, intenționez acum să ofer câteva informații despre călătoriile mele prin țară, care au făcut parte din planul călătoriei mele în capitala Turciei.

Imediat după ce am inspectat-o pe Sfânta Sofia din exterior și m-am pregătit astfel pentru o inspecție interioară mai detaliată a acestui mare altar, am încercat în aceeași zi, după cină, să găsesc locul vechiului Calcedon. Știam, desigur, că acest loc, faimos în istoria Sinoadelor Ecumenice, se afla de cealaltă parte a strâmtorii, pe țărmul asiatic, lângă Constantinopol. Dar nu i-am putut spune direct ghidului meu, Kir-Dmitry, că vreau să merg cu el la locul vechiului Calcedon, deoarece nu cunoștea niciun Calcedon, iar numele actual al locului menționat îmi era necunoscut. Pentru a mă pune de acord cu Cicerone-ul meu cu privire la locul unde ar trebui să merg cu el, l-am întrebat: știe unde se află Biserica Sfânta Eufimia pe țărmul asiatic? El a spus: „Știu". Biserica Sfânta Eufimia este cel mai bun indicator al locului vechiului Calcedon, căci în acesta din urmă, în timpul Sinodului de la Calcedon, exista o biserică în numele sfântului menționat anterior, unde a avut loc conciliul în sine. „Și cum se numește acest loc?", l-am întrebat pe Kir-Dmitry. El a răspuns: „Kadykzhey". „Hai să mergem acolo", am spus. Însuși sunetul acestui nume mi-a amintit de numele antic: „Calcedon". Exista o asemănare și mai mare între înscrierea acestui nume pe planurile actuale ale Constantinopolului și înscrierea numelui Calcedon în forma sa latină [95] . Am fost mult timp unul dintre admiratorii speciali ai Sinodului de la Calcedon. Încă din 1879, într-una din lucrările mele, i-am adus diverse și sincere laude [96] . De aceea, la sosirea la Constantinopol, din împrejurimi, am vrut să vizitez rapid locul unde a avut loc faimosul sinod.

Călătoria trebuia făcută cu vaporul. Vapororile expres ale Companiei Sherket navighează în fiecare minut pe apele Bosforului și ale Cornului de Aur. Punctul de plecare pentru toate vaporele orașului este podul de la gura Cornului de Aur. Menționând acest pod, este imposibil să nu spunem câteva cuvinte despre el: este unul dintre numeroasele ultraje turco-constantinopolitane. Pe unde trebuie să meargă nefericiții pietoni, podul este în mare parte o ruină: scândurile s-au crăpat, iar abisul mării se deschide în fața ochilor sub picioare; cuie uriașe ies în sus și arată ca niște ciuperci greu de rupt, dar pe care este foarte ușor să-ți rupi picioarele. M-am plâns neobosit singurului meu tovarăș, Kir-Dmitry, despre acest și alte ultraje ale ordinii turcești și am primit ca răspuns aceeași frază stereotipă: „Turcii sunt câini, iar grecii sunt proști" (adică nu se poate aștepta nimic bun de la turci, iar grecii, după ce au reușit să piardă regatul, nu știu cum să-l recupereze). Dar iată-ne pe un vapor și ne îndreptăm spre Kadikzhey în direcția Mării Marmara. În mai puțin de o oră suntem acolo. Primul lucru pe care l-am făcut când am ajuns acolo a fost să mă uit la Biserica Sfintei Mucenițe Eufimia. În ciuda faptului că era seară, două gărzi grecești ne-au descuiat imediat biserica și ne-au condus înăuntru. „Nu", m-am gândit, „aceasta nu este biserica unde s-au întâlnit părinții Sinodului de la Calcedon: această biserică este prea înghesuită pentru cele mai numeroase sinoade." Biserica este nouă. Întreb: „Sunt moaștele Sfintei «Eufemia»?" - „Nu." - „Sunt vreo antichitate aici?" - „Nu", primesc din nou ca răspuns. Ce să fac? A trebuit să-mi arunc încă o dată privirea în jurul templului și să-l părăsesc. Într-un sens științific, nu am câștigat nimic vizitând acest templu și acest Kadikhei, dar am fost totuși mulțumit de pelerinajul meu aici: am respirat același aer pe care l-au respirat sfinții părinți de la Calcedon, împăratul Marcian și soția sa, Sfânta Pulcheria; am umblat pe aceleași locuri pe care le-au atins picioarele lor. Nu este de ajuns? Sunt mulțumit și îmi amintesc cu plăcere de „Kadikhei". „Și unde este acum sufletul tău nefericit, o, Dioscorus!..." Kadikhei este una dintre numeroasele suburbii ale Constantinopolului - și nu prezintă nimic interesant. Este adevărat, nu mai eram în Europa, ci în Asia, dar doar geografia distinge o țară a lumii de alta aici - orice altceva nu dă nici cel mai mic motiv să ghicim că suntem în Asia. Ni s-a părut că, ajungând din Constantinopol la Kadikhei, Nu ne mutaserăm dintr-o parte a lumii în alta, ci dintr-un cartier al Constantinopolului în altul, vecin. Dar era timpul să plecăm de aici…

Într-o dimineață devreme, după ce am examinat temeinic Sofia, interiorul ei, m-am dus pe insulele Mării Marmara. În primul rând, am vrut să fac cunoștință cu „școala Marii Biserici" din Halki, singurul seminar și, în același timp, Academia Patriarhiei Constantinopolului. Această școală, după cum se știe, este situată pe insula Halki, lângă Constantinopol. Când am trecut de Cornul de Aur, am traversat Bosforul și am intrat în Marea Marmara, mi s-a deschis o priveliște magnifică. Marea părea albastru închis, ca și cum albastrul s-ar fi dizolvat în ea. Era prima dată când vedeam o mare atât de minunată.

Văzusem trei mări: Neagră, Baltică, Azov, dar erau cenușii, fumurii și nu albastre. Abia atunci am înțeles că nu era o metaforă dacă în cântecele noastre marea este numită „albastră”. Era o oră și jumătate de mers cu mașina până la insula Halki. O oră mai târziu, insula a apărut în câmpul vizual. În fața mea se înălța un munte, complet acoperit de copaci; pe vârful lui puteam vedea ceva albicios. S-a dovedit că aceasta era Școala Khalki. De altfel, mi-am imaginat Khalki ca pe o insulă mică și retrasă; de fapt, s-a dovedit a fi cu totul altceva. Khalki este o insulă foarte mare, formată din mai multe înălțimi muntoase, destul de populată în unele părți și, cel mai important: s-a dovedit a fi ceva asemănător cu Oxford-ul din Constantinopol. Aici, pe lângă „școala Marii Biserici”, există o școală comercială imensă și o școală militară turcească. Există și mănăstiri pe insulă. Când am acostat la debarcaderul Khalki și am început să debarcăm de pe vapor, ghidul meu mi-a spus: „Iată că vine Patriarhul Nicodim” (fostul Ierusalimului) de pe vapor. M-am uitat și am văzut un bătrân maiestuos și puternic - Goliat, îmbrăcat simplu și mergând spre țărm. Unde călătorea, dacă era cu noi în camera comună sau în cabină, nu știu. Am vrut să mă duc la el pentru o binecuvântare, dar am observat că nimeni nu făcea asta și am considerat că este incomod să ies în evidență din mulțime. Nikodim, după cum am aflat de la Kir-Dimitri, locuiește în Halki, în mănăstirea Sfântul Gheorghe, și are reputația de a fi un om foarte bogat. Am vrut să-l vizitez, dar Kir-Dimitri mi-a explicat că mănăstirea Sfântul Gheorghe este departe de debarcader - și mi-am abandonat intenția, deoarece aveam mult de călătorit în ziua aceea.

În primul rând, era necesar să mergem la „școala Marii Biserici”. De pe dig era destul de clar că această școală ocupa vârful unui munte complet separat. Clădirile alb-gălbui ale școlii arătau de jos ca un cuib de vultur, situat pe vârful unei stânci. Să merg acolo pe jos mi se părea o trudă peste puterile mele. Dar cum să călătoresc? Nu se vedeau trăsuri. „Hai să mergem pe măgari”, a spus Kir-Dimitri și a arătat spre un grup de vizitori cu măgari care așteptau călăreți. „Dar eu n-am călărit niciodată un măgar”, am obiectat eu. „Nu contează, sunt docili; vom avea o călătorie frumoasă”, a răspuns cicerone-ul meu. Au luat doi măgari și un vizitor, și a început o procesiune lipsită de ceremonie pe un măgar. Cum arătam, stând călare pe un măgar? Figura mea înaltă și robustă era în prea mică armonie cu mizerabilul măgar, care semăna cu un berbec. Picioarele mele aproape atingeau pământul - atât de mic era jugul meu. Eram îmbrăcat într-o „jachetă fără mâneci” lungă și iată, pe cap îmi stătea o pălărie de paie cu boruri largi, cu margini puțin lăsate, în mână aveam o umbrelă albă rulată, de umărul drept îmi atârna un binoclu prins de o curea; de teama de a nu cădea de pe măgar în adâncurile mării, m-am aplecat până la gâtul măgarului. Cu cine semănam? Eram un frumos Sancho Panza. Dar pe drum nu era nimeni cu care să mă întâlnesc și nu era nimeni care să decidă imparțial întrebarea: în ce măsură semănam cu unul dintre eroii poemului lui Cervantes; iar regele meu Dimitri și vizitiul, desigur, nu auziseră nimic despre Cervantes. Fie ce-o fi fost, după 20 de minute, însoțiți de țipetele măgarilor, reprezentând apogeul cacofoniei, am ajuns la porțile școlii, umbrite de mulți copaci luxurianți. Dar porțile erau încuiate. Ce să facem? Ferestre deschise erau vizibile lângă porți și deasupra porților. Am început să strig în rusă: „Deschideți - descuiați”. Câteva capete au ieșit afară, iar după aproximativ două minute, portarul a deschis porțile.

Clădirile cu două etaje ale școlii erau pătrate (nu foarte mari), cu o bisericuță vizibilă în centru. Se știe că școala se află în fosta mănăstire a Sfintei Treimi, ctitorită cândva de celebrul Fotie. Școala, după cum se știe, a fost înființată în anii '40 ai secolului actual [97] . L-am rugat pe Kir-Dmitry să-i explice portarului că vreau să inspectez școala și dacă există elevi în școală care știau limba rusă și care mă pot însoți în timpul inspecției. Câteva minute mai târziu a apărut un elev - un preot sârb, căruia i-am predat. Am inspectat sălile de clasă. Clădirea cu săli de clasă era nou-nouță: fusese deschisă abia anul acesta. Am văzut sala unde avuseseră loc examenele cu puțin timp înainte în prezența patriarhului; sala era mică, dar luminoasă. Ne-am dus în sala de mese. Vasele erau deja așezate în vederea cinei care se apropia. Din cauza vacanței, nu erau mulți elevi disponibili. Am văzut două mese puse. Una mai jos - pentru elevi, iar cealaltă mai sus - pentru profesori. Trebuie spus că profesorii locuiesc chiar în școală și iau masa cu elevii. Văzând paharele așezate, am întrebat: „Ăsta e pentru vin?” - „Nu”, a spus sârbul, „pentru apă”.

Apoi m-am uitat în biserică și am intrat în bibliotecă, care era descuiată și acolo lucra un profesor-bibliotecar, îmbrăcat ca un călugăr. Ce să fac în bibliotecă? Am întrebat: „Aveți cărți rusești și care anume?” Mi-au arătat (oh, groază!) exemplare împrăștiate ale revistelor „Conversație spirituală” și „Credință și rațiune”, dar se părea că nu era nimic altceva la îndemână, sau cel puțin niciunul. Am aflat că nimeni nu citește cărți rusești, deși studiul limbii ruse este inclus în programul școlii din Khalki. „Aveți”, am întrebat, „manuscrise ale Patriarhului Fotie?” Nici așa ceva nu exista. Mi s-a spus că biblioteca nu

avea deloc manuscrise vechi și că manuscrisele disponibile nu aveau mai mult de trei sute de ani. Mi s-a părut neinteresant să mă uit la astfel de manuscrise. În cele din urmă, am întrebat dacă aveau un raport școlar pentru anul trecut sau vreun proces-verbal din care să aflu despre progresul școlii. Dar nu era nimic de genul acesta în bibliotecă, deoarece nu există deloc procese-verbale, nici rapoarte. Totuși, mi-au oferit cadou o broșură, care conținea „Carta Școlii Teologice Khalki a Marii Biserici a lui Hristos” [98] . Biblioteca nu este mare. Are aproximativ 15 sajenuri lungime și un etaj lățime. În timp ce ieșeam din bibliotecă, am văzut o piatră funerară care, după cum mi s-a spus, fusese ridicată pe mormântul unui Patriarh al Constantinopolului înmormântat aici. Ce priveliște frumoasă se deschide în toate direcțiile: Constantinopolul abia se vede, iar aici sunt Insulele Prinților; cerul este de un albastru strălucitor, așa cum am văzut o singură dată de pe Muntele Mașuk din Piatigorsk. Și marea, marea - ce încântătoare este aici, jucându-se cu valurile ei albastre [99] .

Sârbul meu m-a invitat în camera lui. Locuia cu compatriotul său, un tânăr care nu fusese hirotonit în biserică, ci purta sutană ca toți ceilalți elevi de la școală. Din conversațiile cu sârbul meu am aflat că în școală erau doar 78 de elevi (dacă memoria mă înșeală bine), că studiau acolo doar doi slavi: el și prietenul său (pe care l-am văzut în camera interlocutorului meu), că nu erau bulgari în școală (ceea ce este de înțeles), că disciplina era strictă, astfel încât el însuși, în ciuda hirotonirii sale, trebuia să ceară permisiunea rectorului dacă voia să meargă la înot. Mi-a spus că după ce își termina cursurile la Halki intenționa să se înscrie la Academia Teologică din Kiev pentru a-și continua studiile. L-am invitat la a noastră, dar s-a ținut de alegerea lui. Mi-a dat cartea lui de vizită, pe care nu m-am uitat atunci și pe care am citit mai târziu următoarele cuvinte grecești: „Dionisie Petrovici, protosincelul.” „Protosincelul”! Dar ce este un protosincel sârb, nu știu. Într-adevăr, n-ar fi rău dacă „Dionisie Petrovici” s-ar răzgândi și s-ar înscrie la Academia Teologică din Moscova în loc de cea din Kiev. La urma urmei, ar fi original să existe un student „protosincel”. Sârbii m-au rugat să le scriu numele și adresa mea. Le-am îndeplinit dorința. Dumnezeule mare, cu ce curiozitate lacomă se uita sârbul neprotosincel la scrisorile pe care le scriam și la mine însumi: s-ar fi putut crede că i se pare a opta minune a lumii, sau cel puțin o fantomă la care trebuia să te holbezi până se risipește.

În școala din Khalki, viața este organizată într-un mod monahal: nu există piane asurzitoare, nici viori enervante (create pentru nenorocirea omului) [100] . „Sexul feminin” poate fi văzut aici doar la o distanță de un foc de tun. Dacă prin vreo magie, elevii uneia dintre Academiile noastre ar fi transportați în incinta încuiată a școlii din Khalki, nimeni din lume nu i-ar convinge că se află în „școala Marii Biserici” și nu într-o mare închisoare. Școala din Khalki este diferită de Academiile noastre prin dimensiunea și frumusețea clădirilor sale și nici măcar de seminariile noastre. Este pur și simplu o școală provincială, asemenea vechii Pererviнsky (lângă Moscova), care se afla anterior în mănăstirea cu același nume. Dar este timpul să părăsesc Khalki. I-am dat portarului o bakșiș: o monedă de cinci piastri (căci nu aveam o monedă mai mică în buzunar), iar acest lucru l-a uimit profund. Trebuie să mă fi luat fie drept un om bogat, fie drept un nebun. Zelul cu care m-a așezat pe măgar: ai fi putut crede că încărcă o ambarcațiune fragilă, ce s-ar putea rupe la o zdruncinătură pe drum. Am aruncat o ultimă privire asupra privelиștii fermecătoare din vârful muntelui școlii și m-am repezit la debarcader.

A trebuit să mergem pe insula vecină, cunoscută în Constantinopol sub numele de „marele Princip” (în limba noastră: principala dintre Insulele Prinților - dar nu se spune asta în Constantinopol). La dispoziția noastră era o barcă cu un vâslaș grec. Călătoria cu barca de la Halki la „marele Princip” a durat aproximativ 15 minute. Barcagiul grec, ca răspuns la întrebarea mea: cine este și de unde este, mi-a spus într-o greacă frumoasă, cu intonații magnifice, cu ochii sclipind, că este din Halki și că și tații și bunicii săi locuiseră aici. I-am ascultat vocea ca sunetele unei harpe eoliene. Procurorul din Sevastopol, tovarășul meu de la Sevastopol la Constantinopol, îmi zumăise urechile despre frumusețea și măreția Insulelor Prinților. Prin urmare, am vrut să mă bucur de farmecul spectacolului. Și în acest scop, imediat ce am ajuns pe insulă, eu, la sfatul lui Kir-Dmitry, am luat un faeton, cu care intenționam să fac un tur complet al țărmurilor insulei. Am mers. Dar nu am reușit să facem un tur complet din cauza unei mici viclenii a șoferului. „Principiul” nu este rău, dar nu am găsit nimic special. Crimeea noastră este mult mai frumoasă, iar Piatigorsk, cu privelиștile sale captivante, nu poate fi comparat cu „Principiul”. Cât de puțin cunoaștem Rusia și cât de puțin putem aprecia frumusețea naturii sale diverse! Intenția mea, atunci când am examinat insula, a fost ca, dacă mi-ar plăcea, să vin aici anul viitor la dacha pentru toată vara („Principiul” este un loc de dacha) și să fac excursii de aici la Constantinopol pentru a studia clerul grec și viața bisericească greacă. Dar „Principiul” nu m-a fermecat și, prin urmare, am pus intenția mea menționată mai sus pe plan secund.

Era ora cinei. I-am spus lui Kir-Dimitri: „Du-mă la cel mai bun restaurant.” Cicerone-ul meu a răspuns: „Cel mai bun restaurant de aici este considerat a fi restaurantul francez de lângă dig, dar prețurile de acolo sunt exorbitante.” Ne-am dus să căutăm un restaurant cu prețuri mai rezonabile; dar bucătăriile grecești unde m-a dus Kir-Dimitri au avut un efect respingător asupra mea cu aspectul lor murdar și mirosul mirositor. A trebuit să merg la un restaurant scump. Am intrat. Am cerut: „Adu-mi meniul.” - „Non,” - au răspuns. „Arată-mi cartea de la table d'hôte.” - „Non,” - din nou același răspuns. Întregul meu stoc de conversații în franceză fusese deja epuizat și nu știam ce să fac. M-am așezat trist pe un scaun și am exclamat în rusă: „Ce dezastru!” Aceste cuvinte jalnice au devenit salvarea mea. Unul dintre chelneri, un bărbat mic de statură și brunet (aparent evreu), mi s-a adresat în rusă, stricată, ce-i drept, dar totuși mi-a explicat că aveau o cină gata preparată, că cina costa cinci franci. Cinci franci erau într-adevăr scumpi, dar m-am bucurat că măcar reușisem să obțin cina și știam dinainte cât costa. Pentru acești bani, pe lângă cină, mi-au servit un desert copios și o carafă mare de vin roșu, pe care nu am putut să o beau, în ciuda zelului meu de înțeles: de ce să irosești banii? Am povestit această întâmplare din următorul motiv: este cu adevărat plăcut să realizezi că aparții unei naționalități (fără îndoială, una mare), a cărei limbă o întâlnești chiar și acolo unde te aștepți mai puțin. Același chelner brunet, după cină, m-a condus politicos până la ușa de ieșire (restaurantul era la ultimul etaj) și aici, înclinându-se în fața mea, mi-a spus cu importanță: „Bună ziua, domnule”. Am râs cu poftă la acest salut neașteptat, am râs, cred, pentru prima dată la Constantinopol. Am plecat mulțumit de cină și mândru de conștiința că aparțin uneia dintre cele mai impunătoare națiuni.

Mai aveam mai mult de o oră până la plecarea vaporului și nu știam ce să fac. Mărturisesc, mă plictiseam din cauza „marului Principiu”. Călătoria înapoi la Constantinopol nu a fost marcată de nimic. Îmi amintesc un lucru sigur: când Constantinopolul a început să apară în depărtare, am observat că o clădire ieșea în evidență în mod special, ca și cum mi-ar fi fost familiară și ca și cum nu chiar familiară. M-am adresat lui Kir-Dimitri pentru informații și am primit ca răspuns că clădirea pe care o vedeam era Sfânta Sofia. M-am uitat mai atent și am recunoscut cu adevărat că era Sfânta Sofia, dar nu aceeași Sfântă Sofia pe care o văzusem de pe radă înainte, ci una specială: părea că fie urca spre înălțimile cerești, fie cobora de acolo. Nu cred că a fost o iluzie optică (aveam un binoclu bun cu mine). Nu, arhitecții Sofiei lui Justinian, când au întocmit planul templului și apoi au construit templul în sine, au ținut cont de legile perspectivei; dar nu le păsa prea mult cum ar putea arăta Sofia dinspre Strâmtoarea Constantinopolului și din Sciția noastră, ci și-au depus toate eforturile pentru a vedea cum ar arăta dinspre Marea Marmara, dinspre care veneau în capitala Imperiului Bizantin persoane regale, ambasadori din țări occidentale mai civilizate și mai bogate și papii romani. Ar fi interesant de știut: este presupunerea mea corectă sau mă înșel?

Nu am avut plăcerea să fiu în Scutari, suburbia asiatică a Constantinopolului, care se întinde chiar vizavi de oraș. Dar nu eu sunt de vină pentru asta, ci „credinciosul meu Richard”, Kir-Dimitri. De multe ori i-am spus: „Hai să mergem la Scutari”, iar el de obicei răspundea: „Nu e nimic de văzut acolo”. De fapt, eu însumi nu știam dacă era ceva de văzut în Scutari. Adevărat, citisem sau auzisem că exista un cimitir turcesc mare și luxos în Scutari. Dar, sincer vorbind, cimitirele turcești (sunt multe peste tot) cu chiparoșii lor melancolici deveniseră de mult plictisitoare pentru mine. Desigur, aș fi putut insista ca Kir-Dimitri să mă ducă la Scutari. Dar eram oarecum speriat de următoarea perspectivă: ei bine, să zicem că ajungem în Scutari, debarcăm, ce urmează?... Deodată, Kir-Dmitri va spune: „Iată-ne, du-mă unde vrei, te voi urma”. Ce aș putea să spun la asta și cum ar trebui să acționez într-un astfel de caz? Într-un cuvânt, dacă eu, nefiind la Scutari, am pierdut ceva din cauza asta, atunci să fie adresate reproșurile crude ale cititorilor mei ghidului meu neîndemânatic.

În ajunul plecării mele din Constantinopol, am decis să fac o plimbare până la Buyuk-Dare, reședința de vară a ambasadei Rusiei. Auzisem și citisem multe despre atractivitatea acestei zone. Din fericire, realitatea nu m-a înșelat de data aceasta. Buyuk-Dare și-a fost pe măsura reputației. Pe la ora 8 dimineața eram deja pe un vapor care făcea călătorii de-a lungul Strâmtorii Constantinopolului. Călătoria care ne aștepta nu a fost scurtă. Timp de aproximativ două ore am alergat, umbriți de un steag cu o imagine a lunii și a stelelor. Am ajuns. Palatul ambasadorului rus este situat chiar pe malul Bosforului și cu fațada sa frontală are vedere la elementele învolburate. Pe lângă palat, există o biserică de vară, multe clădiri pentru membrii ambasadei, slujbe bine amenajate, iar în spate se află un parc magnific care se întinde de-a lungul coastei muntoase. Cel mai mult m-a interesat acest parc. Parcul este minunat; poate că există și alte parcuri similare și chiar mai bune pe Bosfor, dar nu le cunosc. Cultura luxoasă a plantelor, eleganța planului, distribuția

atentă a foișoarelor și a altor locuri de odihnă, îngrijirea economică a parcului - toate acestea fac din dacha ambasadei un loc foarte confortabil. Nu vrei să pleci de aici, mai ales când îți amintești că trebuie să pleci la... Constantinopol. Imaginează-ți: parcul are lauri magnifici care cresc în pământ, la fel de înalți ca mesteacănul nostru. Mulți struguri, pere. Pe lângă acestea, există liniște și aer bun.

În timp ce mă plimbam prin parc, urcam din ce în ce mai sus fără să-l observ deloc și nu simțeam nici cea mai mică oboseală, deși urcușul era lung și destul de abrupt. Urcând în cel mai înalt punct al parcului, am observat o clădire pe care, privind-o cu atenție, am luat-o drept o stație meteorologică, ceea ce chiar s-a dovedit a fi. Apropiindu-mă de stație, nu m-am putut abține să nu fiu tentat de două lucruri: în primul rând, voiam să urc pe acoperișul plat al clădirii, de unde, în opinia mea, ar trebui să se deschidă o priveliște frumoasă; și în al doilea rând, lângă clădire se afla un copac întins cu nuci coapte: voiam să mă bucur de aceștia din urmă. Pentru a-mi satisface dorințele, a trebuit să mă adresez persoanei responsabile de stație, ceea ce am și făcut. Proprietarul stației meteorologice s-a dovedit a fi un tânăr ofițer de marină, D., care s-a oferit de bunăvoie să-mi satisfacă toate dorințele. M-a dus în vârful clădirii, mi-a arătat diverse instrumente folosite în meteorologie, explicându-mi semnificația lor (dar eu, neavând nici măcar cele mai elementare cunoștințe de fizică și matematică, nu am înțeles niciuna dintre explicațiile sale). Apoi i-a ordonat marinarului său să culeagă niște nuci și m-a condus în camera lui, care părea un mic palat. Pe masă au apărut nuci direct din pom, apoi un samovar și, în final, niște vin de Samos, pe care gazda l-a lăudat foarte mult, dar de data aceasta nu m-am simțit la înălțimea chemării mele. Tratându-mă cu o ospitalitate pur rusească, gazda a exclamat brusc: „Ce păcat că nu vă pot invita la supă de broască țestoasă!” „Ce broască țestoasă?”, am întrebat surprins. Proprietarul mi-a explicat că în parc se găsesc broaște țestoase în starea lor naturală și că uneori, când voia să se bucure de niște supă de broască țestoasă, îi ordona marinarului său să prindă o broască țestoasă, ceea ce a și făcut cu succes. „Ieri”, a adăugat domnul D., „marinarul mi-a prins o broască țestoasă, dar nemernicul a fugit undeva în timpul nopții.” Spuneți-mi: broaște țestoase se găsesc în parc și sunt prinse ca niște găini domestice!

Dar ceea ce a fost mai prețios decât toate acestea, mai prețios decât vinul samien, mai prețios decât disponibilitatea gazdei de a mă invita la o supă de broască țestoasă, a fost lunga sa conversație cu mine, sinceră, plină de viață și care a mărturisit remarcabila sa putere de observație. Mi-a povestit multe, multe lucruri interesante despre Constantinopol și viața în acel oraș, despre diverse persoane pe care le cunoștea și despre care doream să am informații, dar consider că este lipsit de modestie să transmit conținutul conversației noastre. Voi oferi doar două sau trei informații pe care mi le-a transmis și care sunt de natură abstractă și chiar științifică. De la el am aflat că Strâmtoarea Constantinopolului, în proprietățile și caracteristicile sale, rămâne neexplorată, deoarece turcii interpretează tot felul de experimente de pe strâmtoare cu instrumente în felul lor. Între timp, merită un studiu serios. Se pare că Bosforul are întotdeauna doi curenți opuși de o forță incredibilă și că un al treilea li se alătură uneori - din Cornul de Aur, dar natura acestor fenomene nu a fost investigată, oricât de mult s-ar dori. Forța acestor curenți este atât de mare încât navele cu aburi pot ancora în port doar cu mare dificultate. Acești curenți, conform explicațiilor domnului D., au o importanță sanitară enormă pentru Constantinopol. Cu viteza lor, ei transportă tot felul de deșeuri în mare, ajungând în Bosfor și în Cornul de Aur. Dacă nu ar fi acești curenți, Constantinopolul ar fi un focar etern de holeră și tot felul de tifos. Așadar, acesta este ceea ce servește drept ofițer sanitar al Constantinopolului - Bosforul. Apoi, domnul D. m-a informat că Marea Neagră se încălzește foarte lent primăvara, astfel încât în martie și aprilie, când aerul este deja puternic încălzit de soare, marea rămâne rece ca gheața. Drept urmare, ambasada noastră pleacă spre dacha nu mai devreme de mai, când apa se încălzește și încetează să mai dezvolte vapori reci. Viața de dacha în Buyuk-Dere continuă până în noiembrie. M-am uitat la ceas și am fost surprins să văd că conversația mea cu amabila mea gazdă durase deja două ore. Aceste două ore au zburat pentru mine ca o clipă. A trebuit să-mi continui plimbarea prin parc și să mă pregătesc să ies în curți. M-am ridicat și am început să mă înclin în fața domnului D. Dar acesta, după cum s-a dovedit, nu dorea deloc, după spusele lui, să se despartă de mine atât de curând. M-a ținut, rugându-l să ia micul dejun cu mine, dar am refuzat categoric această ofertă. Apoi a început să insiste să accept măcar o sticlă de vin de Samos de la el drept cadou; am refuzat cu amabilitate oferta. Ne-am despărțit ca prieteni. Tânărul D. constituie una dintre cele mai plăcute amintiri din viața mea rătăcitoare prin Constantinopol.

Călătoria de întoarcere în oraș a fost foarte plictisitoare și mi-a stricat enorm impresiile plăcute pe care le dobândisem vizitând reședința de vară a ambasadorului nostru. Din

întâmplare, am ajuns nu pe un vapor cu aburi direct, ci pe un așa-numit vapor dus-întors. A fost necesar să acostăm pe rând la toate debarcaderele de pe țărmurile europene și asiatice ale Bosforului. Călătoria a durat trei ore întregi. Și cum e să pierzi trei ore pentru nimic, pentru nimic, pentru un călător care prețuiește timpul? Am experimentat aceeași senzație de langurositate pe care am experimentat-o când am privit malurile Volgăi noastre: în fața ta se află o priveliște frumoasă a Volgăi și simți un sentiment de plăcere, dar apoi, după ce te-ai bucurat de spectacol pe săturate, tânjești după o schimbare de peisaj, dar aceasta nu se găsește; vaporul se mișcă cu viteza melcului de-a lungul șenalului extrem de șerpuitor al Volgăi și trece o oră până când peisajul se schimbă. Plictiseală! Pe vaporul cu care călătoream din Buyuk-Dare, ca pe toate vaporele din lume, era un bufet. Cafedji vioi, cu o tavă în mâini, pe care sunt căni cu apă (apa este un obiect de comerț în Constantinopol), cești de cafea, strigă frenetic și constant, împingându-și marfa sub nasurile pasagerilor. „Su-sudis („apă", „puțină apă" - în turcă), kafe-e-ee kafedis, limonadă - gaz-z-z-zo", - se aud triluri. În călătoriile anterioare, cumva, am acordat puțină atenție acestor strigători zburdalnici, dar acum acești cafedji mă plictiseau până la greață. Am vrut să-i spăl în apele strâmtorii. Îmi aminteau de acei tipi incredibil de obraznici și neînfricați de pe strada Nikolskaia din Moscova, care hărțuiesc insistent pietonii, aruncându-le tot felul de gunoaie. Dar măcar sunt polițiști acolo, protejându-i de huliganii obraznici, în timp ce aici eram legal lipsit de apărare... Dar iată-ne - slavă Domnului - în Constantinopol - în curtea Panteleimon.

Capitolul IV

Viața sub acoperișul liniștit al curții Panteleimon: cum este această curte? - Ospitalitatea panteleimoniților, - pâinea și sarea lor, - părintele Sebast, - o cină festivă ceremonială în cer, - oaspeții, bărbați și femei, - ce a jucat rolul principal la masă, - subiectele de conversație, - un bun exemplu demn de imitat. - Întoarcerea acasă: motivele care m-au determinat să grăbesc plecarea din Constantinopol, - rămas bun de la panteleimoniți, - eu pe vaporul „Argonaut" care naviga spre Odessa, - camarazii mei din cartier, - lipsa companiei, - o cunoștință cu un grec rus, întreruptă brusc, - insula Fidonis, - sosirea la Odessa, - nevoia unei schimbări de dispoziție, - plimbări prin oraș și excursii prin suburbii, - timpul să merg acasă, - sunt acasă.

Metohionul lui Pantelimon! Dar încă nu am spus nimic despre el și totuși consider că este datoria mea absolută, datoria conștiinței mele, să vorbesc despre el. Acest Metohion (ca și alte Metohionuri monahale din Constantinopol: Andreevskoe, Ilinskoe) servește drept stațiune sau loc de odihnă pentru pelerinii ruși care călătoresc la Ierusalim și la Athos. Este o colonie monahală, a cărei mitropolie este (așa cum am menționat mai sus) Mănăstirea rusă Pantelimon de pe Sfântul Munte. Diverse persoane clerice și seculare, care călătoresc în interes personal sau oficial în Orient sau din Orient în Rusia, sau în altă parte, se cazează la Metohionul lui Pantelimon (fără a fi nevoite să plătească pentru cameră, ceai sau mâncare). Și unii profesori ai Academiilor și Universităților care studiază Orientul își caută adăpost aici.

Clădirea curții interioare a fost construită relativ recent, are patru etaje și este mai lungă în înălțime și mai îngustă la bază, ca aproape toate casele din Constantinopol. Partea din spate este orientată spre strada principală a Galatei, iar partea din față este orientată spre Cornul de Aur și parțial spre Bosfor. Să adăugăm: este situată la aproximativ zece pași de artera principală a Galatei. Spațiul, în ceea ce privește confortul și mobilierul, desigur, nu se poate compara cu cele mai bune hoteluri din Moscova. Curtea interioară nu poate concura nici cu Hotelul Loskutnaya din Moscova, nici chiar cu Metropolul de aici și este apropiată în ceea ce privește confortul și mobilierul camerelor Mamontov din Moscova. Obișnuindu-mă să locuiesc în timpul călătoriei mele în Caucaz și Crimeea în cele mai bune hoteluri, oferind confort deplin, m-am simțit oarecum nelalocul meu în curtea interioară Panteleimonovsky. Confortul celor mai bune hoteluri, după cum se știe, se simte în toate: în curățenia rafinată și meticuloasă, în eficiența servitorilor, în mobilierul moale și elegant, chiar și în aranjamentul lucrurilor etc. Nimic din toate acestea nu este disponibil la fermă în măsura în care ți-ai dori. Spațiile fermei sunt mai simple, iar facilitățile lor depășesc cu puțin satisfacerea nevoilor necesare [101] .

Însă ferma oferă ceva ce nu veți găsi în niciun hotel din lume. Ce ospitalitate, bunătate și sentiment aproape familial găsiți la Părinții Pantelimon! Un oaspete devine imediat membru al unei noi familii, ca și cum ar fi fost înrudite. Aproape că mi-era rușine de atenția lor, îndrăznesc să spun - sinceră, cu care mă înconjurau. Îmi serveau un samovar și, în același timp, îmi preparau un ceai de o calitate atât de excelentă încât am uitat de ceaiul meu de Moscova, pe care îl adusesem cu mine. O grămadă de pâine, chifle și covrigi era servită cu ceaiul, iar când mâncam prea puțin din toate acestea, îmi reproșau: „De ce nu ai mâncat suficient?" Odată am observat că îmi place să beau ceai cu lapte, iar de

atunci laptele apărea invariabil cu ceaiul meu în asemenea abundență încât acest lapte ar fi fost suficient pentru patru persoane. Părintele Sevast, călugărul care mă slujea (Sevast, pe care pelerinii, după el, îl numeau mai simplu (?) Sevastopol), se adresa mie în fiecare zi cu o rugăminte: „Să mâncăm, să prânzesc, să cinez” [102] . Dar nu am luat niciodată masa de la Panteleimoniți. Voiam să trăiesc nu viața Mănăstirii Epifanie din Moscova, ci viața Constantinopolului. Am luat masa mai ales într-un restaurant francez din Pera. De altfel, aici pentru o rublă (nu mai mult) am primit un prânz gustos și sățios, pe care nu l-ați găsi niciodată la același preț la Moscova. Buni Panteleimoniți, cât de recunoscător vă sunt pentru tot! Ar trebui să-i ascultați, cu ce simpatie vorbesc despre locuitori ai metohionului precum cei doi învățați liturghieri ai noștri profesori N. F. Krasnosel'tsev și A. A. Dmitrievsky, care studiază hărțile athonite legate de liturgie cu un zel cu adevărat de invidiat. „Și iată-l așteptăm pe N. F. Krasnosel'tsev de la Athos în câteva zile. Este sănătos?”, spuneau părinții Pantelimon. Sau: „Slavă Domnului, autoritățile îl recompensează pe A. A. Dmitrievski cu 3.000 de ruble pentru munca sa” (fără îndoială, se referă la banii alocați de Sinod domnului Dmitrievski pentru tipărirea materialelor liturgice athonite pe care le adunase). Aceștia sunt părinții Pantelimon care s-au îndrăgostit de mine, un păcătos.

Nu pot să nu menționez cina solemnă dată de frații metohionului pe 27 iulie, de sărbătoarea Sfântului Pantelimon, la care am fost invitat și eu. Această cină solemnă a avut loc în înălțimile cerului. A fost servită la etajul patru, într-o galerie deschisă, lângă biserica însăși, care se afla la acest etaj [103] . De aici se deschidea o priveliște magnifică asupra Constantinopolului. Oaspeții au fost: rectorul bisericii ambasadei, părintele Arhimandritul Arsenie, părintele A. K. Smirnopulo (de la grecii rusificați), un preot de la spitalul rus (un om cu studii universitare, care anterior deținuse funcția de profesor de drept pentru persoane de rang înalt din străinătate), membri ai ambasadei: secretarul, agentul militar, dragomanul și multe doamne de la ambasadă. Îl așteptau pe ambasadorul rus însuși, dar, dintr-un anumit motiv, acesta nu a sosit de data aceasta. Nu vinul verde sau băutura acidulată au jucat rolul principal la această masă, ci gheața spumoasă, gheața adevărată, așezată în vaze de cristal, de dimensiuni impresionante, spre care mâinile invitaților se întindeau constant (puneau gheața în pahare, pocale, pe farfurii, aproape direct în gură). Câte lucruri noi și interesante am aflat din conversațiile cu invitații prezenți la sărbătoare! Dacă aș vrea să povestesc despre asta în detaliu, ar trebui să vorbesc mult și pe termen lung, dar povestea mea despre Constantinopol s-a prelungit deja prea mult - recunosc și mă căiesc de asta. Am dobândit o varietate de informații: despre Patriarhul de atunci al Constantinopolului, Dionisie (acum decedat), despre episcopii greci, despre motivul pentru care rușii nu au deschis încă școli pentru greci și slavi în Constantinopol, așa cum au făcut-o chiar și englezii și chiar americanii (se pare că rușii nu sunt de vină aici) [104] , despre clima Constantinopolului (care nu este deloc lăudată), despre ceea ce constituie visele prețuite ale membrilor ambasadei („ca și cum ai merge acasă”), dar nu pot enumera totul. Relatând informații despre ospățul ceremonial din curte, nu pot rămâne tăcut în legătură cu acest lucru: doamnele frumos îmbrăcate, vesele și dulci care au luat parte la masa mănăstirii m-au pus pe gânduri: de ce doamnele noastre nu sunt prezente la dineurile noastre academice ceremoniale? Adică: mamele inteligente și prezentabile ale familiilor caselor profesorale. De ce li se permite doamnelor de la ambasadă să facă ceea ce se presupune că nu este permis și nouă? Curtea Panteleimon a mănăstirii ne oferă un bun exemplu, demn de imitat! Iată un gând neașteptat, dar - îndrăznesc să cred - minunat, născut în mintea mea sub impresia unei cine copioase la Panteleimoniți.

Salutările mele frățești vouă, părinții mei Panteleimon, amabili, indulgenți și serviabili!

Și nu fusesem decât de puțin timp în Constantinopol, dar deja începeam să mă plictisesc oarecum: începeam să mă plictisesc de faimosul oraș. Începeam să mă satur de această agitație eternă de pe străzi, de această confuzie babiloniană de limbi. Mă săturasem să privesc aceste fețe ale locuitorilor străini ai Constantinopolului, ocupați doar cu gândul de a cumpăra, vinde și face bani; la aceste fețe, uneori mulțumiți de sine, probabil ca urmare a unor operațiuni reușite și a unor escrocherii inteligente, alteori indiferenți, cu o privire distrată, mărturisind că kulacul se gândește la o nouă escrocherie. În general, tipul de prădător, răspândit printre străinii din Constantinopol, începe curând să stârnească un sentiment de dezgust. Nu pot să nu spun că curtea Panteleimon este situată într-un astfel de loc încât, în cele din urmă, începe să evoce un sentiment neplăcut. Aproape lângă curte există un stabiliment care este numit cu stridentul nume de „teatru turcesc”, dar în realitate este ceva ce nu este acceptat să fie numit în societate. Aici, în fiecare zi, de la ora 9 seara până la ora 3 dimineața, muzica răsună, acompaniată de o tobă turcească asurzitoare, cântând neîncetat un vals, ale cărui sunete enervante se revarsă într-un val larg în ferestrele curții, ferestre, desigur, deschise noaptea din cauza

aerului înfundat. Am discutat acest subiect delicat cu părinții Panteleimon. Regretă profund că o astfel de urâciune a apărut în apropierea lor; își dau seama că aceasta din urmă insultă sentimentele pelerinilor; dar, desigur, nimeni nu este de vină pentru asta - cu atât mai puțin părinții umili ai curții. Am vrut repede să părăsesc Constantinopolul, deși am avut ocazia să locuiesc acolo o lună întreagă.

Am hotărât să fac călătoria de întoarcere pe 29 iulie cu vaporul rusesc Argonaut, care pleca în ziua aceea spre Odessa.

În dimineața zilei de 29 iulie, mi-am luat rămas bun de la Complexul Panteleimon. Ieromonahul care conducea complexul m-a binecuvântat cu o icoană a Sfântului Panteleimon pictată artistic, într-o stâlp de chiparos, și mi-a oferit cadou un album cu vederi ale mănăstirilor athonite.

Apoi, la biroul companiei de transport maritim, am luat un bilet care îmi dădea dreptul la o călătorie mai convenabilă spre Odessa, iar pentru acest bilet mi-au cerut 80 de franci în aur.

În cele din urmă, am ajuns pe vaporul Argonaut, care era ancorat în același loc unde Oleg aruncase ancora cu o săptămână mai devreme. Era ora două după-amiaza. A sunat al treilea fluier și am pornit în direcția Mării Negre.

Călătoria de întoarcere la Odessa nu numai că nu a prezentat nimic interesant, dar a fost chiar plictisitoare. Am avut puțini tovarăși în cartier. Căpitanul nu a venit niciodată să ne vadă. Șeful mecanic nu a fost deloc acolo. Tovarășii mei au fost formați doar din următoarele persoane: un cuplu de negustori din orașul N, remarcabil doar prin faptul că umflarea mării, care i-a deranjat puțin pe pasageri la părăsirea strâmtorii spre mare, a servit doar la a stârni pofta de mâncare a acestui cuplu demn; și poate și prin faptul că acest soț știa să doarmă magnific: culcându-se să se odihnească după cină la ora 5, se odihneau liniștiți până la ora 10, dormind chiar și în timpul ceaiului de seară (ora 8) și, cu toate acestea, știau să doarmă profund noaptea. A treia și ultima mea tovarășă în cartier a fost o femeie grecoaică în vârstă, care avusese rău de mare în jurul orei 5 seara, în ziua plecării navei din Constantinopol și care nu-și părăsise dormitorul pe tot parcursul călătoriei, anunțându-și doar ocazional prezența strigând: „O lămâie, o lămâie, vă rog, o lămâie!”. (un remediu împotriva răului de mare), deși nimeni altcineva nu avea nevoie de lămâi în afară de această grecoaică. Toată lumea va fi de acord: era oare posibil să mă simt bine într-o companie precum cea cu soarta rea pe care mi-a asistat-o pe vaporul „Argonaut”? La începutul călătoriei noastre pe pupa, în timpul plimbărilor noastre, făcusem cunoștință cu un elev de liceu grec din Odessa, care își luase diploma de bacalaureat și care intenționa să urmeze studii universitare la Moscova. La început a fost foarte amabil cu mine și chiar serviabil. Dar după ce a aflat că sunt profesor nu la Universitatea din Moscova (pentru care m-a luat în mod eronat), ci la Academia Teologică din Moscova, elevul „matur” de liceu a devenit rece față de mine și a încetat să-mi mai acorde atenție.

A doua zi de viață maritimă a trecut pentru mine și mai monoton decât precedenta. Melancolia i-a chinuit pe toți. Neavând nimic de făcut dimineața, am început să vorbim despre cât de curând (în realitate, s-a dovedit, nu foarte curând) vom vedea insula Fidonis (sau Insula Șerpilor) de la Marea Neagră. În sine, nu este deloc remarcabilă, dar atât turiștii, cât și geografii îi acordă atenție, deoarece Fidonis este singura insulă din marea noastră de sud. Este o elevație stâncoasă, egală cu patru kilometri în circumferință, și este situată nu departe de gura de vărsare a Dunării. În cele din urmă, pe la ora două, a apărut insula însăși. Pe ea există un far rusesc, iar la far sunt mai mulți marinari-paznici. Accesul la insula stâncoasă este foarte dificil, așa că locuitorii ei văd oamenii doar de două sau trei ori pe an, când marinarii din Odessa le aduc provizii și se întreabă despre viața și existența lor. Farul este bun și poate fi văzut de departe seara. Din anumite motive, insula Fidonis mi s-a părut un fel de paradis, unde este greu de ajuns și unde nu există motive de păcat. Se pare că gândul era să caut mâncare, dar nu exista astfel de mâncare.

Pe 31 iulie, la ora 5 dimineața, Argonautul ajunsese deja în portul Odesa și aruncase ancora. La ora șapte eram deja în orașul propriu-zis. Nu-mi place Odesa. Este posibil să găsești ceva plăcut într-o tablă de șah? Și Odesa, cu străzile sale drepte, intersecțiile simetrice și monotonia clădirilor, mi-a amintit întotdeauna de o tablă de șah. Dar de data aceasta am privit Odesa cu plăcere. La urma urmei, aici începe paradisul în care trăim, dar al cărui preț nu-l știm - începe Rusia. Am petrecut patru zile în Odesa, aerisindu-mi plămânii cu aerul local de la malul mării, care era pur în comparație cu cel al Constantinopolului, întărindu-mi nervii, care începuseră să se irite, băind în mare (care era foarte rău în Constantinopol), conducând prin împrejurimi (ce-i drept, nu remarcabil), plimbându-mă de-a lungul bulevardului umbros de pe malul mării și al noului parc (Parcul Alexander), decorat cu un monument recent ridicat în cinstea celui mai mare dintre suveranii ruși - Alexandru al II-lea Eliberatorul.

În a patra zi a șederii mele la Odessa, mi-am auzit vocea interioară cerându-mi tot mai des: „Acasă, acasă!” – acolo unde sunt atâtea cărți minunate în Biblioteca Academică și oameni minunați în Corporația Academică.

Pe 11 august eram deja în Serghiev Posad.

Următoarele cărți au fost publicate în seria „Biblioteca gândirii creștine”, publicată de Editura Oleg Abyshko, în perioada 2002–2005:

1. E. V. Afonasin. La început era... (Gnosticismul antic în mărturiile apologeților creștini);
2. Sfântul Dionisie Areopagitul. Corpus complet de lucrări cu comentarii ale Sfântului Maxim Mărturisitorul (cu texte grecești paralele. Traducere din greacă și introducere de G. M. Prohorov);
3. A. H. Armstrong. Originile teologiei creștine. Introducere în filosofia antică (tradusă din engleză de V. A. Samoilov);
4. Enciclopedia starețului rus din secolele XIV-XV. Colecția Venerabilului Kirill de Belozersk (ediție pregătită de G. M. Prokhorov);
5. Clement din Alexandria. Stromata: În 3 volume. Cărțile I–III (cu o anexă de texte grecești. Ediția a fost pregătită de E. V. Afanasin);
6. Clement din Alexandria. Stromata: În 3 volume. Cărțile IV–V (cu o anexă de texte grecești. Ediția a fost pregătită de E. V. Afanasin);
7. Clement din Alexandria. Stromata: În 3 volume. Cărțile VI–VII (cu o anexă de texte grecești. Ediția a fost pregătită de E. V. Afonasin);
8. Rusia și Orientul ortodox. Patriarhia Constantinopolului la sfârșitul secolului al XIX-lea. Scrisori ale lui G. P. Begleri către prof. I. E. Troitsky 1878–1898 (Publicația a fost pregătită de L. A. Gerd);
9. D. I. Makarov. Antropologie și cosmologie a Sfântului Grigorie Palama (pe baza exemplului omiliilor);
10. I. I. Sokolov. Starea monahismului în Biserica Bizantină de la mijlocul secolului al IX-lea până la începutul secolului al XIII-lea (842–1204). O experiență de cercetare istorică bisericească;
11. I. I. Sokolov. Alegerea patriarhilor în Bizanț. Judecătorii ecumenici în Bizanț. Despre bizantinism în relația dintre biserică și istorie;
12. Ya. Ya. Sokolov. Alegerea episcopilor în Bizanț în secolele IX-XV (Eseu istoric și juridic). Alegerea patriarhilor Bisericii Alexandrine în secolele XVIII și XIX (Articol introductiv de V. Tsypin);
13. Ya. Ya. Sokolov. Sfântul Grigorie Palama, Arhiepiscop al Tesalonicului, lucrările și învățăturile sale despre isihie. Nichifor Blemmydes, savant bizantin și figură bisericească a secolului al XIII-lea. Politica bisericească a împăratului bizantin Isaac al II-lea Angelos (Introducere de A. V. Markidonov);
14. A. V. Petrov. De la păgânism la Sfânta Rusie. Conflictul civil din Novgorod. Către studiul modului de viață al veceilor rusești antici;
15. A. P. Lebedev. Clerul Bisericii Ecumenice Antice;
16. A. P. Lebedev. Epoca persecuției creștinilor și instaurarea creștinismului în lumea greco-romană sub Constantin cel Mare;
17. A. P. Lebedev. Eseuri despre istoria internă a Bisericii Bizantino-Răsăritene în secolele al IX-lea, al X-lea și al XI-lea;
18. A. P. Lebedev. Eseuri istorice despre starea Bisericii Bizantino-Răsăritene de la sfârșitul secolului al XI-lea până la mijlocul secolului al XV-lea;
19. A. P. Lebedev. Istoria diviziunii Bisericilor în secolele al IX-lea, al X-lea și al XI-lea;
20. A. P. Lebedev. Sinoadele ecumenice din secolele al IV-lea și al V-lea. O analiză a activității lor dogmatice în legătură cu direcțiile școlilor alexandrine și antiohiene;
21. A. P. Lebedev. Istoria Sinoadelor Ecumenice din secolele al VI-lea, al VII-lea și al VIII-lea. Cu „Anexe” la istoria Sinoadelor Ecumenice;
22. A. P. Lebedev. Narațiuni istorice bisericești cu conținut și prezentare general accesibile: Din cele mai vechi timpuri ale Bisericii Creștine;
23. A. P. Lebedev. Istoria Bisericii Greco-Răsăritene sub stăpânirea turcilor. De la căderea Constantinopolului (în 1453) până în prezent: În 2 cărți. Cartea I;
24. A. P. Lebedev. Istoria Bisericii Greco-Răsăritene sub stăpânirea turcilor. De la căderea Constantinopolului (în 1453) până în prezent: În 2 cărți. Cartea a II-a;
25. A. P. Lebedev. Din istoria Sinoadelor Ecumenice din secolele al IV-lea și al V-lea. Polemicile lui A. P. Lebedev cu protopopul A. M. Ivanțov-Platonov;
26. A. P. Lebedev. Frații Domnului: Cercetări privind istoria Bisericii antice;
27. A. P. Lebedev. Dispute despre Crezul apostolic. Istoria dogmelor: Cercetări asupra istoriei Bisericii antice;

28. A. P. Lebedev. Lumea creștină și civilizația eleno-romană: Cercetări asupra istoriei Bisericii antice;
29. A. P. Lebedev. Istoria bisericii în lumina Tradiției: Cercetări asupra istoriei Bisericii antice;
30. A. P. Lebedev. „Mare și în mic...” Cercetări privind istoria Bisericii Ruse și dezvoltarea științei istorice bisericești;
31. A. P. Lebedev. Istoria cărților interzise în Occident. Clerul italian într-una din epocile medievale. Cercetări privind istoria Bisericii din Evul Mediu și din Epocile Moderne;
32. Paul Orosius. Istoria împotriva păgânilor. Cărțile I–VII (Traducere din latină, articol introductiv, comentariu și index de V. M. Tyulenev);
33. N. A. Skabalanovich. Statul bizantin și Biserica în secolul al XI-lea: De la moartea lui Vasile al II-lea ucigașul de bulgari până la urcarea pe tron a lui Alexios I Comnenul: În 2 cărți. Cartea I (articol introductiv de G. E. Lebedeva);
34. N. A. Skabalanovich. Statul bizantin și Biserica în secolul al XI-lea: De la moartea lui Vasile al II-lea ucigașul de bulgari până la urcarea pe tron a lui Alexios I Comnenul: În 2 cărți. Cartea a II-a;
35. Tertullian Quintus Septimius Florence. Despre suflet (traducere din latină, articol introductiv, comentarii și index de A. Yu. Bratukhin);
36. V. M. Tyulenev. Nașterea istoriografiei creștine latine: cu o anexă a traducerii „Istoriei ecleziastice” de Rufinus din Aquileia;
37. Sfinți asceți și mănăstiri din nordul rus: mănăstirile Ust-Shekhonsky, Spaso-Kamenny, Dionysiev Glushitsky și Aleksandrov Kushtsky și locuitorii lor (Publicația a fost pregătită de G. M. Prokhorov și S. A. Semyachko).

Note

1

Publicat pentru prima dată în revista „Orthodox Review” în 1885. TI pp. 62–99.
(înapoi)

2

Publicat pentru prima dată în revista „Orthodox Review” din 1886, vol. I, pp. 72–105.
(înapoi)

3

Vezi articolul precedent din această ediție.
(înapoi)

4

Concluzie XI + 1226 pagini. Volumul descrie epoca din secolul al XVII-lea până în prezent.
(înapoi)

5

Autorul cărții, Reith, menționează că celebrul Dollinger i-a arătat o broșură publicată la Roma, care dovedea că o biserică parohială din Italia deține cea mai mare relicvă - circumcizia lui Hristos (broșura a fost tipărită la începutul secolului al XIX-lea).
(înapoi)

6

Publicat pentru prima dată în revista „Lecturi în Societatea Iubitorilor Iluminării Spirituale” în ianuarie 1892. Pp. 158–176; 325–357.
(înapoi)

7

Dresdner . Kultur-und Sittengeschichte der italienschen Geistlichkeit im X und XI Jahrhundert. Breșlau, 1890.
(înapoi)

8

Publicat pentru prima dată în revista „Lecturi în Societatea Iubitorilor Iluminării Spirituale” din 1873, Numărul I, pp. 73–85.
(înapoi)

9

De: *Pressense* . Das Vaticanische concil. Deutsche ausgabe. 1872.
(înapoi)

10

Publicat pentru prima dată în „Lecturi în Societatea Iubitorilor Iluminării Spirituale” din aprilie 1893. Cartea a IV-a. Păg. 187–213.
(înapoi)

11

Profesorul Dmitrievsky, care a răspuns autorului anonim în articolele sale din jurnal, precizează clar că acesta din urmă cunoaște personal Orientul. Din partea noastră, avem motive să afirmăm că criticul anonim al domnului Dmitrievsky nu este altul decât un tânăr arhimandrit rus care slujește în Orientul ortodox.
(înapoi)

12

Arseni Suhanov . Proskynitarion. Publicație a Societății Ortodoxe Imperiale Palestiniene. P. 70–71.
(înapoi)

13

Publicată pentru prima dată ca ediție separată în 1907. Sergiev Posad. Tipografia Lavrei Sfânta Treime a Sfântului Serghie.
(înapoi)

14

Πηδάλιον. Σ. 135. Interpretarea Canonului 22 al Sinodului al VI-lea Ecumenic.
(înapoi)

15

Culegere de opinii și recenzii ale lui *Filaret, Mitropolitul Moscovei* , despre treburile Bisericii Ortodoxe din Răsărit. Sankt Petersburg, 1886. P. 142.
(înapoi)

16

Preasfințitul Porfiri (Uspenski) . Cartea ființei mele. Vol. II, p. 331.
(înapoi)

17 ani

„Gerontissa” înseamnă „bătrână”. Acesta este numele menajerei (gospodinei, asistentei în gospodărie) din casa unui episcop sau stareț grec; în realitate, este foarte rar o femeie în vârstă. Câteva cuvinte vor fi spuse mai jos despre semnificația și scopul gerontisei.
(înapoi)

18 ani

Preasfințitul Porfiri (Uspenski) . Cartea ființei mele. TI pp. 211–212.
(înapoi)

19

Ibid. TI P. 229, 303. — În notele la „Rezoluțiile Adunării Naționale Grecești din 1858-1860, adoptate în Patriarhia Constantinopolului”, publicate într-o revistă spirituală, am găsit următorul rezumat, ca să spunem așa, asupra chestiunii alegerilor pentru episcopat în Răsărit. Anume, aici citim: „Pentru a obține rangul de episcop (până acum), fie nu era nevoie de nimic în afară de bani, fie de foarte puțin - aproape nimic. Scopul era atins în două moduri - fie direct: cu bani, patronaj; fie pe o cale oarecum lungă, constând într-o viață mai mult sau mai puțin lungă, mai întâi ca slujitor (amintiți-vă de discursul de mai sus despre *creaturi*), apoi ca novice, subdiacon etc., în casa unui episcop sau chiar în patriarhie. Această cale către episcopat este păstrată pentru viitor: cel care a slujit cinci ani în patriarhie este deja considerat candidat la episcopat” (Christ. Reading. 1863. TI p. 255).
(înapoi)

20

Syrku P. A. Descrierea documentelor episcopului Porfiry Uspensky. P. 80.
(înapoi)

21 de ani

Leontiev K. N. Din Viața creștinilor din Turcia. TI P. 210 (Poziția statală a celei mai înalte ierarhii din Imperiul Otoman a fost dezvăluită de noi anterior. Vezi: Theological Herald. 1894. T. II. P. 217–244).
(înapoi)

22

Și de ce este așa, am spus deja. Vezi: Bogosl. Vestnik. 1896. Vol. II. P. 366 și următoarele.
(înapoi)

23 de ani

Arhim. Antonin (Kapustin) . Din Rumelia. P. 84.
(înapoi)

24

Ibidem. p. 40. Un caz din secolul al XVI-lea.
(înapoi)

25

Arseny Sukhanov . Proskynitarion. Pagina 65. Aceeași poveste, dar mai scurtă, este relatată de *Παπαδοπούλου Κεραμέως* în Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμικῆς σταχυολογίας. TI Σ. 280 (Sankt Petersburg, 1891), într-un fragment recent descoperit din „Istoria" lui Dositeu, Patriarhul Ierusalimului, unde este descris sfârșitul tragic al vieții lui Meletie: fiind kilchibash pe insula Rodos, a început să-și depășească puterea și să jignească bisericile creștine de aici, motiv pentru care a fost depusă o plângere împotriva sa la vizir - iar Meletie (care la acea vreme avea numele turcesc Ismail) a fost executat.
(înapoi)

26

Belokurov S. A. Arseny Sukhanov. Partea I. P. 242, 254–256. Autorul își bazează informațiile pe care le relatează (cu unele detalii) pe material manuscris. Dar în prezent același fapt a fost confirmat prin tipărire. Pasajul citat mai sus din Ἀνάλεκτα (aceeași pagină) vorbește direct despre participarea lui Paisie la uciderea Patriarhului Parteniu. De asemenea, este interesant de observat că în „Istoria" lui Dositei, Patriarhul Ierusalimului (iar acum pasajul indicat este un extras din această „Istorie"), această faptă este chiar lăudată (sic!).
(înapoi)

27

Culegere de opinii și recenzii *ale lui Filaret, Mitropolitul Moscovei* … P. 133.
(înapoi)

28 de ani

Arhim. Antonin . Din Rumelia. P. 526.
(înapoi)

29

Syrku P. A. Descrierea documentelor episcopale Porphyria. P. 25.
(înapoi)

30

Syrku P. A. Descrierea documentelor episcopului Porfiry. Pagina 90; *Episcopul Porfiry (Uspensky)* . Cartea ființei mele. TI Pagina 372. Detaliile poveștii diferă oarecum în ultima carte față de prima. Astfel, în Cartea ființei mele, autorul încheie povestea cu următoarele cuvinte, care nu sunt în P. A. Syrku: „Preotul, auzind acestea, a fost surprins de turnura neașteptată de vorbire a episcopului și, după ce a ascultat în tăcere îndemnul și instrucțiunea de a nu face nimic fără binecuvântarea episcopului, a spus că este gata să asculte de Preasfințitul Său de acum înainte și că îl va invita la slujba de rugăciune de patruzeci de zile (!!!) și, închinându-se la picioarele episcopului, s-a întors acasă cu bucurie, lăudând mila episcopului și minunându-se de propria lipsă de înțelegere. «Ce prost sunt», și-a spus el, «episcopul m-a certat că nu l-am invitat la înmormântare, dar înainte de asta am crezut că mă amenință cu un blestem pentru că am decis să săvârșesc slujba de înmormântare pentru un câine ca un suflet creștin și chiar pentru un câine turcesc."
(înapoi)

31 de ani

Arhim. Antonin . Din Rumelia. pp. 84–86.
(înapoi)

32

Muravyov A. N. Călătorie în locurile Sf. în 1830. TI P. 69.
(înapoi)

33 de ani

În general, Patriarhii Constantinopolului nu par să le placă să se împovăreze cu slujbe divine, mai ales cele lungi. În 1844, Patriarhul Ierusalimului a murit la Constantinopol, nu unul retras și nominal, ci cel propriu-zis - Atanasie. Patriarhul Ecumenic însuși a oficiat slujba de înmormântare pentru el, dar a oficiat slujba de înmormântare pentru „succesorul lui Iacob, fratele Domnului" într-un mod secular. Dar de ce? Ca răspuns primim: „Pentru viteză". Vezi: *Kapterev N. F., prof.* Relații… / / Colecția Palestina. Numărul 43. Pagina 799.

(înapoi)

34

Stoyanov-Vurmov . Conflictul greco-bulgar // Buletinul Europei. 1888. Vol. IV. P. 728–729.
(înapoi)

35 de ani

Arhim. Antonin . Din Rumelia. pp. 86–87.
(înapoi)

36

Pentru a înțelege sensul acestei observații, trebuie să citiți ce am spus mai devreme pe această temă. Vezi: Theologian. Herald. 1894. T. III. pp. 246–248.
(înapoi)

37

Proskynitariy. P. 65–66.
(înapoi)

38 de ani

Ibidem, p. 17.
(înapoi)

39

Există însă și excepții, adică episcopii greci locuiesc uneori în spații foarte frumoase. În anii 1840, patriarhul emerit al Constantinopolului, Constantin, locuia pe insula Antigona (lângă Constantinopol), în propria casă. Trandafiri, dalii și alte flori erau vizibile în grădina sa, alăturată casei. „Așa locuiesc patriarhii aici – printre trandafiri!”, exclamă descriptorul. În același timp, arhiepiscopul Chiril al Lidei locuia (la Ierusalim) „în chilii pictate și decorate cu trandafiri”. – *Preasfințitul Porfirie (Uspenski)* . Cartea Genezei mele. TI, pp. 202, 524.
(înapoi)

40

Kapterev N. F., prof . Relațiile Patriarhului Dositei cu guvernul rus. Moscova, 1891. Pp. 181, 183.
(înapoi)

41

Leontiev K. N. decret. op. T.III. p. 309.
(înapoi)

42

Acolo. P. 207.
(înapoi)

43

Proskynitarion. Pagina 59. Autorul spune direct că grecii greșesc când se referă în acest caz la despotismul turcilor.
(înapoi)

44

Preasfințitul Porfiri (Uspenski) . Cartea Genezei mele. TI, p. 322. „Kokona” este un cuvânt grecesc modern și înseamnă „slujitor”.
(înapoi)

45 de ani

Leontiev K. N. Ibid. Vol. III. P. 306. Cuvântul „paramana” este din greaca modernă și înseamnă „mamă, bonă”.
(înapoi)

46

Așa explică cuvântul „herondissa” Rev. Porfiry // *Syrku P.* A. Decree. op. p. 18.
(înapoi)

47

Conform terminologiei episcopului Porfiry / / *Syrku P. A.* Op. cit. P. 19.
(înapoi)

48 de ani

Dmitrievsky A. A., prof. Articol în Proceedings Kievsk. Academia spirituală 1891. T. III. P. 143.
(înapoi)

49

Leontiev K.N. Decret. op. T.III. p. 309.

(înapoi)

50

Preasfințitul Porfiri (Uspenski). Cartea Genezei mele. Vol. II. Pp. 273–274.
(înapoi)

51

Syrku P. A. Ibid. cit. P. 38, 58; *Episcopul Porfiry (Uspenski).* Cartea Genezei mele. T. II. P. 273. În ceea ce privește problema coconilor, ultimul autor oferă multe lucruri dificil de transmis. Astfel, el vorbește despre contingentul de coconi (I, 442), calitățile lor (I, 322, 419), furnizorii lor (I, 600), roadele conviețuirii cu aceștia (I, 435; II, 319), incidentele sângeroase care au avut loc din cauza lor (I, 415), reședința lor principală din Ierusalim (II, 319) etc. Chiar și un istoric atât de precaut precum profesorul F. A. Kurganov nu a putut trece cu vederea problema coconilor. Găsim următoarea poveste în scrierile sale. „Iată un exemplu despre cum episcopii recrutează fete tinere și frumoase drept concubine. Un fanariot din Doiron (în Macedonia), în timp ce dădea împărtășania enoriașilor săi, a văzut o tânără fată încântătoare care i se părea modestă și timidă. Acest fanariot iubea atât de mult frumusețea feminină încât uneori înnebunea din cauza ei (?). Firește, vederea unei frumuseți timide i-a stârnit poftă: a decis să o ia pe frumoasa Maria, sub numele de ψυχοθόρη, adică o fată luată cu scopul de a o crește pentru mântuire spirituală. Promisiunile, bogățiile și rochiile fanariotului pe care i le-a dat i-au înșelat pe cei nevinovați. Fanariotul a căsătorit-o mai întâi cu un bulgar, apoi l-a alungat și a păstrat psihofora (un alt nume pentru gerontissa) pentru el. Neprimind ea însăși mântuirea spirituală, Maria i-a adus vindecări uimitoare episcopului fanariot. Acesta răcea și se îmbolnăvea, dar Maria îl vindeca instantaneu frecându-i corpul cu diverse alifii. „Aș fi pierit dacă n-ar fi fost asta” „fată”, spunea de obicei fanariotul. Zilele și orele treceau neobservate: o pipă și băuturi calde dimineața, diverse feluri de mâncare în timpul cinei, mult vin, muzică, dans și alte distracții seara. Fanariotul povestea de obicei cu tandrețe despre cunoștința sa cu Maria. „Așa este viața de zi cu zi a episcopilor din Fanar”, notează naratorul. Și apoi adaugă: „Aruncând o privire generală asupra... moralității ierarhiei grecești, trebuie să observăm că moralitatea clerului grec (superior) era foarte asemănătoare cu moralitatea clerului catolic din Evul Mediu și mai ales dinainte de Reformă” (Eseu istoric despre conflictul greco-bulgar // Pravosl. Sobesednik. 1873. TI p. 63. Vezi: *Ternovsky S.* Notă despre starea Academiei Teologice din Kazan. Kazan, 1892. p. 414).
(înapoi)

52

Syrku P. A. Op. cit. p. 54.
(înapoi)

53

Proskynitarior (Dezbatere cu grecii), p. 357; *Episcopul Porfiry (Uspenski).* Cartea Genezei mele. Vol. III. P. 768.
(înapoi)

54

Ne referim la lucrarea sa „De statu hodiernorum Graecorum (text grecesc și latin).Lipsiae, 1671.
(înapoi)

55 de ani

Ricaut. Histoire de l'église Grecque. Trad. de l'anglois. editia a 2-a. Amsterdam, 1710, p. 308–310.
(înapoi)

56

Heineccii Abbildung d. Griechischen Kirche. Leipzig, 1711. Theil. 1. S. 53.
(înapoi)

57

Malyshevsky I. I., prof. Meletie Pigas, Patriarhul Alexandriei. P. 273–274.
(înapoi)

58

Preotul rus Părintele Lukianov, care a călătorit în locuri sfinte în anii 1710–1711.
(înapoi)

59

Kurganov F. A., prof. Structura Bisericii Regatului Grec. P. 49. Cf.: Ikonomos. Τριακονταετηρὶξ ἐκκλεσιαστικὴ. Σ. 132. — Trebuie spus că episcopii au acționat și în modul

descris mai sus cu clerul lor subordonat: uneori, fără niciun motiv întemeiat, lipsiau un preot sau un diacon de rangul și funcția care le aparțineau; dar, din nou, le redau imediat demnitatea, de îndată ce primeau un dar bănesc de la presupușii vinovați. Vezi: Maurer. Das Griechische Völk in offentl. und kirchlich. Beziehung. Heidelb., 1835. Bd. IS401.
(înapoi)

60

Culegere de opinii și recenzii… p. 109.
(înapoi)

61

Gervinus. Revolta și renașterea Greciei. Trad. Sankt Petersburg, 1868. P. 91.
(înapoi)

62

Kurganov F.A. , prof. Articolul este indicat mai sus // Pravoslavn. Sobesednik. 1873. TI p. 54–55 (pe baza ziarul conservator „Ziua”).
(înapoi)

63

Pitzipios. L'église orientale. Roma, 1855. T. III. p. 140.
(înapoi)

64

O colecție de opinii și recenzii… p. 158. Ar fi în zadar să credem că o astfel de „extorcare” a avut loc doar în legătură cu bulgarii. Conform mărturiilor chiar și ale grecofililor (precum K. N. Leontiev), foștii episcopi „au făcut același lucru în Epir, Creta și alte țări grecești”. Vezi: *Leontiev K. N.* Orientul, Rusia și Slavismul. TI p. 50.
(înapoi)

65 de ani

Culegere de opinii și recenzii… p. 313.
(înapoi)

66

Irechek. Istoria bulgarilor. P. 660.
(înapoi)

67

Pitzipios. Op. cit. T. III. p. 143.
(înapoi)

68

Karlova (pseudonim al slavofilului *Helferding*). Provincia Turcia / / Vesti. Evropy. 1870, iulie. p. 162.
(înapoi)

69

Arh. Antonin. Călătorie în Rumelia. P. 87.
(înapoi)

70

Kapterev N. F., prof. Natura relațiilor Rusiei cu Răsăritul ortodox în secolele XVI-XVII. P. 225–226.
(înapoi)

71

En. Arsenie (în lume: Avksentiy) Stadnitsky. Gavriil Banulesko, Exarhul Moldo-Vlahiei. Chişinău, 1894. Pagina 223.
(înapoi)

72

Mănăstirile valahe și moșiile lor au fost lăsate moștenire unor mănăstiri athonite și, prin intermediul acestora, Patriarhului Constantinopolului, căruia îi este subordonat Athosul; tronului patriarhal al orașului Antiohia; Sfântului Mormânt al Domnului sau, mai precis, Frăției Sfântului Mormânt, condusă de Patriarhul Ierusalimului etc.
(înapoi)

73

În cartea Părintelui Arsenie se poate citi o tristă epopee despre cum proprietatea națională, atribuită mănăstirilor decăzute, a căzut în mâinile comunităților bisericești grecești. Este o subestimare să spunem că problema nu a fost rezolvată cu grijă (vezi în special pp. 199–205).
(înapoi)

74

Știri bisericești. 1906, nr. 47. Supliment. P. 80.

(înapoi)

75

Nici aici nu vedem așa ceva. Adevărat, anul trecut, în timpul slujbei episcopului de Kursk într-un sat, niște ticăloși au cântat cântece indecente, dar acesta nu este nimic mai mult decât huliganism la modă.

(înapoi)

76

Știri bisericești. 1894, nr. 37. P. 1302.

(înapoi)

77

Publicat pentru prima dată în revista „Adăugiri la Operele Sfinților Părinți” din 1880 (Vol. 26). Pp. 461–481.

(înapoi)

78

Ulterior, cursul a devenit de patru ani.

(înapoi)

79

Publicat pentru prima dată în revista „Theological Herald” din 1892, vol. IV, pp. 472–481.

(înapoi)

80

Publicat pentru prima dată în revista Faith and Church. 1902. TI pp. 116–137.

(înapoi)

81

Publicat pentru prima dată în revista Theological Herald. Mai 1892, pp. 304–329; Iunie. pp. 517–549.

(înapoi)

82

Cred că nu ar fi inutil ca cititorii care nu mă cunosc să mă prezint: sunt profesor de istorie bisericească veche și istorie bizantină-orientală a timpurilor moderne. De aceea, numele Constantinopolului îmi este drag și sacru. Este menționat în aproape fiecare prelegere a mea și în aproape fiecare articol al meu. Și totuși, până anul trecut, nu fusesem la Constantinopol.

(înapoi)

83

Desigur, este necesar să se pronunțe Vosfor, și nu Bosfor, pentru că așa îl pronunță grecii moderni, iar ei pronunță, în general, literele grecești așa cum sunt predate în școlile noastre teologice, și nu conform lui Erasmus, adică complet corect, așa cum a demonstrat superb profesorul Modestov într-un articol publicat recent în „Jurnalul Ministerului Educației Publice”.

(înapoi)

84

Celebrul călător neobosit în Orient și Africa, Doctorul Eliseev, descriind sosirea sa la Constantinopol, spune: „Aflându-se în astfel de circumstanțe (adică, forțat să se protejeze de cicălelile turcești cu un pașaport, să găsească adăpost în oraș etc.), o persoană trăiește una dintre cele mai grave situații în care se poate afla. Îmi amintesc cum am debarcat pentru prima dată pe Galata, bazându-mă pe cunoștințele mele de limbi străine și pe obiceiul meu de a călători. Și primul meu pas în Galata m-a uimit complet, se uitau la mine, păreau, ca la un animal sălbatic, nu mă înțelegeau, arătau cu degetul spre mine”, până când, în cele din urmă, potrivit lui Eliseev, un călugăr al unei mănăstiri care a trecut întâmplător pe acolo l-a luat sub aripa sa protectoare („Cu un pelerin rus în Țara Sfântă”. Sankt Petersburg, 1885. P. 62). Nu înțeleg deloc cum i s-a putut întâmpla așa ceva domnului Eliseev. Comisionarii, toți schimbătorii de bani, mulți negustori, unii dintre oamenii leneși din Galata, care au venit la Constantinopol dintr-un motiv necunoscut și care locuiesc aici, vorbesc cu toții puțină rusă. Și în multe magazine respectabile se vorbește franceza sau engleza. Mi se pare că domnul Eliseev a estompat mult imaginea sosirii sale la Constantinopol.

(înapoi)

85

Probabil că domnul Eliseev m-a intimidat cu lucrarea menționată mai sus, cu care eram familiarizat chiar înainte de călătoria mea.
(înapoi)

86

Consider că este de datoria mea să fac mai întâi o rezervă: cititorul probabil nu va găsi nicio știre nouă în articolul meu. Singurele lucruri care ar putea fi noi pentru el pot fi impresiile și observațiile mele, care sunt în întregime ale mele personale. Observațiile și impresiile mele diferă adesea de aceleași impresii și observații ale altor descrieri ale Constantinopolului. Deși nu există nicio știre nouă în descrierea mea, am decis totuși să o fac public, pentru motivul că toată lumea este întotdeauna interesată de ceea ce s-a scris și se scrie despre Constantinopol pe baza impresiilor directe. Și nu poate fi altfel: la urma urmei, Constantinopolul este nașul țării noastre.
(înapoi)

87

Un scriitor foarte respectabil despre Catedrala Sfânta Sofia, care a descris-o din observații personale, întotdeauna precise și exacte, exagerează totuși când spune: „Lumina se revarsă asupra ta din tot vârful și pare să te îmbrățișeze și să te pătrundă din toate părțile, producând în primele minute un farmec de nedescris.” Am vizitat Sfânta Sofia dimineața târziu, într-o frumoasă zi însorită și, totuși, nu găsesc niciun motiv să afirm așa ceva. Poate că turistul nostru învățat a vizitat Sfânta Sofia fie dimineața devreme, fie seara, când razele oblice ale soarelui izbucnesc în snopi în ferestrele catedralei, dar o astfel de revărsare de lumină în clădire, în circumstanțele descrise, poate fi găsită în orice casă…

Din întâmplare, am găsit o confirmare suficientă a presupunerii pe care tocmai am făcut-o. Celebrul călător în Orient, Muravyov, spune: „Trebuie să o vedeți pe Sfânta Sofia *înainte de seară* , când razele soarelui pătrund în toată adâncimea ei prin fereastra spațioasă de vest a galeriei superioare.” De asemenea: „Am regretat că ziua nu s-a înclinat spre vest, astfel încât să pot admira tabloul de seară al Sfintei Sofia, când totul se transformă într-un minunat rezervor de porfir (?), umplut de razele soarelui” (Scrisori din Orient. Sankt Petersburg, 185. Pp. 14, 28).
(înapoi)

88

Celebrul scriitor Evg. Markov, transmițându-și impresiile despre vizita la Sfânta Sofia, spune: „Intrați în templu - și vedeți: o mulțime de lanțuri și tije de fier coboară de sus peste întregul interior vast al templului; destul de aproape de podea, aproape complet (?) atârnă triunghiuri, cercuri, stele de lemn, atârnate cu multe mii (?) dintre cele mai discrete, dar nenumărate (?) lămpi și shkalicuri.” El numește aceasta „plasa josnică a barbariei turcești, întinzându-și plasele stângace” - „plasa josnică, ieșind deasupra capului peste tot, stând peste tot între frumusețea templului și ochii care îl contemplă cu respect” („Estul European” / / Buletinul Europei. 1886, martie. P. 138 și următoarele). Prostii complete. Mi se pare că domnul Markov (dacă a vizitat cu adevărat Sfânta Sofia) a pictat în mod jalnic astfel de lămpi musulmane inocente cu astfel de trăsături doar pentru a face imaginea mai sensibilă și mai emoționantă. În general, trebuie tratate cu mare scepticism revărsările verbale ale unor scriitori precum domnul Markov. De exemplu, el (Ibid.) spune retoric: „Iată-ne în fața Sfintei Sofia. *Nicio piață* , niciun spațiu în jur. Este complet *construită* , cu ziduri și magazine adiacente.” Dar trebuie să spun (așa cum am mai spus) că Sfânta Sofia este situată într-o piață mare cu fântâni. Este adevărat, această piață nu o îmbrățișează pe Sfânta Sofia din toate părțile, dar acest lucru nu o împiedică să aibă o vedere complet deschisă. A fost domnul Markov în Sfânta Sofia în timp ce se afla la Constantinopol? Nu a văzut-o de pe vreun balcon din Pera? Și nu ați împrumutat informații despre ea de la niște kavas vorbăreți?
(înapoi)

89

Traducere: „De unde a căzut asupra noastră acest trăsnet extrem de nordic și teribil (rușii)? Plângeți (oameni) împreună cu mine pentru acest Ierusalim (Bizanț), încă necucerit și necăzut în țărână, ci deja aproape de distrugere. Plângeți împreună cu mine pentru regina orașelor.” Discursurile lui Fotie despre invazia rușilor au fost publicate de două ori de noi: de către Eminența Sa Porfiri (Uspenski) și de către profesorul Loviaghin.
(înapoi)

90

Potrivit domnului Kondakov și A. N. Muravyov, Sofia este mai bună chiar decât Sfântul Petru din Roma, singura cu care poate fi comparată.

(înapoi)

91

Anterior, credeam că Istanbul era numele turcesc pentru întregul Constantinopol, dar se pare că acest nume este de fapt folosit pentru cea mai veche parte a orașului.
(înapoi)

92

Jamisi înseamnă moschee. Iar cuvântul „Kahriye" este probabil un cuvânt grecesc distorsionat χώρας, adică rural sau de la țară, acesta fiind numele mănăstirii din care a fost transformată moscheea.
(înapoi)

93

M-am hotărât să vizitez, dacă Dumnezeu vrea, Athosul, Salonicul și Roma cu faimoasele lor monumente.
(înapoi)

94

Acest lucru este menționat într-o corespondență publicată în Moskovskiye Vedomosti într-un număr de toamnă al anului 1891.
(înapoi)

95

Kadikjöi: Calcidonă.
(înapoi)

96

Apropo, am spus: „Cei șase sute de părinți ai Sinodului de la Calcedon au binecuvântat pentru totdeauna știința teologică și opera ei." Vezi: Sinoadele ecumenice din secolele al IV-lea și al V-lea. Moscova, 1879. P. 273.
(înapoi)

97

Sistemul școlar și ordinul Khalki au fost descrise de mai multe ori. Cea mai bună descriere aparține prof. A. S. Lebedev (Din memoriile de călătorie // Pravosl. Obozrenie. 1882. TI pp. 138–150). Îl îndemnăm pe cititorul curios pentru detalii.
(înapoi)

98

Κανονισμὸς τῆς ἐν χάλκη θεολογιχῆς σχολῆς, τος τοῦ χριστοῦ μεγάλης ἐκλησίας. Κονστ-πολ, 1874.
(înapoi)

99

Grecii numesc muntele școlii Khalki Theoptra, deoarece oferă priveliști atât de uimitoare.
(înapoi)

100

Nu degeaba au fost inventate de urmașul lui Cain, fiul unui criminal și bigam (*Geneza* 4:21-33). Cf.: „Sonata Kreutzer" de Contele Tolstoi.
(înapoi)

101

Dr. Eliseev spune: „Casa (care alcătuiește curtea), construită mai degrabă în stil european decât oriental, atractivă la exterior și la prima vedere făcând o impresie plăcută printre clădirile murdare din Galata, este la fel de curată și confortabilă și în interior" (p. 60), dar această descriere a curții, în opinia noastră, este mai degrabă un compliment. El mai spune: „În coridoarele lungi (de fapt, în partea lor din spate) există frumoase platforme din fontă cu zăbrele, datorită cărora aerul este ventilat" (p. 61). Dar nu mi-au plăcut imediat aceste grilaje transparente din fontă și le-am poreclit „pânza diavolului". Prin aceste grilaje ajurate vezi oameni mergând atât pe coridoarele superioare, cât și pe cele inferioare - deasupra capului tău și sub picioarele tale. Dacă privești în sus și vezi picioarele unei persoane care merge, ți se pare că aceste picioare se contopesc cu capul său și că un păianjen uriaș se târăște deasupra ta pe o pânză de fier.
(înapoi)

102

Este întru totul potrivit să-l credem pe domnul Eliseev când spune: „Cu mâna pe inimă, voi spune că nu m-am bucurat niciodată de atâta libertate nicăieri, nu am respirat niciodată atât de ușor nicăieri ca la metochionul Athos (Panteleimon)" (p. 63).
(înapoi)

103

În esență, această biserică este o biserică de casă, însă are un turn cu clopotniță (turn), situat la etajul superior, în interiorul zidurilor clădirii. Am trăit o senzație ciudată și în același timp plăcută când, în timp ce beam ceai chinezesc cu lapte de Constantinopol dimineața, un sunet pur rusesc a răsunat chiar deasupra capului meu. Din afara clădirii, sunetul este aproape inaudibil.

(înapoi)

104

Conform relatărilor din ziare, această școală rusă este, din fericire, deja deschisă. Acest lucru s-a întâmplat pe 2 martie.

(înapoi)

Cuprins

- Istoria cărților interzise în Occident înainte de începutul secolului al XVII-lea[1]
- Istoria cărților interzise în Biserica Apuseană de la începutul secolului al XVII-lea până în prezent[2]
- Clerul italian într-una din epocile medievale[6]
- Capitolul I
- Capitolul II. Starea mentală a clerului și superstițiile
- Capitolul III. Viața morală a clerului
- Capitolul IV. Viața de zi cu zi a clerului
- Conciliul Papal „Ecumenic” de la Vatican din 1870[8],[9]
- Informații și recenzii despre starea actuală a Orientului creștin[10] (Note bibliografice)
- Capitolul I
- Capitolul II
- Câteva informații din istoria moralei înaltului cler grec în perioada turcă[13]
- Istoria Școlii Teologice din Tübingen[77]
- Centenarul lui Ferdinand Christian Baur[79]
- Biserica cea Mare și Sfântul Munte. (Gânduri și impresii a doi călători necredincioși)[80]
- Capitolul I
- Capitolul II
- O săptămână la Constantinopol[81]
- Capitolul I
- Capitolul II
- Capitolul III
- Capitolul IV